

ÁLHŐSÖK, HAMIS ISTENEK?

A BÁLINT SÁNDOR VALLÁSKUTATÓ INTÉZET KÖNYVTÁRA
1.

SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
28.

SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
Szeged, 2011

ÁLHŐSÖK, HAMIS ISTENEK?

Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban
Egy kutatószeminárium tanulságai

Povedák István

GERHARDUS
kiadó

Megjelent
az OTKA K 68325 és NK 81502 számú kutatási program támogatásával

Lektorálta:
Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Sárkány Mihály

Angol fordítás:
Povedák Kinga, Povedák István

Borítóterv: Povedák István

A fényképfelvételeket készítette: Povedák István

© Povedák István

ISBN ???

A kiadásért felel:

Készítette az
 KIADÓ ÉS NYOMDA Kft.
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
Témamegjelölés	9
Kutatási technikák, forrásbázis összeállítása. A kutatás etikai kérdései.....	12
Értelmező fogalmak	14
Kutatási előzmények.....	26
Történeti hősök a folklórban.....	30
A történeti hős mint archetípus.....	32
A történeti hős mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója.....	35
Személyi kultusz	40
Hősök a posztmodern korban	42
Kossuth Lajos kultusza	48
Széchenyi István.....	60
Nagy Imre	65
Értelmezés	76
A SZTÁROK	79
A sztárok tipológiája	79
A sztárkultusz kialakulási körülményei	85
Történelmi előzmények	85
Pszichológiai előzmények	93
Énekesek	100
A múlt retusálása. Jimmy és Magdi története	103
A mondák	118
„Szekuláris” zarándoklatok	121
A „szekuláris” zarándoklatok célja.....	125
A szent hely eszközkészlete	129
Sportolók.....	132
A sport, mint funkcionális vallás.....	132
Puskás Öcsi	136
Simon Tibor	148
A politikus sztárok	154
Orbán Viktor	157
Orbán Viktor a folklórban	168
HŐS MOTÍVUMOK A SZTÁROK ÉLETÚTJÁBAN	174
A SZTÁRKULTUSZ HÉT DIMENZIÓJA	180
ABSTRACT	189

Tartalom

IRODALOM.....	205
MELLÉKLETEK	223

BEVEZETÉS

Jelen kötet megírásának előzményei 2001 januárjáig, Zámbó Imre pop-énekes haláláig vezethetők vissza. A pályafutása csúcán lévő énekes tragédiája sokkolta rajongótáborát. Néhány órán belül tömegek rótták le kegyeletüket az énekes házánál, temetésére pedig több tízezer ember zarándokolt el. Az eseményen megfigyelőként részt vett jelen sorok írója is két néprajz szakos hallgatótársával, Péter Zsuzsánnával és Belán Anitával. A rövid terepkutatásnak két fontos következménye lett. Egyrészt rádöbbsentett arra, hogy a mai kor emberének is vannak hősei, kiknek személyéről történetek születnek, a hozzájuk kötődő tárgyak erekeként funkcionálnak, sírhelyük zarándokhellyé válik. Olyan emblemikus figurák ők, akik valamit megtestesítenek a mai ember vágyaiból, álmaiból, törekvéseiből. Első lépésként Zámbó Jimmy kultuszának feltárása kezdődött meg. A kutatás során felszínre kerülő anyag rávilágított arra, hogy a pop zenén kívül hasonló jelenségeknek lehetünk szemtanúi többek között a sport vagy a politika színterén is. Ekkor fogalmazódott meg a felismerés, hogy a tapasztalt rajongói megnyilvánulások jelentős hasonlóságot mutatnak a szentkultusz és a történeti hősök kultuszának bizonyos megnyilvánulási formáival. Napjaink hőseit hasonlóképp tisztelik, követik, mint régebbi korokban a szenteket vagy a nemzeti hősoket. A felszínre kerülő gazdag anyag mindezek mellett kérdések sorát is szülte. Mi ez a jelenség? Van-e köze a valláshoz, a népi vallásossághoz? Mik azok a körülmények, melyek létrehozzák ezt a kultuszt? Vajon pusztán csak a fogyasztói civilizáció kreációjával állunk szemben, vagy alapvető társadalmi igények manifesztálódnak?

Céлом, hogy választ, illetve lehetséges válaszokat fogalmazzak meg minden ezen kérdésekre. A következő oldalak megállapításait, munkámat nem tekintem azonban lezártnak. A kötet írása közben véleményem többször is megváltozott s az elemzés készítése során megismert – különböző diszciplínákhoz kapcsolódó – szakirodalom kételyeimet csak tovább növelte. Másként interpretáltam a jelenségeket, ha a folklorisztikai hőselmélettel foglalkozó műveket olvastam és másként, ha funkcionális- illetve szubsztanciális szempontú vallástudományi irodalmat használtam. Munkám megítélését tehát nem csupán az abban leírtak befolyásolják, hanem az is hogy maga az olvasó mely tudományág eredményeit, módszereit előtérbe helyezve közelít hozzá, hiszen a különböző diszciplínák (néprajztudomány, történettudomány, vallásszociológia, szociológia, médiatudomány, valláspszichológia, szociálpszichológia, politikai pszichológia, esztétika) mind eltérő aspektusból nyúlnak a jelenséghez, miközben eltérő koncepcióik bizonyítására eltérő kutatási módszereket alkalmaznak. Mindegyiknek megfelelni nem

lehetőséges és nem is állt szándékomban. Alapvetően néprajzkutatóként közelítettem a témához, a néprajzi kutatások, leírások szempontjait követve s a társtudományok eredményeit, módszereit ennek kiegészítésére, alátámasztására használtam fel.

Mindezekén túl bonyolítja a helyzetet, hogy a jelenkori kultuszok vizsgálata olyan, mint ha saját kultúránk vagy nyelvünk specifikumait, „furcsaságait” kellene bemutatnunk. Mi magunk – az olvasó és jelen sorok írója is – részesei vagyunk kisebb-nagyobb mértékben a könyvben bemutatott jelenségeknek, mégis kívülállóként kell megragadnunk azok lényegét. Ahogy Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor kiemelik, a saját társadalom vizsgálatához meg kell teremtenünk azt a megfigyelői távolságot, ami egy idegen kultúra vizsgálata esetén eleve adva van. Míg utóbbi esetben a legfőbb veszélyforrás, hogy nem értjük, vagy félreértjük a megfigyelt jelenségeket, addig előbbinél, hogy észre sem vesszük a jelenségeket, mert természetesnek tekintjük őket.¹ Beleszületett ebbe a kulturális keretbe jelen sorok írója és olvasója, ám nem ugyanabba a szegmensébe ennek a valóságnak, sőt mi több, az adatközlők sem ugyanazt tartják evidenciának, mint bármelyikünk. Csak remélni tudom, hogy mindezekén a buktatókon sikerrel jutottam túl.

Munkám megszületéséhez jelentős mértékben hozzájárult tanácsaival Barna Gábor, Voigt Vilmos, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Sárkány Mihály, Landgraf Ildikó, Peter Jan Margry és Povedák Kinga. Segítségüket, szakmai tanácsaikat tisztelettel köszönöm.

¹ KAPITÁNY – KAPITÁNY 2002/a: 129.

Témamegjelölés

Tanulmányom célja, hogy bemutassa és elemezze napjaink magyar hős- és sztárkultuszát. Feltevésem szerint a hősöknek alapvetően két csoportját tudjuk megkülönböztetni. Egyrészt a hagyományos értelemben vett történeti hősöket, melyek közül azokra összpontosítottam, akik élő kultusszal rendelkeznek, emléküik nem csupán az írott kultúra részeként léteznek. Míg a második csoportba a sztárokat soroltam. Habár a két csoport közt lényeges eltéréseket találhatunk, – így kultuszuk időbeli mélysége mellett különböznek annak jellemzőiben, megnyilvánulási formáiban is – szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Míg a történeti hősök kultusza mára zömmel állami keretek közt, a nemzeti identitáshoz kapcsolódva működik, addig a sztárok többsége kisebb-nagyobb szubkultúrák számára funkcionál orientációs pontként.

Tanulmányomban az alábbi fő célokat szeretném elérni. Egyrészt azokat a történelmi-, társadalomlélektani folyamatokat kívánom megvilágítani, melyek a sztárok és a posztmodern történeti hősök kultuszát generálják.

Másrészt az egyes emblemikus személyekhez kapcsolódó kultuszok megnyilvánulási formáit szándékozom bemutatni úgy, hogy közben elemzem ezek funkcióját követőik, rajongóik életére vonatkozólag (identitás, világkép, viselkedés alakítása).

Harmadrészt a Joseph Campbell által felvázolt „hős motívumok” meglétét szeretném megvizsgálni néhány kiemelkedő sztár életútjában.

Negyedrészt a Smart-i dimenziók felhasználásával meg kívánom vizsgálni, hogy a sztárkultusz egyes formái milyen kapcsolatban állnak a vallással, értelmezhető-e posztmodern korunk népi vallásosságaként?

Jelen dolgozatban Joseph Campbell elméletét használtam fel arra, hogy segítségével feltárjam a sztárok megkonstruált életútja és az epikus hősök mitizált története közt lévő hasonlóságokat. Campbell a *The Hero with a Thousand Faces* című munkájában² egy olyan „monomitosz” (monomyth) létét tételezi fel, melyet gyakorlatilag minden kultúrában lehet alkalmazni azok hőseire. Mindazonáltal ki kell emelni, hogy Campbell elméletét teljes egészében egyetlen hős életútjára sem sikerült interpretálni.³ Kétséges ugyanis – jegyzi meg Alan Dundes is – hogy

² CAMPBELL 1993.

³ DUNDES 1980: 231.

felállítható egy olyan „minta”, melyet univerzálisan, minden társadalomra, társadalmi csoportra és hősrre maradéktalanul alkalmazhatunk.⁴

Campbell elmélete a hősök életútjának, kalandjainak három fő fázisát emeli ki: departure (szeparáció)⁵, initiation (beavatás)⁶, return (visszatérés).⁷ A hős útja során saját hétköznapi világából a természetfeletti szférába kerül, ahol mesebeli erőkkel csap össze és döntő győzelmet arat felettük. Ezek után kalandos útjáról visszatérve, hatalmát, szerzett képességeit közössége javára használja fel.⁸ Természetesen ezt az életutat lényegesen reálisabb, „elvarázstalanított” formában találhatjuk csak meg a sztároknál.

A sztárkultusz vizsgálatánál értelmező keretként Ninian Smart elméletét találtam alkalmasnak arra, hogy kérdéseimre, a jelenségek társadalmi elemzésére és értelmezésére használjam. Ninian Smart művében a vallások leíró elemzését adja, fenomenológiai szempontból. Célja, a vallásos szimbólumok grammatikájának leírása, hogy ezáltal a vallás megnyilvánulási formáit bemutathassa.⁹ Smart hét ilyen dimenziót különböztet meg, melyeknek művében egy-egy fejezetet szentel.

A rituális vagy gyakorlati dimenzió, a különféle szakrális rítusokat, cselekvéseket – pl. zárandoklat, áldozat, gyógyítás – öleli fel.¹⁰ Míg a doktrinális vagy filozófiai dimenzió a vallások tanításait, világmagyarozatát foglalhatja magába.¹¹ A mitológiai vagy narratív dimenzió minden vallás esetében az egyik leghangsúlyosabb megnyilvánulási forma,¹² ami nem létezhetne a tapasztalati vagy emocionális dimenzió nélkül. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egyének a szakralitással való kapcsolatot valamilyen formában megélik, amit esetenként közölni is kívánnak közösségük tagjaival.¹³ Az etikai vagy jogi dimenzió nem csupán doktrínákat foglal magában, hanem a vallások társadalmi együttélésre vonatkozó utasításait

⁴ "However, it is doubtful whether an overly ambitious attempt to define a universal hero patter allegedly applicable to all human societies or an intensive study of one specific incident, e.g., the exposure of infant heroes, is as useful as an empirical study of the entire life stories of individual heroes." DUNDES 1980: 232.

⁵ CAMPBELL 1993: 49–94.

⁶ CAMPBELL 1993: 97–192.

⁷ CAMPBELL 1993: 193–243.

⁸ "A hero ventures forth from the world of common day into a region of supernatural wonder: fabulous forces are there encountered and a decisive victory is won: the hero comes back from this mysterious adventure with the power to bestow boons on his fellow man." CAMPBELL 1993: 30.

⁹ "It explores and articulates the 'grammar of symbols' – the modes and forms in which religion manifests itself." SMART 1996: 1.

¹⁰ "This is the aspect of religion which involves such activities as worship, mediation, pilgrimage, sacrifice, sacramental rites and healing activities." SMART 1996: 10.

¹¹ "For different reasons religions evolve doctrines and philosophies [...] Some traditions are keener on doctrinal rectitude than others [...] We may note that diverse traditions put differing weights on the differing dimensions." SMART 1996: 10.

¹² "Every religion has its stories. [...] In the case of secular worldviews and to an important degree in modernizing traditions, hiStory is the narrative which takes place of myth elsewhere." SMART 1996: 10.

¹³ "It is obvious that certain experiences evolve doctrines and philosophies [...] again there are variations in the importance attached to visionary and meditative experiences [...] associated emotional reactions to the world and to ritual are everywhere more or less dynamic..." SMART 1996: 10–11.

is.¹⁴ Minden vallás tehát szükségszerűen a társadalomban manifesztálódik, így alapvető tényező a társadalmi vagy intézményes dimenzió megléte.¹⁵ A közösségnek azonban szüksége van olyan terekre, ahol kapcsolatot létesíthet a szakrális szférával, olyan tárgyakra, melyek szimbolizálják önmagukban a szentet is. Ezt tartalmazza a materiális vagy művészeti dimenzió.¹⁶

Smart az egyes dimenziókat nem egymástól elzártan kezeli, hanem felhívja a figyelmet a kategóriák érintkezésére, a köztük lévő esetleges átfedésekre. Értelmezését jelen munka keretei közt azért találtam hasznosíthatónak, mivel az általa felvázolt hét dimenzió kellő részletességgel mutatja be, hogy az egyes vallások milyen megnyilvánulási formákkal rendelkeznek, így ezek alapján tudjuk elemezni, hogy a sztárkultuszban mely dimenziók vannak többé-kevésbé jelen. A hét dimenzió segítséget nyújt ahhoz, hogy a meglehetősen divergált és változatos megnyilvánulási formákkal rendelkező sztárkultuszt megérthessük és annak a valláshoz való viszonyát, (esetleg meglévő) vallási jellegét feltárhassuk. Ki kell hangsúlyoznom, hogy célom nem a Smart-i dimenziók meglétének igazolása volt a sztárkultusz esetében, hanem az, hogy megvizsgáljam, hogy ezen dimenziók egyáltalán jelen vannak-e és ha igen, mennyire hangsúlyosak?

¹⁴ "A religious tradition or sub-tradition affirms not only a number of doctrines and myths but some ethical and often legal imperatives." SMART 1996: 11.

¹⁵ "Any tradition will manifest itself in society, either as a separate organization with priests or other religious specialists (gurus, lawyers, pastors, rabbis, imams, shamans and so on), or as a conterminous with society. Embedded in a social context, a tradition will take on aspects of that context..." SMART 1996: 11.

¹⁶ "A religion or worldview will express itself typically in material creations, from chapels to cathedrals to temples to mosques, from icons and divine statuary to books and pulpits. Such concrete expressions are important in varying ways." SMART 1996: 11.

Kutatási technikák, forrásbázis összeállítása. A kutatás etikai kérdései

Kutatásaim során Hermann Bausinger nézetét tartottam szem előtt, mely szerint „a jelenre irányuló néprajzi kutatás feladata, az tudniillik, hogy az egyedi formákon át eljusson a népi kultúra és a nép szellemiségének tipikus formáihoz.”¹⁷ Ehhez azonban a téma komplexitásánál fogva sokféle módszert, és sokféle forrást kellett felhasználnom.

Mind a dolgozatom történeti hősökkel, mind a sztárokkal foglalkozó fejezetéhez felvettem kérdőíveket. Az egyes történeti hősök személyéhez, a hozzájuk társított értékekkel kapcsolatos dokumentumok száma 216 darab, melyből 162 darab a 14–20 év közötti középiskolás korosztályhoz, (ebből 40 fő már érettségizett, szakképző évfolyam hallgatója), 54 darab pedig az ettől idősebb, felnőtt korosztályhoz kötődik. Ebből 8 fő egyetemi hallgató, 9 fő pedagógus, 6 fő egyéb egyetemi végzettséggel rendelkező, 19 fő szakmunkás végzettségű, 12 fő pedig nyugdíjas, szakmunkás végzettségű személy.¹⁸

A sztárkultusszal foglalkozó fejezethez 2001-től kezdődően 450 kérdőívet vettem fel, melyből 300 a 14-20 év közötti középiskolás korosztályhoz, 150 pedig az ettől idősebb, felnőtt korosztályhoz kötődik, közülük nyolc osztályt végzett 9 fő, szakmunkás végzettségű 64 fő, érettségizett 43 fő, egyetemi/főiskolai végzettséggel rendelkezik 34 fő.

Mindezek mellett a 2001-ben kezdődő gyűjtés során készítettem interjúkat (politikai gyűléseken; rajongókkal a sztárok sírjánál/temetésén illetve semleges szituációban) élőszóban és elektronikus levélben.

A korunkban immár folyamatosan zajló infokommunikációs forradalom következtében az élőszóban és papíralapú kérdőíven végzett kutatások mellett fontosnak tartottam egyrészt az internet (weblapok fórum topikjainak megnyilvánulásai, interneten terjedő humor különféle formái), az sms szövegek, valamint (az internetes és hagyományos) bulvár médiatermékek felhasználását. Ennek oka összetett. Egyrészt megfigyelhető, hogy napjainkban a „hagyományos” csoportok – többek között – a technikai fejlődés következtében átalakulnak és helyükbe újak lépnek. A „tömegtársadalom”, a „tömegkultúra” által megidé-

¹⁷ BAUSINGER 1995: 95.

¹⁸ Tisztában vagyok azzal, hogy a különféle korosztályok nem egyforma súllyal vannak jelen a dolgozat adatközlői körében, ennek következtében a gyűjtött anyag az egyes korcsoportok közti összevetésre csak korlátozott mértékben lehet alkalmas. Céлом nem is az volt, hogy össztársadalmi relevanciájú, pontos, százalékos adatokkal szolgáljak, hanem többek között az, hogy feltárjam, az egyes generációk mennyire viszonyulnak másként az egyes történeti hősökhöz?

zett közösségek tagjainak ugyanis ma már nincs szükségük találkozásra ahhoz, hogy együtt legyenek. Napjainkra már létrejött a „virtuális tömeg”.¹⁹ Folyamatosan terjed az internet alapú kommunikáció („chatelés”, „msn-ezés”) mely újfajta közösségek létrejöttét generálja, ezek a közösségek viszont információigényüket az előbb említett csatornákon keresztül szerzik be, így mindenféleképpen indokolt azok tartalmának néprajzi szempontú vizsgálata. Másrészt erre azért is szükség van, mert a bulvár média bizonyos mértékig tekinthető napjaink „köz-költészetének”, amely a ponyvanyomtatványokhoz hasonlóan a folklór és a „hivatásos művészet” vagy „magas kultúra” határain helyezkedik el.²⁰ Habár a tömegmédia nem nevezhető népi alkotásnak, hiszen az egyes cikkeknek, műsoroknak létezik „alkotója”, ám annak ellenére, hogy egyéniséghez köthetők, mondanivalójuk bekerül a közösségi kultúrába, a posztmodern kori folklórba. Ennek megfelelően élménytörténetek, pletykák, viccek sőt materiális alkotások is születnek hatásukra. Ezek azonban már a folklór alkotások jellemző jegyeit viselik magukon, így variánsokban léteznek, orális úton (is) terjednek s jellemzőjükké válik az anonimitás is.

A dolgozatban a saját gyűjtések anyagát eredeti formájában (kiejtés és helyesírás szerint) közlöm. Az internetes fórumok hozzászólásait, a levelek nyelvtani hibáit nem javítottam.

A gyűjtő és elemző munka közben szembe kellett néznem kutatás etikai kérdésekkel is. Ki kell ugyanis emelnem, hogy tanulmányom nem képes minden egyes, korunkban élő kultusszal rendelkező hőst illetve sztárt bemutatni. Szelektálni kellett tehát, pusztán objektív, szakmai szempontok alapján, ám egy ilyen szelekció magától értetődően hiányt hagy maga után, ami magában hordozza a „mellőzöttség” érzetét. Másrészt, mivel kortárs témák kutatásáról van szó, így a teljes objektivitást nehéz megvalósítani, hiszen olyan jelenségekről, személyekről kísérlek meg leírást adni, melyek/akik köztünk élnek, kapcsolatban állunk velük. Hasonló helyzetben vagyunk, mint a vallási jelenségek tudományos vizsgálatával kísérletező szerző, aki minden szándéka ellenére sem lehet ideológiamentes. Ha objektív távolságtartással közelítünk a témához, akkor ez bizonyos fokú elutasításként értelmezhető, míg ha pozitív módon mutatjuk be értékeit, akkor ez pedig az apologétika, vagy propaganda vádját szülheti.²¹ Céлом pedig távolról sem ez volt.

¹⁹ CSEPELI 2003: 145.

²⁰ A köz-költészetet valamint a folklór határain elhelyezkedő alkotásokat elemezte többek között KESZEG 1991, KÜLLÖS 2004.

²¹ VOIGT 2004: 17.

Értelmező fogalmak

A dolgozatban több olyan fogalmat használok, melyek jelentéstartalmát a pontos értelmezés végett szükséges előzetesen meghatároznom. Tudnunk kell azonban, hogy ezek közül többnek nem csupán egyfajta értelmezése létezik. Munkámnak nem az egyes interpretációk közti állásfoglalás a célja, így előfordulhat, hogy egyesek nem eléggé pontosan, vagy kissé tág tartalommal jelennek meg.

A hőst a néprajzi szakirodalomban már jól ismert meghatározása alapján alkalmazom. A Magyar Néprajzi Lexikon mondahősöknek olyan pozitív vagy negatív szereppel rendelkező, a történetek középpontjában álló személyeket nevez, akik egy közösség ideáltípusát is képviselik. *„Az egyes korszakok rányomják speciális bélyegüket a hősideálra. A középkorban szent életűnek, szegényeket pártolónak kellett lenniük. E típus megszemélyesítői az Árpád-házi szent királyok. – Mivel a monda az utolsó évszázadokban egyre inkább a jobbság, majd parasztság vágyainak kifejezőjévé vált, szociális mondanivalója előtérbe került.”*²² A hős fogalmát háromféle személyiségre használok. Egyrészt olyanokra, akik a történeti mondák központi figurái, valaha kiemelkedő személyiségek voltak, ám emlékezetük mára elsősorban az írott kultúrában kereshető (pl. Mátyás király, II. Rákóczi Ferenc). Másrészt olyan történelmi szereplőkre – elsősorban politikusokra pl. Nagy Imre, Széchenyi István, Kossuth Lajos – ún. „történeti hősökre”, akik emlékezete, kultusza napjainkban is él a társadalomban, harmadrészt napjaink kiemelkedő személyiségeire a „posztmodern kori hősökre”, azaz a sztárokra. E három kategóriát sem lehet azonban élesen elválasztani egymástól, köztük átmenetek fedezhetők fel.

A tudományos vizsgálatok mind a Mai Napig nem alakítottak ki olyan meghatározást, melyet jól lehetne alkalmazni a sztárokra. A hétköznapi nyelvhasználatban a sztár fogalmát gyakran társítják a hírességgel: „sztár az, akiről a hírek szólnak”, mely csak részben felel meg a valóságnak. A sztárság alapvető kritériuma az ismertség, ám az ismertség önmagában még nem teremt sztárokat. Nem nevezhetünk valakit sztárnak pusztán azért, mert *híres*,²³ bár a magyar nyelvben a sztárt gyakran ebben az értelemben, mintegy jelzőként használják. Ettől azonban meg kell különböztetnünk a sztárt mint főnevet, hiszen ez a kategória lényegesen többet foglal magába. Ha megvizsgáljuk a magyar nyelv értelmező szótá-

²² Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet 1987: 640.

²³ Ezzel kapcsolatban szemléletes példa, hogy a pusztán igen magas ismertséggel rendelkező politikusokat például nem szerencsés sztárként aposztrofálni. A mindenkori köztársasági elnök például véleményem szerint egyetlen esetben sem vált sztárrá, miközben ismertségük a társadalom nagyjából 90%-a körüli volt a közvélemény kutatások alapján. Ettől természetesen még létezhetnek és léteznek is sztárpolitikusok, ám ez esetükben sem pusztán az ismertség, hanem egyéb képességeiknek, tulajdonságaiknak és a médiumoknak köszönhető.

rát, illetve az etimológiai szótárt, nem kerülünk közelebb a sztárság lényegéhez, hiszen a megadott definíciók a köznyelvi használatra vonatkoznak illetve egyfajta negatív konnotációt érezhetünk, mely a kommunizmus által preferált, uniformizált kisember-ideál felfogásból eredeztethető. „1. *Kitűnő, felkapott, divatos, másokhoz képest nagy fizetésű, dédelgetett színész, színésznő, sportoló; csillag.* 2. *Vmely közösségnek mértéktelenül kiemelt, tömjénezett s ezért gyakran önteltté vált tagja.*”²⁴ „sztar 1896: »Starja, a kiben a jövő operett-színpad egyik legfényesebb csillagát sejtjük ... Ledofszky Gizella« Angol eredetű, német közvetítéssel is; ... Színházi, filmszínházi szóként terjedt el az ünnepelt, messze földön híres művészek jelölésére, tkp. »(színpadi) csillag«; hasonlóra l. a. m. csillag »kiemelkedő egyéniség« jelentését.”²⁵

Az angol nyelvben elterjedt „celebrity” kifejezés ebből a szempontból lényegesen jobban lefedi a szó jelentését. A celebrity a latin „celebris”-ből ered, ami nem egyszerűen csak ismertségre, hírességre utal, hanem arra a pillanatra is, amikor egy nagy tömeg ünnepli, magasztalja, isteníti a hőst.²⁶ A sztárookra az utóbbi években²⁷ a magyar nyelvben is elterjedni látszik a „celeb”, „celebritás” „celebriti” kifejezés alkalmazása, ám az új terminus ez esetben nem tartalmaz új meghatározást. A celeb elsősorban „híresség” jelentéssel rendelkezik. A kifejezés mellékjelentésként azt a tartalmat is hordozza, hogy az ismertség alapja nem (vagy nem szükségszerűen) az illető tudása, illetve egyéb autonóm képessége, hanem egy, a média által róla mesterségesen kialakított kép, amely beépült a fogyasztók (olvasók, nézők) gondolatvilágába.²⁸ E mellékjelentés nem tagadja, hogy az egyébként celebnek kikiáltott személyek társadalmilag valóban értékes teljesítményt produkálhatnak, csupán arra utal, hogy e produktum nem szükségszerű.²⁹

Az ismertség mellett alapvető fontosságú kritérium, hogy „tartósan” hatást gyakoroljanak a közönségre, azaz kialakuljon körülöttük a személyüket pusztán ismerők közösségéből egy olyan csoport, mely emellett elismeri őket és tiszteletük tettekben is megragadhatóvá válik. Ezt, azaz a tettekben, cselekvéses anyagban is megragadható tiszteletet nevezzük kultusznak.³⁰

A sztár fogalom definícióját két szempontból szükséges kiegészítenünk. Egyrészt közelebről meg kell határoznunk, hogy mekkora közösség létrejötte

²⁴ *A magyar nyelv értelmező szótára 6. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1962: 394.

²⁵ KUBINYI LÁSZLÓ–PAPP LÁSZLÓ (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3. kötet* Budapest Akadémiai Kiadó, 1976

²⁶ *celebris*: (költ) gyakori, gyakran használt, (költ) látogatott, népes, élénk forgalmú, forgalmas, (költ) sokat emlegetett, általánosan ismert, híres, nagyhírű, (költ) ünnepi, ünnepélyes, híres, nagy hírű, neves, nevezetes, ünnepelt. Forrás: <http://dictzone.com/latin-magyar-szotar/celebris>

²⁷ Voigt Vilmos véleménye szerint a „celeb” kifejezés 2008-ban jelent meg a magyar nyelvben. Állítását támasztja alá, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézet 2004-ben lezárt adatbázisai (<http://www.nytud.hu/adatb/index.html>) nem ismerik a kifejezést.

²⁸ *“The celebrity is a person who is known for his well-knownness.”* BOORSTIN 1982: 57.

²⁹ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Celeb> Utolsó letöltés dátuma 2009.02.27.

³⁰ A kultusz megnyilvánulási formáival, azaz a „cselekvéses anyaggal” dolgozatom következő fejezetei foglalkoznak.

szükséges ahhoz, hogy egy bizonyos határt átlépve valakit sztárként aposztrofálhassunk? Egyáltalán létezik-e ilyen határ, mert a válasz korántsem egyértelmű. Lokális szubkultúrákban is létezhetnek ugyanis olyan, egy-egy közösségből kiemelkedő személyiségek, akik elnyerik a csoport többi tagjának tiszteletét és ez jól megragadható tettekben is (öltözködés, életstílus utánzása stb.). Nevezhetjük őket a folklorisztikai kutatásokból ismert „helyi hősök” analógiájára „helyi- vagy lokális sztároknak”, míg a „nagyobb közösség” előtt ismert és népszerű társaikat minden külön megjelölés elhagyásával „sztároknak”.

Ennek kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy mi az a tényező, mely elválasztja egymástól a hősöket és a sztárokat, hiszen a két kategóriát összehasonlítva első olvasatra jelentéktelennek tűnhet a köztük lévő különbség. Mindkettő ugyanannak a jelenségnek, ugyanannak az igénynek a különböző korokban való megnyilvánulása,³¹ hiszen, ahogy Hankiss is megjegyzi a jól ismert tény, hogy „hírességek”, azaz olyan emberek, akiket sokan ismertek, s akiket a rang, a hatalom, a pénz, valami nagy és különös teljesítmény vett körül sugárzó aurával már a hagyományos társadalmakban is léteztek. Ezeket a hősöket szokások és a gondosan megszerkesztett ceremóniák, rítusok sokasága és végső fokon a mítoszteremtő képzelet vett körül és emelte őket emberfeletti magasságokba.³²

A hősök és a sztárok közt lévő különbség például a tömegművelésen keresztül terjedő hírnév, mely eredetileg csak az utóbbiakra jellemző. Buda Béla a sztárjelenség létrejöttét többekhez hasonlóan a tömegkommunikációhoz köti. *„Már az ókorban is számon tartották a híres színészt, ugyanúgy, mint a közélet hírességeit, a neves szónokokat, politikusokat vagy más nyilvános szereplőket (akár a híres prostituáltakat is, amint az a görög városállamok történelmében ismételtelen előfordult). A reneszánsz korától, a színház újraéledésétől kezdve a színész ismét közfigyelem tárgya lett, nézőiben sajátos képet alakított ki magáról. Igazán sztárrá azonban csak akkor vált, amikor megjelent a maihoz hasonló jellegű és elterjedtségű sajtó, a XVIII–XIX. században. Ennek tartalmi felerősítették a sztárookra irányuló nyilvános figyelmet. Ez jól látható a magyar művelődéstörténetben, a magyar színház sztárjai a szabadságharc előtti évtized sajtójában nagy visszhangot kaptak. A század második felének színházi életében azután ez még inkább látható, például Blaha Lujza életével kapcsolatban. De az igazi sztárokat, a szó modern értelmében vett sztárokat a film termelte ki, majd ehhez igen erőteljesen a televízió is hozzájárult.”*³³ Ha azonban jobban megvizsgáljuk napjainkban

³¹ Ezeket az igényeket lásd jelen fejezetben, a „szent” fogalmánál!

³² Hankiss Elemér példaként az ókori hőszok, a keresztény szentek, az isten-királyok, arisztokraták, pápák, főpapok mellett megemlíti a híres hadvezéreket, hírhedt kalandorokat, lázadókat, vagy népi hősöket is, mint Roland lovag, Jeanne d’Arc, Don Juan, Savonarola vagy Tyll Ulenspiegel. A sort természetesen folytathatnánk magyar megfelelőikkel is. HANKISS 2002: 105.

³³ BUDA 1994. Ezt fogalmazza meg Boorstin is: *“For us, however, »celebrity« means primarily a person - »a person of celebrity.« This usage of the word significantly dates from the early years of the Graphic Revolution, the first example being about 1850. Emerson spoke of »the celebrities of wealth and fashion« (1848). Now American dictionaries define a celebrity as a »famous or well-publicized person.« The celebrity in the distinctive modern sense could not have existed in any earlier age, or in America before the Graphic Revolution. The celebrity is a person who is known for his well-knownness.”* BOORSTIN 1982: 57.

a hősök kultuszát, akkor szép számmal találhatunk példát olyan történeti személyiségekre is, akik népszerűségük fennmaradását, esetleg (újbóli)kialakulását a tömegmédiáknak köszönhetik.³⁴

Eltérés továbbá, hogy az ismertség megszerzésének csatornáit mellett különböznek a megszerzés módjában is. Míg a tömegkommunikáció megjelenése előtti korokban a hősök először lokális hősök voltak s a kis közösségből terjedt el orális úton kultuszuk, addig a modern korok sztárjai a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően egyből a széles nyilvánosság előtt jelennek meg.³⁵ Kultuszuk tehát (általában) nem a lokálisból indul ki. Mindezek mellett fontos kiemelni, hogy a tömegkommunikációs eszközök megjelenése nem jelenti azt, hogy a hős kategória eltűnt volna és azt kiszorítva a sztárság jelensége vált volna kizárólagossá. A hősök kultusza – legyenek azok akár történeti hősök, írók, költők stb. – továbbra is fennmaradt és egymás mellett él a sztárkultusszal. A két kultusz nem csupán abban tér el egymástól, hogy előbbi hagyományos mintákat követve jött létre korszakunk előtt, míg utóbbi a modernitás szülötte, annak új formáival, hanem abban is, hogy erőteljesen eltérő megnyilvánulási formákat mutatnak. A hőskultusz elsősorban a gondolkodás, érzelmek szintjén (pl. emlékezet, tisztelet) és az ezzel kapcsolatos cselekvésekben – zömmel az emlékezéssel kapcsolatos rítusokban – nyilvánul meg,³⁶ melyek szinte mindegyikében központi szerep jut a nemzeti identitásnak. Modern sztárjainknál az előbbi kategória gyakran már „hitbeli” megnyilvánulássá válik s mellette hangsúlyosabb szerepet nyer a cselekvéses anyag, ami lehet pl. a sztár életmódjának utánzása, a velük kapcsolatos „zarándoklatok” stb.³⁷

A legjelentősebb különbség azonban, hogy míg a hősök fellépése, tettei, kialakuló kultuszuk alapvetően a közösségi értékek előtérbe helyezésének körülményei között keletkezett – azaz egyéni tetteiket a közösség, a „nép” érdekében fejtették ki – addig a sztárok teljes léte az individualizmus talaján áll. Ahogy Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor megjegyezte, a sztárok kultusza szorosan kötődik egyfajta sajátos polgári mitológiához, melynek központjában az individuális siker áll. Mitikus elemének lényege, hogy úgy állítja be a piac győzteseiének sikerességét, mintha e siker lehetséges volna az elidegenedés nélkül, s ezzel mintegy világszinten legitimálja a rendszer egészét.³⁸

³⁴ Példa erre a jelen munkában bemutatandó Széchenyi István, vagy Nagy Imre, akik ismertsége a fiatalabb korosztály körében feltehetőleg a róluk újabban készült mozifilmeknek is köszönhető.

³⁵ Mindezek mellett természetesen előfordulhat, hogy azelőtt lokális közösségek keretein belül emelkedtek ki valamely oknál fogva, ám a lokalitásból való kilépésük a tömegmédiáknak köszönhető.

³⁶ Ilyen történeti hősről és kultuszukról szól a következő fejezet, mely többek között bemutatja, hogy ezen emblematisz személyek zömmel valamely nemzeti ünnep – emlékező – rítusai kapcsán kelnek életre, ám emellett a hétköznapi életben betöltött szerepük lényegesen kisebb.

³⁷ Bővebben lásd jelen munka következő fejezeteit.

³⁸ Ezúton is köszönöm észrevételüket!

Nem egyértelmű mindezek mellett, hogy mi az a pont, amitől fogva az egyén rajongónak minősül? Hol van az a határ, amitől kezdve egy személy tettei vagy az egyénisége irányában érzett tisztelet, szimpátia már rajongásnak számít? Hasonló problémaként merült fel az irodalmi kultusz kutatással foglalkozó munkákban, hogy pontosan nem lehet megmondani, hol húzódik az a határ, amelyen belül még esztétikai a befogadás, s amelyen kívül már nem.³⁹ A választ egyértelmű határvonallal nem tudjuk megadni. Döntő tényezőnek minősül, hogy egy sztárnak milyen intenzitású hatása van az egyén életvitelére, gondolkodására. Amennyiben ez a hatás a pusztá tetszésnyilvánításon túl bekerül a kérdéses személy hétköznapijaiba, megragadható viselkedésében, külső tulajdonságjegyeiben, akkor az már a rajongás első fázisának minősül.⁴⁰

Mindezekon túl meg kell határoznunk, hogy mit nevezünk „tartós” hatásnak. Jól látható, hogy a hősök kultusza akár két-három évszázados időintervallumot is képes átélni, ugyanakkor a sztárkultusznál két-három évtized már kiemelkedően hosszúnak számít. Napjaink sztárjai közt a hősökhöz képest különösen nagy a fluktuáció. Ahogy a későbbiekben majd láthatjuk, minden évben megjelennek és néhány hónap eltelte után eltűnnek „pillanatsztárok” vagy „egynyári sztárok” akik néhány hónapra fejtenek csak ki hatást a rajongóikra, majd milyen gyorsan felemelkedtek, olyan gyorsan el is tűnnek. A jelenség magyarázatát napjaink tömegkultúrája, fogyasztói civilizációja adja, ahol az egyén is áruvá válik, amit el kell adni, lehetőleg minél nagyobb hasznot húzva belőle s miután ez megtörtént, helyébe a piac aktuális igényeinek, a gyorsan változó divatnak időközben már jobban megfelelő személyt kell emelni. *„A tömegkommunikációs eszközök nagymértékben felgyorsítják a divat terjedését. A divatlapok, a televízió-rádió divatműsorai a tömegpiaci vásárlókhöz szólnak.”*⁴¹

Természetesen minden sztár csak egy szűkebb-tágabb rajongói kör tagjai közt számít sztárnak, a többnyire az egész társadalom tiszteletét kivívó sztárok megjelenése nagyon ritkának nevezhető és általában csak az adott sztár halálával következik be. Élő személyeknél főleg olyan esetekben találhatunk rá példát, amikor egy-egy híresség élete, cselekedetei konzisztensen megfelelnek a társadalom egy-egy olyan értékének, mely egyértelműen pozitív konnotációval rendelkezik (pl. kedvesség, szeretet) illetve ezek válnak az ő legfőbb ismertetőjegyeiké, tulajdonságaikká.⁴² A sztár halála a felé táplált érzéseket pozitív irányban turbulálja, esetenként felemelvén őt egyenesen a szakrális szférába. Ahogy Daxelmüller megfogalmazta, *„a sztár, a hero több mint tudása, kisugárzása vagy virtuozitása miatt meghatározott célcsoportok izlésének megfelelő, a mindennapokból kiemel-*

³⁹ LAKNER 2005: 19.

⁴⁰ A kultusz intenzitásáról, annak jelentőségéről a sztárokkal foglalkozó fejezet szól részletesen.

⁴¹ SZAPU 2002: 166.

⁴² Gondoljunk itt elsősorban Halász Juditra, aki a gyerekekkel kapcsolatos „missziója” miatt örvend „köztiszteletnek”, illetve a jelen dolgozat egyik alanyát képező Puskás Ferencre s vele együtt az Aranycsapat tagjaira, akiket egyértelmű tisztelet övezett és övez technikai virtuozitásukért (egyéb tulajdonságaik kapcsán már megoszlanak a vélemények természetesen).

*kedő ember – modern szentként működik, akinek paravallásos kultusza van, halála után is, sőt éppen akkor.*⁴³ Mindez azonban azt mutatja, hogy a sztárokat nem lehet csak a fogyasztói civilizáció felülről megalkotott árucikkékként értelmezni, hiszen ez esetben nem lennének képesek ilyen mély hatást kiváltani.⁴⁴

A hősök és a sztárok, mint dolgozatom is feltételezi, egyazon tőről erednek, s ehhez a tőhöz kapcsolhatjuk a szenteket is. Mindhármát az emberi igények szülik. Ilyen a követendő példaképek szükségessége, hogy legyenek olyan személyek, akik utat mutatnak az egyéneknek a jó és rossz dolgok közt, akik egyben viselkedési minták is. A szentek kultusza, bár napjainkban is élő jelenség, több évszázados, évezredes fennállását nem változtatlanul élte meg. *„A szentek mindenkör egy adott történelmi kor vallási ideáljait testesítették meg. A többrétegű kultuszokból a különböző történelmi korszakok mást és mást tekintettek fontosnak, mást és mást hangsúlyoztak, ezért a tiszteletnek más és más része aktualizálódott. A szenttisztelet a vallásos életnek így egyidejűleg, vagy történetileg egymást követően más és más igényeit elégítette ki.*⁴⁵ A vallásos ember számára a szentek mindemellett közvetítők is a profán és a szakrális világ, ember és Isten között. Olyan személyek, akikben jelen van a szakrális hatalom, ezáltal követőik számára védőként, patrónusként is szolgálnak. *„A szentek már nem egészen képviselők. Többek mint csak félig-meddig tárgyai a tiszteletnek. Bár imádkoznak értünk, az emberek erős támogatói az idegen hatalmakkal szemben. De a lényeg a hatalom, ami bennük, rajtuk mutatkozik meg. Ezt a hatalmat nem tudjuk elég konkrétan elképzelni [...] A szent mindenekelőtt ember, akinek teste isteni-hatalmas tulajdonságokkal bír.*⁴⁶

A szent jelen munka keretei közt vonatkozik egyrészt a szentekre, mint személyekre, másrészt a profántól elkülönülő, abból kiemelkedő, irracionális „szent” jelenségekre, melyek a profán világ szemlélői számára megismerhetetlenek. *„Ha leegyszerűsítve fogalmazunk, azt mondhatjuk, hogy legáltalánosabb értelemben véve a »szent« = valami más.*⁴⁷ Ahogy Eliade is megfogalmazta korábban: *„A szent követ és a szent fát nem mint követ vagy mint fát tisztelik – azért tisztelik őket, mert hierophániák, mert olyasmiről mutatkozik meg bennük, ami már nem kő vagy fa, hanem a szent, az »egészen más«. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy minden hierophánia – még a legelemibb is – paradoxon.*⁴⁸

A napjainkban a „poszt-” előtagú megnevezések divatja⁴⁹ a társadalomtudományokban is felfedezhető, igaz a néprajzi kutatásban nem honosodott meg oly

⁴³ DAXELMÜLLER 2003: 211.

⁴⁴ *“If celebrities are artificial creations, why should an audience remain attached and lavish attention on their fabricated lives?”* GAMSON 1992: 16.

⁴⁵ BARNA 2001: 12.

⁴⁶ VAN DER LEEUW 2001: 209.

⁴⁷ VOIGT 2004: 73.

⁴⁸ ELIADE 1999: 8.

⁴⁹ VOIGT 2001: 321. Dominic Strinati megjegyzi, hogy 1978–1981 között egyetlen könyv címében sem szerepel a posztmodern kifejezés, míg 1987 és 1991 között 241 esetben jelent meg a Humanities Index adatai alapján. STRINATI 1996: 222.

mértékben, mint a társtudományokban. Szükséges ugyanakkor egyfajta fogalmi distinkció a hagyományos folklór és a tömegkultúra korszakában, az új technológiai körülmények közt létező folklór jelenségek megkülönböztetésére, hiszen jellege, esztétikája, megnyilvánulási formái stb. terén lényeges különbségeket találhatunk köztük. Ezzel kapcsolatban Voigt Vilmos tanulmánya⁵⁰ ad áttekintést ezen „régí” és „új” jelenségek lehetséges megnevezésére és ezek mögöttes tartalmára vonatkozólag. A „modern folklór” fogalmával kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy a nemzetközi folklorisztika és művelődéstörténet felfogása szerint a „modern” korszak a reneszánsz idején kezdődött, így nem célravezető annak használata a jelenkorra vonatkozóan. A „városi folklór” vagy a „munkásfolklór” megnevezések túlságosan leszűkítik a definíciót. Az „átmeneti folklór” megjelölés értelmezhetetlen, hiszen a történelem során minden nagy korszak folklórja „átmeneti” volt. Semlegesnek tartja a „napjaink folklórja” elnevezést, ám ez esetben mindig meg kellene határozni, hogy mely időszaktól terjed ez a korszak. Voigt Vilmos tetszetős ötletnek tartja a „posztfolklór” elnevezést, ám kiemeli, hogy a „posztmodern” fogalma az 1968-as forradalmi ideák csődjében terjedt el, és az 1989-es rendszerváltozások konzervatív-elitista ideológiájaként diadalmaszkodott, ez pedig éppen a folklór elemzésére teszi alkalmazhatatlanná.

Dolgozatomban a posztmodern kifejezést történelmi/kultúrtörténelmi korszak megjelölésére alkalmazom. A posztmodernizmushoz kötődő elméletek, tudományos módszerek (pl. dekonstruktivizmus) azonban nem jelennek meg dolgozatomban. Ennek oka többek között az, hogy maga a sztárjelenség nem a posztmodern kor, hanem sokkal inkább a modernizmus terméke – bár, meg kell jegyeznünk, hogy sztárok már jóval korábban is szerepeltek a történelemben, hiszen különböző történelmi hősök (akár betyárok, uralkodók, katonák stb.) a maguk korában nagy valószínűség szerint sztárnak számítottak. Így fogalmilag pontatlan lenne „posztmodern sztárokról” beszélni az általam bemutatott személyek kapcsán, hiszen egyikük sem visel magán „posztmodern attribútumokat”. Probléma mindezek mellett, hogy a posztmodern fogalma sem határozható meg egyértelműen.⁵¹ A posztmodern kor egyik jellemzője, hogy szoros kapcsolatban van az informatikai forradalommal és a tömegművelődés terjedésével, melyek a társadalom szerkezetében, működésében is változásokat eredményeztek, eredményeznek. Dominic Strinati hangsúlyozza, hogy a „populáris kultúra” szimbólumai és a tömegművelődés közlései növekvő mértékben befolyásolják valóságészlelésünket, önmagunkról és a körülöttünk lévő világról alkotott értelmezéseinket. Míg korábban úgy gondolták, hogy a tömegművelődés egyfajta tükröt állított a társadalmi valóságnak, napjainkban eljutottunk oda, hogy a valóságot már csak ezen a tükrön keresztül lehet megérteni, sőt, lassan maga a tükör válik

⁵⁰ VOIGT 2001: 319–321.

⁵¹ A különféle értelmezési lehetőségekről lásd PETHŐ 1992.

valóságá.⁵² Az említett médiumok új információforrást jelentenek, így már nem kizárólagos az előszóban történő, orális ismeretszerzés és hagyományozás, hanem egyre inkább súlyát, szerepét veszti van jelen az írott- és elektronikus sajtó híreivel szemben.⁵³ Az információk, a „tudás” előre megszerkesztetten és szűrten kerülnek az egyénekhez, ami magában hordozza, hogy erőteljesen behatárolt már az is, mi juthat át ezen a szűrőn. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az emberek gépiesen befogadják a tömegmédiumok üzeneteit és válnak ezáltal irányítható „marionettfigurákká”, hanem azt, hogy a médiumok egyre hangsúlyosabban vannak jelen a kultúrában információforrásként és gondolkodást befolyásoló tényezőként. Az orális úton történő folyamatok emellett megmaradnak – és vélhetőleg, remélhetőleg mindig is létezni fognak –, ám működésük, szerkezetük megváltozik. Egyre több témát kölcsönöznek a parasztházakba és polgári otthonokba egyaránt bekerülő rádió- és televíziókészülékekből, (bulvár) sajtótermékekből. Emiatt nevezhetjük a médiát a mai társadalmak „elektronikus folklórjának”, hiszen „*ugyanúgy orientálja, informálja, szórakoztatja, szabályozza, kritizálja, motiválja az embereket, mint az orális folklór.*”⁵⁴

A populáris kultúra fogalma hasonló nehézségek elé állít bennünket. A populáris jelző a latin *populus* kifejezésből eredeztethető, populáris kultúra tehát az ókor óta mindig is létezett.⁵⁵ Problémát jelent ez esetben viszont a fogalom alkalmazása napjaink kultúrájára. Látható ugyanis, hogy ez az értelmezés az alá-fölérendeltségi viszonyon alapuló társadalomra használható leginkább, ennél fogva nehezen válaszolható meg, hogy kit tekintünk ma *populus*nak? Általánosan elfogadott, hogy ebbe a tág fogalomba soroljuk a „paraszti kultúra” mellett a városi polgárságnak a nem „magas kultúrába” tartozó megnyilvánulásait, ám a *populus* szó magyarázatát ez nem adja meg. Ahogy Dominic Strinati megjegyzi, a populáris kultúra fogalmának meghatározása maga után vonja annak elemzését is, ez pedig nem független az elemzés alapjául szolgáló teóriától.⁵⁶ Ennek következtében eltérően határozza meg azt az a kutató, aki a marxista társadalomtudományi elmélet, a frankfurti iskola, a feminista, szemiotikai vagy éppen a posztmodernista elmélet követője. Az ún. „frankfurti iskolához” és részben a marxista társadalomelmélethez kötődők számára a populáris kultúra valójában tömegkultúra

⁵² *“The idea is that popular cultural signs and media images increasingly dominate our sense of reality, and the way we define ourselves and the world around us. It tries to come to terms with, and understand, a media saturated society. The mass media, for example, were once thought of as holding up a mirror to, and thereby reflecting, a wider social reality. Now reality can only be defined by the surface reflections of this mirror. [...] It is a relatively short step from this (and one which need not be taken) to the proposition that only the media can constitute our sense of reality. To return to the original metaphor, it is claimed that this mirror is now the only reality we have.”* STRINATI 1996: 224.

⁵³ Ezzel kapcsolatban lásd a korábban írottakat a média folklór határán lévő szerepéről.

⁵⁴ CSÁSZI 2002: 13., DÉGH 1994.

⁵⁵ KLANICZAY 2003: 18.

⁵⁶ *“Any attempt to define popular culture inevitably involves its analysis and evaluation. It therefore seems difficult to define popular culture independently of the theory which is designed to explain.”* STRINATI 1996: xvii.

(mass culture), melynek feladata a kapitalizmus létfeltételeinek megtartása. A feminizmus szempontjából olyan patriarchális ideológia, mely a férfiak érdekét szolgálja a nőkével szemben, a szemiotikusok célja pedig, hogy hangsúlyozzák a populáris kultúra súlyát, szerepét a hatalom birtokosaival szemben. A strukturalizmus úgy tekint rá, mint a társadalmi és mentális struktúrák univerzális megnyilvánulására, míg a posztmodernista teoretikusok kiemelik mindazokat a változásokat, melyek – a tömegmédiák hatására – elhomályosítják a „kép” és a valóság közti határt.⁵⁷ Munkámban a fogalmat ez utóbbihoz kötődően interpretálok. Ma, az írni-olvasni tudás és a tömegmédiák elterjedésének köszönhetően mindenki hozzájuthat az információkhoz, minek következtében a különböző társadalmi rétegek, az elit- és a paraszti- polgári kultúra közt valamikor meglévő távolság csökkenni, a határvonalak pedig egyre inkább elmosódnak lát-szanak.⁵⁸ Hagyományos népi kultúrával ma tehát egyre kevésbé találkozhatunk. A populáris kultúra ezek alapján lehet a kortárs népi kultúra megjelölése, a népi kultúra a posztmodern korban.

Rokon értelmű terminus a tömegkultúra, hiszen már maga a tömeg szó is kétértelmű jelentéssel bír. A kontextustól függően megőrizheti semleges, leíró jellegét, ám meghatározott értelmezési keretben értékfosztás képzete tapadhat hozzá.⁵⁹ A tömegkultúrát gyakran, mint a „magas kultúra” vagy „elit kultúra” ellentétét határozzák meg mintegy esztétikai szempontok alapján.⁶⁰ Az elittel, mely kiváló egyéniségek művészi munkája alapján jön létre, szemben az egyéniségek nélküli, tudatos szemléletétől és esztétikai igényeitől megfosztott tömeg áll. *„A tömegkultúra a sekélyesség és a felületesség, az egyetemes uniformizáltság képét idézi, míg ellenpólusa – a magas kultúra – a kifinomult, individualizált ízlés világát [...]*

⁵⁷ *“Popular culture for the mass culture critics can either be defined as folk culture in pre-industrial societies, or as mass culture in industrial societies. For the Frankfurt School popular culture is that mass culture, produced by the culture industry, which secures the stability and continuity of capitalism. The Frankfurt School thus shares with other versions of Marxist theory, such as those put forward by Althusser and Gramsci, a conception of popular culture as a form of dominant ideology. The Marxist political economy perspective also comes close to this understanding of popular culture, while variants of feminist theory define it as a form of patriarchal ideology which works in the interest of men against the interests of women. While the main tendency of semiology is to stress the role of popular culture in obscuring the interests of the powerful – in Barthes’s view the bourgeoisie – some structuralist theories see popular culture as an expression of universal and unchanging social and mental structures. Those writers who put forward a cultural populist approach tend to define popular culture as a form of consumer subversion which is precisely how they wish to evaluate and explain it [...] according to postmodernist theory, popular culture embodies radical changes in the role of the mass media which efface the distinction between image and reality.”* STRINATI 1996: xviii.

⁵⁸ Hozzá kell tennem, hogy napjainkban az elit- és népi kultúra elkülönítése sem egyértelmű. Nem lehet éles határvonallal elválasztani egymástól a két kategóriához tartozó alkotásokat. A tömegkultúra egyik jellegzetessége, hogy a különböző társadalmi rétegek közel ugyanazokat a produktumokat fogyasztják.

⁵⁹ PATAKI 1998: 10.

⁶⁰ A tömegkultúra értelmezése nem feladata dolgozatomnak. A témával foglalkozók száma a hazai kultúrakutatásban is jelentős. Többen, több szempontból elemezték már, ezek ismertetése túlmutat jelen munka keretein.

A tömegember az egyéniségétől és autentikus lététől megfosztott »átlagember«⁶¹ Dolgozatomban a fogalmat nem esztétikai minősítésként használom, hanem egy történelmi korszakhoz, a második ipari forradalomhoz, a tömegtermelés megjelenéséhez kapcsolom. Ekkor jöttek létre azok a tömegesen előállított kulturális javak, melyeket napjainkban is fogyasztunk, mint a „tömegtársadalom” tagjai.

Tanulmányom értelmező részében fordul elő többször a vallás fogalma. Arra keresem a választ, hogy a sztárkultusz kötődik-e a valláshoz, lehet-e kapcsolatot, hasonlóságot felfedezni a sztárok kultuszának bizonyos megnyilvánulásai és a vallások között, lehet-e a sztárkultuszt egyfajta „privatizált” vagy „brikolázs vallásossággént” definiálni, vagy sokkal inkább „poszt-vallásként” határozható meg, mely ugyan a vallásból fejlődött ki, ám már nem feltétlenül tarthatjuk vallásnak?⁶² A Lévi-Strauss-nál megjelenő, főleg a vallásszociológiában használt „brikolázs vallásosság” a vallás individualizációjára utal. Ennek értelmében az egyének maguk „válogatják ki”, hogy miben hisznek, milyen vallási cselekvéseket és etikai előírásokat preferálnak. Nevezik „a la carte” vallásosságnak is, mivel az egyének figyelmen kívül hagyhatják egyházuk „kínálatát” és szabadon válogathatnak a különféle vallások, hiedelmek közül. Ennek következtében személyes vallási rendszerük a legváltozatosabb hagyományokat szinkretizálhatja.⁶³ Tomka Miklós megjegyzi, hogy ez együtt jár a társadalmi és egyházi kontroll gyengülésével. Ez azonban nem feltétlenül jár együtt a vallásosság visszaesésével, mert a folyamat a hívő meggyőződés személyesebbé válásának forrása is lehet.⁶⁴ Ez a fajta „barkácsolás” teszi lehetővé, hogy egymás mellett jelenjenek meg a kereszténységből vett szokások, rítusok, szerepek mellett a pogány hitvilág, az ókori görög mitológia, a keleti vallások (hinduizmus, buddhizmus, taoizmus) elemei és a fogyasztói civilizáció mítoszai.⁶⁵ A vallástudományi szakirodalomban emellett elterjedt még többek között a „magánzó vallásosság”, „privatizált vallás” stb. megjelölés is. *„A privatizált vallásban mindenki a maga teológusa, maga válogatja ki, rakja össze a felkínált teológiákból a neki tetszőt. Az egyéni teológiai felelősség, a jog együtt jár a vallási szubjektívizmussal, ahol az egyéni szubjektivitás döntheti el a vallási jelenségek igaz voltát és az igazságigények eldöntésében fontos hangsúlyt kap a vallási tapasztalás, élmény [...] A privatizált vallás nagyon megfelel a modern*

⁶¹ PATAKI 1998: 16.

⁶² TOMKA 1996.

⁶³ *“It signals the individualization of religion: People „pick and choose” what to believe, selecting their preferred religious practices and ethical options. This phenomenon has been called “religion à la carte” because people disregard the set church “menu”: In their religious outlook, they mix elements from different religious and incorporate folk-religious practices, superstitions, and ideas typical of psychoanalysis and group dynamics. As a consequence, one may allude to religious recomposition or refer to a patchwork: different elements integrated in a personal religious system.”* Karel Dobbelaere definíciója. <http://hrr.hartsem.edu/ency/bricilage.htm> Utolsó letöltés: 2010. január 31.

⁶⁴ <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/2122/tomka.htm> Utolsó letöltés: 2010. január 31.

⁶⁵ Természetesen ez a fajta szinkretizmus nem a modern kor terméke, talán mindig is jelen volt a vallások történetében.

*kompartmentizált, »fülkékre osztott« világnak [...] A privatizált vallás árucikké válik, amit az vesz meg, aki akar és ezzel beilleszkedik a modern társadalomba.*⁶⁶

Fontos kijelenteni, hogy a sztárkultusz esetlegesen meglévő vallási dimenzióit célzó vizsgálatoknak csak akkor van létjogosultságuk, ha a vallás fogalmát funkcionális szempontok alapján értelmezzük. A vallást ugyanis alapvetően két aspektusból definiálhatjuk. A szubsztantív meghatározások azt vizsgálják, hogy a vallás mit tartalmaz, míg a funkcionálisak azt állapítják meg, hogy a vallás mire szolgál. Mindkét megközelítési módnak megvannak a maga előnyei és hátrányai. A szubsztantív meghatározások állandó problémája, hogy olyan definíciót adni, mely minden egyes vallásra igaz lenne, azok minden jellemzőjét magába foglalná, lehetetlen. A funkcionális definíciók veszélye pedig, hogy túlságosan inkluzívak, tágan értelmezhetőek. Azaz minden olyan jelenséget, mely betölti a vallás funkcióját, vallásként értelmeznek. Így vallásként jelölhetnek meg politikai ideológiákat (pl. náciizmus, kommunizmus), a sportot vagy akár a sztárkultuszt is, míg a szubsztantív értelmezések azokat csak a vallások bizonyos jellemzőihez hasonló „kvázi-vallásként”, „valláspótlékként” vagy „pszeudo-vallásként” értelmezik.⁶⁷ Értekezésemben az egyes jelenségek elemzésénél ennek megfelelően minden esetben jelölöm, hogy egyik illetve másik megközelítési mód alapján milyen értelmet nyerhetnek.

Hasonlóan nehézségekbe ütközik meghatározni a népi vallásosság fogalmát napjaink plurális vallási közegében. Ennek oka egyrészt a hazai és a nemzetközi kutatás eltérő fogalomhasználatában keresendő. A magyar szakirodalom népi vallásosságra alkalmazott jelentéstartalma gyakorlatilag megegyezik az angol „folk religion”-el, ami magába foglal mindenfajta népi vagy egyéni hiedelmet, gyakorlatot, mely a tételes vallások tanításaival kapcsolatban áll.⁶⁸ Ebben az értelemben elsősorban tehát arról az ún. „hagyományos népi vallásosságról” beszélhetünk, mely a történelmi egyházak hivatalos tanításai mellett jelent meg a „nép” körében. Erőteljesen tartalmazza tehát a „hivatalos” és „nem hivatalos” megkülönböztetést, melyek közül utóbbit azonosíthatjuk a népi vallásossággal.⁶⁹ Ez azonban többek szerint azért nem alkalmazható, mert a hivatalos vallásosság valójában csak leírt, de nem megélt formában létezik.⁷⁰ Problémát jelent továbbá, hogy a „nép” vallásossága korábban sem, napjainkban pedig egyre kevésbé egyetlen vallási kánonból táplálkozik. A kortárs, mediatizált kultúrára és vallásosságra vonatkoztatva tehát célszerű egy lényegesen tágabb meghatározást

⁶⁶ MOLNÁR 1998: 25–26.

⁶⁷ HAMILTON 1998: 23–34.

⁶⁸ PRIMIANO 1997: 710. Bartha Elek a Magyar Néprajz VII. kötetében hasonló, a hazai kutatásban használt definíciót adott: „a vallási néprajz a tételes vallás, illetve a hivatalos liturgia mellett mindig létező ún. paraliturgikus cselekedetekkel és kultuszokkal, valamint a hivatalos vallás népi gyakorlatával és képzetivel foglalkozik”. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/211.html> Utolsó letöltés 2010. január 31.

⁶⁹ A nemzetközi kutatásban Don Yoder hangsúlyozta a vallásosság felosztását „official – unofficial” ellentétpárokra. YODER 1974.

⁷⁰ PRIMIANO 1997: 712.

alkalmazni, mely felöleli azt a tényezőt is, hogy napjainkban egyre nagyobb mértékben kell számolnunk a tömegkommunikációs eszközök által is terjesztett, saját történelmünkhöz kevésbé köthető vallási jelenségekkel (közte egyfajta „új spirítizmussal” is). Edward I. Bailey erre a kortárs, szinkretikus, gyakran a „profán” populáris kultúrából eredeztethető jelenségeket is magába olvasztó entitásra a „populáris vallásosság” (popular religion) terminológiát alkalmazza. Ebben jól megférnek egymás mellett a hagyományos népi vallásosság átalakuló formái (pl. az egyházi ünnepek változó tartalma és megélése) valamint olyan „pseudovallások”, mint a sztárkultusz, egészségkultusz.⁷¹ Újabban, Primiano hatására kezd terjedni a nemzetközi szakirodalomban a „vernakuláris vallásosság” („vernacular religion”) terminus, ami nem a hivatalos-nem hivatalos vagy a különféle vallási kánonokhoz való kötődés alapján telítődik meg tartalommal, hanem a megélt vallásra vonatkozik („religion as it is lived”). Mindaz a mód, ahogy az egyének találkoznak a vallással, megértik, értelmezik és gyakorolják a modern és a tradicionális, városi és falusi közösségekben egyaránt. Lényege tehát elsődlegesen a vallási tapasztalat, a vallási élmény („religion as it is experienced”). A definíció alkalmazása interdiszciplináris megközelítési módot vonz maga után, hiszen felöleli az egyének vallási életét, vallási hiedelmeit, a verbális-, viselkedési- és materiális megnyilvánulási formákat egyben.⁷² Utóbbi kettő rokon értelmű tehát a „brikolázs/barkácsolt vallásosság” kifejezéssel, ám míg ez a „vallás” felépítésére, szerkezetére, szinkretikus jellegére utal, a „populáris”, valamint a „vernakuláris vallásosság” annak a mindennapokban megnyilvánuló működésére, ezáltal a néprajzi szempontú elemzések számára lényegesen használhatóbbak. Mivel témám specifikusabb jellegéhez a „populáris vallásosság” definíciója jobban illeszkedik, mint a tágabb tartalmú „vernakuláris vallásosság”, így a továbbiakban ezt preferálom.

⁷¹ “[...] popular religion should no more be isolated in the abstract, from its context in the rest of popular life and culture, than it is on the ground. So popular religion, like popular music, survives, and indeed thrives, in contemporary societies and culture, albeit in new ways. Examples include the liturgical appearances of Billy Graham or Pope John Paul II, the fan-ship of Cliff Richard or Mother Teresa, the »commercialization of Christmas« or the tabloid publication of prayers and »obituaries.« To these examples of the popular appeal of explicit religious phenomena might be added that religiosity that is to be found within secular life [...] Today, its creators are more likely to be named (as »stars«). Its production, or reproduction, is not merely planned but more likely to be costed, massified, and profitable to its originators. Its consumption tends to be indoor (whether domestic, communal, or crowd), private, and subjective.” SWATOS 1998. <http://hrr.hartsem.edu/ency/Popular.htm> Utolsó letöltés 2010. január 31.

⁷² PRIMIANO 1995.

Kutatási előzmények

Jelen kötet olyan témákat ölel fel, melyeket nem lehet kizárólag a folklorisztika módszereivel, eredményei alapján vizsgálni, hanem figyelembe kell vennünk a társtudományok kapcsolódó anyagait is. A hőskultusz/sztárkultusz jelenségeivel a néprajztudomány mellett elsősorban a történelemtudomány, az irodalomtudomány és a szociálpszichológia, politikai pszichológia kutatói foglalkoztak.

A néprajztudomány a történeti hősök témakörét régóta kutatja. A magyar történelem legendás középkori szereplői – pl. Csaba királyfi vagy Botond, Toldi Miklós – tetteik-, személyük valóságalapja a legkülönbözőbb elméleteket születték. Hunyadi Mátyás, Rákóczi Ferenc emléke mindamelllett, hogy fennmaradt a különféle népmese-könyvek lapjain, újra- és újra feltűnik a folklorisztikai tanulmányokban is.⁷³ Rákóczi Ferencről többek közt Ferenczi Imre⁷⁴ valamint újabban Kríza Ildikó közölt több jelentős tanulmányt.⁷⁵ Legjelentősebbek talán a reformkor kiemelkedő személyiségei – elsősorban Kossuth Lajos és Petőfi Sándor – alakja köré csoportosuló narratívumok. Kossuth Lajos alakjáról már életében jelentek meg tanulmányok,⁷⁶ a legjelentősebb, átfogó munkát azonban a centenáriumi gyűjtések eredményezték Dégh Lindának és Ortutay Gyula tanulmányainak köszönhetően, még ha ezek értelmezésén érződik is a kor politikája.⁷⁷ Voigt Vilmos az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc folklorisztikai értelmezésének kérdéseiről írt újabban.⁷⁸ Dolgozatában egyrészt összefoglalja az 1848–49-hez kötődő néprajzi kutatás eredményeit, másrészt foglalkozik az 1848-as történeti hősök megítélésének változásával az utóbbi másfél évszázadban. Ki kell emelnünk Küllős Imola betyárokról írt könyvét,⁷⁹ hiszen a 19. századi betyárok utódai napjainkban is jelen vannak (gondoljunk csak az ún. Whiskys rablóra).⁸⁰ A történelmi hősökkel – elsősorban Kossuth, Ferenc József, Erzsébet királyné, Rudolf trónörökös – legrészletesebben Landgraf Ildikó foglalkozott több munkájában. Magyar Zoltán a nevezett történeti hősök mindegyikét a halhatatlan és visszatérő hősök közé sorolta.⁸¹ A társtudományok felé való nyitás jellemezte a Hoppál Mihály és Frank Tibor szerkesztésében megjelenő tanulmánygyűjte-

⁷³ A teljesség igénye nélkül: Moór 1914., BÁLINT 1953., FERENCZI 1960., 1968.

⁷⁴ FERENCZI 1960., 1968.

⁷⁵ KRÍZA 1999., 2007.

⁷⁶ BENEDEK 1882., TÓTH 1894., DIENES 1957.

⁷⁷ ORTUTAY 1952., DÉGH 1952.

⁷⁸ VOIGT 2001: 147–165.

⁷⁹ KÜLLŐS 1988.

⁸⁰ PÓVEDÁK 2010b

⁸¹ MAGYAR 2001.

ményt,⁸² melyben a néprajzkutatók mellett pszichológusok, szociológusok írásai is fellelhetők. A történeti hősök korán megjelentek a népművészeti alkotásokon is, ezekről Ortutay Gyula⁸³ és a Néprajzi Múzeumban 1994-ben rendezett kiállítás kapcsán Hofer Tamás írt jelentősebb tanulmányt.⁸⁴

Külön fejezetben kell szólni a folklorisztikai hőselmélet (hero patterns) nemzetközi kutatásáról. A hősök életútjának vizsgálatát a szerzők különféle szempontok alapján elemezték és több, általánosan meglévő elemet véltek felfedezni. Lord Raglan a hősök életútjának 22 elemét emelte ki,⁸⁵ Otto Rank pszichoanalitikus szempontok alapján kísérelte meg elemzését, melyben a hősök életútjának 8 fontos állomását különítette el.⁸⁶ Jan de Vries 10 állomást különít el,⁸⁷ míg Joseph Campbell a hősök életútjának 3 fő fázisát határozta meg.⁸⁸ Alan Dundes kísérelte meg, hogy a korábban összeállított elméletek eredményeit Jézus életére is kivetítse.⁸⁹ A nemzetközi kutatásoktól függetlenül végezte el 1923-ban Zubriczky Aladár a Jézus mítosz elemzését.⁹⁰ Mindezek közül Campbell alapján kísérlem meg értelmezni a sztárokról szóló narratívumokat.

A hazai folklorisztika magával a sztárkultusszal gyakorlatilag nem foglalkozott. Mindösszesen Szapu Magdolnának jelent meg doktori értekezése könyv formájában, ám ez sem kifejezetten ezzel, hanem inkább a különféle zenei irányzatok ifjúsági csoportokra gyakorolt hatásaival foglalkozik.⁹¹ A sztárkultuszt kifejezetten néprajzi szempontból vizsgálva csupán Viniczai Andrea írt angol nyelven egy hét oldalas áttekintést,⁹² valamint jelen kötet szerzőjétől került publikálásra néhány tanulmány.⁹³ Meg kell említeni emellett Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor modern mitológiákról írott tanulmányát, mely napjaink mítoszai közt szól többek közt a sztárkultusról is.⁹⁴ Jól látható különbség van e téren, ha a nemzetközi szakirodalomra is vetünk egy pillantást. A sztárkultusz jelenségének vizsgálata különböző szempontokból már igen korán megkezdődött és a lelkesedés azóta is tart. Klasszikusnak számít Daniel J. Boorstin, aki 1961-ben az ún. „pseudo-események” (pseudo-events) közt említette a sztárkultuszt, élesen megkülönböztetve a tradicionális hős-kultusztól.⁹⁵ Tanulmánya több kiadást is megélt, napjainkban is folyamatos hivatkozási alap, így jelen dolgozat is több-

⁸² HOPPÁL – FRANK 1980.

⁸³ ORTUTAY 1952.

⁸⁴ HOFER 2003.

⁸⁵ RAGLAN 1936.

⁸⁶ RANK 1914.

⁸⁷ DE VRIES 1978.

⁸⁸ CAMPBELL 1993. (Első kiadása 1949-ben született)

⁸⁹ DUNDES 1980: 223–261.

⁹⁰ ZUBRICZKY 1923: 156–170.

⁹¹ SZAPU 2002., 2004.

⁹² VINICZAI 2007.

⁹³ PÓVEDÁK 2005., 2008., 2009a, 2009b, 2010b

⁹⁴ KAPITÁNY – KAPITÁNY 2000b

⁹⁵ BOORSTIN 1982.

szőr épít rá. A sztárokkal foglalkozó kutatások elsősorban amerikai szerzők vezetésével valósultak meg, hiszen a globalizált médiagépezet központja egyértelműen Hollywoodban található, így annak hatásai is leginkább az Egyesült Államokban figyelhetők meg. Az amerikai kutatók a jelenséget többnyire a különféle médiumok hatásaiként értelmezik.⁹⁶ Több általános jellegű, áttekintő tanulmány – Gamson, Barbas, Braudy, Fenn⁹⁷ – mellett legjelentősebbek e téren az Elvis Presley személye köré kiépülő kultusz elemzések – Doss, Davidson – Hecht – Whitney, Plasketes, Brown – Fraser.⁹⁸ Az európai szakirodalomban egyrészt Jim Morrison kultuszának bemutatása, – Margry⁹⁹, Söderholm¹⁰⁰ – majd Lady Diana halála eredményezte az ez irányú kutatások fellendülését – Bowman, Brown – Basil – Bocarnea,¹⁰¹ bár a hazai tudományosságban említést érdemlően csupán Pataki Ferenc foglalkozott a jelenséggel néhány oldalon.¹⁰² A nemzetközi folklorisztikai kutatásban mindezek mellett megindult a diktatúrák személyi kultuszának,¹⁰³ valamint a politika és a populáris kultúra kapcsolatának szisztematikus elemzése is.¹⁰⁴

A hazai szakirodalomban megkezdődött ugyanakkor olyan kortárs, a témával részben érintkező területeken a kutatás, melyet jelen dolgozatban is fel lehetett használni. Elsőként a turizmusantropológiát kell megemlíteni, mely a turizmus modern változatait bemutatva szól a szurkolói turizmusról.¹⁰⁵ A sztárkultusz a posztmodern folklór keretei közt jelentős mértékben már a különféle elektronikus médiumokat használja fel a hagyományozás folyamatában. A médiumok hatásaival azonban a hazai folklorisztika mindeztidáig keveset foglalkozott.¹⁰⁶ A különféle új prózai műfajok közt megjelentek az sms szövegek,¹⁰⁷ melyek politikai rigmusként való alkalmazását dolgozatomban is érinti.

A történelemtudomány nemzetközi szakirodalmából korszakát megelőző szemlélettel íródott Thomas Carlyle 1840-es, hősökről szóló kötete. Carlyle véleménye szerint a világtörténelem és mindaz, amit e világon megvalósulva látunk, nem más, mint a történelmi hősök tetteinek eredménye.¹⁰⁸ Gerő András és Gyáni Gábor nevéhez kötődik a különböző történelmi személyiségek kapcsán kialakuló szimbolikus politika elemzése. Gerő András tanulmányai jelentették témám

⁹⁶ GAMSON 1992.

⁹⁷ BARBAS 2001., BRAUDY 1986., FENN 2005.

⁹⁸ DOSS 1997., 1999., PLASKETES 1997., FRASER – BROWN 2002.

⁹⁹ MARGRY 2008.

¹⁰⁰ SÖDERHOLM 1990.

¹⁰¹ BOWMAN 2001., BROWN – BASIL – BOCARNEA 2003., WALTER – WALTER (szerk.) 1999.

¹⁰² PATAKI 1998.

¹⁰³ BELAJ 2008., DE JONGE 2008., GABANYI 2000.

¹⁰⁴ STREET 1997.

¹⁰⁵ BALI 1998a, 1998b

¹⁰⁶ GUNDA 1980., PÓVEDÁK 2007., CSÖRGŐ 2002., NAGY 2007.

¹⁰⁷ DOMOKOS 2005., VARGHA 2005., VÉKONY 2005.

¹⁰⁸ CARLYLE 2003: 19. Thomas Carlyle 1840-es előadássorozata először 1900-ban jelent meg magyar nyelven. Dolgozatomban ennek minimálisan átszerkesztett 2003-as „reprintjét” használtam.

szempontjából az egyik legfontosabb forrást Kossuth Lajos és Széchenyi István kultuszának formálódásához. Szintén jelentősnek számítanak a különböző politikai jellegű kultuszokkal foglalkozó történelmi témájú dolgozatok. A hazai kutatók közül Zeidler Miklós az irredentizmusról,¹⁰⁹ Nemes János Rákosi Mátyás születésnapjáról,¹¹⁰ Ormos Mária Hitlerről írott tanulmánya¹¹¹ számít számunkra hasznosnak. Érintőlegesen a történelmi munkákhoz sorolom György Péter esztéta 1956 emlékezetéről, az emlékezés színtereiről írott kötetét,¹¹² valamint Zempléni András újratemetési szertartásokról írt tanulmányait.¹¹³

Művelődéstörténeti, szociológiai, vallásszociológiai, irodalomtudományi szempontok alapján vizsgálta a témát Hankiss Elemér, aki a társadalomban zajló kulturális változások, szekularizáció, mediatizáció kapcsán foglalkozott több alkalommal is a témával.¹¹⁴ Hasonló szempontból, Hankisstól bizonyos részeket interpretálva és eltérő szemszögből felhasználva érintette a témát Pikó Bettina,¹¹⁵ míg az esztéták közül György Péter publikációit kell megemlítenünk.¹¹⁶

Viszonylag jól feltártnak számít az irodalmi kultusz kutatás területe, mely az utóbbi két évtizedben, elsősorban a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványainak köszönhetően indult meg.¹¹⁷ Dávidházi Péter, Kalla Zsuzsa, Tverdota György, Takáts József publikáltak az egyes hazai és külföldi jelentős írók személye és munkássága kapcsán több tanulmányt, melyek az írók személye körül kiépülő kultuszt vallási párhuzamok alapján – elsősorban passióként – értelmezik.

Érintőlegesen foglalkozott a témával a hazai szociálpszichológia is. Buda Béla kommunikációtudományi vizsgálatainál említi a képletes, fantáziabeli kommunikáció kapcsán az elektronikus médiumokat és az általuk sugárzott sztárjelenséget,¹¹⁸ Pataki Ferenc pedig a tömegek működése kapcsán szól a sztárokról.¹¹⁹ Csepeli György munkásságát a nacionalizmus, nemzeti tudat vizsgálatánál kell kiemelni.¹²⁰ A kortárs politikai eseményekkel foglalkozó politikai pszichológia, politikatudomány a napjainkban – „híveik” szemszögből – hősi erényeket szerző politikusok kultuszához visz közelebb.¹²¹

¹⁰⁹ ZEIDLER 2002., 2003.

¹¹⁰ NEMES 1988.

¹¹¹ ORMOS 1997.

¹¹² GYÖRGY 2000.

¹¹³ ZEMPLÉNI 2002., 2007.

¹¹⁴ HANKISS 2000., 2002.

¹¹⁵ PIKÓ 2003.

¹¹⁶ GYÖRGY 1998.

¹¹⁷ A teljesség igénye nélkül a legfontosabbak DÁVIDHÁZI 1989. illetve DÁVIDHÁZI – KARAFIÁTH (szerk.) 1994., KALLA (szerk.) 1994., TAKÁTS (szerk.) 2003., KALLA – TVERDOTA – TAKÁTS (szerk.) 2005.

¹¹⁸ BUDA 1994.

¹¹⁹ PATAKI 1998.

¹²⁰ CSEPELI 1992., 2002.

¹²¹ LÁNYI 2005., KÖRÖSÉNYI 2003., KISS 2005.

Történeti hősök a folklórban

A hősök jelen vannak a népköltészet és más folklórművészetek alkotásaiban. Cselekedeteik adják a hősepika, a hősmese, a monda eseményeinek lényeges mozzanatait. Megtalálhatók emellett a lírában és a folklór művészetek bizonyos ágaiban is. A hősöknek több típusa különböztethető meg, így léteznek komoly és vidám, pozitív és negatív, emberi és állati, természetfeletti és történeti hősök stb.¹²² Szükséges megemlítenünk, hogy a történeti hősről szóló alkotásokat a klasszikus folklorisztika két nagy csoportba sorolja. Az egyikben a hős valódi hős, a kibontakozó történetben küzdelemközpontú esemény részese. Ennek a típusnak az emlékét őrzik a hősénekek, históriás énekek, hősmesék. Míg a második típus – mely számunkra most sokkal fontosabb – amelyben a hős neve csak szimbolikus, azaz könnyen felcserélődik. Ebben az esetben, ahogy Sárkány Mihály is jelezte, a hős sokkal inkább egy eszményt testesít meg, és ez válik fontossá, semmint maga a hős, mint szereplő. Ezt a típust őrzik pl. a trufák, tréfás mesék, anekdoták.¹²³ Dolgozatom első részében azon történeti hősök kultuszát veszem vizsgálat alá, akik napjainkban is tömegeket megmozgató, élő hatással bírnak. Mivel tanulmányom célja egy „pillanatsfelvétel” készítése, így olyan történeti hősök, akik a múltban ugyan jelentős kultusszal rendelkeztek, ám mára ez olyannyira elhalványult, hogy csupán a (tan)könyvek oldalain keresztül ismerhető meg alakjuk, nem kerülhettek be jelen értekezésbe. Mivel azonban egy pillanatsfelvételt sem lehetséges értelmezni az adott szituáció felvázolása, előzményeinek legalább vázlatos megrajzolása nélkül, így a napjainkban jelen lévő hősök sem érthetők meg a történelmi előzmények hiányában. E helyütt viszont, ahogy a kutatástörténeti fejezetben is utaltam rá, az Árpád fejedelemhez, Botondhoz, Szent Lászlóhoz, Mátyás királyhoz, Dózsa Györgyhez, II. Rákóczi Ferenchez, Erzsébet királynéhoz, Rudolf trónörökshöz stb. kapcsolódó mondákat, meséket, hiedelmeket, tartalmi jellemzőiket áttekinteni nem áll módomban, hiszen mindegyikükről egyenként több kötetnyi anyagot lehetne megtölteni (és töltöt-

¹²² <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1424.html> Utolsó letöltés dátuma: 2009.02.22. A történeti hősök további csoportosítását dolgozatomban nem végeztem el, ám szükséges megjegyezni, hogy elsőként Thomas Carlyle sorolta a hősöket hat típusba: 1. a hős, mint isten, 2. próféta, 3. költő, 4. pap, 5. író, 6. király. „*A hős lehet Költő, Próféta, Király, Pap vagy akármilyen, aszerint, hogy milyen korban született.*” Carlyle 2003: 100. Az istenek és a próféták állnak kronológiailag legelől, s azok a későbbi korokban Carlyle szerint nem is ismétlődnek. A költőket tartja Carlyle „minden idők hősi alakjának”. Carlyle könyvét is e csoportosítás alapján építette fel. Carlyle 2003. Nézetét túlságosan leegyszerűsítőnek és hiányosnak találom, így dolgozatomban nem alkalmazom. Azonban minden hiányosság ellenére sem lehet elvitatni tőle úttörő jellegét, emiatt is került itt említésre.

¹²³ KRIZA 2007a: 8–10.

tek is már az utóbbi fél évszázad során).¹²⁴ Az ő kultuszuk olyan szinten kerül csupán elő, amennyiben azok egyes elemei aktualizált formában ismét felbukkannak napjaink hőseinél, erre pedig, mint a későbbiekben kiderül, szép számmal van példa.

Közhely, hogy hősök mindig is voltak, vannak és lesznek.¹²⁵ A hősök keletkezésére alapvetően kétféle magyarázat szolgálhat. Egyrészt eredhet egyfajta pszichés szükségletből, mely az emberi elme működésének sajátosságaként fogható fel valamint elősegítheti a társadalmi-, gazdasági-, kulturális kánon alapvető megrendülése, megváltozása.

¹²⁴ Ezekkel kapcsolatban lásd a kutatási előzmények fejezet vázlatos áttekintésének vonatkozó részeit!

¹²⁵ Ahogy Daniel J. Boorstin megjegyezte *"Agnostics and atheists may deny God, but they are slow to deny divinity to the great agnostics and atheists."* BOORSTIN 1982: 48.

A történelmi hős mint archetípus

Amennyiben a pszichés sajátosságból indulunk ki, ez esetben kijelenthető, hogy a hősoket az emberi igény szüli, azaz mi magunk teremtjük saját hőseinket. A jelenség magyarázatát Feuerbach elmélete adhatja, mely a vallás keletkezéséről szól, ám jelen esetben is jól alkalmazható. Ennek lényege, hogy az ember úgy érzi, képességeit tekintve véges, lehetőségei sorsa megváltoztatására korlátozottak, ám a tökéletlen ember rendelkezik a tökéletes ember képzetével. Amit ugyanis az ember nem tud megvalósítani, azt eszmékként tudja megfogalmazni. Ezt az eszményt pedig nyilvánvalóan önmagán kívül kell helyeznie, egy Másvalakibe, akiben eszményi módon megvan mindaz a jó, amire ő vágyik, ami szeretne lenni. Feuerbachnál ez a Másvalaki Isten, esetünkben pedig napjaink hősei, sztárjai.¹²⁶ Magyarázat talán az lehet, hogy az embereknek a vallások szereplői, azaz az istenek mellett szükségük van evilági orientációs pontokra is. Olyan személyekre, akik cselekvései, életútja az alapvető viselkedési minták, szerepek, értékek terén példát jelentenek azok számára, akik a világban való eligazodást tőlük remélik. Eliade szól arról, hogy ez a fajta tulajdonképpen archetipikus szemlélet soha nem tűnt el az emberi elméből, főként a népi rétegek tudatából. Ez a szemlélet teremti a történelmi személyiségekből a példaadó hősoket.¹²⁷ Feuerbach elméletét tehát jelen esetben nem a vallási, szakrális szférára kell értelmezni, hanem Hankiss Elemér kifejezésével élve, a „profán Olümposz isteneire”.¹²⁸ Azaz itt nem az istenek keletkezésének magyarázatára utalok vele, hanem a hősoek létrejöttének alapvető és minden korban jelenlévő okára. „Az embereknek szükségük van a stabilitásra, keresik azt, és a kultúra kínálhat nekik ilyet bizonyos tekintetben. Az emberek veszteségeik kompenzálására alakították meg életük és kultúrájuk több intézményét. A kompenzáció nem a reakció a modernizáció folyamatára, hanem lehetővé teszi a modernizációt, azaz a modernizáció destruktív aspektusait elviselhetővé.”¹²⁹

Az elmélet működéséhez szükséges tehát egyfajta „elbizonytalanodás” az élet egyes paradigmatis k kérdései terén s ezt a helyzetet próbálják megoldani azzal, hogy a hősoekhez, mint orientációs pontokhoz fordulnak segítségért, illetve megerősítésért. Mindezek mellett nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a szentek, hősoek, sztárok egy-egy csoport összetartozás-tudatában is jelentős sze-

¹²⁶ FEUERBACH 1844. Hasonlóan vélekedett a kereszténység iránt meglehetősen elutasító álláspontot képviselő Holbach is a szentek kapcsán: „Az ember, aki mindig képtelennek érzi magát arra, hogy pontos fogalmat alkosson az istenségről, szívesebben fordul a saját természetéhez inkább hasonló lényekhez, s pártfogót, közvetítőt, vigasztalót, barátot remél lenni bennük.” HOLBACH 1966: 7. (Eredeti megjelenés 1770)

¹²⁷ ELIADE 2006: 205.

¹²⁸ A sztárokat mindazonáltal nem tekinthetjük isteneknek!

¹²⁹ BARNA 2003: 109.

repet játszanak.¹³⁰ „Valóban szociológiai tényező is egy szent (esetleg akár legendás szent), akinek a személyében egy-egy közösség vonzó és eszményi tisztaságban megvalósulva látja ezt a célt, amely tagjait összetartja, aki épp ezért ország-világ, sőt Isten előtt is igazolja a közösség létjogosultságát, ugyanakkor védelmezi is azt.”¹³¹

Egy adott kor problémáit viszont csak egy az adott korból származó, rendkívüli képességekkel rendelkező ember tudja megoldani. Minden kornak megvan tehát a saját hősei, akiket egy, a korra jellemző probléma vagy hiány keltett életre. Napjaink hősei és az elmúlt korok hősei szerves kapcsolatban állnak egymással. Tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek különböző időkben jelenlévő megnyilvánulási formáival van dolgunk.¹³² Ezt támasztja alá az a folklorisztikában jól ismert jelenség, hogy különféle hőskről, uralkodókról szóló történetek jelentős része nemzetközi vándormotívum. „A folklór alkotásokban gyakran cserélődnek fel a nevek. És így ugyanazon epikum, szövegtípus különböző hősköz is kapcsolódhat.”¹³³ Magyar Zoltán hangsúlyozta a történeti mondák kapcsán azok heterogén eredetét, minek következtében rendkívül sokrétegű történeti tudatot tükröznek. „Az európai mondahagyományban különösen fontos szerep illeti meg azon vándortípusokat, vándormotívumokat, melyekből aztán az egyes népek, nemzetek szövegfolklorja építkezett – egy-egy internacionális elemet lokális vonássá téve.”¹³⁴

Hasonló jelenségnek lehetünk szemtanúi a pszichológiai kutatásokból jól ismert sztereotipikus gondolkodásmód kapcsán. A sztereotípiák egyrészt torzítják véleményalkotásunkat, hiszen előítéletes gondolkodásmódhoz vezetnek, ám megkönnyítik a világban való tájékozódást is, hiszen előzetesen már bevált viszonyulási, viselkedési minták alapján az emberek könnyebben találják meg, hogy egy adott szituációban hogyan viselkedjenek, gondolkodjanak.¹³⁵ Ugyanezen az elven egy történelmi személyiség valódi jellemvonásai, tettei, a róla szóló híresztelések, információk egy-egy kognitív mintát hívnak elő. „A történeti monda mesélője az általa ismert valóság mozaikjait illeszti be egy ideálképbe, a történeti személyiségeket és eseményeket egy-egy típusnak igyekszik megfeleltetni, így egyrészt különböző korok hősei jelenhetnek meg ugyanabban a szerepben, másrészt ugyanaz a személy más-más

¹³⁰ Erről bővebben a sztárkultuszról szóló fejezetben szölok.

¹³¹ JELENITS 1999: 250.

¹³² „Azonosági és hasonmás mítosznak nevezi Barthes azt a lélektani mechanizmust, amely szerint az új mítoszok a régiek mintájára szerveződnek [...] Franz Boas azt állította [...] semmi okunk azt hinni, hogy az elmúlt tízezer év mítoszformáló folyamatai lényegesen különböztek volna a modern mítoszformáló folyamatoktól.” NAGY 1999: 10.

¹³³ KRIZA 2007a: 7.

¹³⁴ MAGYAR 2001: 10.

¹³⁵ Az előítéletes gondolkodásról bővebben FORGAS 2000., ALLPORT 1999.

hőstípus tulajdonságait öltheti magára, pozitív és negatív szereplőként is megjelenhet, több mondatípus és sok motívum köthető egy-egy személyhez."¹³⁶

A hősök ebben az értelemben véve olyan archetipikus szereplők, akik az archetipális mítoszelmélet¹³⁷ értelmében koroktól függetlenül léteznek. Míg Carl Gustav Jung az archetípusok keletkezését a kollektív tudattalanhoz – a pszichének ahhoz a részéhez, mely megőrizte és továbbítja az emberiség közös pszichológiai örökségét – kötötte,¹³⁸ miközben hangsúlyozta, hogy a lélek, fejlődése korábbi szakaszaiból sok nyomot megőrzött, Eliade az archetipikus képek metafizikai megalapozottsága mellett érvelt, melyeket a szent megnyilatkozásainak tartott.¹³⁹ Minden ilyen archetípus azonban szimbolikus jelleggel rendelkezik, ennek következtében tud szert tenni a már említett sematizmusra. A hősök keletkezését a pszichológiai szükségletek mellett azonban még egy tényező segíti, a kulturális kánon alapvető megrendülése.

¹³⁶ LANDGRAF 2005: 127. Példaként hozható fel történelmi síkon Ferenc József alakja, akit a 20. század elején már nem negatív ellenségként, a szabadságharc leverőjeként kezeltek (a valós történelmet megmásítván), hanem Ferenc Jósakaként, aki jó király, a nemzet atyja. Látható tehát, hogy a történelmi tényeket annulálják és helyettük a mondák igazsága válik rendszerező elvvé. Ilyen eltérő tulajdonságot, jellemzést azonban nem csak az időbeli változás következtében nyerhet egy-egy hős, hanem különböző társadalmi, politikai illetve korcsoportok, vallási csoportok is eltérően értékelhetnek egy személyt, hőst. Az a Nagy Imre, akit a meggyőződéses kommunisták démonizáltak, az 1956-os forradalom áldozatai, résztvevői szemében hőssé változott. Hasonló helyzet alakul ki pl. Kossuth Lajos szerepének megítélésekor a különböző etnikumok szempontjából is.

¹³⁷ Az archetipikus szimbólumokról magyarul Tánzos Vilmos írt újabban tanulmányt. Tánzos művét elsősorban Gilbert Durand a Képzelet antropológiai struktúrái című könyve befolyásolta. TÁNZOS 2007.

¹³⁸ „Az archetípus egyfajta irányulás, hogy egy motívumot ilyen formában ábrázolhassunk – olyan ábrázolások tendenciája tehát, melyek a részletekben nagymértékben változhatnak, anélkül, hogy elveszítenék alapmotívumukat.” JUNG 1993: 68.

¹³⁹ ELIADE 2006: 66–74. Az ember, mondja Eliade, „Akármit tesz is, örökös. Nem képes végérvényesen kioltani múltját, mert maga is e múlt terméke.” ELIADE 1999: 194.

A történeti hős mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója

A pszichológiai kiváltó okok mellett a hősök keletkezéséhez hozzájárul, hogy a nép történeti emlékezete elsősorban nem eseményekhez, hanem személyekhez kötődően működik. „A népi történeti tudat nagyon erősen hős-centrikus. A nép minden történelmi eseményt kimagasló személyekhez köt, csakis így tudja megjegyezni.”¹⁴⁰ Ennek következtében juthatott a történeti hősök kultuszának korai kutatója, Thomas Carlyle arra az álláspontra, hogy az egyetemes történelem tulajdonképpen nem más, mint annak a története, amit a hősök véghezvittek, azaz a nagy emberek története.¹⁴¹ Jól alkalmazhatjuk e ponton Voigt Vilmos nézetét a hiedelmek paradigmatis és szintagmatikus tengelye kapcsán. A „paradigmatikus tengely” elnevezés arra utal, hogy a hiedelemtörténetek megfelelő pontjain mintegy eleve meghatározott szereplők jelennek meg.¹⁴² Ilyen előre meghatározott szereplők a középkori szentek, a történeti hősök, és a (poszt)modern kor sztárjai. Nem az egyén, a név a fontos elsősorban, hanem az, hogy legyen egy adott személy, aki tetteivel, cselekedeteivel egy fennálló problémát old meg. Eliade emeli ki, hogy mihelyt egy történelmi személyiség bekerül a nép emlékezetébe, történelmi volta megszűnik és életrajzát a mítosz szabályainak megfelelően alakítják át. A „dicsőített hősök személyének történelmi voltahoz kétség nem férhet, de a mitizálás mégis kikezdi történetiségüket [...] A valóságos történelmi személyek a legvégső esetben is csak két vagy talán három századon át maradnak meg a nép emlékezetében. Azért van ez így, mert a nép emlékezete az egyedi eseményeket és a valóságos személyiségeket nehezen őrzi meg: az események helyett kategóriák, a történeti személyiségek helyett pedig archetípusok határozzák meg az effajta képzelet működését. Így a történeti személyiség áthasonul mitikus előképévé (a hőssé stb.), az események pedig a mitikus cselekedetek kategóriájává [...] Az európai népi rétegek tudatában, az archaikus lételméletnek megfelelően, az események kategóriává, az egyéniségek pedig archetípussá egyszerűsödnek, egészen napjainkig.”¹⁴³ Így lehet például Mátyás neve a folklórban szimbolikus, hiszen hasonló narratívumok III. Frigyes, Földnélküli János, Nagy Péter, Drakula eseté-

¹⁴⁰ DOBOS 1986: 127.

¹⁴¹ CARLYLE 2003: 19.

¹⁴² VOIGT 2004: 84., illetve VOIGT 1980: 281–289.

¹⁴³ ELIADE 2006: 66–67, 71–74.

ben is megjelennek.¹⁴⁴ Ahogy Ferenczi Imre a mondák kapcsán megjegyezte, a monda megelégszik az életmozzanatok, a szituációk és a történet szereplőinek sematikus tipizációjával.¹⁴⁵ A helyzet tulajdonképpen hasonlít ahhoz, amit Hobsbawm leírt a kitalált hagyományokkal kapcsolatban, azaz újszerű szituációkra adott válaszokról van szó, melyek régi szituációkra adott válaszok formáit öltik.¹⁴⁶ Az új kulturális-társadalmi környezet kihívásaira a kompenzáció egy olyan formáját adaptálják, mely teljes mértékben ősi mintákból építkezik.¹⁴⁷ Ilyen paradigmatisztikus változást előidéző korszak lehetett a magyarság történelme során a Kárpát-medencében való letelepedés, a feudális társadalmi rendre való áttérés s ezzel együtt a keresztény hagyományok elfogadottá tétele, a tatárjárás, a török hódoltság időszaka, a Habsburg abszolutizmus elleni felkelések időszaka valamint az 1848-as forradalom és szabadságharc. Logikus, hogy a legjelentősebb történeti hősök is ezekhez a korszakokhoz kötődnek.¹⁴⁸ A drasztikus változások mellett meg kell azonban jegyezni, hogy ezen személyek mitizálódása annak is betudható, hogy ezek az események az időbeli távlat növekedésével egyre inkább veszítenek pontos történéseik részleteiből s velük együtt halványulnak el a bennük szereplő központi figurákhoz kötődő események, személyiségek, tulajdonságok. A keletkező hiányos tudás, sematizálódás viszont hozzájárul ahhoz, hogy az egyes történelmi események leegyszerűsödése, a történések általánosabbá válása lehetővé tegye, hogy a bennük szereplő egyes elemek a hozzájuk tartozó jellemzőkkel szabadon vándoroljanak.¹⁴⁹ Így jelenhetett meg több, Hunyadi Mátyáshoz kapcsolódó tulajdonság, esemény Rákóczi Ferencnél, valamint Kossuth Lajos alakjánál. A „negyvennyolcas” hagyományvilág azonban bebizonyította, hogy az akkor keletkező hősök nem csupán a régi szüzséket élesztették fel, hanem megváltoztatták a megszokott és közismert elbeszélés-

¹⁴⁴ KRIZA 2007a: 10. illetve ahogy a Magyar Néprajz V. kötetében is olvasható: „A történeti monda is nemzetközi, mint a népmese, motívumai, hősei széles körben ismertek, sőt maguk is vándorolnak, csak a hősök helyébe kerülnek mások. Így történik ez a híres Kyffhäuser-mondában, amely a barlangjában várakozó Barbarossa (Rótszakállú) Frigyes császárról szól. A császár már régen meghalt, de a monda szerint él a hegy gyomrában: vörös szakállá úgy megnőtt, hogy hétszer körüléri a kőasztalt, amely mellett ül. Nem kell hát félni, egyszer még visszatér, hogy népén segítsen. Az angol monda Artus királyról, a magyar monda Szent Istvánról, Rákócziról, a szlovén pedig Mátyás királyról beszéli el ugyanezt.” LENGYEL 1988: 149.

¹⁴⁵ FERENCZI 1968: 33.

¹⁴⁶ „In short, they response to novel situations which take the form of reference to old situations.” Hobsbawm 1985: 2.

¹⁴⁷ Az ősi minták feléledése kapcsán érzékletes példákat sorol fel Dömötör Ákos például Damjanich esetében. A szabadságharc tábornokáról elterjedt egyrészt az a Thézeuszhoz kapcsolódó történet, melyben a hős fél kezével lerántott egy lovat, megjelent nála a mágikus szakáll illetve a „rácok ostroma” titulus, mely egyértelműen Attila, hun vezértől ered. A példák közt érdemes megemlíteni azt a mondát is, melyben Klapka György egyik legénye Búvár Kundhoz hasonlóan fúrta meg az osztrákok hajóját. Lásd DÖMÖTÖR 1998: 14., 18.

¹⁴⁸ Már Hobsbawm is megjegyezte a társadalmi banditák kapcsán, hogy megjelenésük akkor válik járványszerűvé, amikor a hagyományos egyensúly felborul, amikor rendkívüli események (háborúk, éhínségek) alakulnak ki. Hobsbawm 1974: 50.

¹⁴⁹ A hiány, mint a mítoszok keletkezését elősegítő tényező kapcsán lásd VOIGT 1980.

motívumok korábbi helyét is.¹⁵⁰ A 19. század második felében elsősorban a forradalom és szabadságharc vezetőinek (főleg Kossuth Lajos, Petőfi Sándor) személyisége és a körük felépülő narratívumok csoportja nyert kultikus jelleget,¹⁵¹ majd a kiegyezés megkötése után Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös alakja került be a folklór keretei közé.¹⁵² A trianoni béke után az irredentizmus jelent meg a maga hőseivel,¹⁵³ majd a náci és a kommunista diktatúra személyi kultusza hódított.

Az új társadalmi körülmények miatt kialakuló emberi igények, vágyak kifejeződésének lehetünk szemtanúi újfajta hagyományozódás keretei között. Működnek emellett a régi hagyományok, gyakorlatok és modellek is, ám a megváltozott új feltételek között már nem mindenki számára kellőképpen rugalmasak és alkalmazhatók.¹⁵⁴ Aktuális kontextusba helyezett „hagyományos témákkal” találkozhatunk tehát, melyek a középkori exemplumokhoz hasonlóan fejezik ki a modern társadalom emberének az erőszak, az elidegenedés, a diszkrimináció, értékvesztés által kiváltott nyugtalanságát.

A különböző korok hőseinek hasonlósága több tényezővel magyarázható. Eric Hobsbawm a társadalmi banditák kapcsán hívta fel a figyelmet a „bámulatos sztereotípiákra” és standard jellegre.¹⁵⁵ A hasonlóságnak két alapvető oka van: „a) A történelmi helyzet és az etnikus-regionális viszonyok hasonlósága [...] b) A »hős« szereppel együtt járó hagyományos közösségi elvárások egyöntetűsége, s ennek következtében a banditák/betyárok viselkedésének hasonlósága [...]”¹⁵⁶ Természetesen Hobsbawm nézete nem csupán a banditahősökre alkalmazható, hanem minden egyéb hőstípusra. A jelenség gyökerei nem korszakunkból eredeztethetők tehát. Nem csak a kötetben megfigyelhető modern, kortárs hősök keletkeznek és működnek korábbi formák alapján, hanem a megelőző történelmi korszakokból is szép számmal lehetne példákat említeni. Eliade szerint a legendás szenteket és nagy uralkodókat is az egykori hősök, az archetípus ismételőinek tekintették. Megállapítja, hogy „a kereszténység sohasem tudta – főként a népi rétegek tudatából – kitörölni az archetipikus szemléletet, (mely a történelmi személyiségből példaadó hőst, a történelmi eseményből pedig mitikus kategóriát alakított.)”¹⁵⁷ Magyar Zoltán hívja fel a figyelmet, hogy nem csupán a történetek, hanem a mondákban szereplő motívumok is vándormotívumok pl. Isten kardja Attila, Szent István, Szent László,

¹⁵⁰ DÖMÖTÖR 1998: 7.

¹⁵¹ Kossuth Lajos, Széchenyi István kultuszának fejlődéséről a következő fejezetben szólok. Petőfi Sándor kultuszáról a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársainak már említett kiadványai tartalmazzanak részletes elemzéseket.

¹⁵² GERŐ 2004a, 2004b, PISZTOTA 1980., LANDGRAF 1998., 2002., MAGYAR 2000., 2006.

¹⁵³ Lásd ZEIDLER 2002., 2003.

¹⁵⁴ HOBSBAWM 1985: 4.

¹⁵⁵ HOBSBAWM 1974: 37.

¹⁵⁶ KÜLLŐS 1995: 55.

¹⁵⁷ ELIADE 2006: 205.

Rákóczi mondakörében is feltűnik.¹⁵⁸ Mindennek az alapja talán az is lehet, hogy ezek a népi hősök ún. „sűrített társadalmi típusok”, akik minden olyan pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, melyek a népi ideális normáknak megfelelnek. E népbarát hősök kizárólag jó, míg ellenfeleik csak kedvezőtlen tulajdonságokkal vannak felruházva. Majdnem mindegyikre jellemző a népbarátság és a szociális igazságtéves.¹⁵⁹ Ha pedig valamely korban valamely közismert személy ilyen színben tűnik fel az emberek szeme előtt, pillanatok alatt társítják személyéhez az ezen mintáknak legutóbb megfelelt hősök tipikus jegyeit is.

Az idő előrehaladtával azonban az archetipikus hős-motívumok sem változás nélkül élnek meg az újabb századokat. A motívumok lényege, váza azonban az elmúlt évszázadok során sem vagy csak alig változott. Gyakorlatilag a modern idők történelmi alakja a népi emlékeztéstől kapja vissza eredeti jelentését, azt, hogy archetípust utánoz vagy archetipikus cselekedetet ismétel.¹⁶⁰ A kortárs mondák hagyományos témákra alapoznak, melyeket új anyagi és morális kontextusban helyeznek el.¹⁶¹ Olyan univerzális survival-ról van tehát szó esetünkben mely független az ún. „magas” kultúra korszakaitól, a politikai folyamatoktól, történelmi korszakoktól. Ez nem jelenti azt, hogy a váz, a „szüzsé” köré ne épülne fel minden egyes korszakban, minden egyes társadalmi rétegnél más és más, az aktuális igényeknek megfelelő motívumkincs. Ennek következtében, míg a kora középkor hősideáljait a szentek válták a nép körében, a késő középkortól már a társadalmi igazságtalanságok ellen fellépő alakokkal találkozunk.¹⁶²

Az idők során mindezek mellett – talán a világ racionalizálódásának is köszönhetően – fokozatosan csökkent a csoda jelenléte, jelentősége a hősök személye köré kiépült mondavilágban. *„Az évszázadok során a mitikus hős, a hérosz fokozatosan veszített mitikus tulajdonságaiból, s lényegi jellemzőin túl fizikailag is egyre inkább emberi jegyekkel lett teljes: már nem óriás, csupán hatalmas termetű, s nem sárkányt vagy egyéb szörnyeteget győz le, hanem (csak) ellenséget. Az eredeti kapocs azonban sohasem szakadt el teljesen: a mondák hősei bár többnyire valóságos személyek, kiemelkednek a közösségből, és esetenként továbbra is öltenek magukra mitikus vonásokat. Olykor a modern idők történelmi alakjai is – visszakapva a népi emlékeztéstől az eredeti jelentést – archetípust vagy archetipikus cselekedetet ismételnek meg, idéznek fel, még akkor is, ha immár a démonizált hatalmakkal szemben kudarcot vallott embert ábrázolják, s nem pedig az ideálként tisztelt legyőzhetetlen hőst.”*¹⁶³

¹⁵⁸ MAGYAR 2001: 209. *„Petőfi Sándor meghalt, és a felesége temette el. Nagyon szépen akarta eltemetni. Eltemette nap alá, hold alá, föld alá, víz alá. Betette négyes koporsóba. Aranykoporsóba, ezüstbe, vasba és fába tette őt. Mikor eltemették, ráengedtek vizet. Máig se tudja senki, hol fekszik.”* DOBOS 1973: 422.

¹⁵⁹ KATONA 1980: 252.

¹⁶⁰ ELIADE 2006: 74.

¹⁶¹ Gary Alan Fine nézetét idézi CONSTANTINESCU 2003: 153–154.

¹⁶² MAGYAR 2001: 18. Ilyen kategóriába tartoznak a „jó királyok” esetünkben Mátyás, Rákóczi, szabadságharcosok pl. Kossuth, Nagy Imre valamint a betyárok, Sobri Jóska, Rózsa Sándor.

¹⁶³ FERENCZI 1968: 27. Hasonlóan ír Magyar Zoltán is: *„[...] a XIX–XX. századi népmondákban már az a jellemző, hogy a hős, akinek visszatértét várják, nem király, hanem »csak« szabadságharcos, népvész, forradalmár stb. [...] s a csodaszerűség is fokozatosan zsugorodik, egyre reálisabbá válik.”* MAGYAR 2001: 24.

A mondák hőseinek cselekedetei immár jórészt emberi normákkal mérhetőek, s koruk hősideálját testesítik meg. A 20–21. század korának kihívásait is tehát olyan személyek oldják meg, akiket az adott kor problémái keltettek életre, ők a sztárok. A sztárok mindenféle hasonlóság mellett azonban több, már említett, alapvető eltérést is mutatnak a hősökhez képest. Az eltérő alapstruktúrák mellett ilyen, hogy míg hírnevet, hírességet előállíthatunk bármely személy köré, ezzel szemben hősöket nem gyárthatunk.¹⁶⁴

¹⁶⁴ *"We can fabricate fame, we can at will (though usually at considerable expense) make a man or woman well known; but we cannot make him great. We can make a celebrity, but we can never make a hero. In a now-almost-forgotten sense, all heroes are self-made. Celebrity worship and hero worship should not be confused."* BOORSTIN 1982: 48.

Személyi kultusz

A történelmi körülmények közt külön említjük meg a személyi kultuszt, melynek két változatát különböztethetjük meg.¹⁶⁵ Egyrészt létrehozott totalitárius rendszer keretei közt, valamint demokratikus államokban (pl. Churchill, John Fitzgerald Kennedy, Barack Obama illetve Orbán Viktor személye körül formálódó jelenségek). A személyi kultusz előbbi esetben főleg felülről létrehozott kultusz, bár – mivel pszichológiai szükségleteket elégítettek ki – megtalálható volt alulról jövő építésük is. Megfigyelhető volt ez többek között a sztálinizmus esetében, vagy Castro, Che Guevara kultuszánál. Annak ellenére, hogy ezek a személyi kultuszok kötelező jellegűek voltak, az esetek egy jelentős részénél mégis immanensé váltak.¹⁶⁶ A demokratikus keretek közt alakuló személyi kultuszokat sem tekinthetjük tisztán „alulról építkező” jelenségeknek, hanem számolnunk kell annak felülről induló „PR-jellegével” is.

A személyi kultusz működési elve több tényezőn alapul. Egyrészt az egyének csoporthoz tartozási igényét kell megemlíteni, melyet a politikai vezetés irányítása alatt egyesülő nemzetközösségekben vélnek megtalálni sokan. Ilyen esetben azonban, ahogy Csepeli György megjegyzi, *„a hovatarozási élmény érzelmi magja megszállottsággá, paranoid agresszív indulattá hevül, és a hovatarozás által megfogalmazható homályos, inkohereus és szervezetlen magátólértetődőségek, tipizációk és relevanciák rigorózus dogmákká merevülnek.”*¹⁶⁷ A totális diktatúrák – bennük a személyi kultuszok – teljesen új kulturális kánont teremtenek, bár, ezek az új kánonok, minden esetben felhasználják a régit.¹⁶⁸ Az új kulturális kánon keletkezésének lényege, hogy *„a nosztalgia mitológiává, a hangulat mániává, a szubjektív valószínűség megfellebbezhetetlen igazsággá, a szertelen vágy szigorú parancssá válik.”*¹⁶⁹ A különbség a kultúra szerves változása és a diktatórikus átalakítás között nem csupán az alulról illetve felülről induló reformokban kereshető, hanem azok kötelező jellegében is. A diktatórikus rendszerek dogmákat teremtenek, melyektől az elhajtásra nincs lehetőség, melyeket megkérdőjelezni, értelmüket feszegetni nem lehet. A szó legszorosabb értelmében véve axiómákról van tehát szó. Ilyen dogma

¹⁶⁵ A személyi kultusz jelensége lényegesen bővebb elemzés igényelne, ám jelen munka keretei közt erre nincs lehetőségem.

¹⁶⁶ Különbséget kell e téren tennünk a Sztálin-kultusz és a közép-kelet európai államok kommunista típusú személyi kultusza, így a Rákosi-kultusz között is. Utóbbi egyértelműen oktrojált jellegű volt, amit jelez, hogy a Rákosi-diktatúra bukásával eltűnt a közéletből, míg előbbi – s ide lehetne sorolni többek között a Hitler-kultuszt is – részben a tömegek igényére épült rá.

¹⁶⁷ CSEPELI 2002: 32.

¹⁶⁸ GERŐ 2004: 19.

¹⁶⁹ CSEPELI 2002: 37–38.

a vezérbe vetett hit, a személyi kultusz kialakulása, ápolása.¹⁷⁰ Olyan „mesterséges mítoszok”¹⁷¹ ezek, melyeket konstruálók a társadalom manipulálására, eszközként használnak. A személyi kultusz jelenségét, mint mesterséges mítoszt Pethő Bertalan kifejezésével élve „internoszeptumnak” nevezhetjük, hiszen *„transzcendenciája nem más, mint önmaga visszfénye, függeléke, nem más, mint önmaga határain belül maradó túllépés [...] Az internoszeptumra eszmélő internoszeptális tudat akkor alakul ki, amikor hideg számításal dolgoznak ki mesterséges mítoszt, és a mesterséges mítosz csalfaságát átlátva, de a kényszerűség súlya alatt engedelmeskednek neki oly módon, mintha hinnének benne.”*¹⁷² A külső kényszer-jelleg azonban sok esetben belső attitűddé, egyben értéké válik.¹⁷³ A „kihasználtak” számára a mesterséges jelleg ezen esetekben mindvégig rejtve marad. Az egykor alakjuk köré személyi kultuszt kiépítő személyek közül egyesek emlékét ma is őrzik bizonyos szubkultúrák.¹⁷⁴

¹⁷⁰ A személyi kultusz mint vallás értelmezéshez lásd: pl. KITAGAWA 1974, KERSHAW 2003. A személyi kultusz létrejöttének pszichológiájához kapcsolódóan Csepeli György a következőket írja: *„Az autoriter személyiség nem véletlenül túlozza el a hovatartozás érzelmi magját a vakhitig, s nem véletlenül terem magának szilárd magyarázó-igazoló rendszert a hovatartozási élmény gondolati-tudati elemeiből. Mivel önmagával nem tud azonosulni, azonosul egy nála hatalmasabb, nagyobb fölöttes egységgel, a nemzettel, a csoporttal. Ha ő esendő, gyönge és kiszolgáltatott, legyen csoportja (s annak vezére) sziklaszilárd, erős és mindenható. Ha nem tudja kiszámítani sorsát egy nappal előre, nemzete jövőjét lássa évezredekre biztosítva. Ha ő maga szorong, lássa a vele egyívásúak tömegét elszántnak és magabiztosnak. Ha benne nincs rend, keresse a rendet kívül”.* CSEPELI 2002: 38. Látható, hogy Csepeli gondolatmenete is a már ismertetett kompenzáció-elméletet támasztja alá.

¹⁷¹ A „mesterséges mítoszokról” bővebben PETHŐ 2002: 165–168.

¹⁷² PETHŐ 2002: 167.

¹⁷³ Ezt példázza a Rákosi Mátyás 60. születésnapjára özönlő ajándékok tömkelege, melyek közül nem mindegyik tudható be a diktatúrától való félelemnek, megfelelni akarásnak. Bővebben erről NEMES 1988., ORTUTAY 1952.

¹⁷⁴ Gondoljunk például a neonáci csoportok körében élő Hitler- vagy Szálasi-kultuszra. Rákosi Mátyás ugyanakkor a nép szemszögéből tipikus „antihóssé” vált. Emléke a legsötétebb, legkegyetlenebb időkkel párosul.

Hősök a posztmodern korban

„A történelmi személyiségek azért érdekesek a történelmi tudat számára, mert ezáltal a történelem közel kerül a jelenben élő emberhez, aki a maga életvilágában is ugyanúgy cselekvőket, szándékokat, célokat és eszközöket, sikeres, illetve kudarcral végződő cselekvéseket ismer, mint ahogy a »nagy« emberekről szóló beszámolóiban is ugyanezek a narratív elemek fordulnak elő.”¹⁷⁵

Munkám következő fejezetében olyan történelmi hősről szólok, kiknek személye, tetteik elevenen élnek a köztudatban, sőt emellett akár napjainkban is élő kultusz övezi. Mielőtt ezt részletesen bemutatnám, érdemes megemlíteni, hogy a rengeteg történelmi hős közül miért pont az itt szereplők személye volt képes megőrizni napjainkig is élő hatását?¹⁷⁶ Két okot kell kiemelni. Az első a nép történelmi emlékezetének időbeli korlátoltsága.¹⁷⁷ Mivel napjaink történelmi hősei alapvetően az 1848/49-es forradalom és szabadságharc korából illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc idejéből származnak, könnyen megállapítható, hogy utóbbi emléke még aktívan él a társadalomban, található szép számmal olyan személyek, akik maguk is részesei voltak az eseményeknek, előbbi pedig másfél százados múltjával az orális úton terjedő folklór kereti közt szintén nem nevezhető „a távoli múltba vesző, homályos” eseménynek. Különösen nem, ha arra gondolunk, hogy az 1848-as forradalom összekapcsolódott a nemzet fogalmának modern értelemben vett átértelmezésével, kialakulásával, az önálló nemzetállamiság – ha csak rövid ideig tartó – kivívásával. Az 1848-as hősök emléke oly mértékig intenzíven hatott a nép tudatára, identitására, hogy vezetőit (Kossuth, Petőfi) még a 20. század elején is visszavárták.¹⁷⁸

A történelmi hősök napjainkat is megélt kultusza alapján véve minden esetben valamiféle – szorosabb, lazább – kapcsolatban állt keletkezése idején a nem-

¹⁷⁵ CSEPELI 1992: 63.

¹⁷⁶ Dolgozatomban nem foglalkozom olyan történelmi hősszel, akik a magyar „civil vállalásosság” – vagy Hankiss Elemérről magyar nemzetvallás – szempontjából szimbolikus fontosságot nyertek, mivel a neopogányság jegyeit magukon viselve a nemzet mitikus ősatyjáiként jelennek meg (pl. Attila, Csaba, Árpád). Döntésem arra az okra vezethető vissza, hogy e történelmi hősök véleményem szerint sokkal inkább politikai hovatartozást is jelző szimbólumként nyilvánulnak meg napjainkban.

¹⁷⁷ Erről lásd KATONA 1980.

¹⁷⁸ A jelenségről bővebben MAGYAR 2001.

zeti identitástudat formálódásával.¹⁷⁹ Ahogy a sztárkultusz kialakulásának történelmi előzményei című fejezetben részletesen kitérek majd rá, a 19. században megjelenő elbizonytalanodás problémájára¹⁸⁰ több, a korban kialakuló ideológia jelentett gyógyírt, köztük a nacionalizmus is, mely a nemzetet emelte fel egy olyan princípiummá, ami a széles tömegek számára a legfőbb értéket jelentette¹⁸¹ és közben a csoporthoz tartozás tudatát is erősítette. A nemzeti identitástudat megerősödésével, ahogy Anthony D. Smith is említette, létrejöttek annak saját szimbólumai, ünnepei, mítoszai, „szent helyei” és hősei.¹⁸² A jelenség bizonyos esetekben vallásként funkcionált. *„A nemzeti identitás [...] mindenütt szekularizált és egyben vallási pontokat is teremt. A szekularizálás azt teszi, hogy túlnyúlik a vallási illetve rendi világon, hiszen ez az új közösség szociológiai lényege. A folyamat nem szünteti meg a vallási megosztottságot, csak éppen annak jelentőségéből vesz el. A nemzeti identitás [...] olyan új, erős identitást jelent, ami átfedi az addig esetleg vallási hovatartozásuk mentén szemben álló csoportokat, s kétségkívül a rendi különbségeken is túlnyúló azonosságot teremt [...] ugyanakkor ahhoz, hogy mindezt megtehesse, szinte rögtön szakralizálnia is kellett önmagát. A szakralitás annyit jelent, hogy a nemzeti identitást fölé kellett helyezni mindannak, ami addig volt. A »fönt« érzetét és képzetét pedig csak úgy lehet megteremteni, hogy egyfajta megkérdőjelezhetetlenséget – mondhatnám úgy is: szentséget – kellett a nemzet értékének tulajdonítani.”*¹⁸³

Az a tipikusan nyugati tényező, amely a nacionalizmus fejlődését, a hatalom és a közösség egy új legitimációs bázisának érvényesülését lehetővé tette, Wehler szerint nem más, mint a forradalom.¹⁸⁴ A 19. században felerősödő nemzeti identitástudat számára az 1848-as forradalom és szabadságharc egyfajta generátor szerepet töltött be. A vérbe fojtott szabadságharc ideális táptalaj volt a nemzeti hősök felemelkedése számára. A hagyományos vallási minták analógiájára megjelentek a mártír hősök (ld. aradi vértanúk, Petőfi Sándor – bár esetében a nép sosem fogadta el teljes mértékben halálának „hivatalos körülményeit”), nemzeti „apostolok” (Kossuth Lajos, Széchenyi István). Az, hogy hagyományos vallási mintákra keletkeztek, teljes mértékben természetesnek nevezhető, hiszen a szakralizálás csak olyan kultúrantropológiai formákban történhetett, melyet a hagyományos vallási világgép már megteremtett. Csak azokra a kulturális for-

¹⁷⁹ A nacionalizmus jelenségének értelmezését csak oly mértékben érintem jelen munkában, amennyire feltétlenül szükséges. A nacionalizmus értelmezésével, keletkezésével nem szándékozom részletesebben foglalkozni. Ennek következtében a nacionalizmus klasszikus kutatói (pl. Ernest Renan, Ernest Gellner, Thomas Hylland Eriksen) és műveik, téziseik nem kerülnek említésre.

¹⁸⁰ Természetesen nem azt állítom, hogy ez a fajta elbizonytalanodás lenne a nemzeti identitás kialakulásának egyetlen oka, ám kétségtelenül szerepet játszott benne.

¹⁸¹ Gondoljunk e helyütt többek között Petőfi Sándor Nemzeti dalára!

¹⁸² SMITH 1993.

¹⁸³ GERŐ 2004: 18.

¹⁸⁴ WEHLER, HANS-ULRICH: *Nationalismus. Geschichte, Formen*, Folgen Verlag C. H. Beck, München, 2001.

mákra tudott ráépülni, melyek már léteztek, ezek pedig a vallási világképhez kötődtek.¹⁸⁵

A magyar nacionalizmusnak a 19. században az 1848-as forradalom és szabadságharc adott lendületet, a 20. században pedig egyrészt a trianoni béke, mely a nemzet „testének” megcsonkításával járt, ezáltal felerősítette a sértett, megalázott nemzet öntudatát, másrészt az 1956-os forradalom és szabadságharc. A három tragikus véget érő esemény a magyar nacionalizmus intenzitását oly mértékben növelte, hogy annak elmélyülésével a társadalom széles körében vallási szférába emelte, létrehozván a magyar „civil vallásosság” (nemzetvallás) jelenségét. Ezen a ponton csatlakozom Benedict Anderson véleményéhez, aki a nacionalizmust nem csupán ideológiaként, izmusként fogja fel, hanem szívesebben tekintené azt antropológiai szempontból, mintegy kulturális összegzésként, ugyanúgy, mint pl. a rokonságot, vallást.¹⁸⁶ *„A felvilágosodás, a racionalista szekularizmus évszázada egyúttal elhozta a maga modern sötéttségét is. A vallásos hit gyengülésével nem szűnt meg a szenvedés, amelyre a hit részben gyógyírt adott. A paradicsom széthullása mindennél esetlegesebbé tette a fatalitást. A megváltás abszurdá válása mindennél szükségszerűbbé tette a kontinuitás valami más formáját. Amire akkor szükség volt, az a fatalitásnak kontinuitássá, a véletlenszerűségnek pedig jelentéssé való szekuláris átalakítása [...] kevesebb dolog (volt) megfelelőbb ennek a célnak az elérésére, mint a nemzet eszméje.”*¹⁸⁷ Ez a fajta nacionalizmus interpretáció talán plasztikusabbban érzékelteti, hogy egy ideológia mennyire könnyen nyerhet vallási színezetet.¹⁸⁸ Ennek korai magyar megnyilvánulásait a két világháború közti irredentizmus kapcsán figyelhetjük meg, amikor az irredentizmus a hivatalos állami ideológia, politikai koncepció részévé vált.¹⁸⁹ A vallási minták analógiája kapcsán mindegyik eseménynek megvannak a nemzeti hősei, a nemzet világi „megváltói” és velük együtt árulói, Júdásai is.¹⁹⁰ Gondoljunk itt a Kossuth Lajos – Görgey Artúr (bár az ő szerepét a történettudomány az utóbbi évtizedekben „tisztázta”), Kádár János – Nagy Imre ellentétpárookra, vagy az első világháború utáni korszak

¹⁸⁵ GERŐ 2004: 19.

¹⁸⁶ BENEDICT 2006: 19–31.

¹⁸⁷ BENEDICT 2006: 24–25.

¹⁸⁸ Nem problémamentes ugyanakkor meghatározni, hogy meddig nevezhető nacionalizmusnak és mikortól „civil vallásnak”, vagy nemzetvallásnak. Ez esetben is kijelenthető, hogy egyértelmű határvonal, cezúra nem létezik. A nacionalizmus különböző megnyilvánulásai egymástól függetlenül nyerhetnek szakrális színezetet. Előfordulhat, hogy valaki egy politikus személyét követi *vakhittel* – ilyenre jó példa a múltból Kossuth Lajos személyisége és tábora – miközben a mások által használt szakrális jelképeket „profán” módon használja, esetleg nem is használja – gondoljunk itt olyan nemzeti szimbólumokra, melyek ambivalens értékeléssel rendelkeznek, mint pl. a „nagy-Magyarország” jelképe, a turul madár vagy az Árpád-sávós zászló napjainkban.

¹⁸⁹ Bővebben lásd ZEIDLER 2002., 2003.

¹⁹⁰ GERŐ 2004: 20.

két vezetőjére, Kun Bélára és Horthy Miklósrá.¹⁹¹ Bár a nevek kapcsán egyik illetve másik oldalon konszenzus nem alakul(t) ki, az, hogy a társadalom tagjainak a viszonyulása nem egységes a nevezett személyek irányába, nem jelenti az eddig felvázoltak cáfolatát, hiszen olyan jelenséget, ideológiát, személyiséget, melyet mindenki egyöntetűen támogat és elfogad, a legritkább esetben lehet találni – hatványozottan igaz ez napjaink Magyarországra. Kapcsolatban van ez természetesen azzal az elképzeléssel is, ami a történetírás tudományában az utóbbi néhány évtizedben új, posztmodern ideológiaként megfigyelhető, melynek lényege, hogy különválasztja egymástól a történelem és a múlt fogalmát. Miközben múltból csak egy létezik, ugyanakkor számos eltérő diskurzus szólhat róla. Ugyanazt a jelenséget többféleképpen lehet interpretálni, azaz a múltnak egynél több története van, amely történelemként igazolható módon előadható.¹⁹² Mivel a „civil vallás” jelentős mértékben a múlttól szóló diskurzus szakrális szempontú értelmezésén alapul, alkalmazhatjuk Keith Jenkins elméletét, mely szerint minden vallás esetében, így jelen esetben is lehetnek eltérő irányzatok, létezhetnek bigottabb vagy mérsékeltőbb „hívők”, esetleg „nemzeti ateisták”. *„Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a nemzetvallás fogalma mentén leírhatóvá, koncipiálhatóvá és értelmezhetővé válik sok – egymástól látszólag – távoli jelenség.”*¹⁹³ Ezen a ponton csatlakozom a Lutheran World Federation kutatási definíciójához, mely kimondja, hogy a társadalom egyes tagjai saját „civil vallásuknak” különböző mértékben lehetnek tudatában. A „civil vallást” a népesség messzeemenően vagy korlátozottan fogadhatja el.¹⁹⁴ Ez a fajta ambivalencia annak is köszönhető, hogy a nacionalizmusból kifejlődő magyar „civil vallás” tulajdonképpen a már ismerttetett „brikolázs vallásosság” jellemző jegyeit viseli magán. Fontos továbbá kiemelni, hogy a „civil vallásosság” az egyén hagyományosan már meglévő vallása mellé épül fel, tehát nem annak a helyébe lép.¹⁹⁵

¹⁹¹ A nevezett személyek megítélése korántsem független napjaink politikai irányzataitól. A politikai baloldal a Horthy rendszert annak utolsó évtizede miatt a fasizmushoz közelíti, így számára Horthy Miklós személye nem vált pozitív hőssé, míg az 1919-es Tanácsköztársaság élén álló Kun Béla alakja sem negatív „anti-hőssé”. A helyzetet az 1956-os forradalom és szabadságharc kapcsán tovább bonyolítja, hogy Kádár János emléke sok, ma élő polgár emlékezetében pozitívan él. Hogy ez utóbbi jelenségnek a rendszerváltás idején fellobbanó, a jobb életkörülményekbe vetett nagy remények szertefoszlása, a piacgazdaságból való kiábrándultság vagy a Kádár-rendszer viszonylagos kiszámíthatósága volt-e az oka, dolgozatomnak nem témája. Számomra a jelenség objektív, politikamentes leírása és elemzése a fontos, nem pedig annak minősítése. Az egyes személyek kapcsán kialakuló ellentétes megítélés, megosztottság megjelenik más nemzetek nacionalizmusánál, civil vallásosságánál is. A társadalom nem egységes az egyes hősök megítélésében. Ahogy nem egységes abban sem, hogy a magyar nemzeti szimbólumokhoz hogyan viszonyuljon, lásd a szent koronával kapcsolatos vitákat 2000-ben, annak parlamentbe szállításakor, illetve a nemzeti Himnusz egyes feldolgozásai kapcsán kialakuló polémiákat.

¹⁹² GYÁNI 2000: 14–15.

¹⁹³ GERŐ 2004: 20.

¹⁹⁴ Idézi HASE 2001: 60–61.

¹⁹⁵ A „civil vallásosság” az emberek fejében nem feltétlenül tudatosul. Lásd HASE 2001: 60–61.

Ennek a magyar „civil vallásosságnak”, mint „brikolázs vallásnak” tehát nincs a történeti hősöket közmegegyezés alapján tömörítő panteonja.¹⁹⁶ Bár dolgozatom egy „pillanatfelvételt” kíván adni napjainkról, meg kell jegyezmem, hogy a magyar történelem erőteljes turbulenciái miatt ezen személyek listája a 20. században folyamatosan változott a mindenkori politikai rezsim függvényében.¹⁹⁷ Hasonló jelenség ez ahhoz, amire Converse figyelt fel, mely szerint a „nemzeti vonatkozású gondolati szerkezetek, melyek általános elterjedtségét oly szívesen feltételezik [...] valójában a népesség egy szűk kisebbségére korlátozódnak, és a nagy többség számára egyszerűen jelen sincsenek.”¹⁹⁸ Ez a probléma, jegyzi meg Csepeli György, a nemzeti tudat egyik sarkalatos szociológiai vetülete, amiről persze korántsem szabad azt gondolni, hogy a kisebbség által őrzött és ténylegesen vallott gondolati szerkezetek társadalmi súlya a statisztikai súllyal arányosan kicsiny. Hiszen minél bonyolultabb nemzeti nézetrendszerrel állunk szemben, annál nyilvánvalóbb, hogy ezek a kommunikációs hatékonyság szempontjából a társadalom ideológiai elitjének eszméi, amik leszüremkedve a társadalom rétegeibe, valójában nagyon is meghatározók a széles tömegek nemzeti témájú gondolkodását

¹⁹⁶ A „brikolázs vallásosság” működésére mutat rá és gondolatmenetemet támasztja alá Csepeli György írása: „Az információs korszak nem egyszerűen átalakítja a nemzeti identitást, hanem gyökeresen megváltoztatja kialakulásának és fennmaradásának feltételeit. Az átalakulás kifejezés azt sugallja, hogy valami, ami korábban volt, az megváltozik, új alakzatoknak adja át helyét, és egyben el is múlik. Az információs társadalomban a nemzeti identitás úgy alakul át, hogy megmarad, már korábban elmúltnak hitt változatok feltámadásának helyet ad, s közben radikálisan új kifejezési formákat is ölt. A nemzeti tudás, melyből mindenki egyaránt vehet, soha nem látott bőségben ontja a testreszabott változatokat, melyek biztonsága tetszőleges méretű és kiterjedésű csoportokra terjedhet ki.” CSEPELI 2002: 162.

¹⁹⁷ Ha megvizsgáljuk például a Horthy-korszakot, azt láthatjuk, hogy a liberális Kossuth Lajoshoz való viszony meglehetősen ambivalensnek nevezhető, hiszen maga a rendszer alapvetően a konzervatívizmus eszméjére épült, alapvetően így számára Kossuth személye a legkevésbé sem tűnt fel pozitív színben, ugyanakkor népi kultusza olyannyira intenzív volt, hogy nyíltan nem lehetett „kitagadni” Kossuthot a nemzeti hősök panteonjából. Hasonló jelenség figyelhető meg Kossuth kortársával, Széchenyivel kapcsolatban a kommunista rendszer idején, amikor a Horthy-éra által Kossuth ellenében preferált gróf hagyományát próbálták – lényegesen nagyobb sikerrel – háttérbe szorítani. A kommunista diktatúra 40 éve elmélyítette az emberek fejében a 19. századi liberálisok kultuszát, ám megtiltotta a kommunizmus ellen, bizonyos értelemben a liberális eszmék nevében fellépő 56-osok nevének még említését is. (Ami egy diktatúra esetében teljes mértékben érthető is.) Hasonló folyamatok zajlottak le például Erzsébet királyné kultuszával kapcsolatban is. Erzsébet kultusza hamar kialakult, már az 1850-es évektől megjelent a magyarokat különösen szerető „Sissi” alakja a köztudatban, amit a Habsburgok fel is használtak a dinasztia elfogadása érdekében. Erzsébet kultuszának virágkora halála után – az emlékezet által még jól átélhető – nagyjából 40 éven át tartott, majd a kommunista hatalomátvétel után teljes mértékben leépítették. A kommunizmus bukása után pedig már „aktualitása”, társadalmi mondanivalója az akkori jelennek nem volt, így megmaradt emléke a köztérnek nevében, köztéri emlékműveken, a kulturális emlékezetnek azonban nem része. (Erzsébet kultuszának 1914-ig tartó szakaszáról bővebben lásd VÉR 2006., GERŐ 2004: 79–126.) Meg lehet említenünk mindezek mellett napjaink igen változatos helyzetét is, amikor egyes politikai-, vallási szubkultúrák valamikori történelmi személyiségek nevét, alakját használják fel szimbolikus megnyilvánulásaik során. Gondoljunk itt Attila, Csaba királyfi – és velük együtt a hun-magyar rokonság – alakjának megjelenésére a politikailag erőteljesen jobboldali szervezeteknél vagy például a neopogány orientáció téziseire építő vallási szervezetekre. Az Ósmagyar Táltos Egyház pl. Attilát szentként kezeli. Ezek a jelenségek azonban megmaradnak szubkulturális szinten, ennek következtében dolgozatomnak nem feladata kultuszuk feltárása.

¹⁹⁸ CSEPELI 2002: 64.

tekintve, csak éppen nem az ismeretek, a szó szoros értelmében vett tudás tekintetében, hanem értékkijelölő tendenciájuknál fogva.¹⁹⁹

Emiatt fordulhat elő, hogy a következőkben bemutatandó történeti hősök mellett sokan más személyek említését is számon kérhetik a szerzőtől, míg mások a dolgozatban szereplők létjogosultságát kérdőjelezhetik meg. Fontos ismételten kiemelnem, hogy a választás mindenféle értékítéllettől mentes, pusztán a kötet téziseivel összeegyeztethető szakmai szempontok alapján született. Így nem értékítélet alapján maradt ki jelen fejezetből a kommunista rezsim személyi kultusza, hanem mert az mára már a múlté, emiatt említése csak a történelmi előzmények közt volt lehetséges. (De legalábbis olyannyira súlytalan társadalmilag, hogy még szubkulturális szinten sem valószínű, hogy megjelenne.)

¹⁹⁹ CSEPELI 2002: 64.

Kossuth Lajos kultusza

Elsőként a napjainkban is átfogó és intenzív kultusszal rendelkező történeti hősök közül Kossuth Lajos személyét és a vele kapcsolatban kialakuló jelenségeket vegyük vizsgálat alá.²⁰⁰

Kossuth Lajos kultuszának mozzatórugói, kialakulása történelmi szempontból jól ismertek, hála főként Ortutay Gyula²⁰¹ és Gerő András tanulmányainak,²⁰² így a kultusz szerveződése terén bőséges forrásanyagra támaszkodhatunk, csakúgy, mint a kultusz egyes megnyilvánulási formáit tekintve. Ebben az esetben azonban a rendelkezésre álló anyagok szétszórtak, különböző tematikát követő publikációkban jelentek meg. Feladatunk itt egyrészt az, hogy ezeket Kossuth személye köré csoportosítva rendezzük, valamint, hogy feltárjuk napjaink Kossuth-kultuszának egy hiányzó elemét, mégpedig azt, hogy milyen szerepet tölt be ma az emberek életében Kossuth Lajos.

Napjaink történeti hősei közül Kossuth Lajos rendelkezik a leghosszabb történelmi múltra visszatekintő, és leggazdagabb megnyilvánulási formákkal rendelkező kultusszal. Kossuth kultusza abban a tekintetben eltér a többi, későbbiekben megemlítendő személyétől, hogy esetében már életében megindult a kultuszképződés.²⁰³

Kultuszának vizsgálata kapcsán elengedhetetlenül szükséges bemutatnunk annak történelmi formálódását, azt, hogy milyen megnyilvánulási formákkal rendelkezett egykor és milyen hatással volt az emberek életére. Mindezt azonban élesen el kell határolnunk dolgozatom szorosabban vett témájától, azaz Kossuth napjainkban is működő kultuszától, hiszen a kettő közt mennyiségi szinten, változatosság-, a megnyilvánulások gazdagsága terén lényeges eltéréseket tapasztalhatunk. Kossuth Lajos személyével és a körülötte kialakult tömeges érzelmi

²⁰⁰ A kötet jelen részében bemutatandó személyek közismertsége kapcsán eltekintek azok életének, tetteinek bemutatásától.

²⁰¹ ORTUTAY 1952.

²⁰² GERŐ 2004a, 2004b.

²⁰³ Kossuth Lajos neve mellett felmerülhet, hogy az Aradon kivégzett 13 vértanú tisztelete is él napjainkban, hiszen október 6-a hivatalos emléknap. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy az állami keretek közé szorítás ellenére a vértanúk tisztelete olyannyira nem került át a mindennapokba, hogy a kivégzett személyek közül az átlagember 2 személy nevét képes felsorolni (50, különböző végzettségű, életkorú ember megkérdezésén alapuló saját felmérés. A megkérdezettek leggyakrabban Damjanich János nevét említették valamint a Pesten kivégzett Batthyányét. Többen elismerték, hogy őt „A Hídember” című film miatt tudták csak megemlíteni!). Emlékük kortárs közösségi megnyilvánulásaival is csak ritkábban találkozunk köztéri szobrok, utcanévadás formájában. Ezen tényezők összejárása miatt nem kerülhettek be dolgozatom keretei közé. Ki kell ugyanakkor emelnem – Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor véleményét – hogy a köztudatban az aradi vértanúk, együttesen, csoportként funkcionálnak hősként.

alapú jelenségekkel kapcsolatban előzetesen annyit kell megjegyeznünk, hogy Kossuth személye a 19. század második felében, 20. század elején nem pusztán egy hős volt, hanem sokkal több annál. Erre utalnak a nép körében elterjedt megnevezései is, melyek nem csupán azért érdekesek, mert biblikus hagyományt őriznek, hanem azért is, mert egyértelműen jelzik, hogy Kossuth már egyszerűen a megnevezések által is a szakrális szféra részesévé, „szentté” vált. „Szentté” vált személyisége, szenthez méltó viselkedést vártak el „vele” (szobrával, képével) szemben a profán emberektől, „szentté” váltak tárgyai, gondolatai, eszméi, tettei, amiket megkérdőjelezni sem igen lehetett a nép körében. Hasonló beállítódás ez, mint ami a totális diktatúrák vezetőivel szemben volt tapasztalható, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben pont az elnyomó hatalom ellenében alakult ki egy alulról induló spontán folyamat – és természetesen Kossuth Lajos „image-építő” tevékenységének – részeként. A nacionalizmus, a nemzeti identitás formálódása korában Kossuth volt az első, aki felismerte, hogy az „elnyomatásban” élő nép körében kezd kialakulni az igény a nemzeti Megváltó szerepre. Gerő szerint Kossuth az 1840-es évektől kezdve folyamatosan úgy alakította megnyilvánulásait, politikáját, hogy ebbe a szerepbe az ő személye kerüljön.²⁰⁴ Dolgozatom témáját azonban ez a tényező nem befolyásolja, mondhatnánk érdektelen, hogy alulról vagy felülről indult-e a kultusz, hiszen hatásait tekintve a kettő között nincs különbség, egyformán immanensé vált. A tisztánlátás érdekében megjegyezném, hogy a kultusz, amint a Kossuth-nóták, Kossuthról szóló történetek vizsgálatából már korán kiderült, az 1848-as eseményekkel egy időben kezdett szerveződni. *„Hogy Kossuth istenítése nem valami önkényes, egyszeri szólam, hogy már a kortársak nem egyszer ezen a hangon írnak, arra több bizonyosságunk van. Vajda János például így emlékezik a szónok Kossuth hatására: »Ez az egész jelenet rajza hűtelen lenne, ha meg nem emliteném, hogy a tömegben nagy volt azok száma, kik a jelenet hőstét félistennek nevezék.«”*²⁰⁵ Nyilvánvalóan spontán eseményről volt szó, hiszen ha megvizsgáljuk a személyével kapcsolatos dalokat, jól látható, hogy korábbi mintákra épülnek. Ahogy a Magyar Néprajzi Lexikon vonatkozó szócikke megjegyzi, félnépi dallama talán kuruc kori, mindenesetre 18. századi eredetű. Egyes visszaemlékezések szerint már 1848 tavaszán új, időszerű szöveggel énekelték, míg Kossuth neve az 1848. évi őszi toborzóútja idején kerülhetett bele. Az biztos, hogy a Bajza által szerkesztett Hírlap 1848. december 17-én már így közli az első ilyen szöveget.²⁰⁶ Nem lényeges túlzás tehát Dégh Linda 1952-es megjegyzése, mely szerint *„alig született meg a Kossuth-nóta, szinte órák alatt terjedt el országosan a hadbavonulók közt.”*²⁰⁷ Az 1848-as centenáriumi gyűjtés azt bizonyította, hogy a

²⁰⁴ GERŐ 2004: 53.

²⁰⁵ ORTUTAY 1952: 273.

²⁰⁶ A Magyar Néprajzi Lexikon Kossuth-nóta szócikke. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-773.html> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

²⁰⁷ DÉGH 1952: 27. Március 15-e és ezzel együtt Kossuth Lajos alakja korabeli ünneplését, a korabeli kultusz kialakulását mutatja be ERDÉLYI 1999., 2000.

szabadságharc hősei közül Kossuth Lajos nevét ismerték az országban a legtöbben. 1600 adatközlés, elbeszélés vonatkozott személyére, amelyek a folklorizáció különböző fokán állottak.²⁰⁸ Ilyen mennyiségű anyag, ennyire rövid időn belül pedig csak abban az esetben keletkezhetett, ha közösségi igényekre épült rá. A közösségi igények nélkül Kossuth Lajos alakja nem folklorizálódhatott volna, nem keletkeztek volna róla dalok, mondák, mesék, ponyvák, nem jelent volna meg a népművészet egyes alkotásain, így a pásztorfaragásokon, kerámiákon, bútorokon, textíliákon.²⁰⁹

A szakralizálás megnyilvánult a személyével kapcsolatos viselkedésben. Ide tartozik Kossuth nevének említésekor alkalmazott szóhasználat, mely egyértelműen bibliai forrásból táplálkozik. Már életében olyan jelzőkkel illették általánosan, mint pl. a Magyarok Mózes, a Nemzet Messiása, a Szent Öreg, az Új Washington. A folyamat azonban nem állt meg itt, nem egyszerűen nemzeti „szentként” kezelték, aki a szent cél, azaz a haza érdekében végez önfeláldozó tevékenysége s ezért emelkedik ki a közösségből, hanem alakjához több, a vallások tárházából vett attribútum társult. Ebben, ahogy Gerő András említi „*jelentős szerepet játszott az a papság, amely a nagyrészt írni-olvasni nem tudó népességhez prédikációin át eljuttatta Kossuth isteni magasságba emelt képzetét. Ugyanezt a célt szolgálta az a ponyvairodalom is, amelyben Kossuth »hazánk megváltójaként« jelent meg. Később – erre építve – már evidenciaként lehetett kezelni azt, hogy Kossuth »az Isten második fia«*”²¹⁰ azaz az uralkodó Ferenc József mellett egyértelműen Magyarország spirituális királya volt életében.²¹¹ Holta után kultusza a Horthy-rendszer kialakulásáig virágzott, ám, ahogy említettem, a nemzeti-konzervatív rendszer a liberális Kossuth helyett/mellett Széchenyi István alakjához fordult. A Kossuth-imádatot azonban eltüntetni nem tudta – nem is tett erre vonatkozó intézkedéseket. 1928-ban az amerikai Kossuth-zarándokok – akikről bővebben még szólok – továbbra

²⁰⁸ <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-773.html> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

²⁰⁹ Kossuth alakjának folklorizálásáról számos tanulmány született. Az egyes szerzők írásai bemutatják hogyan jelenik meg Kossuth neve a népköltészetben, népdalokban illetve a (nép)művészet különböző alkotásain. A teljesség igénye nélkül: ZSILINSZKY MIHÁLY: *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében*. Pest, 1868, ÁLDOR IMRE – ORMÓDI BERTALAN (szerk.): *Kossuth-album*. Pest, 1868, KÁLDY GYULA: *A szabadságharc dalai és indulói 1848-49*. Budapest 1897, SZTRIPSZKY HIADOR: *Kossuth Lajos a rutén népköltészetben*. Budapest 1907, VOLLY ISTVÁN: *Útik a rézdobot. 48-as népdalok, Kossuth-nóták, verbunkosok*. Budapest 1947, REXA DEZSŐ: *Kossuth Lajos azt izente... 48-49 a népköltészetünkben*. Budapest, 1948, DÉGH LINDA: *A szabadságharc népköltészete*. Budapest, 1952, MAJOR ERVIN: *Kossuth-dalok*. Budapest, 1953, ORTUTAY GYULA: *A magyar nép művészete*. Budapest, 1981, KÖRMÖCZI KATALIN (szerk.) „*Leborulok a nemzet nagysága előtt*”. *A Kossuth hagyatéka*. Budapest 1984, MAGYAR ZOLTÁN 2001., ZAKAR PÉTER: „*Kossuth, a magyarok Mózes*”. *Liberális egyháziak Kossuth-képe 1848-49-ben*. AETAS, 2003/3-4. 87-107. Ez utóbbi tanulmányt azért érdemes külön kiemelni, mivel Zakar Péter dolgozatában azt mutatja be, hogy Kossuth Lajos kultuszának kiépítése az egyház támogatásával – pontosabban fogalmazva – bizonyos egyházi személyek egyöntetű támogatásával épült ki.

²¹⁰ GERŐ 2004: 56-57.

²¹¹ Érdekes és a néprajzi szakirodalomban mindeztidáig mellőzött jelenség a „magas” vagy „hivatásos” és „népi” kultúra határán elhelyezkedő papság folklorra gyakorolt hatásának vizsgálata. Hasonló „átmeneti” szerep ez ahhoz, amit a közköltészet, a ponyvák kapcsán vizsgált elsőként részletesen Küllős Imola. KÜLLŐS 2004.

is a 19. századi szóhasználatot alkalmazzák. Kossuth továbbra is az a személy „akit szerte egész Amerikában a szabadság világherosaként ismernek és tisztelnek”, Magyarország „glóriás kormányzója”, akinek „szent nevét” végtelen tisztelet övezi szerte Európában.²¹²

A szóhasználat mellett a viselkedés egyéb formáinál – így az etikett terén is – felismerhető a „szenttel való kommunikáció” több jellemzője. Egy dualizmus korabeli képviselőválasztás kapcsán idézi Dégh Linda a Pesti Napló 1869-es cikkét: „Kezdetét vette a Kossuth-cultus, vagyis helyesebben – mánia [...] A piac kellős közepén – ugyanott, hol 49-ben a szabadságfa állott – egy nagy árboz állítottott föl, hegyében Kossuth zászlójával, mely előtt kalap levéve menni el, mint szinte Kossuth arcképe előtt – őt szentnek nevezvén, leborulni, a jó hazafiság jeléül vétetett.”²¹³ Nem másról van itt szó, mint olvasható, hogy Kossuth arcképe és zászlója szakrális szférába kerül, „szentté” válik, mely olyanfajta viselkedést követel a profán embertől, amilyen a „magasabb rendű” hatalmakkal szemben elvárható. A profán ember szenthez való viszonyulását jelzi az a pillanat, amikor az 1928-as amerikai út végén a zarándokok megérkeznek Kossuth szobrához. „Ott állottak szemben egymással Kossuth érbeöntött, erőteljes, fenséges alakja s Magyarország hódoló zarándokai és Amerikának Kossuth szellemétől áthatott, igazi szabadságban élő népe.”²¹⁴ A „fenséges” Kossuth szobránál tehát egyfajta hierophánia jelent meg az előtte „hódoló” zarándokok számára.

A szakrális szférába emelés megnyilvánulásaként fogható fel, hogy Kossuth személyének minden velejárója, neve, tettei, eszméi szentté váltak. Faragó László a New Yorkban szervezett kb. 40 fős kommunista tüntetés kapcsán írta a következőket. „Az a tüntetés, amelyet a New-Yorkban megjelenő »Új Előre« című kommunista lap szellemi vezetése alatt álló s valószínűleg hazánk ellenségei által pénzelt »Horthyellenes Liga« tervezett és rendezett a zarándokok megérkezésekor a Knickerbocker szálloda környékén, az első pillanatban nyomasztólag hatott ugyan reánk, de már ekkor alkalmunk volt meggyőződni arról, hogy ez a szégyenteljes tüntetés, mely még Kossuth szent nevét és eszméit is sárba akarta rántani, minden komolyság s jelentőség nélküli volt s az Egyesült Államok közvéleményének gúnyos, lesújtó megvetésével találkozott.”²¹⁵ Kossuth neve, eszméi „szentek”, azaz abszolút értelemben jók, hibátlanok. Egy abszolút mértékben jó és hibátlan ember attribútumai. A Megváltó szerepkör nem lenne azonban teljes, ha nem állna mellette negatív párja. A bináris oppozíciós gondolkodás elveinek megfelelően ez a személy – Görgey Artúr – mindenben az ellentettje a pozitív Kossuthnak.²¹⁶ Gerő András kiemeli, hogy Kossuth a „szinte megkérdőjelezhetetlen és szakralizált tekintély birtokában az igaztalanságra is jogot formál: 1849

²¹² FARAGÓ 1928: 3., 76., 163.

²¹³ DÉGH 1952: 19–20. idézi a Pesti Napló Képviselőválasztás Szentesen címmel megjelent, 1869. április 6-i cikkéből.

²¹⁴ DÉGH 1952: 82.

²¹⁵ DÉGH 1952: 76.

²¹⁶ Görgey szerepével, a személyével kapcsolatban kialakult társadalmi beállítódással részletesen foglalkozott LANDGRAF 2007.

őszén árulót, Júdást nevez meg, hiszen a Megváltónak még ez a jog is kijár. Az igazságtalan szavak azonban nem csökkentik, hanem erősítik hitelét, hiszen ő és csak ő van abban a helyzetben, hogy megmondja, ki és mi a jó vagy a rossz.”²¹⁷ Irányítja tehát a közgondolkodást, a morált, személye minta volt a politikai identitás terén. Rajta, a hozzá kapcsolódó folklóralkotásokon keresztül valósulhatott meg a nép politikai opportunizmusának kinyilvánítása a neoabszolútizmus korában. Egy-egy, Kossuth személyéhez kötődő szimbólum elárulta viselőjének politikai orientációját, a hatalomhoz és az uralkodóhoz való viszonyát. Szimbolikus kifejeződése lehetett tehát annak, amit kimondani nem lehetett, de legalábbis nem volt tanácsos. A Kossuth-nóta éneklésének tilalmával kapcsolatban jegyzi le Dégh Linda: „Nem volt szabad Kossuth-nótát énekelni. Ennek a Haynaunak az emberei járkáltak mindenfele, oszt elfogdosták, aki a Kossuth-nótát énekelte. Kossuth-kutyának hívták, aki énekelte [...] Énekeltek a Kossuth-nótát, ahol csendőrr nem volt a lakodalomban, mindég élő volt Kossuth.”²¹⁸

A nemzeti öntudatra ébredés a 19. században még olyannyira új keletű és formálódó jelenség volt, hogy alakulására egy-egy személy kiemelkedő hatást tudott kifejteni. Kossuth Lajos hosszú életénél, emigráns voltánál, 1848-as nézeteihez hű magatartásánál fogva több mint fél évszázadon át sokak számára szimbolikus vezéralakká vált. Azok közül, akik a 48-as hagyományokat fontosnak tartották, emlékét aktívan őrizték, nézeteit sokan „vakhittel” követték. Minden, ami személyével kapcsolatos volt, a nemzeti „szentség” jellegét öltötte magára.²¹⁹ Kossuth személyének szakralizálódása az eddig említettek mellett megjelenhetett „divatformáló” erejében, az ún. Kossuth-szakáll, Kossuth-kalap tömeges elterjedése kapcsán is. A Kossuth-szakáll azonban nem csupán egy esztétikailag manifesztálódó divatjelenség volt, hanem ideológiai, politikai attitűdöt is kifejezett.²²⁰ Erre az attitűdre építettek 1867-től kezdve az ún. balközép pártok kortesei, akik a 48-as eszmékkel és Kossuth nevének említésével nyerték meg a tömegeket. Kortesnótáik rendszerint a Kossuth-nóta dallamára születtek:

*Kossuth Lajos kimenekült,
Sok honfiszívó buba merült.
Nem győztük már tovább várni:
Felkereste őt Csanádi.
Éljen Csanádi!
Olaszhonban hogy fellelte,
Kossuth ötlet megölelte*

²¹⁷ GERŐ 2004: 54–55.

²¹⁸ DÉGH 1952: 19.

²¹⁹ Tulajdonképpen Kossuth Lajos fia, Kossuth Ferenc is csupán apja nevének köszönhette politikai pályafutását.

²²⁰ Persze nem minden egykori '48-as hordott Kossuth kalapot vagy szakállt, mint ahogy nem mindenki értett egyet nézeteivel sem. Folyamatosan jelen volt „Kossuth ellenzéke” a magyar parlamentben és politikai életben is.

És áldását adta rája,
 Hogy járjon a nép javára.
 Éljen Csanádi!
 Megizente tőle Kossuth,
 Hogy csak tűrjük még a borút,
 Felvirrad még a magyarra
 S szabad leszen, ha akarja.
 Éljen Csanádi.
 48-as lesz követünk,
 Delegatyust nem követünk;
 Ki bennünket mindig pártolt,
 Éltetjük Csanádi Sándort.
 Éljen Csanádi.²²¹

Már életében megjelentek a személyével kapcsolatos ereklyék. Ezek közül kiemelkednek a képek,²²² bár a nagy festőgeneráció – Madarász Viktor, Munkácsy Mihály, Izsó Miklós – és a következő nemzedék sem alkotott róla kiemelkedő műveket, amire magyarázat, hogy Kossuth Lajos rigorózan elutasította a festett portrékat. Életében mindössze kétszer tett engedményt. Először 1853-ban Julius Illakovits lengyel emigráns festette le Londonban, másodszor 1885-ben Parlaghy Vilma művésznő készíthetett róla egészalakos ülő portrét.²²³ Igen kevés alkalommal engedélyezte mindezek mellett a fényképkészítést maga körül, holott erre kiemelkedő igény mutatkozott. Landgraf Ildikó jegyzi meg, hogy Kossuthról 1841-ben készített litográfiát Franz Eybl, a bécsi litográfia-művészet nagymestere, amit a jelentős érdeklődés miatt lényegesen drágábban és nagyobb példányszámban tudott értékesíteni.²²⁴ Ezen kívül két jelentős litográfiát kell megemlíteni – Barabás Miklós 1847-es és Prinzhofér August 1848-as alkotását – melyek másolatait a forradalom és szabadságharc alatt sok ezer példányban terjesztettek, s így szélesebb társadalmi körhöz jutottak el.²²⁵ Kossuthot folyamatosan ostromolták hívei – személyesen és levélben – hogy relikviaként arcképet kérjenek tőle. Jól tudjuk, hogy képe már életében kikerült a szobák falára. A személyéhez kapcsolódó tárgyakat ma már a múzeumok őrzik féltett kincsként, ha pedig egy-egy ilyen tárgy előkerül, „szenzációként” jelenik meg a médiumokban. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlítenünk, hogy 2008-ban egy családi ereklyeként őrzött Kossuth-levelet tulajdonosa úgy gondolta, hogy méltóbb helyre, az általa külö-

²²¹ DÉGH 1948: 135–136.

²²² Kossuth Lajos alakjának megjelenését a vizuális művészetekben, azok jelentéstartalmát, a képek felhasználását a lakásbelsőben részletesen vizsgálta LANDGRAF 2007b.

²²³ FARKAS 2002.

²²⁴ LANDGRAF 2007b: 298–299.

²²⁵ LANDGRAF 2007b: 299.

nösen tisztelt Orbán Vikornak adja.²²⁶ A történeti hős ereklyéjét tehát a velünk élő „kortárs hős”, egy politikus sztár kapja meg.²²⁷

Kossuth halála után (1894) jelentek meg a településeken valóságos hullámként terjedve a Kossuth-szobrok, majd a közösségi emlékezet nyilvános megnyilvánulásaiaként a Kossuth terek, -utcák. A szoborállítási hullám azonban nem állt meg az országhatárokon.²²⁸ Kossuthnak emeltek szobrot Torinóban, Washingtonban és New Yorkban, ezeken kívül csak az USA területén New Orleans-ban, Pittsburg-ben, Trenton-ban, Columbus-ban, Port Colborne-ban, Los Angeles-ben, Cleveland-ben, Algona-ban.²²⁹ Mindezek mellett több településen találkozhatunk nevét viselő utakkal, így azonosíthatunk Kossuth sugárutat, számos Kossuth utcát, valamint Kossuth teret is, a New York-i Brooklynban. Találunk az Egyesült Államok térképén Kossuth járást (Iowa államban), több, Kossuth nevét felvett települést, Indiana, New York, Ohio, Pennsylvania, Texas és Mississippi, Wisconsin, Florida államokban. Kossuth Lajos amerikai látogatásának időpontjában 52 település viselte a nevét, de ezek közül többet hamarosan megváltoztattak.²³⁰ Létezik Kossuth-patak (Mississippi államban), Kossuth Parkot nyitottak Clevelandben, valamint New Brunswickban, Kossuth templom áll St. Louis városában,²³¹ Manitowoc megyében (Wisconsin) pedig Kossuthról elnevezett amerikai baptista gyülekezet is működött.²³² A szobrok központi szerepet játszottak és játszanak a határon túlra szakadt magyarság identitásának megőrzésében, az ott megjelenő emlékező – tisztelgő rítus kapcsán fejezik ki és erősítik magyarságtudatukat. A New York-i Kossuth szobor mindezek mellett azért is érdekes, mert zarándoklatokat indukált.

Kossuth Lajos személye kapcsán két kiemelkedően fontos zarándoklatról kell szólni. Egyrészt jelentős a halott kormányzó temetési szertartásának tömeges megmozdulása, melyre több százezres tömeg gyűlt össze 1894-ben, másrészt az

²²⁶ „Kossuth-ereklye 2008. április 24. Nagy örömmel, de csak megőrzésre vette át Orbán Viktor azt a Kossuth Lajos által írott levelet, amelyet a relikviát őrző Potocsny-család nyújtott át számára. [...] Potocsny Sándor Győrújfaluban tanítóskodó nagyapja Kossuth-korabeli tárgyakat gyűjtött. Motorkerékpár-műszerész unokája évek óta őrizgette a családi ereklyét, most viszont úgy döntött, hogy Orbán Vikornak ajándékozza azt a relikviát, amely Kossuth Lajos 1849. július 3-án írt tudósítása a magyar katonák szőnyi sáncoknál aratott győzelméről, a túlerőben lévő osztrák-orsz hadsereg ellen. Az írás egyik része kézzel íródott, Kossuth Lajos aláírásával, a másik felét viszont németre fordították, ahol Kossuth »Ludwig Kossuth«-ként van feltüntetve. Orbán Viktor köszönettel fogadta az ajándékot, elmondva, hogy neki is van a szabadságharc idejéből relikviája, Klapka György egyik levele, amelyben még 1849. szeptemberében – pár héttel a világosi fegyverletétel után – is még kinevezi egyik katonáját. Az ajándékba kapott Kossuth-levelet Orbán Viktor azzal a kitételrel vette át, hogy »megőrzésre« tartja magánál, dolgozószobája falán fogja elhelyezni, de a Potocsny-család bármely tagja bármikor megtekintheti nála az ereklyét.” www.orbanviktor.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.11.

²²⁷ Orbán Viktor kultuszával később részletesen foglalkozom.

²²⁸ A Kossuth-szobrok kapcsán lásd Fejős 2003.

²²⁹ Ezeken a településeken ma is áll szobra.

²³⁰ Lówy Dániel: Kossuth falu Amerikában. *Amerikai Magyar Népszava Szabadság*. 2007. március 04. <http://www.nepszava.com/index.php?topic=4463&page=3555> Utolsó letöltés dátuma 2008.10.28.

²³¹ Lówy Dániel: *Kossuth, magyarok nélkül*. <http://www.csikszentkiraly.ro/lazitas.php?id=202> Utolsó letöltés dátuma 2008.10.28.

²³² <http://www.evangeliumihirnok.net/Kossuth-Amerikaban.html> Utolsó letöltés dátuma: 2008.10.28.

1928. március 15-i New York-i Kossuth-szobor leleplezésére induló 488 fős zarándoklat. Ennek részletes leírását adja a résztvevő Faragó László, illetve Pólya Tibor.²³³

Kossuth temetéséről, a kibontakozó tömeges és országos gyászról, a több százszázres temetési menetről beszámoltak a korabeli újságok, valamint az azóta megjelenő, Kossuth életét bemutató tanulmányok is.²³⁴ Talán kijelenthető, hogy Nagy Imre és társainak 1989-es újratemetési szertartásán kívül ilyen méretű gyászesemény azóta sem történt az országban.

Az 1928-as nagyszabású zarándoklat szervezett utazás volt keresztül Európán vonattal, majd hajóval át az óceánon. A 488 fős hivatalos csoporthoz önkéntes turisták is csatlakoztak, így körülbelül 600 fős csoport érkezett Amerikába. A résztvevő Faragó László leírásából végig kitűnik, hogy nem egyszerű kirándulásnak, megemlékezésnek tekintették az utat, hanem „magasztos” célok vezérelték a résztvevőket, akik vállalták a „szent cél” érdekében a „megpróbáltatásokat”, így a tartózkodást mindenféle mulatozástól is. „A Montmartre tájékára is sok magyar zarándok eljutott, de a Vörös Malom s más itt levő rengeteg mulatók Pazar, tündériesen csábító fényének nem csak azért tudtak ellentállni a zarándokok, mert másnap reggel tovább kellett menni Cherbourg felé, hanem azért is, mert nem állott volna összhangban útunk komolyabb, nemesebb rendeltetésével Páris éjszakai életében, mulatságában való elmerülés.”²³⁵ Az út során – az átmeneti ritusok jellemzőinek megfelelően – a zarándokok kikerülnek a megszokott, profán világ kereteiből, félreteszik annak minden bűját-baját. „Fölszabadultak vallásos érzéseink itt is a felekezeti dogmák alól; nem voltunk mások, csak istenfélő zarándokok, hazát szerető, igazságot kereső magyarok.”²³⁶ Fontos megjegyezni, hogy a rítust, annak 75. évfordulója alkalmából 2003 márciusában megismételte a Kossuth Lajos Koszorúja Alapítvány.

Mindezek mellett közismertek a Kossuth Lajos személyéhez kötődő Kossuthnóták és mondák is. Akármelyik műfajról legyen is szó, Kossuth mindig felmagasztalt nemzeti hősként jelenik meg benne, aki a „rabiga” alól a magyar népet felszabadította, s aki nemzeti függetlenségünkért harcolt. Gyakori motívum az emigrációból való visszavárás, az igazságosztó hősként való ábrázolás. „Kossuth Lajosnak »a szabadság apostolának« szeretete nyilatkozik meg a legtöbb elbeszélésben. A szabadságharc összeforrt nevével, talán nincs is olyan ember ebben az országban, aki ne ismerné. A néphagyományban reális alakjához mesei elemek járultak. Golyó nem fogta, születését csodás előjelek mutatták, egyesek szerint jobbágyszülők gyermeke volt, azért húzott a néphez. Hiába küzdött a jobbágyokért, a gonoszok elárulták és álruhában kellett menekülnie. Külföldön nagy lelkesedéssel fogadták, Amerikában még a négereket is felszabadította a rabszolgaság alól. Száműzetésében tanácsokkal látta el népét és álruhában

²³³ FARAGÓ 1928., PÓLYA 1929.

²³⁴ Lásd például a korabeli résztvevők írásain alapuló kiadványt: KOVÁCS DÉNES (szerk.) *Kossuth emlékalbum. Kossuth Lajos halála, temetése és mauzoleumának felavatása*. Budapest, WODIANER 1910.

²³⁵ FARAGÓ 1928: 57.

²³⁶ FARAGÓ 1928: 68.

figyelte meg, hogyan bánnak az urak a szegénnyel. Jutalmazott és büntetett. Körülbelül ez az a kép, amelyet a néphagyomány Kossuthról festett.”²³⁷ Kossuth Lajos mindezek mellett belépett a halhatatlan és visszatérő hősök „táborába”, akinek „felszabadítását”, „megváltását” még halála után várták.²³⁸

Ettől lényegesen eltérő eredményt kapunk, ha Kossuth Lajos napjainkban létező kultuszát vesszük vizsgálat alá. Az általam végzett, alább bemutatandó felmérések²³⁹ azt támasztják alá, hogy a lakosságon belül azok, akik az 1989 előtti korszakban nőttek fel, végezték iskolai tanulmányaikat teljesen eltérő ismeretekkel rendelkeznek Kossuth (és a dolgozatomban vizsgált többi történeti személyiség) alakjáról, tetteiről, jelentőségéről. A két generáció közti határt – ha egyáltalán létezik – jelen kutatás pontosan nem volt képes meghatározni. Úgy tűnik, hogy a tömegmédiумok szerepének növekedése okozott változást, így az 1989-es rendszerváltozáshoz kötöttem a cezúrát.

Az általam megkérdezett középiskolás korúak közel 1/3-a egyáltalán nem rendelkezett semmiféle (!) ismerettel Kossuth Lajosról. Voltak, akik íróként, költőként, gazdag nemesként határozták meg. Kevesebb, mint 2/3 tudott általánososságokat megjegyezni róla („nem félt semmitől”, „kiállt az emberek mellett”, „sokat tett Magyarország szabadságáért”, „sokat tett a haza fejlődéséért”, „bátor”, „hősies”, „népdalok szólnak róla”), míg a korosztályból kevesebb, mint 1/10 mutatott olyan tudást, melyek Kossuth életének, tetteinek részletes ismereteire vallanak. Lényegesen eltér tőlük az idősebb korosztály Kossuthal kapcsolatos emlékezete. Azoknak az aránya, akik csupán nevét ismerték valamivel több, mint 1/10-re csökkent, az 1848–49-es események kapcsán néhány általános jellemzőt felsorolni tudók aránya lényegében nem változott, míg az életét részletesen ismerők e csoporton belül nagyjából kétszer akkora arányban voltak jelen.²⁴⁰ Ezzel együtt emelkedett azon vélemények száma is, melyekben Kossuth Lajos kapcsán megjelennek negatív attitűdök („Ambivalens személy. Szabadságharcos volt, de borzasztóan öntelt és forrófejű is.” „Meggondolatlan ember volt. Döntései elhamarkodottak és nem célravezetőek voltak.” „Megszökött az országból, tetteiért nem vállalta a felelősséget”.) Ez az a „tipografikus” korosztály, mely ismereteit, hőseit döntően még nem az elektronikus médiumokból és az internetes oldalakról szerezte be. Magyarázat lehet továbbá, hogy életkoránál fogva ennek a korosztálynak egy része megélte a kommunista rendszert. A kommunizmus idején Kossuth, Petőfi és az 1848-as forra-

²³⁷ DÉGH 1952: 43. Érdemes összehasonlítani a sztárokkal kapcsolatos életút kreálásával Kossuth életének „szűzségét”. A kettő közt bizonyos részekben feltűnő egyezéseket találhatunk. A folklór alkotásokban megjelenő Kossuth ábrázolások témáját nem részletezem bővebben, hiszen kimerítő tanulmányok sora született már velük kapcsolatban, így a már jól ismert jelenséget újból leírni nem tartom szükségesnek. A témával foglalkozó irodalom legfontosabbjait már említettem Kossuth személyének folklorizálódása kapcsán.

²³⁸ Lásd MAGYAR 2001.

²³⁹ Ezek részleteit, adatait a kutatási módszerekről szóló fejezetben már ismerttettem.

²⁴⁰ Ahogy a kutatási technikáknál említettem, az általam felvett kérdőívek és interjúk korcsoport szerinti megoszlása nem arányos, így a két kategória összevetéséből csak korlátozott mértékben tudunk következtetéseket leszűrni.

dalmárok a hivatalos állami ideológia legalizációs alapjául is szolgáltak. A kommunisták 1948-ban vették át totális értelemben a hatalmat, 100 évvel azután, hogy Kossuth és társai kirobbantották a forradalmat az „elnyomó” Habsburgok ellen, így minden tekintetben magukat tekintették 1848 örökösének. *„Az örökség azért őket illeti, mert a dolgozó nép felemelkedésén fáradoznak; mert a szabadságot hozzák el, mivel az elnyomókat felszámolják; mert ez a nemzeti érdek; mert csak így lehet Magyarország ura önmagának, azaz független. Ezért – történelmi jogon – jár nekik a hatalom, ez igazolhatja kérelmetlenségüket a törvények között kibúvót kereső megalkuvókkal, összeesküvőkkel szemben. Igen, a meg nem alkuvo, következetesen radikális magatartás az egyetlen pozitív politikai viselkedésforma, s ezt a kommunisták jelenítik meg. Következőleg nemcsak történelmileg, hanem erkölcsileg is igazolható hősiesség az új és új álcát öltő ellenséggel szemben. 1948-ban Rákosi Mátyás, a kommunista vezér Kossuth Lajos.”*²⁴¹ Egy diktatúrában pedig a hivatalos ideológia teljes lelkesedéssel való követése kötelezőnek számít. Az 1948 óta felnövő generációk számára Kossuth Lajos a szabadságharcosok mintaképe, az elnyomás elleni küzdelem vezére lett. Ugyanez a generáció 1956-ban és 1989-ben azonban Kossuth Lajost és az 1848-as követeléseket a kommunista elnyomással szemben használta fel.²⁴² Ez a korosztály még fontosnak tartotta a szabadságot, az elnyomás megszüntetését, mivel saját maga megélte milyen a diktatúra. Talán ezért vannak lényegesen nagyobb számban jelen az állami ünnepeken is.²⁴³

Kossuth emlékének felszínese, leegyszerűsödése több tényező miatt indulhatott meg. Oka lehet egyrészt, hogy napjaink társadalmát másfajta kielégületlen vágyak, problémák foglalkoztatják, mint a 100-150 évvel ezelőtti. A nacionalizmus továbbra is jelen van töretlenül, ám tárháza lényegesen többfajta kulturális jelenséget, szereplőt tömörít,²⁴⁴ így már nem jellemző, hogy lenne egy-egy domináns történelmi személyiség, akit abszolutizálni lehetne, hanem ez a fajta hagyomány is töredezik, fragmentálódik. Kossuth mellett felerősödött a korábban elnyomott keresztény hősök (pl. Szent István) vagy a konzervatív Széchenyi

²⁴¹ GERŐ 2004: 69.

²⁴² Erről tanúskodik a mellékletben Kossuth képének 1956-ban történő felhasználását mutató fotó.

²⁴³ Erről lásd BARNA (szerk.) 2006.

²⁴⁴ Az 1989-es rendszerváltozás után felerősödött több, a nemzeti múlthoz kötődő személy, esemény, szimbólum jelentősége. Gondolhatunk egyrészt Trianon elutasításának ismételt térnyerésére, az ún. „alternatív történelemtudomány” téziseinek (pl. a tudományosság által nem elfogadott őstörténeti eredetmagyarázatok) terjedésére, ezzel együtt a neopogány orientáció népszerűség növekedésére. Erről bővebben PÓVEDÁK 2010a.

István, Nagy Imre és egyéb politikai vezetők tisztelete is.²⁴⁵ Szerepet játszhat mindezek mellett az is, hogy a felnövekvő generációkat napjainkban egyre inkább a „carpe diem” szemlélet keríti hatalmába. Ahogy Hankiss Elemér és sokan mások utaltak rá, „új reneszánsz” korban élünk,²⁴⁶ amikor a múlt értékei helyett az egyén mindennapi problémája kerül középpontba, a közösségi emlékek felé való visszatekintés helyett pedig a jelen személyes küzdelmeinek minél sikerebb megvívása. A fogyasztói civilizáció „*amely ma már világszerte huszonnégy órán át sugározza százmilliók és milliárdok számára a maga értékeit, eszméit, a maga válaszait az emberi élet mindennapos és végső nagy kérdéseire. Harsogja az önmegvalósítás, a teljesítsd ki az életed parancsát. Harsogja – különös, új, torz formákban – a hajdani reneszánsz eszméit, értékeit, mítoszait, életelveit. S teremti meg azt az érték- és magatartásvilágot, amelyben ma már nyakig benne élünk.*”²⁴⁷ A fogyasztói civilizáció korában az ünnepek is egyre inkább elvesztik emlékezés-központúságukat, átadva a helyet az esemény-központúságnak (happening). Ilyen körülmények között az olyan eszmék, melyekért Kossuth és kortársai harcba szálltak, nem érintik meg kellőképpen a fiatalságot. Jó példát szolgáltat erre a március 15-el kapcsolatos központi-, iskolai megemlékezések ünnepek színdarab-szerű műsorainak fogadtatása. Az, hogy a korábban „ifjúság ünnepének” kikiáltott volt ünnepeken zömmel nem napjaink ifjúsága, hanem a szülők, nagyszülők generációja vesz részt a még gyermekhozátartozókkal is jól jelzi a társadalmi beágyazódottságot.²⁴⁸ Ez és a kérdőíves felmérés alapján kijelenthető, hogy a középiskolás korú diákok számára március 15-e életvitelük, világképük szempontjából nem rendelkezik lényeges funkcióval. A diákok a műsorokat nem értik, de legalábbis „nem érdekli”

²⁴⁵ „A kelet-európai országokban 1989-et követően azonban – többnyire a nyugat-európai trenddel ellentétben – az új politikai elit egyfelől a hiányzó társadalmi kohézió, közösségi ideológia, másfelől saját legitimitása megteremtése végett az osztálypolitikát a nemzetpolitikával váltotta föl, annak megfogalmazása érdekében pedig »a« nemzeti történelemhez, annak mítoszaihoz folyamodott [...] Ez volt a szobordöntések és utcanév-változtatások, az újratemetések időszaka, amikor részben a kommunizmus időszakát akarták feledtetni az emberekkel, részben pedig idealizált történelmi időszakokat találtak ki, amelyek mintául szolgálhattak a bizonytalan jelenben. Kelet-Európában a két világháború közötti időszak emlékezetét lengte be a nosztalgia, de ugyancsak gyakran történt hivatkozás az autenticitást, a sajátosságot bizonyító nemzeti eredetmítoszokra is. Niedermüller Péter – másokhoz hasonlóan – az 1989-et követő időszak politikai nyelvezetének mitikus jellegét és erős múltira orientáltságát emelte ki” FEISCHMIDT – BRUBAKER 1999.

<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

²⁴⁶ HANKISS 1999.

²⁴⁷ HANKISS 1999: 21. Hankiss műve 26. oldalán összegzi a „proletár reneszánsz” céljait, értékeit, magatartásformáit, melyek a következők: Szeresd önmagad! Valósítsd meg önmagad! Éld ki szabadon vágyaidat! Légy sikeres! Keresd a könnyű és gyors sikert! Élvezd az életet! Fogyassz! Szerezz minél többet! Légy független, autonóm! Hódítsd meg a világot! A gazdagság az igazi siker stb.

²⁴⁸ Ezzel kapcsolatban közölt részletes tanulmányt Feischmidt Margit és Roger Brubaker 1999-ben. A forradalom 150. évfordulójára rendezett állami ünnepegről megjegyzik, hogy a nagyszabásúra szánt rendezvény délelőttjén mindössze egy-két ezer ember gyűlt össze, míg a nap délutánján rendezett koncertre megtelt fiatalokkal a helyszín. Feischmidt megjegyzi, hogy jól láthatóan „varázstalanították” az ünnepet, megfosztották mindenféle pátosztól és egyértelműen a szórakoztató jellegre helyezték a hangsúlyt, azaz megszületett hazánkban is a „szórakoztató nemzeti ünnep” koncepciója. FEISCHMIDT – BRUBAKER 1999. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

őket, „*unatkoznak közben*”. Kossuth Lajos nevét mindezek mellett az oktatási folyamat során felszínesen megjegyzett információk alapján olyan fogalmakkal társítják, mint a „*szabadság*”, „*hősiesség*”, ám az jól látható, hogy e generációk számára már nem ezek a fogalmak testesítik meg a legfőbb értékeket.

Kossuth Lajoséhoz hasonló átalakuláson ment keresztül a reformkori történeti hősök többségének kultusza. Voltak olyan személyek, akiket gyakorlatilag elfelejtett a közösségi emlékezet, míg másokat csak a politikai emlékezet őrzött meg bizonyos mértékig. Ennek megfelelően láthatni Batthyány Lajos nevét a rendszerváltás korabeli ellenzéki transzparenszen, s a budapesti Batthyány örökmécses – mely emlékmű azon a helyen lett állítva 1926. október 6-án, ahol kivégezték az egykori miniszterelnököt – is zömmel a politikai megnyilvánulások szimbolikus tereként funkcionál.²⁴⁹ Petőfi Sándor neve minden magyar számára ismert – reményeim szerint – életútját, költői tevékenységét oktatják az óvodától kezdve, alakja Kossuth mellett megjelenik szinte minden március 15-i ünnepségen. Nevével a következő értékeket társították legtöbbször: „*lázadás*”, „*szabadság*”, „*forradalmár*”, „*lelkesezés*”, „*igazság*”, „*hazaszeretet*”, „*félelmekeket nem ismert*” stb. Élő kultusza mindezek ellenére gyakorlatilag csak az irodalomtudományban létezik.²⁵⁰

²⁴⁹ URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas 2000/1-2. szám http://www.aetas.hu/2000_1-2/2000-1-2-05.htm Utolsó letöltés dátuma: 2008.10.29. Urbán tanulmányában arra a kérdésre keres választ, hogy miért nem alakult ki 1849 óta Batthyány Lajos kultusza.

²⁵⁰ Ezzel kapcsolatban lásd KALLA 2003., MARGÓCSY 2003., KERÉNYI 2003.

Széchenyi István

Egyetlen 19. századi, a nacionalizmushoz kötődő személyt kell még megemlíteni, kinek kultusza azonban a rendszerváltás óta eltelt időszakban nem csökkent, hanem valamelyest nőtt. Széchenyi István a reformkor elindítója, vezéregyénisége volt, ám Kossuth népszerűségének növekedésével párhuzamosan, az 1840-es évek közepétől Széchenyi fokozatosan háttérbe szorult a kor politikai közéletében, betegsége miatt pedig már a szabadságharc legelején eltűnt a közfigyelem elől, így a nép Széchenyi nevét nem társította a későbbi eseményekkel. Döblingből írt politikai röpirataival tért vissza a politika színpadára, ám népszerűsége, kultusza eltörpült Kossuthé mellett. 1860-as halála²⁵¹ pedig megakadályozta abban, hogy Kossuthéhoz hasonló, hosszantartó hatást fejtsen ki a közvélemény, közgondolkodás alakulására. Széchenyi temetését a hatalom – félve az atrocitásoktól – az előzetesen meghirdetettnél egy nappal korábbra helyezte. A nagycenki gyászszertartáson ennek ellenére több mint tízezer vettek részt. A három héttel későbbi jelképes temetési szertartáson, Pesten mintegy nyolcvanezer ember vett részt, ami tekintettel az akkori Pest-Buda kétszázézeres lakosságára és a hatalom áldásának hiányára, óriási tömegdemonstrációnak minősült.²⁵²

Kultikus vonásokat a két világháború közti Magyarországon, a konzervatív beállítottságú Horthy-korszakban kapcsoltak személyéhez. Ekkor vált a hivatalos ideológiában a „legnagyobb magyar” idealizált, stilizált szimbólummá. A Horthy-korszaknak szüksége volt Széchenyire, hiszen, mint már említettem, Kossuth Lajos liberalizmusa nem számított támogathatónak a keresztény-konzervatív rendszer számára. A Kossuth „mellőzésével” keletkező űr betöltésére pedig a hozzá képest konzervatívabb kortársa tűnt legalkalmasabbnak. A Széchenyi-kultusz egyik „alapítója” a korszak jeles történésze, Szekfű Gyula, akinek nézetei alaptézisekké váltak.²⁵³ *„Egyetlenegy van közöttük, ki egész életét és egész géniuszát a nagy emberi közösségek erkölcsi megjavításának szentelte, s ez. [...] Széchenyi István [...] az igazi politikai romantikus, aki a romantizmus alapelveit: nemzetiséget, keresztény erkölcsöt, egyéni tökéletesülést és egyéni munkálkodást gyökerüktől*

²⁵¹ Meg kell említeni, hogy Széchenyi halála kapcsán megfigyelhetők a mondai hősökre jellemző fordulatok. Az ilyen hősök élete általában nem szokványos úton ér véget, mindig valamiféle cselvétel rejtezik a háttérben. Széchenyi öngyilkosságát sokan nem fogadták el, Ferenc Józsefnek tulajdonították a „legnagyobb magyar” halálát. Az elmélet „A Hídember” című film kapcsán kapott újból életre. Hasonlóan érdemes megemlíteni Petőfi Sándor nevét is, akinek szibériai fogságáról, haláláról még napjainkban is heves viták lángolnak fel.

²⁵² BÁNHEGYI 2005: 169.

²⁵³ A témáról lásd GYÁNTI 2004.

kezdvé átgondolt, azokat soha nem látott teljes és tökéletes rendszerbe foglalta és megvalósításukra emberfeletti fáradozást áldozott egy egész hosszú életen át.”²⁵⁴ Széchenyi István köztisztviselőnek örvendett ugyan, ám Kossuth szerepét nem tudta átvenni. Az 1948-tól kezdődő kommunista diktatúra idején pedig ismét mellőzötté vált. Bár a Kádár-rendszerben már nem volt tiltott Széchenyinek szobrot állítani, mindezek mellett talán kijelenthető, hogy sokáig nem tartozott a politikai elit által preferált szereplők közé, hiszen csak az 1970-es évek végétől kezdődött meg az a folyamat, mellyel a rendszer saját reform-szellemiségét kívánta prezentálni. Csak ekkortól vették fel művelődési intézmények, iskolák, közterek a nevét és csak ekkor került át a túrt kategóriából a támogatottra. A rendszerváltás után több kísérlet történt arra, hogy Széchenyi Istvánt Kossuth Lajos mellé (egyreszerzők szerint helyett), az őt megillető pozícióba helyezték a nemzeti panteonban. Evégett készült el „A Hídember” című film és emiatt vette fel nevét a széleskörű modernizációt maga elé tűző terv is. Hogy ez a hivatalos szemlélet mennyire ment át a köztudatba, jelzi Hankiss Elemér 2007-es felmérése, mely azt mutatta, hogy a teljes lakosság szerint a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István lett volna a legalkalmasabb arra, hogy az ország akkori helyzetét, problémáit megoldja.²⁵⁵ A teljes lakosság körében ez az arány 18 százalékot tett ki, míg Kossuth támogatottsága a teljes népesség körében 12 százalékot ért el.²⁵⁶

Ezekből az elképzelésekből nőtt ki, hogy egy kortárs internetes lexikonban²⁵⁷ Széchenyit már mint: „politikus, író, a „Legnagyobb magyarként” mutatják be, akinek eszméi, működése és hatása a modern, „Új Magyarország” megteremtését eredményezte. Azért érdemes ezt külön kiemelni, mivel napjainkban a kollektív tudás „külső tárolója”, formálója, értelmezője már a különféle elektronikus médiumok sokasága, köztük az internet is. Feltételezhető, hogy a felnövő generációk tudásukat egyre inkább ezen a médiumon keresztül szerzik be, háttérbe szorítva ezzel esetükben a papír alapú adattárolókat.

Kérdőíves kutatásaim eredményei alapján kijelenthető, hogy az általam vizsgált három személy (Kossuth Lajos, Széchenyi István, Nagy Imre) közül Széchenyi István ismertsége a legmagasabb a vizsgált középiskolás korosztály körében. Ez abban nyilvánul meg, hogy a személyét egyáltalán nem ismerők aránya valamelyest alacsonyabb annál, mint amit Kossuthnál tapasztalhattunk (ott nagyjából 1/3, itt 1/5 nem tudott semmiféle információt megfogalmazni). Lényegében

²⁵⁴ SZEKFŰ 1934: 56.

²⁵⁵ <http://www.vilaggazdasag.hu/index.php?apps=cikk&cikk=201748> Utolsó letöltés dátuma: 2008.10.28. A felmérés, ahogy Hankiss Elemér elemzésében kiemeli, nagy mértékben függ a pillanatnyi politikai preferenciáktól, a bal és jobboldali pártok éppen aktuális népszerűségétől, hiszen Széchenyi elsősorban a jobboldali pártok szavazói körében népszerűbb, míg Kossuth valamelyest inkább a baloldaliaknál.

²⁵⁶ Mivel napjainkban a politikai viszonyok és ezekkel együtt a különböző kormányok, pártok által a zászlójukra tűzött eszmék, személyek igen gyorsan váltakoznak, így a Csepeli György által végzett 1982-es és 1989-es felmérések eredményeit már nem tartom értékelhető mintának napjainkra nézve. Csepeli eredményeit lásd CSEPELI 1992: 147–155.

²⁵⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9chenyi_Istv%C3%A1n Utolsó letöltés dátuma: 2008.10.28

Kossuthéval azonos azonban az őt felületesen ismerők aránya (nagyjából 2/3) valamint az elmélyültebb tudást mutatóké. Az előforduló válaszok közül kiemelkedő arányban szerepeltek a következők: „Lánchíd építése”, „sok újítást hozott be az országba, például a gőzhajózást, a folyószabályozást is”, „felajánlotta jövedelmét az Akadémia létrehozására”, „könyvtárat alapított”, „hazaszerető”, „sokat tett az ország fel-emelkedéséért, fejlődéséért”, „Hitel, Világ, Stádium alkotója”, „fejlesztette az országot”. Mindezek igen szoros összefüggésben állhatnak azzal, hogy Széchenyi István személyéről született egy olyan film, mely megfelelő reklámozást tudhatott maga mögött, így az adott korosztály is ismeri. Ennek is köszönhető talán, hogy Széchenyi István kapcsán az „idegileg kissé gyenge volt” mellett nem figyelhető meg egyáltalán negatív attitűd sem a középiskolás korú, sem az annál idősebb korosztály körében. Ő az a történelmi hős, aki a legpozitívabb megítélésben részesül, akit a „jóakarát”, a „valódi tettek”, a „lelkiismeretesség”, „igazi hazaszeretet” jellemzi. „Ő az egyik kedvencem. Annyira jó ember volt. Illemtudó, hősiesség, romantikus. Kiállt a népe mellett is, pedig báró volt. Segítette az embereket, a saját vagyonából ajánlott fel. Ő tényleg fejlesztette az országot. Rengeteget dolgozott és nem csak szavakban, hanem tetteiben.”²⁵⁸

A politika, az uralkodó ideológia az egyes személyek megítélését két tényezőtől keresztül képes mélyen befolyásolni. Egyik a média, melyről már esett szó, a másik pedig a közoktatás, a tananyag specifikus szempontú összeállítása. Érdekes lenne tehát megvizsgálni, hogy a közoktatásban használatos történelem tankönyvek és a történelem oktatás milyen képet sugároz a dolgozatomban is említett történelmi szereplőkről?²⁵⁹ Hogyan változtak a tankönyvekben a hozzájuk kapcsolt attribútumok az elmúlt 20–30 év során, kiket, milyen szempontok alapján emelnek ki újabban?²⁶⁰

Ha Hankiss Elemér vizsgálatán indulunk tovább, némileg talán meglepő eredményre jutunk. Széchenyit és Kossuthot a listán a „harmadik helyen” a kommunista rendszer vezetője Kádár János követi, míg az 1956-os forradalmár miniszterelnök, Nagy Imre – Deák Ferenc és Antall József mögött – csak a „hatodik helyen” áll a sorban. Két tényezőt kell azonban megjegyeznünk. Egyrészt a közvélemény ebben a vizsgálatban megjelenő egyfajta „népszerűségi” mutatója nem azonos sem azzal, hogy kit tekintenek történelmi hősnak,²⁶¹ sem az ún. nemzetvallás vagy „civil vallásosság” hőseivel. Másrészt meg kell jegyeznünk, hogy a már említett politikai megosztottság ennek a listának az eredményén is érezte hatását. Széchenyi és Kossuth népszerűsége mindkét tábornál magas, ám

²⁵⁸ 17 éves lány, Szeged, 2008.11.05.

²⁵⁹ Hasonló jellegű vizsgálatot folytatott Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a magyar irodalmi tankönyvek és a magyarságszimbólumok kapcsán. KAPITÁNY – KAPITÁNY 2002b

²⁶⁰ A legújabb, legnépszerűbb, Száray Miklós által szerkesztett Forrásközpontú történelem tankönyvcsalád már nem is Kossuth-Széchenyi, hanem Kossuth-Széchenyi-Wesselényi alakját és programját vizsgálja és állítja egymás mellé. Részletesebb elemzésre e helyen nincs mód.

²⁶¹ Ezt igazolja, hogy Szent István, Szent László, Hunyadi Mátyás bár legismertebb történelmi hőseink közé sorolhatók, a listán csak hátrébb jelentek meg.

Kádár előkelő helyezését egyértelműen a szocialista párti szavazóknak illetve a társadalomban jelenlévő – rendszere irányában megnyilvánuló – nosztalgiának köszönhető. Deák Ferenc „negyedik helyezése” talán a mindenki által ismert „haza bölcsé” titulushoz köthető, hiszen a problémák megoldásához egy köztudomásúan bölcs ember szükségeltetik. Mindezek ellenére sem Kádár Jánost, sem Deák Ferencet nem sorolom napjaink azon történeti hősei köré, akik személye körül össztársadalmi méretekben megjelenő jelentős kultusz alakult volna ki.²⁶² Valóban megjelent egy, Kádár emlékét híven ápoló baloldali politikai szubkultúra, akik számára a Kádár-éra nem diktatúra volt, hanem a „lehetőségekhez képest a legjobb megoldás”. Kádár számukra bölcs vezető, aki – s ez beszédmódjából is látható volt – megmaradt „egyszerű, munkás gyökereinél”. Ahogy Voigt Vilmos is megfogalmazta, *„a századunk hetvenes éveiben bekövetkező »kádári« konzolidációt ezerszer hasonlították az 1867-es kiegyezéshez; magát az 1956-ban az oroszokhoz futó párttitkárt, akit élete vége felé viszont az ország lakosságának jelentős része már »atyjaként« tisztelt, egyenesen az élemedett uralkodóhoz, Ferenc Józsefhez. Éppen ma a nosztalgia aranyozza be a régi önkényuralmak érdességeit.”*²⁶³ Ennek a csoportnak az elképzeléseit tükrözte Moldova György Kádár Jánosról írt könyve, mely az eladási statisztikák alapján igen nagy népszerűségnek örvendett. Ezzel kapcsolatban fejtette ki György Péter – véleményem szerint túlságosan felnagyítva a Kádár-kultusz nagyságát – nézeteit. *„[...] eljött Kádár János, a szupersztár kora, legalábbis Moldova György kétkötetes munkájának eladási adatai erre vallanak. Azaz Kádár János emlékezete sikeres termék lett a populáris kultúrában is. Szupersztárnak egyébként azt az ikonikus figurát hívjuk, ahol a személyiség már levált eredeti történeti, politikai kontextusáról (sic!), s így népszerűségének alakulása csupán a mediális normák szerinti eladhatóság függvénye. Így történt például Che Guevara esetében is, s attól tartok, hogy Kádár Jánosnak minden esélye megvan arra, hogy végül helyi hős legyen, különös ikon, épp úgy aggodalmára egykori híveinek, mint ellenfeleinek. De Kádár popsztárrá válásának van még egy komoly feltétele: a médiumváltás. Kádár jelenleg még textuális hős, és sorsa a popkultúrában akkor teljesezhet be, amikor belép a képek birodalmába, először tűnik fel T-shirt-önön, tehát az őt ábrázoló számos felvétel közül először találja meg valaki azt, amely egybecseng annak a vizuális kánonnak a ritmusával, amely a XXI. század elején valakit ikonként értelmez és tesz érthetővé.”*²⁶⁴ A folyamat működési elveivel egyetértek, ám a magyar társadalomban jelenlévő, személyével kapcsolatos ambivalens megítélés és a sokakban meglévő „negatív élmények” miatt Kádárból – véleményem szerint – soha nem lesz olyan kommercializált, a divatban is megnyilvánuló ikon, mint pl. lett Che Guevarából. Azok a fiatalok, akik magukon hordják Che Guevara arcképét, igazában nem ismerik sem szemé-

²⁶² Bár ezen a ponton ismét jelentős ellentétek törhetnek felszínre. Mint korábban már említettem, nem kívánok értékmínősítést tenni, véleményt mondani a Kádár-rendszerben tapasztalható volt életminőségről illetve a Kádár János személyével kapcsolatos nosztalgiáról.

²⁶³ VOIGT 2001: 149.

²⁶⁴ GYÖRGY 2006.

lyét, sem azokat az eszméket, amiket vallott. Kádár személye és eszméi viszont a magyar közgondolkodás szerves részét képezik, emiatt alkalmatlanok arra, hogy divattá váljanak. Kádár János tehát csupán egy politikai szubkultúrában vált történeti hőssé, de nem a többségi társadalom szemében. Hasonló okokból nem említem dolgozatomban a Hankiss-féle felmérés hetedik helyén álló Horthy Miklóst sem, kinek szintén kialakult kultusza, ám pont a Kádáréval ellentétes politikai oldalon lévő csoportokban. Horthy Miklós emléke hasonlóan társadalmi megosztottságot generál.

Nagy Imre

Nagy Imrét – már amennyire reprezentatívnak fogjuk fel Hankiss Elemér felmérését – a magyar lakosság kevesebb, mint tíz százaléka tartja alkalmasnak arra, hogy az ország problémáit megoldja. Mindezek ellenére Nagy Imrét – Kádárral szemben – olyan történeti hősként tartjuk számon, kinek megbecsültsége, nézetei, viselkedése, eszméi a társadalom többsége szemében pozitív kicsengésűek. Nagy Imre ugyanakkor a magyarság jelentős része számára nem olyan ember – legalábbis az említett felmérés alapján – aki a konfliktusok megoldásáról vált volna híressé, hiszen, ha megnézzük, a nevével fémjelzett 1956-os eseményeket a szovjet agresszió vérbe fojtotta. Mindezek azonban nem róhatók fel Nagy Imre hibájaként, így személye, mint dolgozatomból is kiderül, a „szabadsággal”, „hősiességgel” társult. Ennek a szemléletnek az alaptézisét az 1989. június 16-i újratemetésen elhangzottak adják. Itt kezdődik meg egy olyan újfajta 1956 értékelés, 1956 emlékezet kialakítása, melynek formálódása napjainkig tart. Ennek alapját Orbán Viktor beszéde adja: *„Mi azokat az államférfiakat tiszteljük bennük, akik azonosultak a magyar társadalom akaratával, akik, hogy ezt megtehessek képesek voltak leszámolni a szent kommunista tabukkal, azaz az orosz birodalom feltétlen szolgálatával és a párt diktatúrájával. Ők azok az államférfiak számunkra, akik az akasztófa árnyékában sem vállalták, hogy a társadalmat megtizedelő gyilkosokkal egy sorba álljanak, akik életük árán sem tagadták meg azt a nemzetet, amely elfogadta őket, és bizalmát beléjük helyezte. Mi az ő sorsukból tanultuk meg, hogy a demokrácia és a kommunizmus összeegyeztethetetlenek.”*²⁶⁵

Személyének megítélése ugyanakkor közel sem problémamentes a rendszer-váltás utáni Magyarországon. Ennek egyik oka, hogy a Kádár-rendszer idején az 1956-os eseményekről nem beszéltek, így *„összszemzeti elfojtás”* (Méri Ferenc kifejezése) alakult ki vele kapcsolatban. A kommunista éra ebből a szempontból *„hideg”* kultúraként értelmezhető, hiszen *„befagyasztotta”* az emlékezetet. Kialakított egy hamis történelmi tudatot, melynek megváltoztatására, hiányzó részeinek kiegészítésére nem volt lehetőség. *„A történelem nyugvópontra jutott. Már csak az örök jelen létezik, melyben a pártnak mindig igaza van.”*²⁶⁶ Az 1956-ot elmesélő *„természetes mítosz”* helyére egy *„mesterséges mítosz”* lépett, melyet

²⁶⁵ Részlet az 1989. június 16-i újratemetésen elhangzott Orbán Viktor beszédből.

²⁶⁶ A kommunista éra ebből a szempontból *„hideg”* kultúraként értelmezhető, hiszen *„befagyasztotta”* az emlékezetet. Kialakított egy hamis történelmi tudatot, melynek megváltoztatására, hiányzó részeinek kiegészítésére nem volt lehetőség. *„A történelem nyugvópontra jutott. Már csak az örök jelen létezik, melyben a pártnak mindig igaza van.”* (George Orwell: 1984) A *„hideg”* és *„forró”* emlékezetéről, kultúrákról lásd ASSMANN 2004: 66–70.

konstruálói a társadalom manipulálására használtak.²⁶⁷ Több felnövekvő generáció kulturális emlékezetéből gyakorlatilag kimaradt Nagy Imre személye, hiszen a társadalom depolitizálása csak úgy valósulhatott meg, ha a nemzet történelmi emlékezetét minél teljesebb mértékben „kilúgozták”, szorgalmazták a „kollektív amnéziát”.²⁶⁸ A rendszerváltás után jövők emiatt csak a hivatalos történelem tankönyvekből, iskolai megemlékezésekről ismerik 1956 történelmét, Nagy Imre alakját. Problémaként merül fel, ahogy György Péter írja – heves vitát kiváltó könyvében²⁶⁹ – hogy az 1956-al kapcsolatos múltátértelmezés gyorsan és radikálisan zajlott le. A hajdani eseménysorozat emléke szinte egyik napról a másikra a politikai és kulturális örökség eleven része lett. Viharos gyorsasággal cseréltek helyet szereplők, egyesek eltűntek, mások fölemelkedtek.²⁷⁰ György Péter véleménye szerint az 1989-es rendszerváltás után – bár az 1956-os események szimbólumává egyértelműen Nagy Imre vált – nem alakult ki olyan 1956-os hős, akihez az emlékezet kapcsolódhatott.²⁷¹ Ennek oka egyrészt az, hogy a szerző szerint „a magyar történelemben is szinte példátlan kollektív amnézia illetve erőszakos felejtéspolitikai”²⁷² uralkodott a Kádár érában. „A brutális megtorlások, majd az azt követő konszolidáció évtizedeiben a forradalom szinte teljesen marginalizálódott, és a magántörténelem, a személyes »oral hiStory« csatornáiba terelődött. A kollektív memória helyett kialakított kollektív amnézia ugyanolyan intézmény volt, mint a kulturális emlékezet fenntartására szolgáló egyéb instrumentumok.”²⁷³ A szerző véleménye Jan Assmann téziseivel mutat összhangot, aki jól ismert művében²⁷⁴ hosszasan foglalkozik a kulturális emlékezet lényegével, létrejöttével, fennmaradásával valamint a felejtéssel is. Assmann kifejti, hogy az emlékezet kommunikációban marad fenn s ha ez megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkozási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény felejtés. Az ember – állítja Assmann – kizárólag arra emlékszik, amit kommunikációban közvetít és amit a kollektív emlékezet vonatkoztatási keretei közé elhelyezni képes.²⁷⁵ György Péter megjegyzi mindezek mellett, hogy a kényszerű hallgatás önmagában még nem felejtés, illetve a kollektív amnézia nem azonos a társadalom minden egyes tagjának felejtéssel, ám véleménye szerint társadalmi

²⁶⁷ A mesterséges és természetes mítoszokról PETHŐ 2002.

²⁶⁸ GYÁNI 2000: 46.

²⁶⁹ GYÖRGY 2000. A reakcióhoz lásd GYÁNI 2001.

²⁷⁰ GYÖRGY 2000: 15.

²⁷¹ Ezt mutatja a szerző szerint az is, hogy az 1956-os hősöknek nincs egy olyan emlékhelye, mely méltó lenne a nemzeti panteon jelzőre. A 298–301-es parcella például „a város legnagyobb és legkevésbé elegáns” temetőjében található. GYÖRGY 2000: 31.

²⁷² GYÖRGY 2000: 20. Assmann megállapítása, melynek lényege, hogy az emlékezés egyik erőteljes serkentője az uralom kiegészíthető tehát a felejtéssel is, hiszen ez esetben a hatalom létét fenyegette az eseményekre való emlékezés. Megpróbálták tehát elérni, hogy ne emlékezzenek rá, de legalábbis ne úgy emlékezzenek rá, ahogy megtörténtek valójában a dolgok. Új 1956-ot kellett tehát „építeniük”.

²⁷³ GYÖRGY 2000: 20.

²⁷⁴ ASSMANN 2004. György Péter nem alkalmazza Jan Assmann tanulmányának szempontjait.

²⁷⁵ ASSMANN 2004: 37.

nyilvánosság nélkül a magánlét félelmekkel teli élményvilágát nem lehet hagyománnyá formálni. Ezzel kapcsolatban említi meg, hogy szinte teljes mértékben elmaradt a hősök kanonizálásának bevált módszere, azaz nevük beillesztése a köztéri emlékeztetudatba. Alig születtek ugyanis 1956-os neveket viselő terek, utcák 1989 után, hanem általánosnak az 1948 előtti nevek felélesztése mondható. Ebben az értelemben 1956-ot tekinthetnénk akár kitalált hagyománynak is, ami azonban távol áll a valóságtól. Figyelembe kell vennünk, hogy a folklór keretein belül az 1956-os események megmaradtak, tovább éltek,²⁷⁶ sőt azok emléke, a rájuk való emlékezés az ellenállás egyik formájává vált, amit bizonyít, hogy az 1989-es rendszerváltás idején²⁷⁷ az 1956-os szimbólumok újból felszínre törtek.²⁷⁸ Nincs igaza tehát György Péternek, mikor azt állítja, hogy az egyéni emlékezet egyre jobban ionizálódott, végül elsüllyedt a kollektív felejtésben.²⁷⁹ Sokkal inkább találónak tartom Mérei Ferenc „kollektív elfojtás” diagnózisát, hiszen az elfojtás eredményeképpen az egykori sérelmek elraktározódnak a társadalom tudatában, mivel kimondásuk, megoldásuk az adott pillanatban nem lehetséges, ám egy adott szituációban mindaz, amit mesterségesen elnyomtak, újból napvilágra kerül.²⁸⁰ Ahogy De Man aláhúzza: „minél radikálisabb a múlt elutasítása, annál nagyobb a múlttól való függés.”²⁸¹ Így aktivizálódott újból Nagy Imre személye, kultusza is és abból, ahogy neve újból „megtelt tartalommal, értékekkel” – melyek azután változást generáltak a kulturális emlékezet szerkezetében és a kultúra működésében – láthatjuk, hogy emléke a „forró” emlékezet kategóriájához sorol-

²⁷⁶ Természetesen nem minden egyes családban. Más fontossági súllyal rendelkezett pl. az 1956-os forradalom emléke egy vidéki, olyan településen élő alacsonyabb iskolázottságú egyén életében, ahol a forradalmi események nem váltak utcai harcokká. Ezt támasztja alá Pázmándi Judit interjújának részlete is:

„– Oda a tanyára mennyire ért oda az ötvenhatos eseményeknek a szele?

– Hát, nem sokat hallottunk belőle.

– De volt olyan, aki tudott róla egyáltalán valamit?

– Hát nem.

– Tehát akkor éltek a rendes hétköznapiakat.

– Igen, igen. [...]

– Tanyasi embereket érdekelte-e?

– Érdeklí a ... (fejjelet nemet int) [...] Nem, senki. Nem foglalkoztak vele.” PÁZMÁNDI 2006: 18.

Hasonló eredményre jutott Kriza Ildikó is az 1956-os folklórról szóló vizsgálatai során. KRIZA 2007b: 535–536.

²⁷⁷ Sőt már 1989 előtt is – gondoljunk pl. a június 16-i tiltott megemlékezésekre a Kádár-rendszer utolsó évtizedéből! Ezt igazolja továbbá az ellenzéki megmozduláson akkoriban folyamatosan megjelenő „nem felejtünk!” feliratú transzparens, mely utal a kontrafaktuális (tényellentétes) emlékezés elutasítására és ezáltal az azt létrehozó rendszer tagadására is.

²⁷⁸ 1956 folklórját Kriza Ildikó vizsgálta részletesebben. KRIZA 2007b.

²⁷⁹ GYÖRGY 2000: 22.

²⁸⁰ Átvezetne bennünket a politikatudományok területére, így csak említés szintjén szólok róla, hogy az egykori forradalmi helyszínek (pl. Széna-tér, Korvin-köz), jelképek (lyukas zászló) a legfrissebb hazai ellenzéki megmozdulásoknak is szerves részévé váltak. Természetesen nem csak 56-os szimbólumok jelentek meg ezeken az eseményeken, hanem korábbi történelmünk jelképei is pl. turulmadár, Árpádsávós zászló stb. valamint – talán a közeli halottak napja miatt is – a gyász szimbólumai (gyertyák, mécsesek). Ezek elemzése azonban dolgozatomnak nem része.

²⁸¹ Idézi CONNERTON 1997: 75.

ható. Az új körülmények lényege jelen esetben, ahogy dolgozatomban is említi, hogy „a külső adattárolás – és vele a mesterséges emlékezet – elektronikus médiumainak megjelenésével kulturális forradalmat élünk át”²⁸² A médiumok hatása mellett természetesen nem múlt el nyomtalanul az 1956 óta eltelt idő sem. Ahogy Assmann megjegyzi, az emberi emlékezet terén negyven év az a küszöb, mely a kulturális emlékezés formáinak átalakulásával fenyeget.²⁸³ Esetünkben, ha Assmann-nak igaza van, egy olyan határponthoz közelítettünk, mely akár az 1956-os hagyomány eltűnésével is fenyegethetett volna, azonban nem így történt. Ennek oka egyrészt, hogy az 1956-os hagyomány teljes mértékben nem lett elfojtva. Léteztek egyrészt az országhatárokon kívüli olyan csoportok, akiknek életében 1956 olyan paradigmatisztikus változást jelentett, mely kiragadta őket eddigi életterükből s ezt a kényszerű változást nem kellett, nem lehetett elfelejteniük. Az 1956-os események emlékét ők tehát fenntartották, azt identitásuk alapjának, kollektív tudatuk forrásának tekintették. Ez a csoport a vasfüggönyön túl élt ugyan, emlékezete azonban számozdat kiadványokon, a Szabad Európa Rádióon keresztül beszivárgott az anyaországba is, felerősítvén a – valóban – széttöredező forradalmi emlékezetet. Másrészt, bár lehet, hogy az eseményeket átélők, továbbörökítő nagyjából 40 év elteltével maguk is az emlékezet részeseivé válnak, ám a következő generációk, ahogy nem felejtik el felmenőiket, úgy nem felejtik el azok életének meghatározó részeit sem – még ha azok el is lettek fojtva a kollektív nyilvánosság előtt (de nem a családtagok előtt!). Harmadrészt, bár a múltat már nem lakják, azaz már nem veszi igénybe eleven csoport kollektív emlékezete,²⁸⁴ a nemzet történeti tudatában ettől még tovább él.²⁸⁵

²⁸² ASSMANN 2004: 11.

²⁸³ ASSMANN 2004: 11.

²⁸⁴ ASSMANN 2004: 45.

²⁸⁵ Gondoljunk azokra a múltbeli eseményekre, melyek már csupán a nép történeti tudatának részei, mégis fontos szerepük van a nemzeti identitás alakulásában pl. neopogányság, vagy a kommunizmus után felerősödő Szent István tisztelet (a szent jobb körmenetek) stb. Igaz ugyan, hogy Vansina hangsúlyozza, hogy a történeti tudat két terepen munkál: az ősidő és a közelmúlt terepén, azaz a régebbi korszakok az információk megújult áradatát ontják. A közelmúlt fogalmán Vansina nagyjából 80 év intervallumát érti, azt, amit a tapasztalatra és szájhagyományra épülő kortársi emlékezet szerinte még képes felölelni. A régmúlt és e között tátongó rés az ún. „sodródó hasadék” (floaping gap). Idézi ASSMANN, Jan 2004. 49–50. Ennek oka lehet, ha jobban belegondolunk, hogy a régmúlt eseményei a hiányos ismeret és hiányos források miatt alkalmasabbak a mondaképződésre (Lásd VOIGT 1980.) Esetünkben Vansina nézete azonban nem alkalmazható tökéletesen, mivel a kommunista diktatúra múlthoz való viszonyára jellemző volt a kötelező érvényű átértelmezés, ami a diktatúra összeomlásával szintén megdőlt. A mesterséges átértelmezés helyére a rendszerváltás után újabb értelmezések áramlottak be. Természetesen ezek sem függetlenek a politikai viszonyoktól, lásd a már ismertetett Kossuth- vagy Széchenyi kultuszát.

Ezt a történelmi tudatot keltette életre az 1989. június 16-i újratemetés,²⁸⁶ mely-lyel Zempléni András szavaival élve a nemzeti emlékezet regresszív rekonstrukciója valósult meg. Az 1989-ben kezdődő újratemetések (1989 Nagy Imre és társai, 1991 Mindszenty József bíboros, 1993 Horthy Miklós) emelték ki a kollektív emlékezetet az amnézia állapotából.²⁸⁷ Ahogy Connerton is megfogalmazta, repetitív rítusról van szó, melyben az ismétlés automatikusan utal a múlttal való folytonosságra, ám nem egyszerűen sugallják a múlttal való folyamatosságot, hanem kifejezetten emlékeztetnek e folyamatosságra,²⁸⁸ s ez nem csupán az újratemetési szertartásra igaz, hanem valamennyi október 23-i megemlékezésre is.

Mindezek után ki kell emelnünk, hogy társadalmi konszenzus mindezidáig nem alakult ki Nagy Imre személyével kapcsolatban.²⁸⁹ Vannak, akik hangsúlyozzák kommunista mivoltát és ezért nem tudnak maradéktalanul azonosulni vele, míg vannak, akik igazi demokrataként tekintenek rá és emiatt követik nézeteit. Ennek oka lehet egyrészt a már említett 33 éves kényszerű hallgatás időszaka, vagy az akkori rendszer hivatalos álláspontja, mely az 1956-os eseményeket ellenforradalomként határozta meg. De elképzelhető az is, hogy Nagy Imrével kapcsolatban az embereknek egy „egyszerű, sematikus” képre van szükségük, mely alapján kijelenthető, hogy ő volt a szabadság harcosa, a pozitív politikai erények megtestesítője és ebbe a képbe semmiféle kontraszt, árnyaltság, kétértelműség nem fér bele. Ha pedig egy-egy történelmi publicisztika vagy politikai szereplő mégis erről szólna, akkor az újjászülető Nagy Imre-kultusz terjedése, elmélyülése szempontjából ez egyfajta fék szerepet töltené be, mely gátolja a történelmi emlékezet kibontakozását.²⁹⁰ Ehhez járul hozzá még az is, hogy a politikai pártok egymástól elkülönülten ünnepelnek, eltérően értékelik 1956 és Nagy Imre hagyományát, eltérő „kánonokat” alakítanak ki.²⁹¹ Az értékek kavalkádjá miatt bizonytalanná vált egyének ily módon választás elé kerülnek, hogy melyik

²⁸⁶ Az újratemetésről Zempléni András tollából több tanulmány is született, ezek közül munkámhoz a 2002. évit használtam fel. Továbbá Tari Jánossal közösen filmet is készítették az eseményről (*Reburial Rituals in Hungary*, 1997. 55'). Dégh Linda pedig folklorisztikai elemzést írt róla: Dégh Linda: *Mass movements as rituals of dissent*. In: B.G. Alver és T. Selberg. (szerk.) *SIEF 4th Congress-Bergen, June 19th-23rd 1990. Papers II*. 117–128. Nincs módom hosszabb teret szentelni az újratemetési szertartásnak. Így terjedelmi okokból nem tudok állást foglalni annak kulturális-, társadalomlélektani, a kollektív emlékezetre stb. gyakorolt hatásaival kapcsolatban.

²⁸⁷ ZEMPLÉNI 2002: 74. Ezekhez az újratemetésekhez sorolhatjuk érintőlegesen Petőfi állítólagos csontjainak hazaszállítására és eltemetésére irányuló egykori kísérleteket is.

²⁸⁸ CONNERTON 1997: 66.

²⁸⁹ „Nem tudom kizárni, hogy az 56-ra való emlékezés a mélyből való 1988-89-es felmerülés vagy feltámadás után többek között azért »romlott el« ismét, mert a forradalom és szabadságharc ábrázolása szinte minden átmenet és árnyalás nélkül átcsapott a gyalázkodásból a magasztalásba. A három évtizedes hazudozás és rágal-mazás után ez sok tekintetben érthető reakciónak számított, de 56-nak nem volt szüksége az egykori árnyoldalak és konfliktusok elhallgatására vagy átfestésére, s bizonyos, hogy ez nem használt emlékének sem a tájékozatlan fiatalok, sem az addig sikeresen megtévesztett rétegek átformalódó történelmi tudatában” Lítván György: „Az elnémult hagyomány” *Élet és Irodalom* 45 (15), 2001. április 13.

²⁹⁰ Assmann megemlíti, hogy a történelmi emlékezetnek vannak serkentő és gátló tényezői. ASSMANN 2004: 68.

²⁹¹ A bal és jobb oldali pártok eltérő attitűdjével kapcsolatban lásd még BARNA 2006: 243–244.

kánont tegyék sajátjukká. Azok a generációk ugyanis, akik a rendszerváltás után, iskolai keretek közt ismerték meg 1956 és Nagy Imre történetét, általában még nem építették be szervesen saját belső értékrendszerük, világnézetük keretei közé, mivel az ilyen disszonanciák miatt erre nem képesek.²⁹² Hiányzik 1956 és Nagy Imre alakja esetében az a romantizmus, amit megfigyelhettünk Kossuthtal kapcsolatban – ami természetes is, hiszen korunk értékrendszere nagymértékben eltér az akkoritól.

Nagy Imre kultusza mindezek ellenére – vagy mellett – létezik, formálódik. A közösségi emlékezetben jól látható ez a köztereken felállított szobrokból, a június 16-i, október 23-i, november 4-i megemlékezések rítusaiból. *„Október 23-a ünneppé alakulása, szimbolikus tartalmakkal töltődése szemünk láttára szerveződik abban a politikai rendszerben, amely legitimitását éppen 1956. október 23-tól, a forradalomtól veszi és a forradalommal erősíti. 1956 rendszert legitimáló eseménnyé vált. Mítosszá abban az értelemben, hogy nemcsak egy magasabb rendű igazságként megfogalmazott történetként jelenik meg, hanem normatív erővel is rendelkezve alakítja életünket.”*²⁹³ Ezek azok a rítusok, melyek talán a legjobban érzékeltetik Nagy Imre, mint velünk élő történeti hős hatását közösségi mindennapjainkra, kollektív magyarságtudatunkra. *„Hovatartozást aktiváló helyzet, amikor az alkalom célja a hovatarozás kinyilvánítása, illetve valami egyéb szempont a hovatarozással való kapcsolatának kihangsúlyozása. A kultikus, ünnepi helyzetekre gondolunk, ahol a helyszín megválasztása [...] a résztvevők szerepek szerinti jól látható elkülönítése [...] az interakcióknak a résztvevők akaratától való függetlensége [...] a hovatarozásra utaló vizuális jelzések és akusztikus ingerminták (zászlók, címer, himnusz), a résztvevők viselkedésének nem köznapisága [...] együttesen úgy definiáltatja az egyént önmagával, hogy az adott nagycsoport egyik tagja. [...] A hovatarozási kategória annál könnyebben aktivizálódik, minél kézenfekvőbb a helyzet meghatározása. A helyzetmeghatározás annál könnyebb, minél egyértelműbb a helyzet, azaz minél teljesebb a helyzet meghatározását lehetővé tevő (fentebb felsorolt) tárgyi és viselkedési motívumok száma.”*²⁹⁴

Érdeemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy Nagy Imre szerepe a populáris kultúra hordozóinak mindennapjaira, az egyéni életvitelre „nem jelentős”. Nincsenek Nagy Imre alakját megőrző folklóralkotások, prózai történetek, naiv művészeti alkotások.²⁹⁵ Hankiss Elemér előbb említett felmérésének eredménye is részben a hétköznapi beágyazódottság felszínes voltát erősíti meg. Nagy Imre talán azért tölt be kevésbé hangsúlyos szerepet egyéni szinten, mivel az 1956-os események „hétköznapi hősei”, azok a „kisemberek”, „pesti srácok”, akik talán részt vettek az eseményekben illetve szenvedtek a forradalom és szabadságharc

²⁹² Arra a kérdésre, hogy 1956 és Nagy Imre említése milyen érzelmeket ébreszt benned? a következő válaszok fordultak elő gyakran: „semmi”, „nem is tudom”, „fogalmam sincs”, „szégyellem, de csak azt, hogy untam magam az iskolai ünnepeken”, „nem ismerem a történetét, csak azt tudom, hogy harcolt a szabadságért és megölték a kommunisták”.

²⁹³ BARNÁ 2006: 243.

²⁹⁴ CSEPELI 2002: 48.

²⁹⁵ A Kádár-rendszerben ilyeneket készíteni, továbbadni nem volt „tanácsos”.

leverése után tevékenységük miatt, még itt élnek körünkben. Tagjai kisebb-nagyobb közösségeknek, településnek, ismerősi körnek, baráti körnek, családnak. Minél kisebb közösségről van ez esetben szó, annál valószínűbb, hogy a forradalom eseményei, hősiessége elsősorban a közösség eme tagján keresztül manifesztálódik és csak másodsorban Nagy Imre alakjában. Változás e téren talán csak akkor következik be, ha e „hétköznapi hősök”, „kisemberek” emléke elhalványul vonatkozási csoportjukon belül és ezzel az elhalványulással párhuzamosan vetítik ki a nagyobb közösség, a nemzet hőseire (Nagy Imrére esetünkben) mindezen pozitív attribútumokat. Így adja át a helyét a biografikus emlékezet, a megalapozó emlékezetnek.²⁹⁶ *„A kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel. Olyan emlékekről van szó, amelyekben az ember a kortársával osztozik. Jellemző példa a nemzedéki emlékezet. Az emlékezetnek ez a válfaja történetileg tapad a csoporthoz; az idők során keletkezik, és idővel – pontosabban hordozóival – elenyészik. Ha megtestesítői kihalnak, újabb nemzedéki emlékezetnek adja át a helyét.”*²⁹⁷ Másrészt ki kell emelni, hogy 1956 mitologizálódásának legnagyobb relevanciája a Kádár-rendszer alatti politikai ellenállásban volt, utána többek között azért nem volt nagy hajtóereje a mitologizálódásnak, mert maga a rendszerváltás nem volt forradalmi, és későbbi idők mindennapi élményei sem találtak vele aktív kapcsolatot.

Nagy Imre kultusza elsősorban a hivatalos ünnepek elemeit felhasználva alakul. Érdekes megvizsgálunk, hogy ezek a rítusok, színjátékszerű drámák milyen sablonokból építkeznek, milyen eszméket, képet sugároznak az eseményekről, ezen belül elsősorban Nagy Imréről. Ezek az ünnepek alkotják a kollektív emlékezet folyamatában a konnektív struktúrát és döntő részben konstruálják az ún. kulturális emlékezetet, azaz az értelem hagyományozását.²⁹⁸ *„Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként.”*²⁹⁹

Tartalma, mondanivalója alapján alapvetően háromfajta megemlékezés különböztethető meg.³⁰⁰ Az egyik a lokális közösség 1956-os forradalmi élményeire, szereplőire, tehát a „saját forradalmukra” épít. Ezekben a műsorokban Nagy Imre neve más, országosan ismert személyekhez hasonlóan csak elvétve jelenik meg, hiszen ezek a saját – az emlékezést, átélést segítő – környezetük viszonyítási

²⁹⁶ ASSMANN 2004: 52.

²⁹⁷ ASSMANN 2004: 51.

²⁹⁸ ASSMANN 2004: 20.

²⁹⁹ ASSMANN 2004: 17. Az 1956-os megemlékezések, ünnepek ismétlen a folklór határán helyezkednek el. Jelentős mértékben formálják az eseményekről kialakuló mentális képet.

³⁰⁰ A műsorok elemzése kapcsán közel 50 ünnepség forgatókönyvét tekintetem át, melyek közt szerepelnek középiskolai, gimnáziumi, általános iskolai műsorok, városi rendezvények, pártrendezvények, állami rendezvények, köztük hivatalos állami vezetők beszédeivel. A műsorok elemzéséhez felhasználtam Barna Gábor tanulmánygyűjteményét. BARNÁ (szerk.) 2006.

pontjaira építenek.³⁰¹ A műsorok második változatában az országos események kronológiaszerű megemlézése zajlik versekkel, korabeli forrásokkal gazdagítva. A fő hangsúly itt a politikai történéseken van, ebből következőleg Nagy Imre személye kerül a középpontba. Általában három-négy esemény kapcsán kerül említésre: először a forradalom kitörésének napján elmondott beszédnél, a szovjet csapatok kivonásának bejelentésekor, majd a november 4-i szovjet bevonulás miatt elhangzott segélykérő rádióbeszédnél, végezetül a forradalom utáni fogva tartása és kivégzése esetleges említésekor. A harmadik koncepció a forradalmi események mondanivalójára, a szabadság eszményére, a hősiességre, az elnyomás sanyarúságára, az áldozatokra helyezi a hangsúlyt. Nagy Imre itt nem központi szereplő, ám nevét említik, társítván így az emberek fejében a pozitív forradalmi eszméssel. Közös jellemző mindhárom esetben, hogy üzenete, mondanivalója az emlékezésen keresztül a mának szól, a jelenbe vezet át. Középpontjában az a kérdés áll, hogy mit nem szabad elfelejtenünk?³⁰²

Az események, szereplők kapcsán a műsorok bináris oppozíciós rendszerben használják a jelzőket, értelmezéseket. Szembe kerülnek egymással a „pozitív hősök”, az általuk elképzelt „idealisztikus” rendszer, a minden tekintetben „negatív antihősökkel”. A felszólalók által használt parafrázisok pozitív szemzőből többek között a következők lehetnek: „ez egy nagyszerű, világraszóló esemény volt”, „tetteikkel előttünk jártak, a jó ügyért, tiszta lelkiismerettel”, „megrendítően nagyszerű, félelmetesen magával ragadó dráma”, „az agyonsanyargatott nemzet kihúzta magát”, „kétségbeesetten nehéz helyzet”, „ártatlan áldozatok tömkelege”, „hirdették a tiszta mondanivalót, ami a szívükből fakadt”, „a mi ügyünk, a mi sebünk” stb. Egyértelmű a negatív oldal megjelenítése, nélkülözve a jó legkisebb „csíráját” is: „a ragadozók nem engedték ki könnyen kezükből a hatalmat”, „sztálini rémálom”, „zsarnokság”, „gyilkosok, vérszívók gyülekezete”.

Mindezek után érdemes összehasonlítást végeznünk a kérdőíves kutatás eredményeivel kapcsolatban. Nagy Imre személyét a középiskolás korosztály 1/3-a csak említés szintjén ismeri, azaz nevét hallotta, de tetteiről, arról, hogy ki volt, mikor élt egyáltalán nem tudott mit mondani. (Kossuthnál és Széchenyinnél ez az arány valamelyest alacsonyabb volt). A korosztály több, mint fele személyével kapcsolatban csak általánosságokat tudott megfogalmazni, melyek közül tulajdonságaira utalnak pl. a „mártír volt”, „kitartó volt”, „hős”, „hazaszeretet”, „kiszolgáltató helyzetben volt”, „jót akart”, „társai árulása miatt halt meg”, politikai pályafutásáról szólnak, az általa betöltött pozíciók megnevezései. Az életét a diákok nagyjából 1/10-e ismerte, esetükben a történelem tankönyvek tananyagát lehetett visszahallani.³⁰³ Az általam megkérdezett 18 évesnél idősebbek közül nagyjából 1/5-ük nem ismerte tetteit, a róla felületes ismeretekkel rendelkezők

³⁰¹ Ilyen műsor leírását adja pl. PÁZMÁNDI 2006: 9–36. Kiskunfélegyháza kapcsán.

³⁰² ASSMANN 2004: 30.

³⁰³ Zömük ennek megfelelően a közvetlenül az érettségi előtt állók közül került ki.

aránya lényegesen nem változott az előző korosztályhoz képest, míg életét az általánosságoknál részletesebben szintén 1/5-ük ismerte. Negatív értékítéssel nem találkoztam, ambivalenciáról viszont az életét részletesen ismerő személyek jelentős részénél hallottam, melyek jórészt kommunista múltjára vonatkoztak („félreérthető hős”, „túldefiniált”, „kommunista volt, de végül is a magyarság javát akarta”, „nemzeti hős volt, bár mindvégig kommunista maradt”). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy Nagy Imre esetében is élesen külön kell választani egymástól a 18 évnél fiatalabb korosztályokat a felnőttektől. Itt sem csupán arról van szó, mint Széchenyi és Kossuth esetében, hogy a felnövekvő generációk csupán tanulmányaik pillanatnyi állása miatt rendelkeznek ennyire felületes ismeretekkel, hiszen elvileg általános iskolában már mindegyik személyről tanultak, nevüket az iskolai ünnepségeken hallották. Ezt támasztja alá, hogy lényeges eltérés az eddigi három személy ismertsége terén nem volt. A problémát jelen esetben is az okozza, hogy ennek a generációnak az értékrendjét már (vagy még?) nem a kérdéses személyek és a hozzájuk társítható jellemvonások testesítik meg. Az is megállapítható, mint Széchenyinél láthattuk, hogy a legfőbb információforrás számukra „A Hídember” című film volt. Hasonló filmet Kossuthról egyáltalán nem készítették, a Nagy Imre életének utolsó két évét bemutató „Temetetlen halott” megértéséhez pedig egyfajta érettség szükséges, így azt általában csak az érettségi előtt állók tekintik meg iskolai keretek közt, míg az általános iskolákra ez nem jellemző, a „Szabadság szerelem” című filmben pedig Nagy Imre alakja csak érintőlegesen jelenik meg. Teljes mértékben eltér mindezekről a felnőtt korosztály véleménye. A körükben megnyilvánuló, személyéhez és 1956-hoz kapcsolható értékek szakrális mivoltát jelzi, hogy a forradalom 50. évfordulóján történt események sokak szemében elsősorban az „ötvenhatos eszmék és személyek” megbecstelenítését jelentették.

Külön kell megemlíteni azt a korosztályt, mely életkoránál, személyes vagy családi érintettsége kapcsán eltérően értelmezi és teszi bensővé Nagy Imre személyét és 1956 emlékét. Esetükben jól megfigyelhető, milyen mértékben formálja tisztelőinek gondolkodását, önképét, hogyan szervezi identitásukat, csoporttudatukat, ezzel lehetővé téve az egyén számára, hogy „*»mi«-t mondjon.*”³⁰⁴ A hozzá való kötődés értékelhető tehát egyfajta identitásformáló erőként, mellyel a túlélők teremtenek a maguk számára azonosságtudatot.³⁰⁵

Mindezek mellett további érdekes jelenségnek lehetünk szemtanúi. Megfigyelhető, hogy a – többek közt – rá emlékező rítusokban hogyan olvadnak egybe az egyéni élet szintje, az egyházi valamint az állami ünnep. Az október 23-i megemlékezéseken rendszeresen jelennek meg helyi cserkészcsapatok, egyházi személyiségek, a „szekuláris rítust” gyakran zárja le egy vallási rítus, egy szent-

³⁰⁴ ASSMANN 2004: 16.

³⁰⁵ ASSMANN 2004: 63.

mise.³⁰⁶ A profán világ szakrális rítusa ezzel bekerül a vallási értelemben vett szent térbe.

Nagy Imre szerepe, tisztelete tehát korcsoportonként változó.³⁰⁷ Az ünnepek és a velük kapcsolatos vélemények rámutattak, hogy a mai középiskolás korosztály – kis kivételtől eltekintve – még nem képes értelmezni az 1956-os eseményeket. Számukra 1956 emléke (még) nem manifesztálódik nemzeti ünnep mivoltában. Az iskolai/városi ünnepek után közvetlenül már tudják, hogy forradalom volt Magyarországon, hogy az emberek az életükért küzdöttek, hogy sokan meghaltak a szabadságért, köztük Nagy Imre is. Ez a korosztály azonban (általánosságban véve) nem mutat semmiféle olyan attitűdöt, mely alapján viszonyulásukat kultuszként lehetne értelmezni. Az iskolai megemlékezéseken kívül általában nem vesznek részt közösségi ünnepeken.³⁰⁸ Mindennapjaikban 1956 és Nagy Imre ezeken kívül nem jelenik meg, nem néznek róla sem ismeretterjesztő, sem egyéb filmet, nem olvasnak róla, így az iskolai keretek között lezajló évenkénti kötelező ismétlődés nem elégséges ahhoz, hogy emléküik bensővé váljon. Az ötvenhatos hagyományok és Nagy Imre kultuszának táplálói többségében abból a korosztályból kerültek ki, melynek még személyes kapcsolata volt az egykori eseményekkel illetve az értelmiségi végzettségüekből, akik rendelkeznek egy alapszintű olvasottsággal az események kapcsán. Számukra Nagy Imre és az 1956-ért kivégzettek személyesítik meg a kommunista uralmat elszenvedő magyar népet. Így vált a magyar demokratikus átalakulás legnagyobb hatású szimbolikus aktusává Nagy Imre és társai 1989. június 16-i újratemetése, bár a hősiesség értékét, mint láthattuk nem kizárólag Nagy Imre személyéhez kötik. Mindezek mellett Nagy Imre egyértelműen legalizációs alap. Alakja a demokra-

³⁰⁶ Szegeden a jobboldali pártok megemlékezései rendszeresen püspöki szentmisével záródnak a Fogadalmi Templomban. Március 15-e kapcsán hasonló összefonódásról nincs tudomásom.

³⁰⁷ A 2006-os Sziget fesztivál tinédzser résztvevőivel készítettek 28 interjút a Terror Háza Múzeum munkatársai, melyek elemzése jól illeszkedik jelen fejezet témájához. CSELÉNYI 2007.

³⁰⁸ Saját megfigyeléseim mellett lásd PÁZMÁNDI 2006: 16., FELFÖLDI 2006: 139. és TÓTH 2006: 150. Érdemes ugyanakkor megemlítenünk, hogy a résztvevők korcsoportok szerinti összetétele teljesen eltérő lehet pl. egy jobboldali párt által szervezett megemlékezésen, vagy egy jobboldali városvezetés szervezte települési megemlékezésen, mivel ilyen esetekben a közösségi emlékező rítus erőteljesebben vonatkozik a jelenre is. Az ilyen rendezvényeken részt vevők egyszerre tisztelegnek 1956 emléke előtt és egyszerre fejezik ki pártszimpátiájukat, azaz értelmezésük szerint ahhoz a közösséghez való tartozásukat, melyet ők, az 56-os hagyományok folytatójának, örökösének is tartanak. Lásd FÁBIÁN 2006: 157., aki Gödöllő példáján írja: „Az 1990-es évek elején alig százan gyűltünk össze az első megemlékezésen. Majd a következő években egyre többen voltak azok, akik részt kívántak venni az ünnepségen. Tavaly az emberek már alig fértel el az udvaron, voltak, akik a kerítésen kívülről szemlélték az eseményeket. Idén már a város színháztermébe se fértünk be, több, mint 500-an vettek részt az eseményen. [...] A másik fontos észrevétel az, hogy korábban az idősebb generáció és a középkorú értelmiségi réteg tagjai jelentek meg legnagyobb számban az eseményeken. Fiatalkok ekkor még szinte egyáltalán nem képviseltették magukat a megemlékezéseken. Mára azonban ez a helyzet is megváltozott. fokozatosan egyre több ifjú jelenik meg az ünnepségeken.” Persze tekintetbe kell ez esetben venni azt is, hogy a diákság létszámát intenzíven megemlelheti, ha jelen vannak a cserkészcsapatok, illetve, ha az iskolák számára a városvezetés „ajánlja” a kollektív részvételt. Sajnos a médiumokban és az interneten elérhető különféle települési megemlékezések fotóanyagát is áttanulmányozva meg kell állapítanom, hogy a fiatalok döntő többsége ezeken a rendezvényeken elenyésző arányban vesz részt.

tikus értékrend, a kitartás, becsületesség, elvhűség, hazaszeretet szimbóluma. A kérdőívek, interjúk eredményei alapján kijelenthető, hogy Nagy Imre kultuszában összemosódik személyének a tisztelete, helytállása, bátorsága és az 1956-os események és hőseinek együttes tisztelete. Nagy Imre oly mértékben vált az események szimbólumává, hogy magába olvasztja azok jellemzőit, lényegét. Egyfajta szimbiózis alakul tehát ki: 1956 és Nagy Imre kvázi eggyé váltak.

Értelmezés

A múlt újraértelmezésének tapasztalata globális jelenség.³⁰⁹ Ahogy Lowenthal írja, a múlt nem halt meg, még csak nem is alszik. Bennünk él számtalan emléke, amiket ha megpróbálunk újra felépíteni, akkor a múlt is újra felépít minket.³¹⁰ A McLuhan által képviselt technológiai determinizmus elmélete³¹¹ – amely szerint a technikai fejlődés mindig változást eredményez a kultúra jellegében – napjainkra is alkalmazható. Úgy tűnik, hogy a napjainkban felnövekvő generációk e téren határvonalra értek, amelyet átlépve az eddig uralkodó kulturális kánon felbomlásával találkozhatjuk szembe magunkat. Ahogy Strinati kiemeli, a nemzetközi gazdasági-, pénzügyi-, infokommunikációs és kulturális változások felborítják a lineáris idő és tér konstrukciókat. Ennek következtében ezek egyre zavarosabbá és összefüggéstelenebbé válnak. A posztmodern populáris kultúra ezeket a zava-

³⁰⁹ GyÖRGY 2000: 15.

³¹⁰ *"The past is not dead [...] it is not even sleeping. A mass of memories and records, of relics and replicas, of monuments and memorabilia, lives at the core of our being. And as we remake it, the past remakes us. We kick over the traces of tradition to assert our autonomy and expunge our errors, but we cannot banish the past, for it is inherent in all we do and think. No one has not 'said things, or lived a life, a memory of which is so unpleasant to him that he would gladly expunge it. And yet' one achieves wisdom only by passing through 'all the fatuous or unwholesome incarnations...'"* LOWENTHAL 1985: 25.

³¹¹ Marshall McLuhan 1962-ben jelentette meg „A Gutenberg-galaxis” című művét, melyet magyarul közel 40 év késéssel adtak ki – igaz azonban, hogy a műben bemutatott tézisek cáfolatait összegző munka már 1983-ban megjelent. A mcluhani technológiai determinizmusnak talán több bírálója, mint követője akadt. Művében McLuhan kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a nyugati világ fejlődésében a könyvnyomtatásnak és a betűírásnak. Véleménye szerint egyrészt Gutenbergig az ember hallása/tapintása révén érintkezett, amit ezután felváltott a vizuális értékdominancia. Ez a vizualitás a gondolkodás megváltozását eredményezte. Mindezek mellett a nyomdászat jelentette az első gépesített kézműipart, amely létrehozta az első tömegcikket, a könyvet. McLuhan tanulmánya valójában nem új felfedezés, hiszen a „technológiai determinizmusnak” nevezett gondolat előzményeinek felidézéséből és összefoglalásából áll. (Bővebben lásd McLUHAN 2001. Rövid elemzést a 319–331. oldalon találhatunk.) Munkássága azonban nem áll meg a nyomtatásnál. Az „Understanding Media” című kötetében elemzi a különféle technológiákat megtestesítő médiumokat a távirótól kezdve a televízióig. Vizsgálatai eredményeképpen fogalmazta meg műve első fejezetében (McLUHAN 1964: 23–35.) sokat idézett megállapítását (*"The Medium is the Message"*), mely alatt azt értette, hogy a médium fajtája döntően határozza meg az üzenet tartalmát is. *"...it is sometimes a bit of a shock to be reminded that, in operational and practical fact, the medium is the message. This is merely to say that the personal and social consequences of any medium – that is, of any extension of ourselves – result from the new scale that is introduced into our affairs by each extension of ourselves, or by any new technology... This fact, characteristic of all media, means that the 'content' of any medium is always another medium."* McLUHAN 1964: 23.

rokat és torzulásokat tükrözi.³¹² A folyamat azonban nem napjainkban kezdődött.³¹³ Dobos Ilona 1986-ban megjegyezte, hogy szociológiai felmérések és televíziós riportok azt bizonyítják, hogy a fiatalság a magyar történelmet, annak kiemelkedő alakjait alig ismeri.³¹⁴ Ennek Dobos Ilona szerint nem az iskolai tananyag az okozója mivel a hősközöz fűződő mondák a kollektív emlékezet terménei, amelyek – véleménye alapján – elsősorban nem az iskolai keretek közt hagyományozódnak.³¹⁵ Utóbbi nézetével nyilvánvalóan vitatkoznunk kell, hiszen a régebbi történelmi korok kiemelkedő személyiségeit logikusan az írott kultúra őrzi, amit viszont az oktatás keretein belül sajátítunk el elsősorban. Ahogy Sárkány Mihály fogalmazta meg kérdésként: *„Ne feledjük, hogy Anonymus Gestájának megtalálása előtt vajon ki tudta az abban leírt történeteket? S tudnánk-e ha nem tanulnák gyermekeink általános iskolában Lengyel Dénes átköltésében?”*³¹⁶ Az mindenestre kijelenthető, hogy az azóta eltelt két évtized ezt a fajta kollektív emlékezetet alapjaiban rendítette meg. *„Mindenekelőtt azért, mert miután az emlékezet átalakul történelemmé, és megszűnik hagyományként hatni, mindenki személyes, vagyis belső feladatává lesz önnön identitásának a meghatározása és szüntelen ápolása. Amikor erejét veszti a közösségi létformába mélyen beágyazott emlékezet, az emlékezés is már csak úgy lehetséges, ha befészkelni magát az egyéni öntudatba.”*³¹⁷ A tömegmédiák pedig a történelmi hősköz helyén kialakuló, jelentős mértékben általuk kreált új sztárjaikkal töltik ki, akik viszont már akár tömegesen is előállíthatók.³¹⁸ Sajnálatos (?) módon a generációk közti különbségek mellett ezt az az „értékrendbeli össze-
csapás” is szítja, melynek lényege, hogy ma is, mint minden korban egymás mellett él az „elit” és a „népi” kultúra egymástól jelentős mértékben eltérő hagyományörzése és kulturális emlékezete.³¹⁹ *„A hagyomány az emlékező közösség(ek) kollektív alkotása, és mint ilyen e közösségek mindennapi életének integráns részét alkotja;*

³¹² *“Rapid international flows of capital, money, information and culture disrupt the linear unities of time, and the established distances of geographical space. Because of the speed and scope of modern mass communications, and the relative ease and rapidity with which people and information can travel, time and space become less stable and comprehensible, and more confused and incoherent. Postmodern popular culture is seen to express these confusions and distortions [...] In short, postmodern popular culture is a culture sans frontières, outside hiStory.”* STRINATI 1996: 226–227.

³¹³ Voigt Vilmos hívta fel figyelmem a Luby Margit és Ortutay Gyula közt az 1950-es években zajló polémiára a nép történelmi emlékezetéről.

³¹⁴ DOBOS 1986: 122.

³¹⁵ DOBOS 1986: 127.

³¹⁶ Azt azonban, hogy a Dobos Ilonánál is a kollektív emlékezet terményeként feltüntetett hősközöz fűződő mondák, archetipikus szimbólumok mennyire függnak az oktatástól és mennyire a kollektív tudat termékei, jelen dolgozatban nem tudom megítélni.

³¹⁷ GYÁNI 2000: 83.

³¹⁸ *“In the last half century the old heroic human mold has been broken. A new mold has been made. We have actually demanded that this mold be made, so that marketable human models – modern »heroes« – could be mass-produced, to satisfy the market, and without any hitches.”* BOORSTIN 1982: 48–49.

³¹⁹ Jelen esetben, a napjainkban homályosan megtölthető jelentéssel rendelkező elit- és népi kultúra fogalma alatt az „iskolázott” és „iskolázatlan” vagy „értelmiségi” és „nem értelmiségi” tömegek kultúráját értem. Bár ez ebben a formában a sarkítás és sztereotipizálás vádját is szülheti.

*elvesztésük ezért is okozhatja a közösségek gyors felbomlását.*³²⁰ A szociális kapcsolat-háló, a hagyományos közösségi szerkezet átalakulását pedig ez esetben úgy gondolom nem szükséges bizonyítanunk. A felbomló közösségekkel együtt bomlik fel azok hagyománya is, azonban a technikai fejlődés újfajta közösségeket teremt, új hagyományokkal, újfajta kulturális emlékezettel, új hősökkel. Nyilvánvaló a kapcsolat a közösségi emlékezet felbomlása, a közösségi kapcsolatháló átalakulása valamint az individualizáció között. Ebből pedig logikus lépés vezet ahhoz a hősök és sztárok közt húzódó alapvető különbséghez, mely szerint a hősök közösségi, míg a sztárok individuális értékrendszerei premisszákból táplálkoznak.³²¹ Persze lehet, hogy ez a folyamat átmeneti és csupán az ifjúságnak, illetve a világról és a történelemről alkotott tudás és felfogás hiányos voltának tudható be, így elmúlik annak kiteljesedésével együtt, ám a tömegmédiák terjedése és növekvő hatása a közgondolkodásra nem ezt sejteti. Félő, hogy a jelenlegi műveltségi és kulturális folyamatok további térhódításával megfordul az a tendencia, mely a tömegkultúrának köszönhetően a korábbi értelemben egymástól élesen elkülönülő „elit” és „népi” kultúra összemosódását eredményezte és ismét létrejön a kultúrán belül két, egymástól élesen elkülönülő alcsoport.

³²⁰ GYÁNI 2000: 102.

³²¹ *“All older forms of greatness now survive only in the shadow of this new form. This new kind of eminence is »celebrity«.”* BOORSTIN 1982: 57.

A SZTÁROK

A sztárok tipológiája

A sztárokkal foglalkozó fejezetek közül a tipológiáról szóló sem mentes a nehézségektől és problémáktól. Alapvető gondot okoz, hogy a sztárokat mi alapján lehet csoportosítani, azaz mi legyen a mérési skála? Ezzel kapcsolatban nem lehet túllépni azon a tényen, hogy napjainkban a „sztár” divatos kifejezéssé vált és ennek következtében jelentése eltorzult. Ahogy a terminológiával foglalkozó fejezetben látható volt, gyakorlatilag minden híres, a közfigyelmet akár rövid időre is magára fordító személyt ideig-óráig sztárként aposztrofálnak a közbeszédben. Emiatt a csoportosítási kísérlet egyik rendezőelve az adott személy kultuszának időbeli kiterjedése kell, hogy legyen. Mindemellett több lehetséges szempont is szóba jöhet, ilyen az ismertség, a kultusz intenzitása valamint a sztár „szakértelme, specialitása”. A csoportba sorolás megkezdése előtt azonban fontos kiemelni, hogy az azokban megjelenő kategóriák egyetlen esetben sem tekinthetők tisztának, azaz az egyes szintek között valamint az egyes rendezőelvek alapján hozott kategóriák között átfedések találhatók, azok nem válnak el élesen egymástól. A felvázolt tipológia tehát sokkal inkább egy tendencia szemléltetésére alkalmas a különböző mérési skálák mentén, semmint az egyes sztárok szigorú, pozitívista szempontú osztályozására.

*a. Az ismertség*³²²

A sztároknépszerűségének szerepéről korábban már szóltam. Megállapítottam, hogy az ismertség alapján beszélhetünk „lokális sztárokról”, akik egy-egy lokális szubkultúra keretei közt válnak híressé, akár a modern tömegkommunikációs eszközök asszisztálása nélkül, valamint a hétköznapi értelemben vett sztárokról, akik legfontosabb jellemző tulajdonságainak egyike a népszerűség. Ez a rendezőelv, a „híresség” mértéke tehát csupán a „mennyiségből” nem tud bővebb konzekvenciákat levonni, így jelen tanulmány számára nem tekinthető kielégítőnek.

³²² Az ismertséggel és a kultusz időbeli kiterjedésével a terminológia meghatározásánál már foglalkoztam. Az ott leírtakat jelen fejezetben nem ismétlem meg, csak utalok a lényegi részekre.

Mindezek mellett kijelenthető azt is, hogy a sztárok pusztán hírességekként való aposztrofálása tévesnek tartható.

b. A kultusz időbeli kiterjedtsége

Az időbeli kiterjedtség lényegesen fontosabb jellemző, mint az ismertség, mivel az időbeli kiterjedtség változása hatással van a kultusz intenzitására, gazdagságára is. A sztárok palettáján a kultusz időbeli életben maradása alapján az „egynyári” vagy „pillanatsztároktól” kezdve a több évtizeden át, akár a sztár halála után is tartó (sőt azután még inkább felerősödő) kultusszal rendelkező szakrális jellemzőkkel bíró sztárokig lehet skálát felállítani.

„Egynyári sztárokkal” jórészt a szórakoztatóiparban találkozhatunk. Közéjük elsősorban zenészek, együttesek tartoznak, illetve olyan személyiségek – elsősorban médiumokban szereplők – akik akár néhány éven keresztül is a köztudatban forognak, ám azon kívül, hogy ismertek, híresek, jelen vannak a hírekben – mivel az emberek egy része kíváncsi életükre, tetteikre – mélyebb hatást nem fejtenek ki. Lehet, hogy egy-egy zeneszámuk, filmjük emlékezetes marad, ám ahogy a divat a helyükre újabb „pillanatsztárt” állít, nevüket elfelejtik. Bár meg kell jegyezni, hogy nem feltétlenül van egyenes arány az ismertség, az időbeli kiterjedés és a kultusz intenzitása között.

Munkám számára, kutatási szempontból, elsősorban nem ők érdekesek, hanem azok a sztárok, akik hosszan tartó jelenlétükkel a rajongóik életének részeivé válnak. Ők már nem csupán divatot kreálnak, hanem az évek során a velük szimpatizáló egyének életének részeivé, követendő példákká válnak, gyakran szakrális attribútumokkal kiegészülve. Kultuszuk intenzitása, rajongótáboruk, évek, sőt évtizedek elmúltával is megmarad, kvantitatív csökkenést nem mutatnak, sőt, kvalitatív gazdagodást figyelhetünk meg. Kultuszuk megnyilvánulási formái kiterjedhetnek mind a világképre, identitásra, mind a különféle rituális cselekedetekre. Ide tartoznak többek között a később bemutatandó „szekuláris” zarándoklatok vagy a sztár képének „szentképként” való értelmezése is.

c. A kultusz intenzitása

Lényeges különbség van az egyes sztárok közt a köréjük épülő kultusz intenzitása terén. Ebben természetesen fontos szerepe van ez előző két kategóriának, azaz ismertségüknek és a köztudatban való jelenlétük idejének. Pusztán e kettő megléte, azonban nem vonja maga után automatikusan az intenzitás elmélyülését. Hogy mi kell még hozzá, többek között ezt próbálja jelen dolgozat is kideríteni.

A kultusz intenzitása alapján az első típusba azokat a sztárokat soroltam, akik pusztán divatos személyiségek, hírességek, azaz rendelkeznek ugyan egy jól körülhatárolható „rajongótáborral”, ám a rájuk kifejtett hatása nem befolyásolja a rajongók gondolkodását, életfelfogását. A rajongók ebben az esetben szeretik azt, amit a sztár csinál, amitől ő sztárrá vált, ám személyiségéről nem alkotnak

egyértelmű véleményt, mi több az nem is feltétlen játszik szerepet a kultusz kialakulásánál, ha egyáltalán kialakul körülöttük bármiféle kultusz. Példaként hozhatunk fel – név nélkül – olyan színészeket, énekeseket, akiket sokan szeretnek, elmennek fellépéseikre ám ennél mélyebb hatást nem tulajdoníthatunk nekik.

A második típushoz azokat a sztárok sorolhatjuk, akik rajongói számára elsősorban utánzásos mintaként szolgálnak. Esetükben az előző csoporthoz képest már megfigyelhetjük, hogy az egyértelműen pozitív megítélésben részeseülő cselekedeteken túl a személyiség is fontos szerepet játszik. Ez megnyilvánulhat jól látható külső jegyekben, elsősorban öltözékben, hajstílus, ékszerek stb. hordásában. Ide főleg zenészek, sportolók, színészek sorolhatók.

A következő típusnál az utánzás belső értékek, emóciók követését is jelenti. A sztár itt már egyértelműen példaképként is működik. Nem csupán arról van már szó, hogy ránézésre olyanná akarnak válni, mint ő, hanem gondolkodásban, életfelfogásban is. A rajongók próbálnak kívül-belül hasonulni a sztárhoz. Azt tartják jónak és szépnek, amit a sztár és azt is utasítják el, amit ő. Próbálnak úgy beszélni, olyan szófordulatokat használni, úgy gesztikulálni, viselkedni, ahogy a „bálványozott” sztár. Ezt a fajta hatást használja ki a fogyasztói civilizáció gazdaságilag és politikailag is. Emiatt próbálnak a reklámokban egy-egy árut ismert sztárokkal eladatni, hiszen az ő személyük „hiteles”, illetve azzal, hogy azt veszik, fogyasztják, amit ő, képletesen olyanokká is válhatnak, mint ő. Emiatt jelennek meg híres színészek, énekesek, sportolók, művészek a politikai pártok kampányrendezvényein is hivatalos szereplőkként és emiatt indultak közülük többen parlamenti választásokon is, hogy aztán népszerűségükkel elnyert mandátumukat felajánlják egy-egy politikusnak. Meg kell jegyezni, hogy a belső tulajdonságok alapján történő „sztárolás” létrejöhet a külső jegyek utánzása nélkül is – lásd a későbbiekben Orbán Viktor kultuszát. Ezek a típusok tehát nem feltétlenül követik egymást!

A sztárokat a negyedik típus esetében már nyíltan szakrális, vallásos attribútumokkal ruházzák fel. Erre többnyire akkor kerül sor, ha az adott sztár hosszan tartó hatást gyakorolt rajongói közösségére és mindemellett rendelkezik olyan tulajdonságokkal, melyek alkalmassá teszik arra, hogy a hagyományos értelemben vett hős szerep kívánalmainak is megfeleljen. Az esetek döntő többségében a szakrális szférába való emelést az adott sztár halála generálja.³²³

Tekintetbe kell venni halál után megnövekedő intenzitás kapcsán, hogy a sztárok elhalálózásukkal belépnek a mitikus szintre. Innentől kezdve kultuszukat az emlékezés tartja össze, ez pedig – mivel alanya már nem létezik földi valójában, *hiányzik az élők sorából* – a hiányra épül. Nem csak arra gondolunk ez esetben, hogy a rajongó számára hiányzik „bálványa”, hanem arra is, hogy a

³²³ Természetesen akadnak kivételek is, – és itt nem a vallási vezetőként fellépő személyekről van szó – akiket már életükben is vallásos tisztelet vett körül pl. Elvis Presley, Jim Morrison.

sztár élettörténete, cselekedetei nem minden részletükben igazolhatók, mivel az a személy, akihez elsődlegesen kötődnek, már nem létezik, csak emlék. Ilyen formán a vele kapcsolatos „tudás” már nem támasztható alá tényekkel tökéletesen, megjelenik a bizonytalanság, azaz az információk hiánya. A hiány pedig elengedhetetlen feltétele a hiedelmek, mítoszok, mondák keletkezésének.³²⁴ Az emlékezés ugyanis csak korlátozottan képes tárolni az emlékeket. Ahogy Maurice Halbwachs kimutatta, az emlékezetelmélet, egyben felejtéselmélet is.³²⁵ Mindezek mellett tekintetbe kell venni azt is, hogy a rajongó emberek mindegyike fejében él egyfajta kép, egyfajta interpretáció az elhunyt sztárról. Ezt a fajta differenciált-ságot, sokszínűséget nyilvánvalóan nem lehet megjeleníteni, szükségszerűen létre kell hozni tehát egyfajta „kánont”,³²⁶ mely ennek következtében olyan elemeket foglal magába a sztárral kapcsolatban, melyek elfogadhatók, kívánatosak mindenki számára. Egy ilyen „kánon” viszont kénytelen egyszerűsíteni, egyértelműsíteni, sematizálni s így egyes elemeket elhagyni, azaz „hiányt kreálni”. Ebből a hiányból tud többek között megindulni a mítoszok keletkezése. A mítosz „kontrasztot vet” a jelennek.³²⁷ A jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva idéz vissza egy olyan múltat, mely az emlékezetben többnyire az aranykor vonásait ölti, amikor a sztár jelenléte aranyozta be az akkori jelent.³²⁸

Ritkán, a sztárok kultuszának egyik leggazdagabb, legérdekesebb megnyilvánulási formájává válik, amikor felruhazzák személyüket az örökléttel. Ezzel találkozunk az örök és visszatérő hősök esetében és ennek lényege, szimbolikája (még ha nem is tudatosan alakul ki az emberek bensőjében) jelenik meg olyan globális viszonyok keretében ismert sztároknál, mint Elvis Presley, Tupac Shakur. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy azoknak a sztároknak a kultusza, mely nem jut el a szintre, bármivel is kevesebb lenne. Gondoljunk pl. az olyan sztárookra, akiknek halála természetes úton történt, például idős kora miatt, vagy akiknek halála egyértelmű, azaz bizonyítható, hogy meghaltak (Lady Diana, Puskás Ferenc). Azaz megállapíthatjuk, hogy a kultusz mélysége nem feltétlenül van arányban azzal, hogy mennyire változatos formái léteznek.

³²⁴ VOIGT 1980.

³²⁵ ASSMANN 2004: 64.

³²⁶ A kánon fogalma alatt a tradíciónak azt a formáját értem, amely tartalmazza a sztár életére vonatkozó adatokat. Napjainkban a sztárok életére vonatkozó kánont egyértelműen a különböző elektronikus médiumok teremtik.

³²⁷ Kapitány Ágnes és Gábor a szakirodalom nézeteit összegezve a mítoszok alábbi funkcióit sorolja fel: a) világgép-adó illetve világgép-közvetítő, b) világgép-megerősítő, -visszaigazoló, illetve -megújító, c) társadalom-összetartó, d) csoport-összetartó, e) hatalom-legitimáló, f) individuálpszichológiai megerősítő funkció. A napjainkban jelen lévő „modern mítoszok” tanulmányozása kapcsán a következő tulajdonságlistát adták meg a mítoszok definiálásához: „a mítosz mindenképpen az adott valóság világától különböző, abból kiemelő Másik világot (másvilágot) teremt, de oly módon, hogy azt az adott valóság világára hatónak feltételezi.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Modern mitológiák*.

http://www.socio.mta.hu/site/fileadmin/documents/Kapitany_Modern_mitologiak.pdf Utolsó letöltés dátuma 2009. április 14.

³²⁸ ASSMANN 2004: 79.

d. specialitás

Lehet differenciálni mindemellett a sztárokat „specialitásuk” alapján is.³²⁹ Természetesen alapvető tényező a kultusz egyes megnyilvánulásainál, hogy milyen területen vált híressé az adott személy, hiszen egy zenész, színész kultuszánál fontos jellemző például külsejének utánzása, míg ilyen nem igazán találhatunk a politikus sztároknál,³³⁰ akik viszont lényegesen nagyobb mértékben formálják a világgépet, a kulturális emlékezetet az előbbieknél. A „specialitás” formái roppant változatosak – főleg napjainkban, amikor válogatás nélkül használják a médiumok a sztár jelzót mindenre (sztárüggyvéd, sztárbróker, sztárfodrász, sztárszakács stb.) – így felsorolásuknak nincs értelme. A dolgozatban terjedelmi okokból a zenészek, sportolók, politikusok kerülnek bemutatásra. Mindezek mellett szólni kell róla, hogy a sztárjelenség ennél lényegesen szerteágazóbb megnyilvánulási formákkal és csoportokkal rendelkezik. Ezek a csoportok azonban eltérő mélységű és megnyilvánulási formáiban is nagyfokú divergenciát mutató jellemzőkkel bírnak. A tanulmányban bemutatásra kerülők mellett lehetne említeni többek közt színészeket, korunk banditáit, gyógyítóit, ám az egyes specialitások eltérő mélységű és jellegű kultuszt indikálnak. Posztmodern korunk banditáinak kultusza egyértelműen a betyárok kultuszának leszármazottjaként tekinthető, bár lényeges eltéréseket is tapasztalhatunk például Rúzsa Sándor, Angyal Bandi illetve a „Whiskys rabló” vagy a „miskolci Bonnie és Clyde” között.³³¹ Ez a csoport meglehetősen távol van a vallási dimenzióktól, míg az esetenként személyük köré kisegyházat létrehozó „gyógyítók” (pl. Gyurcsok József, Kovács Magyar András) egyértelműen vallási szereplők.

Az eddigi osztályozási kísérletek közt meg kell említeni a sztárkultusz mára már klasszikus kutatóját, Leo Braudy-t, aki alapvetően két kategóriát különböztetett meg történelmi előzményeik alapján. Véleménye szerint a sztárok közt megtalálhatók egyrészt a korábbi korok arisztokratikus hősideáljainak leszármazottai, valamint a népi, illetve „demokratikus rendszerek” – pl. kereszténység – hősideáljainak posztmodern örökösei is.³³²

A sztárok típusokba sorolásánál nem lehet elhanyagolni azt a tényezőt sem, hogy valaki kreált sztár, azaz személyiségét tudatosan alakították a fogyasztói civilizáció törvényei alapján olyan személyek, akik a „sztárgyártásban” dolgoznak vagy spontán, önerőből emelkednek fel. A sztárkultusz intenzitását azonban

³²⁹ David Marshall a sztárokat alapvetően három fő csoportba sorolta: a filmsztárok, tv-sztárok és pop-sztárok, melyek a sztár által eljátszott filmszerepek, az öt népszerűvé tevő film jellege, a sztár attraktív külseje stb. alapján tovább divergálódnak. Felosztását nem alkalmazom, mivel a sztárokat az általa megjelölteknek lényegesen több csoportba és teljes mértékben eltérő elvek alapján láttam célszerűnek klasszifikálni. Marshall elméletéről lásd Kiss 2005: 12–14.

³³⁰ Bár itt érdemes megjegyezni, hogy vezető politikusok öltözködését, beszédstílusát, szófordulatait igen gyakran utánozzák pártjának alacsonyabb rangú tisztségviselői. Ez jól megfigyelhető a jelen tanulmányban is szereplő Orbán Viktor esetében.

³³¹ A posztmodern kori banditák kultuszáról lásd Povedák 2010b.

³³² Braudy 1986: 8., 121.

ez nem befolyásolja döntő mértékben, mivel napjainkban egy bizonyos idő eltelte után egyetlen sztár sem vonhatja ki magát a tömegtermelés, tömegkultúra hatása, jellemzői alól.³³³ Törvényszerű, hogy bizonyos népszerűség megszerzése után a spontán felemelkedett sztároknál is beindul a médiagépezet, függetlenül attól, hogy ez a sztár nézeteivel elutasítja vagy elfogadja a tömegkultúra fő működési elveit. Hasonlóképpen válhat a tömegmédiiumok által népszerűvé tett, felemelt sztár később ennek az egész rendszernek az ellenzőjévé.

Dolgozatom következő fejezetében olyan sztárokat mutatok be, akiket körülvesz egy jól behatárolható rajongói csoport, mely számára a legfőbb összetartó erőt a központi személy és az ő teljesítménye jelenti. A személyük köré felépülő kultusz bizonyos megnyilvánulási formái, mint a későbbiekben reményeim szerint kiderül, nem újkeletű jelenségek, hanem azok egy részével már találkozhatunk az előző fejezetben bemutatott történeti hősök esetében, illetve a népi kultúra hőseinél (pl. betyárok) valamint a szentkultusz kapcsán. A sztárkultusz elemzése közben a specialitás alapján végzem a sztárok bemutatását. A vizsgálat közben az egyéniségekre összpontosítottam, mivel véleményem szerint a sztár személyén, életútján, tulajdonságain keresztül lényegesen jobban megragadható a sztárkultusz keletkezésének folyamata, mozgatórugói.

³³³ Lásd a dolgozatban Zámbo Jimmy példáját.

A sztárkultusz kialakulási körülményei

A sztárkultusz kialakulásának előzményeit részben már érintettem a hősök iránti univerzális, koroktól és társadalmi csoportoktól függetlenül meglévő igényről szóló fejezetben, így az ott leírtakat e helyütt nem ismétlem meg. Szükséges azonban egy rövid eszmetörténeti kitérőt tenni. Feltételezésem szerint a sztárkultusz létrejötte szoros összefüggésbe hozható a nyugati társadalmak szekularizációs tendenciáival, hiszen mindkettő azonos történelmi előzményekből indult ki.

Történelmi előzmények

Mind a szekularizáció,³³⁴ mind a sztárkultusz a felvilágosodás- és az ipari forradalom korának változásaihoz nyúlik vissza. Ez az a történelmi korszak, amikor a

³³⁴ A különböző kutatók a szekularizáció fogalmára különféle meghatározásokat adnak aszerint, hogy magát a vallást hogyan értelmezik, s a társadalmi átalakulás mely aspektusaira fókuszálnak. FÖLDVÁRI MÓNKA 2006. 268. Vannak szerzők, akik szerint a vallás fokozatosan veszít társadalmi szerepéből, mások viszont arról beszélnek, hogy a modern korban a vallás társadalmi funkciója nem csökkent, hanem átrendeződött.

A szekularizáció – az elméletet elfogadó kutatók véleménye szerint három szinten nyilvánul meg. Egyrészt egyéni szinten a szekularizáció a vallás privatizálódását jelenti (Dobbeleare, Wilson). Másrészt társadalmi szinten a társadalmi differenciálódás következtében a vallás elveszítette vezető szerepét más intézmények befolyásolásában. Ettől kezdve már nem lehet az állampolgárokra erőltetni a vallást, a vallás egy lesz a jelentésrendszerek piacán. (Berger, Luckmann). Harmadrészt az intézményi, szervezeti szintű szekularizáció érvelésrendszere alapján a vallási alrendszer elveszítette makroszintű funkcióját, és a vallás átkerült az individuális szintre. Ezzel együtt az egyházas vallásosság társadalmi méreteiben csökkent. BÖGRE 2002.

Az ellenzők véleményüket egyrészt arra alapozzák, hogy az elmélet elnagyolt földrajzi és történelmi adatokkal dolgozik. Azaz a szekularizáció kapcsán nem veszik figyelembe azokat az államokat, ahol a vallásosság mértéke nem csökkent, másrészt pontos felmérések híján, mondják, nincs egyértelmű adatunk arra, hogy a tárgyalt időszak előtti korokban a vallásosság a társadalom mekkora rétegét érintette, azaz korántsem biztos, hogy visszaesés tapasztalható e téren. Ahogy Tomka Miklós fogalmaz: „Gyanút kellett volna ébresztenie annak, hogy ez a tudományos hipotézis eleve kisebb-nagyobb csalásokkal dolgozott. Az »elvallástalanodást« egy olyan helyzethez mérte, amelyben, állítólag, mindenki vallásos volt, ahol a szellemi horizontot teljesen a vallás töltötte ki, ahol a hatalmi rendszer kulcsszereplője az egyház volt és így tovább. Ha pedig ma már nem így van, az, úgymond, a korábbihoz viszonyított változás jele. Csakhogy ilyen helyzet sohasem létezett. A falra festett mumus összezsugorodását a vallás szerepvésztéseként értelmezték. A társadalomtörténet fellendülése alapjaiban rengette meg ezt a logikát, amikor kimutatta, hogy a vallásosság és az egyház az európai és amerikai fejlődés során korántsem volt olyan mindent uraló valóság, mint korábban feltételezték.” Tomka 1996. Másrészt „a hagyományos egyháziasság hanyatlásával egy időben a régi nagy egyházakon belül elkezdtek szaporodni a vallási kisközösségek; a nagy egyházak versenytársaiként pedig terjedni kezdtek a neoprotestáns szekták, a nem európai eredetű vagy szinkretista új vallási mozgalmak, a kultuszok.” Tomka 1996. A napjainkban is jelenlévő szakralitásról több szempontból számos szerző tollából születtek már tanulmányok, melyek áttekintésére itt nincs módom, dolgozatom más részeinél hivatkozásként említésre került közülük HANKISS 1999., 2000., 2002., NAGY 1999., CSÖRGŐ 2002., PIRÓ 2003., VOIGT 2006.

nyugati társadalmakban paradigmaticus átalakulás volt tapasztalható. Egyrészt az ipari fejlődés következtében létrejövő gyárak és a körülöttük gomba módra szaporodó munkáskolóniák – a technikai fejlődés következtében – megélhetés nélkül maradt paraszti tömegeket ragadtak ki hagyományos életkörülményeik közül. A falvakból és a falvakban megszokott, megismert hagyományos kultúrából kiszakadva az egyének egy számukra idegen környezetben, idegen élethelyzetben találták magukat, ahol a beléjük vésődött korábbi mintákat, orientációs pontokat nem tudták már alkalmazni, ezért helyettük újakat kellett keresniük. Az új körülmények között a paraszti életrend megszokott ritmusa és az életet keretező eseményei súlytalanná váltak. Megváltoztak többek mellett az ünnepek, hagyományok, a hétköznapi szokások és alapjaiban borult fel az egyén közösségen belül elfoglalt helye, szerepe is. Míg a falusi társadalomban mindenkinek megvolt a maga „presztízse”, ami a közösség előtt jól ismert volt, addig az ipari társadalom identitásának egy részétől fosztotta meg őt. Az egyének hirtelen magányossá, elszigeteltté, láthatatlanná, jelentéktelenné váltak.³³⁵ Ennek a – jelen munkában mellesleg erősen leegyszerűsített – folyamatnak lett a következménye, hogy a hagyományos orientációs pontok, köztük az egyház is veszített szerepéből, hiszen a hagyományos ünnepekben, az élet rendjében, a világ „megszerkesztésében” az egyháznak alapvető szervező, irányító szerepe volt. A hagyományos közösségből való kiszakadással mindez jórészt megszűnt.

Az egyénnek ezt a fajta gyökértelenséget, „elbizonytalanodást”, „elveszettséget” és a vele járó „szeretethiányt” kellett megszüntetnie ebből a névtelenségből kellett kiemelkednie, ám erre önerőből nem volt képes. Segítségre volt szüksége, új orientációs pontokat kellett keresnie, amiket a 19. században több új lehetőség próbált kielégíteni. A 19. század ugyanis számos új ideológiai, politikai, gazdasági módszert hozott.³³⁶ Egyrészt a felvilágosodás kora, a francia forradalom, a napóleoni háborúk nem múltak el nyomtalanul. Új ideológiaként megjelent többek között a nacionalizmus, Angliából kiindulva megjelentek a különféle politikai szerveződések (chartisták, szakszervezeti mozgalom), melyek a névtelen tömegek számára érvényesülési és felemelkedési lehetőséget is ígértek; majd a század második felétől útjára indult a fogyasztói civilizáció, mely a fontosság, a személyiség, a szabadság, az értelmes élet, az erő illúzióját kínálta és kínálja az embertömegeknek.³³⁷ Megjelenése és gyors terjedése részben annak köszönhető, hogy a világ

³³⁵ Ewent idézi HANKISS 2002: 103.

³³⁶ Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor emelte ki, hogy a szekularizáció okai közül az egyik legfontosabb a szabad vállalkozás szemléletének uralkodóvá válása, amelynek során az alapvető érdek a piac mechanizmusainak minden más szempont alóli felszabadítása, s így sarkalatos követelése az állam és az egyház szétválasztása. Míután viszont a szabad vállalkozás rendszere uralkodóvá vált, ezt az uralmat olyan erővel kellett szentesíteni, amilyen a szakralitás ereje volt. Többek között ez magyarázza az újkor kvázi-vallásának nevezhető mechanizmusainak kialakulását.

³³⁷ HANKISS 2002: 103. A fogyasztói kultúrát olyan korszaknak lehet nevezni, mely megvalósította a fogyasztás ethosát, ahol a materializmus valósággá vált mint olyan ideológia, amely életstílusunkat, élettörténéseinkhez való viszonyulásunkat szinte kizárólagosan irányítja. Ez vált társadalmi normává. Featherstone nézetét idézi PÍKÓ 2003: 39.

weberi értelemben vett elvarázstalanodása és fogyasztói újrarázsolása egymással párhuzamosan futott és fut. *„Egyfelől a gazdaság, a társadalom irányítása, a közgazdaság, a világ tudományos értelmezése, az emberi életstratégiák egyre racionálisabbá, pragmatikusabbá váltak, a hagyományos vallási gyakorlat is racionalizálódott, illetve az elvilágiasodási folyamat következtében folyamatosan tért vesztett. Másfelől viszont a világ újra s egyre inkább elvarázsolódott [...] Ez utóbbi »spirituális« jelenségek többsége is minden további nélkül beleilleszkedik a fogyasztói civilizációba, mert a maga sajátos módján az egyén, az emberi személyiség kiteljesedését, önmegvalósítását szolgálja.”*³³⁸ Látható tehát, hogy a fogyasztói civilizáció kialakulása nem magyarázható csupán a technikai-gazdasági fejlődéssel, hanem egyértelműen társadalmi igényeket elégít ki.³³⁹ Hankiss szerint a színes és frivol felszín alatt a fogyasztói civilizáció alapvető emberi vágyakra épít. Ezek az élet kiteljesedésének a vágya, az intenzív létélmény vágya, az értelemmel teli élet vágya, az emberi személyiség diadalmas kiteljesítésének a vágya, az idő és a halál legyőzésének a vágya. Az emberek számára a fogyasztói civilizációt közvetítő szervek, a tömegművelődés, a világban való eligazodást elősegítő eszközként funkcionálnak.

A tömegművelődés napjaink populáris kultúrájában igen összetett funkcióval rendelkezik. Egyrészt betöltik „elektronikus folklórként” a folklór alkotások valamennyi funkcióját.³⁴⁰ *„Az audiovizuális rendszer valójában egy olyan modern forma, amely a csúcstechnológiákat használja fel az új narratív hálózatok létrehozására, a középkori információs »háló« variánsa, amelyet a populáris könyv terjedése hozott létre.”*³⁴¹ Hasonló – korábban ismertetett – szereppel rendelkeznek ez esetben, mint a 19. századi ponyvairodalom, melynek számos története maradt fenn a népi emlékezetben, és változatosan olvadt össze a szinte kiszámíthatatlanul felújuló szájhagyománnyal. Ahogy Tánzos Vilmos a szimbolikus formák kapcsán megjegyzi, hogy azokat *„nemcsak az ún. »hagyományos folklór«-ban és nemcsak a magyar népi kultúrában lelhetjük fel [...] [hanem] megjelennek a vizualitáshoz és az elektronikus médiához kapcsolódó tömegkultúrában is.”*³⁴² A tömegművelődés inspirálóan hat a folklórműfajokra is. Dégh Linda hangsúlyozta, hogy a médiák történetei felhasználják a népmesék/mondák elemeit, adaptálják a folklór módszereit, stílusát, köztük a mesemondás eszközeit is. *„A televízió idejémműlttá, elavulttá teheti a mesét anélkül, hogy minden téren kielégítő pótlékává válna annak, kivéve azt az esetet, ha a televízió kölcsönöz a mesétől, épít arra, épít annak elveire és újításait is a mese ősi szabályai alapján hozza. Ez a fajta közeledés azonban nem jelenti, hogy e kettő teljes mértékben kicserélődne és a tv lépne a mese helyére, hanem sokkal inkább egyfajta bővülést eredményez. Ez pusztán egy technikai folyamat, amely nincs hatással a Märchen lényegi elemeire [...] a folklór korai kutatóinak bizonyára furcsának tűnne, de a televízió vált a folklór bizonyos formáinak*

³³⁸ HANKISS 2002: 102.

³³⁹ HANKISS 2002: 96–123.

³⁴⁰ Bővebben lásd PÓVEDÁK 2007.

³⁴¹ ISPAŠ 2003: 191.

³⁴² TÁNCZOS 2007: 5.

– köztük a mesének is – legfőbb terjesztőjévé [...] Ennek következtében a tömegkommunikációs eszközök és a folklór közt létező kölcsönhatás nem csupán felgyorsítja a folklór átadásának folyamatát, hanem mennyiségi növekedést is eredményez. Megállapíthatjuk, hogy napjainkban a folklór eddig soha nem tapasztalt gyarapodásának lehetünk szemtanúi [...] megfigyelhetjük, amint a folklór a »média szárnyain« visszatér, megerősödik úgy, hogy közben a folklór átadásának folyamata sokkal erőteljesebbé, jelentősebbé válik, mint valaha, ezzel mintegy kritikai választ nyújtva modern kori társadalmunk problémáira.”³⁴³ Persze az inspiráció mellett a tömegmédiák ellenkező irányú hatást is kifejthetnek. Voigt Vilmos hangsúlyozza, hogy „a passzív rádióhallgatás vagy televíziózás is lényeges eleme a mai szabadidő kitöltésének, és ily módon éppen azt az időt veszi el, amelyet a hagyományos falusi társadalom a folklór hagyományozására, fenntartására szánt.”³⁴⁴ Számunkra, jelen munka tematikáját figyelembe véve előbbi folyamatok fontosabbak.

Mindezek mellett a média olyan erőként működik, amely formálni és irányítani képes a köz- és magánvélekedést a világról és a benne zajló társadalmi, gazdasági, erkölcsi, kulturális, politikai, technikai ügyekről. Az információközlés közben arra készíti közönségét, hogy bizonyos szemlélettel lássa, olvassa és értelmezze a híreket. A külső világ tükrözésén túl egyre inkább központi szerepet játszik a világ természetének, értékrendszerének megalkotásában.³⁴⁵ „A populáris médiában a mindennapi élet szokásainak, tapasztalatainak, értékeinek, vágyainak, félelmeinek, hiedelmeinek, reményeinek szimbolikus kifejezését láthatjuk, amelyeken a társadalom normatív rendjéről alkotott kollektív képeink, azaz a közmorál is alapul. Eszerint a populáris média mindannyiunk morális kultúrájának – eszményeinek, elvárásainak és tiltásainak – megtestesítője [...]”.³⁴⁶ Jól jelzi ezt, hogy az 1960-70-es években hazánk tudományos életében is elterjedt az a felfogás, hogy a historikusok helyett a regényírók, a filmrendezők a nemzeti emlékezet igazi megújítói, mert egyedül tőlük várható új emlékezeti helyek teremtése, valamint a régiek étellel való meg-

³⁴³ DÉGH 1994: 24., 35–36. (A szerző fordítása)

³⁴⁴ VOIGT 2001: 193.

³⁴⁵ O’SULLIVAN – DUTTON – RAYNER 2002: 147.

³⁴⁶ A jelenséggel többek között a neodurkheimi kulturális szociológia foglalkozik. A neodurkheimiánusok – sok más irányzathoz tartozó szociológussal közösen azt vallják, hogy a média rítus, azaz dráma, cselekvés. Nem pusztán az események elmesélése, hanem aktív rekonstrukciója. A médiában megjelenő világ tehát a rítusok szimbolikus világának felel meg, annak a világnak, amelyhez a fizikai valóság történéseit kapcsolni szeretnék, a tévézés, újságolvasás, azaz a rítusok során. A tévézők, újságolvasók – avagy a populáris média befogadói – ugyanis aktív résztvevői a média rítusainak. Azokra a felvetésekre, melyek szerint napjainkra a ritualizáltság foka, a rítusok száma erőteljesen csökkent, a neodurkheimiánus szociológusok azt a választ adják, hogy a rítusok nem tűntek el, csupán megváltoztak és áthelyeződtek a társadalmi élet más területeire, elsősorban a populáris médiába.

Mivel Durkheim számára a rítus – azaz egy olyan szimbolikus cselekvés, melyen keresztül fennmarad és megújul a szimbolikus rend és a társadalmi integráció – szolgált a kultúra genealógiai modelljéül, ebből következően a modern társadalmakban a populáris média rítusai töltik be ugyanazt a szerepkört. Császi 2002: 13.

töltése.³⁴⁷ Azt, hogy a televíziós képek politikai eseményeket idézhetnek elő,³⁴⁸ mutatja például Nagy Imre és mártírtársainak 1989-es újratemetése. De a politikai cselekvés motorjául is szolgálhatnak, mint az 1989-es romániai „telefonradalom” vagy az 1991-es moszkvai „telepucss”.³⁴⁹ Ettől a ponttól fogva – bár ez sokkal inkább folyamat és nem egyszeri, kezdő alkalom – csak az a fontos, ami a címlapokon, a fő hírekben látható, csak az a szép, a jó, az erkölcsös, amit a médiumok annak tartanak.³⁵⁰ Mindennek következtében azokból a személyekből, akiket viselkedési, szerepmintaként a fogyasztó tömegek elé állítanak, válnak napjaink hősei, a sztárok.³⁵¹

Megfigyelhető tehát, hogy a vallásos rítusok részben a tömegmédiumok közvetítésével a profán világba (köztük magába a médiába) helyeződnek át. Ezt a folyamatot nevezhetjük Günther Thomas nyomán „másodlagos ritualizálásnak” is. Idézi DAXELMÜLLER 2003: 207.

³⁴⁷ GYÁNI 2000: 93.

³⁴⁸ FLUSSER 1994.

³⁴⁹ SZILÁGYI 2000: 14.

³⁵⁰ A televízió hatalmának egyik alap trükkje a valóság és álvalóság közti átmenet elmosása. Az ún. káprázat-elmélet szerint a médium képtelenné teszi a nézőjét a valóság és a fikció megkülönböztetésére. Hans Magnus Enzensberger: A nullmédium, avagy miért bántjuk a televíziót? *Filmvilág* 1993 (1) 31–35. valamint Almási Miklós: A médiának mindig igaza van. *Filmvilág* 1993 (10) 27–30.

³⁵¹ Felmerülhet a kérdés, hogy mi alapján tulajdonítok a média közléseinek morális, világképet formáló szerepet? A témával foglalkozó szociálpszichológusok a média kommunikációs szerepéről több kísérletet is végeztek. Buda Béla „A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei” című könyvében kisebb fejezetet szentelt a tömegkommunikációnak, (BUDA 1994: 151–163.) melyben igazolja, hogy a vizuális médián keresztül zajló kommunikáció, vagy, ahogy ő nevezi, „képletes, fantáziabeli kommunikáció” ugyanolyan jellegzetességekkel, pszichológiai szabályszerűségekkel rendelkezik, mint a közvetlen kommunikáció. „A televízió (kisebb mértékben a rádió) műsorával az ember képzeletbeli kommunikációba lép. A műsor úgy jelenik meg számára, mintha valódi interaktív szituáció lenne, valódi kommunikáció jönne létre [...]. Képletes kapcsolatról akkor beszélhetünk, ha a kommunikátor a személyiségben különvöl, személyében is önállósul a sok ismeretlen kommunikátor között. Önállósul abban a speciális szerepkörben is, amelyet a tömegkommunikációs folyamatban betölt. Ilyen értelemben negatív kapcsolatról lehet beszélni akkor, ha valaki nagyon ellenszenves, de nagyon jól ismert, és nagyon részletes képen él bennünk. A képletes kapcsolatban álló kommunikátor iránt a műsorban megfigyelhető viselkedésen túlmenően is érdeklődünk, a róla alkotott képünk különböző más információkból is áll. Felfigyelünk a személyére vonatkozó hírekre, pletykákra. Sok emberben erős a vágy, hogy a fantáziabeli viszonyt a valóságba is átvigye, ezek gyakran levélben keresik meg a kommunikátort, megpróbálnak megismerkedni vele.” Buda 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm#26> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11. A néző azonosul és beleéli magát az eseményekbe, a bemutatott történetben a saját búját – baját éli át, s modellül választja a szereplőket. Eco 2002: 68. Hatásában azonban a tömegkommunikáció erősebb is, mint a természetes, közvetlen szituáció. Ennek egyrészt az az oka, hogy a fantázia szabadon engedésével a néző beleéli magát a műsorba, azonosul valamelyik szereplővel, másrészt a többszörös ingerhatás. A hang és a kép kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz, erősítik egymást. A különbözőséget kihasználva fokozzák az egyénre tett benyomást. „Az ilyen műsorok során a belső feszültség felfut, majd lassan oldódik, és ez a személyiségre részben katartikus, részben motivációfokozó hatást gyakorol [...]

Léteznie kell tehát olyan társadalmi igényeknek,³⁵² melyekre a médiumok ráépülnek, hiszen „erőszakkal” nem lehet belső értékeket, igényeket megváltoztatni. Egyfajta közösségi cenzúra működik tehát napjainkban is. *„Míg minden társadalom kollektív szimbolizmus révén reflektál saját magára, s jelöl ki morális határokat, a modern társadalmak részben a tömegkommunikáció és az információs technológia révén reflektálnak magukra, majd reflektálnak reflexióikra. E reflektív képesség a posztmodern, vagy posztindusztriális társadalmak megkülönböztető vonása.”*³⁵³ A témával foglalkozik többek között a tömeghisztéria kutatása kapcsán Blackman és Walkerdine, akik kötetükben megjegyzik, hogy a befogadó tömegekkel korántsem lehet annyi mindent elfogadtatni, mint korábban gondolták. Kiemelik, hogy a tömegek is képesek ellenállni és kritikusan viszonyulni a média közléseihez. A médiák sikerüket – véleményük szerint – annak köszönhetik, hogy mindazokat a jelenségeket kompenzálják, melyek hiányoznak az egyének életéből.³⁵⁴

Sokan élénk arcjátékkal nézik, hallgatják a műsort, időnként meg is szólalnak, ezek főleg indulatszavak, de néha véleményt tükröző egész mondatok is. A válaszadás készletese fejeződik ki abban is, hogy a tömegkommunikációs tartalmak (és különösen ilyen, interakciószerű helyzetben közölt tartalmak) megbeszélési kedve nagyobb az emberben, mint általában a direkt kommunikációkban közölték esetében.” (Eco 2002: 154–155.) Más pszichológusok is hasonló eredményre jutottak. Dolf Zillmann izgalom-átviteli elmélete rámutat, hogy a televízió erős érzelmeket – úm. félelem, humor, szexuális libidó emelkedése, szerelem – képes kiváltani, ugyanolyan pszichológiai reakcióval, mint ha a való életben kerülnénk hasonló szituációba. (GRIFFIN 2001: 357.) Byron Reeves és Clifford Nass véleménye szerint az emberek a tömegkommunikációs médiumokra ugyanúgy reagálnak, mintha élő emberek volnának, tehát velük kapcsolatban is az interperszonális magatartás szabályai alapján viselkednek. (GRIFFIN 2001: 358, 382–392.) *„Az a tény, hogy egy film félelmet vált ki belőlünk, kellő bizonyíték arra, hogy amit a média közvetít, az először valóságosnak hat, és csak azután tűnik hamisnak, amikor elgondolkodunk rajta. Ez mutatja a régi agy maradványait a modern gondolkodásban.”* (GRIFFIN 2001: 385.) A valóságszerűséget és a valósággal szinte megegyező hatáskeltést igazolja az a tény, hogy számos televíziós személyre kivetítik az általa alakított szerep tulajdonságait, személyiségjegyeit, szélsőséges esetben azonosítják is vele. Érzékletes példák sorát lehetne ezzel kapcsolatban sorolni Isaura rabszolgánytól kezdve Derrick vagy Colombo felügyelőn át napjaink szappanoperáinak szereplőig.

A tömegkommunikációnak mindezek mellett komoly össztársadalmi hatásai is vannak. Gerbner kultivációs elmélete szerint (GERBNER 2000.) a társadalom egyes tagjaira irányított közlészuhatag mögött rejtett struktúra lappang, melynek lényege nem annyira az, hogy választ ad az egyénekben felvetődő kérdésekre, hanem abban, hogy e struktúra alapján véve eleve megszabja a felvethető kérdések körét. Ez a rejtett struktúra a társadalom uralkodó rétegeit legitimáló stratégia. Négy dimenziója közül az első a lét, ami a közfigyelem felkeltése, irányítása révén megszabja, hogy a társadalom egyes tagjai éppen mit tarthatnak egyáltalán létezőnek, azaz, hogy a köznap kommunikaáció, diskurzus miről szóljon. Másrészt a média a különböző létezők között eligazítja a befogadót abban, hogy mit mennyire tartson fontosnak, mi a hangsúlyos, valamint a harmadik dimenzióban megmondja, hogy a létező és hangsúlyos jelenségeknek mi az értéke, azaz a média előírja, hogy mi a jó és mi a rossz. Végül a negyedik dimenzió megmutatja az egyes létezők közti kauzális viszonyokat, összefüggéseket.

³⁵² Meg kell említeni ezek mellett a médiumok – főleg az internet – csoportképző funkcióját is. A régi közösségek felbomlásával újak léptek a helyükbe. Lásd a virtuális tömegről CSEPELI 2003: 19.

³⁵³ MANNING 2001: 244.

³⁵⁴ *“...even masses can resist, that they are able to reject the media message and critically engage with it – that they are not as stupid as we previously thought [...] Implicit within all of the domains discussed is an idea that the media compensates for something lacking in the person’s life. This could be a lack of social contact, a lack of the means to deal with stress and emotional conflicts, or a lack of other ways in which to understand one’s own life and identity.”* BLACKMANN – WALKERDINE 2001: 13., 50.

Magyarország esetében a fogyasztói kultúra hatásait szemlélve ki kell emelnünk, hogy a régió sajátos történelmi fejlődése, a szocializmus 40 éves jelenléte rányomta a bélyegét a magyar társadalom témámhoz való viszonyulására is. Magyarországon, a kádári „puha diktatúra” idején fokozatosan kialakult egy sajátos „szocialista fogyasztói civilizáció”, mely egyre inkább eltolódott a fogyasztás legitimálása felé. Már a megnevezésből is látszódik, hogy egy paradox jelenségről van szó, hiszen a szocializmus – legalábbis annak mozgalmi változata – alapvetően egyfajta aszketizmust hirdetett és elítélte a polgári hedonista fogyasztási kultúra mindent betöltő dominanciáját. Problémát az okozott, hogy ezt az ideát nem tudta szervesen az emberek gondolkodásmódjába adaptálni, így a társadalom sokkal inkább frusztrációt érzett, semmint egy elfogadható életpéldát látott volna.³⁵⁵ Mindezek mellett a szocialista rendszer ateizmusa, vallásellenessége megfosztotta az egyének egy jelentős részét attól, hogy ezt a frusztrációt valamiféle „spirituális” úton kezelje. A rendszerváltás utáni magyar társadalomra³⁵⁶ emiatt fokozott hatással volt a feltárulkozó fogyasztói kultúra.³⁵⁷

Olyan „elbizonytalanodás” látható itt, mint amilyen a hősök iránti igény kapcsán már megfigyelhető volt tanulmányomban. Ez az a fajta tanácstalanság, amikor az orientációs pontok iránti igény megemelkedik.³⁵⁸ Ahogy Boorstin is megfogalmazza, még napjainkban is, amikor az erkölcs valójában „rossz hírnévnek örvend”, masszívan fenntartjuk az emberi nagyságra vetett hitünket.³⁵⁹ A sztárok és a köréjük felépített mitológia a középkori exemplumokhoz hasonlóan kifejezi a modern és posztmodern társadalom embereinek az erőszak, az elidegenedés, a

³⁵⁵ Píkó 2003: 44.

³⁵⁶ Bár e téren sem húzható éles határ és nem lehet csak egy évszámhoz kötni a változást, mint ahogy mag a rendszerváltás sem egy rövid, időben jól behatárolható jelenség volt.

³⁵⁷ Ahogy Buda Béla nézeteit is felhasználva Píkó Bettina írja: Magyarországon „az individualista fejlődés megakadt, és az erőteltet kollektívizmus a külső irányultságot tette nemcsak követendő mintává, hanem társadalmi normává és jogszabállyá is. Mindez azt eredményezte, hogy az egyén csak korlátozott belső kontrollal rendelkezett saját élete történései felett, kiszolgáltatott helyzetbe került. Ebben a kontrollvesztett állapotban a materiális javak megszerzése – amikor már ez lehetővé vált – megengedett volt, és a spirituális, nem anyagi értékek hiányában hedonizmussá fokozódott. E túlzott anyagi kötődés azután az interperszonális kapcsolatok torzulásait, egészségtelen rivalizálást és ellenséges beállítódást eredményezett. Mindezek miatt az egyén sokkal nehezebben tudott – és ma sem tud – ellenállni a marketing manipulatív eszközeinek [...] A fogyasztói mentalitás torzulása, a hedonizmus vagy fogyasztási abúzus a fentiek következtében sokkal inkább teret nyert a volt keleti blokk országaiban. Ha az ember önbizalma deficites, ha nem bízik önmaga képességeiben hosszú távon, akkor igyekszik magát anyagilag „bebiztosítani”, státusszimbólumokkal bástyázza körül magát, s ezzel megszerzi azt az illúziót, hogy nincs kiszolgáltatva a sors szeszélyének.” Píkó 2003: 45–47.

³⁵⁸ Érdemes ezzel a tanácstalansággal kapcsolatban megemlíteni egy Puskás Ferenc rajongó megnyilvánulását, „Öcsi bácsi” halála kapcsán. „A világ bármely pontján három név van, amit mindenki ismer: Elvis, a Coca-cola és Puskás Öcsi! Köszönöm neki az élményt, amit nekünk nyújtott! Nyugodj békében Leghíresebb Magyar! Köszönjük Öcsi Bácsi!” A halott világsztár, a fogyasztó civilizáció egyik szimbóluma valamint a posztmodern nemzeti hős kerülnek egy kategóriába. Ezzel azonban újabb témához érkeznünk el, ez a globalizáció és annak nemzeti kultúrákra, népi kultúrára gyakorolt hatása. Ez azonban nem része szűkebb értelemben dolgozatomnak.

³⁵⁹ “Even in our twentieth-century age of doubt, when morality itself has been in ill repute, we have desperately held on to our belief in human greatness.” BOORSTIN 1982: 48.

járványok, az agresszió, a diszkrimináció stb. által kiváltott nyugtalanságát³⁶⁰ és mindezen problémák megoldására való igényét. Ez az igény sokszorozza meg azután a fogyasztói civilizáció hatásait, valamint ennek is köszönhető, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszakban tömeges sztárteremtés folyt és folyik Magyarországon.

Mindezek mellett érdemes figyelembe venni azt a rendszerváltás utáni gazdasági- társadalmi miliót, mely tovább erősítette a médiumok és az általuk sugárzott sztárok jelentőségét a populáris kultúra hordozói számára. Ennek lényege röviden, hogy a rendszerváltás után felmerülő egzisztenciális problémák és létbizonytalanság miatt a szülők egyre kevesebb időt tudtak gyermekeikkel tölteni,³⁶¹ akik így a televíziókészülékek előtt töltötték szabadidejük jelentős részét. Emiatt növekvő mértékben vették át, majd adaptálták belsővé a televízió által sugárzott értékeket. Így töltöttek be egyre nagyobb szerepet a média és a média sztárjai a szocializációban, a szerepminták elsajátításában is.

³⁶⁰ CONSTANTINESCU 2003: 155.

³⁶¹ „A fogyasztáshoz való viszonyában a divat egyrészt a modernizáció és a piac motorjává vált, másrészt a reprezentáló fogyasztás sznobizmusával szemben egyre inkább a mikrocsoporton belüli örömszerzést növeli. A divat a funkcionálisan tagolt társadalmakban egyre inkább kell, hogy pótolja azokat a motivációs energiákat, amelyeket a család már nem biztosít.” ZSOLT 2004.

Pszichológiai előzmények

A sztárkultusz kialakulásának pszichológiai mozgatórugóit vizsgálva jól használható a vallások keletkezésével foglalkozó szakirodalom egy része, így Feuerbach elmélete, valamint Stark és Bainbridge funkcionista szemléletű ún. „csereelméleti” modellje. Mivel Feuerbach nézetét a történeti hősök kultuszának kialakulásánál már ismertettem, így az ott leírtakat nem ismétlem meg újból.

Stark és Bainbridge kompenzációs elméletének lényege, hogy az ember élete során folyamatosan „jutalmak” után vágyakozik. Értelmezésük szerint a vallás sem más, mint bizonyos kívánságok, „jutalmak” megszerzésére irányuló kísérlet. Egyes jutalmak ugyanis nem mindig megszerezhetők, így a tényleges jutalom hiányában kompenzátoraik, kárpótlásaik is elfogadhatók. A vallást a következőképpen definiálják: „a vallás egy nagy, általános kompenzációs rendszer, amely a természetfölöttin alapul.”³⁶² Ez a kompenzáció az ember antropológiai szükségleteiből ered. Feltételezésük szerint, amikor az ember saját maga már nem képes vágyait kielégíteni, megpróbálja azokat úgy megoldani, hogy kompenzátorként olyan természetfeletti cserepartnerek létezését találják föl, akik képesek erre.³⁶³ Ezek a kompenzációk az igények kielégítése közben szükségszerűen maguk is megváltoznak. Amikor a megváltozott társadalmi körülmények miatt az emberek számára elfogadhatatlanná váltak a kompenzációk, a kielégítés hagyománya elveszti funkcióját, akkor új vallási formák alakulnak ki. Stark és Bainbridge szerint a világban állandó a vallás iránti igény, mert szerintük csak így elégülhet ki az emberek rendkívüli jutalmak iránti igénye. A vallásnak olyan állandó igényeket kell kielégítenie, mint például az ember közösség utáni vágyát, vagy az élet végső kérdései miatti szorongások megszüntetését, a mindig jelentkező szeretet igényt.³⁶⁴

A kompenzáció-elmélet tehát egyfajta cserére épül. Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy az elképzelt sztár milyen formában „szolgáltat ellentételezést” a rajongásért. Az a sztárkultusz elemzéséből kiderül, hogy a sztárok nem a vallásoknál megjelenő „transzcendentális” dolgokat kínálják fel „híveknek”, (mint pl. az örök élet reménye) hanem a rajongó ember kielégületlen vágyainak beteljesülését. Olyan vágyakra lehet gondolni, melyek alapvető fontosságúak a sztárkultusz kialakulása terén, mint a Stark és Bainbridge által említett „szeretetéhség”,

³⁶² Idézi MOLNÁR 1998: 34.

³⁶³ HAMILTON 1998: 224–235.

³⁶⁴ BÖGRE 2002.

vigasz nyújtása, a „valakihez tartozás élménye” – melyeket a sztár dalaival, filmszerepein keresztül hoz el a „követői” számára.³⁶⁵

A sztárkultusz pszichológiájával a magyar kutatásban érintőlegesen Buda Béla foglalkozott a kommunikációs jelenségek vizsgálata kapcsán.³⁶⁶ Buda Béla a sztárok alatt elsősorban a filmsztárokat vizsgálta. Mivel a nála „képletes, fantáziabeli kommunikációként” definiált filmnézés a valóságos kommunikációhoz nagyon hasonló következményekkel jár a személyiségre, így Buda feltételezése alapján a filmsztárok fejtik ki a legintenzívebb hatást az emberi viselkedésre. Dolgozatában két tényezőre összpontosít. Egyrészt vizsgálja ezt a hatást, másrészt röviden próbálja felvázolni, hogy a sztárkultusz a személyiség milyen belső mozgatórugói hatására keletkezik. Megjegyzi, hogy a sztár különválik ábrázolt szerepétől. A különválás nem jelenti azt, hogy teljesen független attól, hanem olyan értelemben megy végbe, hogy a néző, aki beleéli magát valamilyen pozícióba, és attól kezdve annak lelkiállapotából követi érzellemmel az eseményeket, a szereptől elkülönítve, mint személyt jegyzi meg és építi be képként a színészt. Az elkülönítés sajátos pszichológiai munka, a film nézése közben nem történhet meg, hiszen akkor zavarná az involvációt. Igen valószínű, hogy ez a film reverberatív, fantáziabeli „visszajátszásos” hatása nyomán történik. Buda kiemeli, hogy a sztár mindig markáns, jellegzetes személyiség, kommunikációjában sokkal több metakommunikatív szín, nem verbális megnyilvánulás van, mint általában a színészekben. Mindezek egyéniségéhez kötődnek. A sztár a maga jellegzetes viselkedésével határozott képet alakít ki magáról, ezt adja, bármilyen szerepet játszik is. A személyiségben a sztár e jellegzetes képen él. A kialakulóban lévő kép már esetleg segít abban, hogy a filmből a személy néhány pillanatra elkülöníthető legyen szerepétől.³⁶⁷

Fontos megjegyezni, hogy a sztárkultusz működésének egyik legfontosabb elve – véleményem szerint – az ún. holddudvarhatás, vagy halo-effektus. Ez nem más, mint – a szociálpszichológiában jól ismert – személyészlelés jellegzetes torzítása, amelyben néhány pozitív vagy negatív vonás alapján értékelünk egy másik személyt oly módon, hogy az elsőként megfigyelt vonásokat kiterjesztjük a megítélendő személy összes tulajdonságára.³⁶⁸ Ez magyarázza meg, hogy a sztároknak a későbbiekben részletesen ismertető komplex hatása van az őt tisztelő, szerető, értük rajongó egyének életére.

A belső mozgatórugók kapcsán Buda Béla megjegyzi, hogy fontos szerepet játszik a személyiség igénye, készsége is a képzeletbeli közvetlen kommunikáci-

³⁶⁵ Ezzel kapcsolatban lásd a Zábó Imre dalszövegeiről szóló részt!

³⁶⁶ BUDA 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.

³⁶⁷ BUDA 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.

³⁶⁸ A holddudvarhatással magyarázható az a gyakori feltételezés is, hogy a jó külsejű embereket a legtöbben intelligensnek, kedvesnek, vezető egyéniségnek tartanak. Bővebben lásd FORGAS 2000.

óra.³⁶⁹ Azaz mintegy belénk van táplálva a sztárok létrehozása. Ezzel Buda Béla is a már említett feuerbach-i elmélet alapjait alkalmazza. Mindezek mellett a sztár a személyiség számára azonosulási minta is. *„Általában a sztár modelljén át történik a nemi szerepek társadalmi változásainak eltanulása, elsajátítása, az e szerepekhez tartozó kommunikációs modalitásokkal és kulturális szignálokkal együtt. Ez a tanulás mindenféle szereplő modelljén át folyik, akivel csak a film nézése közben azonosulunk, a sztár modelljén azonban különösen és erősen.”*³⁷⁰ Ennek következtében a sztár viselkedése válik mintává valamint tettei, véleménye érték-mérővé. Fraser és Brown viselkedéses mintának (role model) olyan személyeket tart, kiknek érték-, hitrendszerét, viselkedését mások adaptálják.³⁷¹ A sztár jelenléte egy műsorban, eseményen innentől értékjelzővé válik, a sztár kedvéért a személyiség beáll a műsor „fogyasztói” közé.³⁷² E ponton visszatérünk tehát a média közgondolkodást, morált befolyásoló hatásához is. *„Túl egyszerű feltételezés lenne – a szociológiai funkcionális vonalában –, hogy a magatartásszférában végbemenő, meggyorsult szociális változás erősítésére és terjesztésére kell ez a mechanizmus, bár bizonyos, hogy ez is fontos tényező. Valószínű, hogy a sztárok orientációs pontok az általános társadalmi viszonylatok világában, és ez esetben is érdemes adni a fogalmak természetes etimológiájára, amely az etnometodológiai koncepciót tükrözi: a sztár ugyanolyan irányjelző a társadalmi folyamatokban, mint a régi hajósnak a csillagok ténylegesen is voltak. A sztár viselkedése a magatartás – a szerepmagatartás – értékminősítésének támpontja.”*³⁷³

Meg kell említenem továbbá, hogy a sztár nem csupán viselkedéses mintaként működik rajongói számára, hanem személyére egy olyan vágyott világot vetítenek ki, melyet az egyén saját életében nem feltétlenül tud elérni pillanatnyi helyzetében, ám fontosnak érzi, hogy legyen egy olyan minta előtte, mely bizonyítja, hogy ez az állapot nem csupán az álmok világában valósulhat meg, vagy a mesékben, hanem a valós életben is. *„Az egyén nem találkozik olyan intézményekkel, melyek átláthatók lennének számára, bizalmát, hitét beléjük helyezhetné. Ez folyamatos identitásválságot jelent.”*³⁷⁴ A sztárok ilyen értelemben véve identifikációs min-

³⁶⁹ *“They called the imaginary relationship between a television viewer and television personality or »persona« a parasocial relationship and the process of developing pseudo-relationships with television personae parasocial interaction [...] Parasocial relationships form when audiences look to media personalities as »friends« and those with whom they feel »comfortable,« thus contributing to the audience’s enjoyment during media consumption.”* BROWN – BASIL – BOCARNEA 2003: 589.

³⁷⁰ BUDA 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.

³⁷¹ *“...both heroes and celebrities function as role models. We define role models as people whose values, beliefs, and behavior are likely to be adopted by others within their sphere of influence.”* FRASER – BROWN 2002: 186.

³⁷² *„Már személyével is magára vonja a figyelmet, és annak, amit mond, nyomtatékot ad, könnyebben elfogadhatja. Vannak adatok arról, hogy a sztár közlései nagyobb hatásúak, mint másokéi, ezért szívesen használják őket speciális célokra kommunikátorként. A sztár képes nyomtatékot adni a reklámcélú kommunikációnak. Előnyösen használható fel politikai propagandára”* BUDA 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.

³⁷³ BUDA 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.

³⁷⁴ MOLNÁR 1998: 34.

ták is,³⁷⁵ aspirációs modellek a mobilitás és a társadalmi életcélok tekintetében. Általában reprezentálják azt az életformát, amelyre az ember törekszik.³⁷⁶

Ahogy Braudy is megjegyzi, a kompenzációval olyan emberek hírnevét öltjük magunkra, akikké akár mi magunk is válhattunk volna, ha a sors, vagy a szerencse másként hozza.³⁷⁷

A sztárkultusz alulról kiinduló igényei mellett szólnunk kell azonban az ezzel ellentétes irányú folyamatról, melynek lényege, amint a folklorizmus tanulmányozása esetén is látható, hogy a felső- és középrétegek is vonzódnak a „lent” iránt, mintegy abból igyekezvén újból és újból megújulni.

Az eddig leírtak alapján lehet következtetni arra, hogy a sztárkultusz iránti elköteleződés olyan élethelyzetekben, állapotokban válik jelentőssé, amikor az egyén identitása, életkörülményei elbizonytalanodnak. Ilyen életkori állapot a fiatalkor vagy tinédzser kor. „A fiatalok a szocializáció során bizonyos kitüntetett személyeket választanak modellnek. Ezek leggyakrabban a családból kerülnek ki, de más személyek is lehetnek, hiszen egy-egy ember mintarepertoárja sohasem egy modell nyomán alakul ki. Éppúgy számításba jöhetnek a tanárok, barátok, mint a színészek vagy énekesek és zenészek. Ez utóbbiak modellkínálata nagy intenzitású, mert a személyes élményt a tömegkommunikáció meghosszabbíthatja, ismétlővé teszi és sokszorosára erősítheti. [...] Ha a szülők és a gyermekek között megromlott az érzelmi kapcsolat, a szülők elveszítették tekintélyüket, a popsztárok behozhatatlan előnyre tesznek szert [...] Mivel az azonosulás tárgyával a kapcsolatteremtés ritkán valósulhat meg, az egyirányú információáramlás, a kvázi kapcsolat megnöveli a rajongók igényét az intimitás iránt.”³⁷⁸ Pataki Ferenc jegyzi meg, hogy a tömegkultúra legdinamikusabb alakítói és befogadói a fiatalok, akik ennek következtében a leginkább ki vannak téve a tömegkultúrát terjesztő csatorna, a tömegmédiá hatásainak is. „Korunk másik hiánybetegsége az azonosulási és odatartozási szűkösség: az identitáshiány. Mint Erikson rámutat, ez ismét csak jellegzetesen fiatalkori tünet, jóllehet napjainkban egyre kevésbé korlátozódik az ifjúkorra. Az identitás új és új átszerkesztése, fenntartása s az éppen adott helyzethez igazítása élethossziglani feladat lesz. Mármost a tömegszórakoztatás intézményes alakzatai és világszerte ismert személyiségei kettős rendeltetést is teljesítenek. Egyfelől azonosulási tárgyakat, követhető mintákat mutatnak fel: film és popsztárokat, kiemelkedő sportolókat,

³⁷⁵ "We define identification as the process by which individuals reconstruct their own attitudes, values, or behaviors in response to the images of people they admire, real and imagined both through personal and mediated relationships. Identification with celebrities occurs primarily through mediated relationships, as most people do not have personal friendships with celebrities or frequently see them in person." FRASER – BROWN 2002: 189.

³⁷⁶ Buda Béla 1994. <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11. Az embernek ez a fajta reprezentációs igénye merült fel a népszokások tanulmányozásánál is, melynek lényege, hogy az embereknek igényük van arra, hogy valaki megjelenítse számára azt, ahogyan ők is szeretnének megjelenni mások előtt.

³⁷⁷ "In compensation we have the fame of others – people we might have been if fate or even choice had not deprived us. The great of the past are, of course, already complete: dead as bodies, undying as images." BRAUDY 1986: 6.

³⁷⁸ RÁCZ 1998: 31.

*a tömegkultúra »nagyjait«. Másfelől részleges identitáskategóriákat teremtenek, amelyekhez tartozni lehet, amelyeket be lehet építeni az egyén azonosságtudatának szerkezetébe.*³⁷⁹

Ahogy a hősök iránti igényről szóló fejezetben említettem, minden korban megjelennek olyan összetársadalmi problémák, melyek megoldására az egyének önmagukban nem képesek így egy-egy az adott kor sajátosságait magukon viselő hőstől várják annak felszámolását. Ilyen hősök napjaink sztárjai is, akik saját korunk válsághelyzeteit hivatottak megoldani. Ahhoz, hogy bemutathassam a posztmodern sztárok legjellemzőbb tulajdonságait, az emberek fejében róluk kialakuló képet, meg kell ismernünk ezeket a „válsággócokat”. Hosszan tartó válságról van szó, mivel a tömegkultúra és a tömegkommunikáció kialakulása következtében az értékek sokasága – egyesek szerint hiánya – működési zavarokat idézett elő azoknak az intézményeknek és azoknak a gondolati, érzelmi, lelki, magatartásbeli tényezőknek a rendszerében, melyek segítik az embereket a világ átélésében, megértésében, alakításában. Abban, hogy a világban megtalálják az egyének a helyüket, szerepüket, feladatukat, hogy együtt tudjanak élni más emberekkel, hogy választ találjanak az élet és halál kérdéseire, s hogy életüket értelmesnek és tartalmasnak érezhessék.³⁸⁰ A válságok többsége azonban nem az adott rendszer pusztulásához, hanem megújulásához vezet. Hankiss Elemér megjegyzi, hogy *„a rendszer előbb-utóbb kiküszöböli rosszul működő, anakronisztikus elemeit, felszabadítja erőforrásait, alkalmazkodik a megváltozott környezethez, és bizonyos esetekben (ilyenkor beszélünk »fejlődésről«) a korábbinál magasabb szinten képes ellátni feladatait.*”³⁸¹ Ennek következtében *„egy korábban adott struktúrából s működési mechanizmusból átmegy – egy köztes, többé-kevésbé strukturálatlan állapoton keresztül, amelyet többen a »liminalitás« állapotának vagy határhelyzetnek neveznek – egy másik struktúrába és működési mechanizmusba.*”³⁸² Ez a strukturálatlan állapot napjaink „posztmodern” korszaka, melyben élünk. Kezdeté/vége pontosan meghatározhatatlan, ám a 19. századi előzmények után talán legegységelműbben a tömegkommunikáció folyamatos robbanásszerű változása indította el. Ez a robbanásszerű fejlődés azóta is tart, hiszen az emlékezés „külső tárolásának” helyszínéként utóbb felemelkedett az internet, ami miatt a tudás minden eddiginél jobban pluralizálódott, széttöredezett, s így nemcsak az emlékezés működése, de vele együtt a kultúra teljes folyamata is átalakul.³⁸³ Jelenleg a tudományos eredmények mellett társadalmi kontextusban inkább annak negatív(?) tendenciáit, problémáit láthatjuk. Napjaink problémái közt – a kultúra különböző aspektusait

³⁷⁹ PATAKI 1998: 131.

³⁸⁰ HANKISS 1999: 13.

³⁸¹ HANKISS 1999: 14.

³⁸² HANKISS 1999: 14–15.

³⁸³ Csepeli György kifejezésével élve létrejött a „wikitudás”, mellyel az internetet felhasználók közössége által szerkesztett elektronikus (www.wikipedia.org) enciklopédiára utal. Ebben az enciklopédiában valóban a közösség tudása jelenik meg, hiszen bárki fűzhet értelmezést, magyarázatot az egyes szócikkekhez.

kutatók egybehangzó véleménye szerint – egyértelműen kiemelkedő pozíciót foglalnak el az individualizáció, a szociális háló átalakulása és az „értékválság”. Az individualizáció alatt társadalmunk atomizálódását, a szociális kapcsolatháló átalakulását értjük. Ennek lényege, hogy a tömegtársadalom olyan egyénekből áll, akik egymáshoz úgy kötődnek, mint az atomok, azaz nincs köztük jelentőségteljes morális kapcsolat. Természetesen ezt sem vegytiszta értelemben kell elképzelnünk, ahol az egyes atomok egymástól teljes mértékben izoláltak, hanem olyan rendszerként, ahol a tagok viszonya pusztán szerződészerű, távoli és szórványos s nem közösségi és integrált. Ilyen helyzetben, amikor az emberek nem rendelkeznek biztos morális rendszerrel, hamis – vagy ál – értékrendszerek bukkannak fel, mondja Dominic Strinati.³⁸⁴ Mindenki számára jól látható, hogy a felnövekvő generációk életében a televízió mellett egyre fontosabb szereppel rendelkezik az internet, mely értelmezhető a kommunikáció új csatornájaként is, hiszen a képi és hang-anyag továbbítására is alkalmas.³⁸⁵ Az internet teremt egyfajta új kapcsolathálót, újfajta kommunikációt,³⁸⁶ ám a folyamat még csak mostanában indult el, így ennek értékformáló, építő/leépítő, gondolkodást, közmorált, identitást alakító funkciójáról egyelőre nem rendelkezünk bőséges információval. *„A mi esetünkben – és lehet, hogy ez a civilizációs váltások szokásos szerkezete – ket-tős tendencia figyelhető meg: ma még mélyülőben van a »válság«, még bomlófélben van a hagyományos európai civilizáció, de már megindult az új válaszok keresése. Lehetséges, hogy már megindult az európai-nyugati civilizáció egy új korszakának, változatának a kialakulása. Ez a folyamat azonban egyelőre még zavaros és ellentmondásos [...] Nem lehetetlen tehát, hogy a maga módján a proletár reneszánsz történetileg pozitív szerepet töltsen majd be. Lebontja a hagyományos civilizáció beidegződéseit, intézményeit, és előké-szíti egy új emberi magatartásnak, világlátásnak, cél- és normarendszernek: a nyugati civilizáció egy új korszakának a kialakulását.”*³⁸⁷

³⁸⁴ *“This means that a mass society consists of people who can only relate to each other like atoms in a physical or chemical compound. Mass society consists of atomised people, people who lack any meaningful or morally coherent relationships with each other. These people are clearly not conceived of purely and simply as isolated atoms but the links between them are said to be purely contractual, distant and sporadic rather than closely communal and well integrated. [...] The point here is that if no appropriate framework of moral order is forthcoming, if people do not have a secure sense of moral value, then a spurious and ineffectual order will emerge instead, and people will turn to surrogate and fake moralities.”* STRINATI 1996: 6–7.

³⁸⁵ Érdeemes itt megemlíteni a szabadidő kultúra eltöltésének legújabb változásait. A délutánokat, estéket a mai tinédzserek igen nagy hányada „skype-olással”, „msnezéssel”, „iwiwen”, „facebookon” tölti. Természetesen léteznek emellett a szabadidő eltöltésének egyéb módjai is, működnek továbbra is azok a szórakozóhelyek, szórakozási lehetőségek, melyeket megismerhettünk pl. Szapu Magda dolgozatából (SZAPU 2002: 136–159.), ám ezek a hétfői kikapcsolódás színterei. Iskolaidőben, hétköznaponként a televízió és az internet jelenti a legfőbb szórakozást számukra.

³⁸⁶ *„Az információs hálózatok és a televízió privát, intim személyközi kapcsolatokat színelnek oly módon, hogy vizuális kapcsolatok kialakulását tesszik lehetővé, amelyek a nap bármely szakában, nemzeteken és kultúrákon átívelve hozzáférhetőek, és üzeneteket ágyaznak be különböző, kulturálisan szentesített formákba – játékokba, történetekbe, beszélgetésekbe, csatornák közötti ugrálásba és »szörfözésbe.«”* MANNING 2001: 249.

³⁸⁷ HANKISS 1999: 20., 40.

Azt mindenesetre kijelenthető, hogy felbomlanak a hagyományos közösségek, átalakulnak az uralkodó értékek, maguk után egy olyan értékpluralizmust hagyva, mely sokfélesége folytán nem tud kialakítani egyfajta uralkodó kánont, hanem az egyénre bízva a választás jogát, aki azonban ezzel nem minden esetben tud élni. A magára maradt embernek már nincs mibe és kibe kapaszkodnia, csak vergődik a diadalmas öntudat és a félelem végletei között.³⁸⁸ Megnő tehát az igény a kulturális sarokpontok iránt s ezt az igényt jelenítik meg a sztárok, akik az általuk „választott” értékek, eszmék „üdvözítő” voltát hirdetik.³⁸⁹ Hatásuk tehát szélsőséges esetben az emberi élet „teljességére” is vonatkozhat, a vallásokéhoz hasonló megnyilvánulási formákat ölthet. Ebben a folyamatban igen nagy szerepet játszik egy vonatkozási csoport, azaz a rajongók közössége, melyben a személyiség megtanulhatja a sztár kultuszát, megerősítést kaphat hasonlóan gondolkodó társaitól. Ezzel egyszerre léphet ki az atomizált egyén státuszából illetve kaphat orientációs pontot a plurális értékrendszer „válságának” közepete.³⁹⁰

Mindezek után ki kell emelnünk azt a már többször érintett különbséget, ami a hősök és sztárok kultuszának kialakulása közt található. Míg a hősök a nemzet, a közösség sorsával, történelmével, fennmaradásával kapcsolatos problémákat oldották meg és keletkezésük is ezen körülményeknek köszönhető jelentős részben, addig a sztárok kialakulását és kultuszát már lényegesen individuálisabb problémák megoldása generálta. Eltérő tehát a kettő alapstruktúrája, ahogy Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor hangsúlyozta, hasonló ez a hagyományörző szokáskövetés és a divatkövetés eltéréséhez, ahol a „követés” közös ténye azonos alakúságot eredményez. Mindezek alapján megfogalmazhatnánk akár úgy is, hogy a sztárkultusz – mivel nem elégíti ki történelmi előzményének, „mintájának” alapvető funkcióit, így annak csupán „pseUDO” formája. Munkám következő fejezetéből kiderül, hogy napjainkban is léteznek azonban olyan sztárok, akikre mindez nem teljes mértékben alkalmazható, akik egyfajta összekötő szerepet töltenek be a két kultuszforma között.

³⁸⁸ HANKISS 1999: 32.

³⁸⁹ A magára maradt ember igényeit elégítik ki többek közt a szappanoperák is, melyek a társas lét alapvető helyzeteit járják körül. HANKISS 1999: 36–39.

³⁹⁰ Erre vonatkozólag érzékletes példaként említi meg Victor Turner a hippik communitas-át. TURNER 1997: 59.

Énekesek

Tanulmányom következő fejezetében a sztárkultusz talán legtömegesebb és a leginkább differenciált érzelmi reakciókat kiváltó csoportjával, a zenészekkel foglalkozom. Ez az a fejezet, mely a különféle sztártípusok közül a legtekintélyesebb nemzetközi kutatási előzményekre vezethető vissza, ennek következtében nem tekinthetek el attól, hogy felhasználjam azok eredményeit az összehasonlításoknál, elemzéseknél.³⁹¹

A megnyilvánulások terén tapasztalható gazdagság jelentős mértékben annak köszönhető, hogy a zene nagyfokú témabeli variabilitása miatt alkalmas arra, hogy a legszélesebb társadalmi közeget szólítsa meg. A dallamok, de még inkább a dalszövegek gyakorlatilag bármely életkorbeli-, műveltségi csoport érzelmeinek, problémáinak, vágyainak a megjelenítésére lehetőséget biztosítanak.³⁹² Emiatt tapasztalható, hogy a zenészek körül szerveződnek a legnagyobb rajongói közösségek, velük csak a hollywoodi színészek kultusza versenghet.³⁹³ A zenészek kultuszának komplex hatására talán máig is az ún. hippy-mozgalom szolgálhat a legjobb példával.³⁹⁴ A hatvanas évek végén, Amerikából induló mozgalom végigsöpört a nyugati világon, sőt, bár konszolidáltabb formában, bizonyos elemei a magyar könnyűzenei életben is terjedni kezdtek.³⁹⁵ A hippy mozgalom ame-

³⁹¹ A legbőségesebb anyag „természetesen” Elvis Presley kapcsán kerül elő. Elvis az a profán sztár, akinek alakja köré funkcionális értelemben véve vallásos jegyeket mutató, intézményesült kultusz épült ki. DOSS 1997., 1999., 2008. A könnyűzene „klasszikusai” közül Jim Morrisont MARGRY 2008., SÖDERHOLM 1990. kutatta, előbbi elsősorban a párizsi sírjánál előforduló paraliturgikus cselekvések és az oda irányuló zárandoklatok kapcsán.

³⁹² *“According to Adorno, the popular music produced by the culture industry is dominated by two processes: standardisation and pseudo-individualisation.”* STRINATI 1996: 65.

³⁹³ Magyarországon a színészek körül napjainkban közel sem épült ki akkora kultusz, mint Amerikában, ami jelentős részben annak tudható be, hogy a magyar filmgyártás népszerűségében messze elmarad a hollywooditól. A magyar színészek körül kialakuló kultusz az általam az intenzitás kapcsán felsorolt szintek közül megreked a második-harmadikon, azaz külső utánzásos mintákként működhetnek ugyan, ám vallásos attribútumok egyértelműen nem jelennek meg egyetlen ma élő, kultusszal rendelkező színésznél sem. Bemutatásukat, mivel lényegi újítást emiatt nem adnak, jelen dolgozatban mellőztem, hasonlóan sok egyéb sztártípushoz. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az elmúlt korok színészei körül lényegesen mélyebb kultusz szerveződött. (pl. Blaha Lujza, Karády Katalin, Jávor Pál) Ilyen például az 1976-ban elhunyt Latinovits Zoltán, a „színesz király” kultusza is.

Hasonlóképp megemlíthetjük, hogy a 20. század közepéig egyáltalán nem volt domináns a hollywoodi filmipar. Addig a filmsztárok legalább annyira európaiak is voltak, mint amerikaiak, ám az amerikai tőkefölény ezt a helyzetet megszüntette.

³⁹⁴ A zenészek körül formálódó kultusz természetesen nem ekkor kezdődött. Gondoljunk a jóval régebbi eredetű primadonna kultuszra!

³⁹⁵ Ami pedig nem konszolidálódott, az kialakította az underground stílust, az ellenkultúrát a hetvenes években. Erről bővebben lásd KLANICZAY 2003. illetve SZAPU 2002: 113–128.

rikai megjelenése szorosan összefonódott a zenén kívül a kultúra több területével, így a divattal, filozófiával, vallással, életmóddal, politikával.³⁹⁶ Nem térek ki részletesen ezekre, mivel szorosan véve nem tartozik témámhoz, így taglalásukra jelen dolgozat keretei közt nincs lehetőség.

Két magyar énekesen, a médiumokban megjelenő életútjukon, jellemzőiken illetve rajongóik viselkedésén keresztül próbálom bemutatni a leggazdagabb kultusszal rendelkező sztár csoportot. A két énekes társadalmi háttere eltérő, közönségük nemi- korbéli összetétele is más. Zámbó Imre elsősorban a középkorú hölgyek rajongására számíthatott, míg Rúzsa Magdolna jóval szélesebb rajongótáborra tett szert a kereskedelmi médiumoknak (is) köszönhetően, mely a tinédzserektől a nagyszülők korosztályáig szinte a teljes lakosságot lefedi. Ennek okát később részletesen kifejtem.

Ahhoz, hogy Zámbó Jimmy és Rúzsa Magdi emberekre gyakorolt hatását megértsük, mindenféleképpen szükséges néhány szót ejteni az 1989-es rendszer-változást követő magyar tömegkultúra és közhangulat jellemzőiről. Magyarországon a kommunista rendszer megdőlése után a nyugati eredetű fogyasztói civilizáció elterjedése éles változásokat generált. Az addig a nyugati kultúrát erősen szelektáló, cenzúrára épülő kultúrpolitika, mely a művészetek minden ágát, köztük a könnyűzenét is irányította, összeomlott.³⁹⁷ Ennek következtében a globalizáció bekebelezte a poszt-kommunista Magyarországot is. Az itt kialakuló tömegkultúra azonban a nyugatitól eltérő, sajátos formákat öltött. Egyrészt megtalálhatók benne a legmodernebb nyugati áramlatok, míg természetesen jelen vannak a kommunista időszak maradványai is, jelentősen differenciálva a

³⁹⁶ A hippiviseletet talán nem szükséges bemutatni, hiszen újból és újból visszatérve (ha egyáltalán vissza kell térnie és jelen nem volt mindvégig) napjainkban is találkozhatunk vele. A filozófia elsősorban a kor szellemét tükröző irodalmi alkotásokban jelent meg (Kerouac, Bukowski, Salinger stb.) valamint a hedonizmus szélsőséges felerősödésében (tudatmódosító szerek használata, szexuális tabuk levetkőzése stb.). Átalakult a mozgalomban részt vevők viselkedése, új közösségek (kommunák) alakultak, melyek hirdették az előbb megnevezett szabadságot. Új ideológiaként hódított a „vissza a természetbe”, a fogyasztói civilizáció elutasítása. Megjelentek új, főleg keleti vallások, kultuszok, akiket számos esetben zenészek népszerűsítettek: Sri Chinmoy (Santana), Maharishi Mahesh Yogi, akinek Transzcendentális Meditációs Központja a Beach Boys és a Beatles együttesek miatt vált – többek között – népszerűvé. A sort lehetne folytatni több hipporientált gyülekezettel (Aikido, Agykontroll stb.), de akár a kulturális antropológiából jól ismert Carlos Castaneda misztikus „regényeivel” is. A mozgalomról bővebben lásd MILES 2005., „A hippit tiltakozik a »pógár« (a mintaférj, a jó családapa stb.) ellen, a fogyasztói, a jóléti, az ipari, a posztindusztriális társadalom ellen. Az uniformizáltság, a műviség, a »krómvilág«, a »plasztikvilág«, a »linóleumvilág«, az elidegenedés világa ellen. Nem fogadja el az újbaloldal vezérideológiáját, a szervezett társadalmat (Ennek ellenére hippikommunákat hoznak létre – P.I.), a tételes világképet sem (Már önmagában az, hogy elutasítja a tételes világképet is egyfajta világképként értelmezhető! – P.I.) [...] alapértékei a szabadság, az egyenrangúság, a »virágok forradalma.«” SZAPU 2002: 112.

³⁹⁷ A kommunista Kádár-rezsim kultúrpolitikusa, Aczél György, a kultúrában bevezette az ún. „3 T elméletet”, melynek értelmében az alkotókat 3 kategóriába sorolták: támogatandó, tűrhető illetve tiltandó. Az utóbbi képviselőit a rendszer megfigyelte, folyamatosan zaklatta, esetenként bebörtönlözte. A szólás és véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása azt eredményezte, hogy megjelentek az 1970-es évek végén az „antikulturális celebritik”, akiknek jelentős része a rezsimet zenéjével kritizáló együttesek, énekesek. Bővebben lásd KLANICZAY 2003.

közízlést. Az új ideológiák beáramlása ugyanis nagymértékű ambivalenciát okozott a magyar populáris kultúra hordozói körében. Míg a fiatalabb generációk feloldódtak abban, addig az idősebbek közt sok eleme merev elutasításba ütközött. Ennek oka egyrészt, hogy a kultúra szabadsága mellett a gazdasági élet is a piacgazdaság talajára került s ez napjainkig is tartó, az életszínvonalat negatív irányba befolyásoló tendenciákkal párosult. Emiatt a Kádár-rendszer „puha diktatúrájában” már felnőttként élők körében kialakult egy jelentős nosztalgia az előző rendszer – melyben ők még fiatalon, életük teljében voltak! – relatív kiszámíthatósága és bizonyos mértékű anyagi létbiztonsága iránt. Ezt a jelenséget erősítették a modern tömegkultúrákra jellemző társadalmi változások: a társadalom atomokra hullása, az „interperszonális magány” kora, a szociális háló átalakulása, valamint a korszakunkra jellemző deszakralizációs, morális válság és -változások. Megmaradtak viszont olyan lokális kultúrák, melyek közízlésére a rendszerváltozás előtti állapotok jellemzők. Ez a kultúra termelte ki Zábó Jimmyt, máig legnagyobb, napjainkra már „szakralizált” ikonjává. A magyar populáris kultúra tehát, a többi posztkommunista országéhoz hasonlóan tipikus „*torlódott populáris kultúra*”, melyben egymás mellett él a helyi gyökerekkel nem, vagy csak alig rendelkező nyugati divat és a kommunista idők „tömegkultúrájának” maradványai.³⁹⁸

Az énekesek – mint minden egyes sztár – kapcsán megfigyelhetjük, hogy népszerűségüket, ismertségüket, kultuszukat jelentős mértékben a tömegmédiák alakították ki. Ennek következtében bizonyos kereteken belül olyanná kellett őket „formálni”, hogy megfeleljenek a főként a médiumok által irányított közízlésnek.³⁹⁹ Vonatkozik ez a múltjukra (életút folyamatos, latens megkonstruálása), jelenükre (külső megjelenésükre, cselekvéseikre) és jövőjükre (véleményüket, gondolkodásmódjukat kivetítik a jövőbeli cselekvésekre, követendő mintaként).

³⁹⁸ A kultúra változása az itt leírtaknál lényegesen bővebb elemzést igényelne, ám erre jelen munka keretei közt nincs lehetőségem.

³⁹⁹ Természetesen ez nem csupán a médiumok hatása miatt olyan, amilyen. A társadalomban meglévő igények nélkül nem lehetne sikeres a médiumok által diktált közízlés. Erről a dolgot korábbi fejezeteiben már volt szó.

A múlt retusálása, Jimmy és Magdi története

Zámbó Jimmy, született Zámbó Imre (1958–2001) a magyar pop történetének egyik legsikeresebb, ám egyben legellentmondásosabb alakja volt. Zenei tehetsége már gyermekkorában feltűnt. A Magyar Rádió gyermekkorúsában énekelt, majd elvégezte a budapesti zeneművészeti konzervatórium jazz szakát. 1986-ban sok más zenésztársához hasonlóan az Egyesült Államokba ment „vendéglátózni”. Az akkoriban nyugatra emigráló zenészekhez hasonlóan nyilvánvalóan a szabadabb légkör és szakmai lehetőségek valamint a kedvezőbb megélhetési körülmények motiválták. Bárokban, éttermekben énekelt és zongorázott jazz és blues dalokat. Ekkor ragadt rá a „Jimmy” művésznév, mivel nevének ehhez hasonló, becézett „Imi” alakját az amerikai közönség nem tudta megfelelően kiejteni. 1988-ban tért haza. Még ebben az évben megnyerte az Interpop zenei fesztivált, majd énekelt a *Filmszlágerek magyarul* című albumon s 1990-től egy csapásra ismertté vált. Ettől kezdve évente adta ki lemezeit (haláláig 13-at), melyek mind többszörös platinalemezekké váltak. Az eladási statisztikák alapján az 1990-es évek legsikeresebb előadója volt. Sikerének oka összetett, abban nagy szerepe volt a fent említett társadalmi változások mellett rendkívüli, 4,5 oktávós hangterjedelmének valamint romantikus, sokak által „giccsesnek” tartott slágereinek. Sikereit úgy érte el, hogy a kereskedelmi rádióadók és a zenei televíziók gyakorlatilag nem sugározták dalait.⁴⁰⁰ 1992-től megjelent neve mellett a *király* jelző használata, egyrészt PR-fogásként, másrészt mintegy hivatkozva a nemzetközi könnyűzene „ikonjaira”, Elvis Presley-re, „a királyra” vagy Michael Jacksonra „a pop királyára”. Halála váratlanul, sikerei csúcán következett be 2001. január 2-án hajnalban. A rendőrség közleménye szerint egy utószilveszteri partin véletlen balesetben hunyt el, fejbe lötte magát, ám rajongói gyilkosságról, rejtélyekről szólnak azóta is. Halála után lemezei rekord mennyiségben fogytak a boltok polcairól. Több könyv jelent meg életéről,⁴⁰¹ hotelt, kocsmát, zenei díjat neveztek el róla. A sikerek ellenére ambivalens megítélésű egyéniség. A hatalmas rajongótá-

⁴⁰⁰ A média szerepe mindezek mellett jelentősnek nevezhető, csak nem a kereskedelmi tv és rádióadók, hanem egyrészt a bulvársajtó kiadványai, másrészt a lokális rádióadók alakították népszerűségét.

⁴⁰¹ A teljesség igénye nélkül: Bodonyi László *Zámbó Jimmy nem csak dalban mondja el. Fejezetek a Király életéből*. Budapest, EPS Trade Kft., 2000

B. Molnár László, László József *A Király szívünkben él*. Budapest, Hungalibri, 2001

Háfra Mari *Szerelmem a királyság előtt. Zámbó Jimmy menyasszonya voltam*. Budapest, Totem Plusz, 2001

Tari Krisztián *Zámbó Jimmy testőre voltam*. Budapest, Százszorszép, 2001

B. Molnár László *Zámbó testvérek. Az összetört szívek*. Budapest, Hungalibri, 2001

Vágó Imréné *A negyedik lövés. A király halálának igaz története*. Gyöngyös, W. Stoker cop., 2001

Zámbó Krisztián *Vallomás édesapámról*. Budapest, Budapest Print, 2001

bor mellett rengetegen utasították el mind személyét, mind azt az irányvonalat, amelyet a zenei életben képviselt.⁴⁰²

Rúzsa Magdolna Rúzsa Sándor (apja nevét rendszeresen kiemelik, utalván ezzel az egykori betyárra) lányaként látta meg a napvilágot 1985-ben. A vajdasági Kishegyesen élt szüleivel és két testvérével. A délszláv háború miatt nagy szegénységben éltek, megszenvedték a magyarság ellen irányuló diszkriminációt is. Magdi a középiskola elvégzése után főiskolára szeretett volna menni, ám a magyarságot sújtó etnikai diszkrimináció miatt nem vették fel, így szülésznő lett. Egy vajdasági „ki-mit tud?” vetélkedőn 2004-ben már díjat szerzett, ismertté azonban a „Megasztár 3” televíziós tehetségkutató vetélkedő tette. Ennek köszönhetően jelent meg első albuma, mely háromszoros platinalemez lett, míg második albuma kétszeres platinalemez. 2007-ben az „Eurovision” nemzetközi zenei vetélkedőn indult, ahol kilencedik helyezést ért el, ám az európai zenei szakma szavazatai alapján ő lett a különdíjas.⁴⁰³

Zámbó Jimmyre és Rúzsa Magdira különösen igaz, hogy igazán népszerű hős napjainkban is főleg azokból lesz, akinek valamilyen kapcsolata van a rajongótábor életével, társadalmi helyzetével. Ezek alapján válhatnak ugyanis életpéldákká, mintaképekké, akik a vágyott életutat testesítik meg „híveik” szemében. „Beléjük sűrítenek mindent, ami a mindennapi életben hiányzik az embereknek: gazdagságot, hatalmat, szépséget, tehetséget, gyönyörökkel, izgalommal és égi harmóniával teli, jelentőségteljes életet. Az élet teljességét. Végso fokon még a halál fölött is diadalmaskodó életet.”⁴⁰⁴ Ez a vágyott életút sem szakadhat el azonban a gyökerektől, attól a társadalmi közegtől, amelyből származik, meg kell maradni továbbra is a „nép gyermekének”.

„Magdi Szentlőrincen volt nem rég és ott voltam én is és 1 kis kutyás kulcstartót adtam. Neki amit egyből föl is tett a táskájára.”⁴⁰⁵

„Kedves Magdi! közel ötven évesen nem tudok betelni a hangoddal, végre megtaláltam a tv2 archívumában a videókat, amiben énekelisz, és még mindig naponta hallgatlak. a hangod minden rezdülését imádom, sírok-nevetek tőled...büszke voltam rád végig a megasztár alatt, mintha a kislányom lennél...”⁴⁰⁶

Ennek a jelenségnek igazán eklatáns változatát figyelhettük meg a Zámbó Jimmy sírjánál előkerülő visszaemlékezésekben.

Dalia László *A dal ugyanaz marad*. Budapest, Media Nox, 2002

Zsávolya Zoltán *Jimmy visszatér*. Budapest, Crampas Kft., 2003

⁴⁰² Az énekes életéről szóló részt a www.warnermusic.hu valamint a <http://zambojimmyfan.gportal.hu> web-oldalak alapján állítottam össze. Az összes általam áttekintett sajtóorgánium ezek alapján közölte az énekes életéről szóló híreket.

⁴⁰³ A sztárok életútjának folklorisztikai szempontú elemzését lásd a Hős motívumok a sztárok életútjában című fejezetet!

⁴⁰⁴ HANKISS 2002: 105.

⁴⁰⁵ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴⁰⁶ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

„Nagyon közvetlen volt. Zalatnayról ezt nem igazán tudtam elmondani, más nem igazán ment ki az emberek közé koncert után, Jimmy nem vágott föl, mint énekes. Akiknek fölvitte Isten a dolgát, azok csak mondják, de valójában már ők is csak lekezelik az embereket. Jimmy azonban, ő megmaradt olyan, amilyen volt ... ő megmaradt egyszerűnek, ő nem élt vissza ezzel ... Amiben tudott, segített. Segítette a szegényeket.”⁴⁰⁷

„Én soha nem szoktam temetésre járni, de Jimmy az más, merthogy Jimmy az közüünk való volt, és nekiünk énekelte a dalait. Éppen ezért nagyon bánom, hogy nem jöttem ki már éjszaka a templomhoz, de hát a korom miatt, tudja...”⁴⁰⁸

Zámbó Imre azonban nem csak énekelt a „népéhez”, hanem tett is érte. „Amiben tudott segített...segítette a szegényeket.” Segítőkétségéről is több történet születésének lehettünk szem- és fültanúi. Egyes elbeszélések szerint ő építette a csepeli görög-katolikus templomot egyes egyedül, míg más változatokban annak felépülése jelentős részben neki köszönhető, mivel hozzájárult egy nagyobb összeggel.⁴⁰⁹

Mindkét énekes népszerűsége természetesen elsősorban átlagon felüli hang adottságaiknak köszönhető. A rajongók számára ez a legfontosabb, abszolútizált pozitív tulajdonság, ez emeli őket mások fölé.

„Január 2-a után (2001. január 2-án halt meg Zámbó Jimmy. – P.I.) figyelem az énekeseket és megfogalmazódik bennem, hogy ez hang? Hol van ez a hang? Utána bekapcsolom a magnót és egész más...Jimmynek olyan hangja volt, hogy... lehetett volna belőle, ha nem popba, hanem operába kezd, lehetett volna belőle egy... egy Pavarotti, ha képezi magát és gyakorol, hát csodálatos hangja volt...”⁴¹⁰

„Olyan őstehetség volt, hogy mindent sokkal szebben adott elő, mint az eredeti. Már '93-ban is azt mondtam, hogy úúú, az a hang, 4 és fél oktáv, zeneileg ismerem, tiszteltem. Olyan istenadta hangja volt, mint senkinek! Még a Louis Armstrongnak se!”⁴¹¹

„A Magdi a legjobb, neki van a leggyönyörűbb hangja az egész világon, és ezt jobb, ha mindenki belátja, sokan nem tudják, milyen a a jó énekes(nő), és milyenek a jó számok, mert hülye repperek. A Magdi a legjobb, és őszinte azt mondja amit érez, és nem azért mondja, hogy higgyék el, hogy milyen jó ember, hanem ő ilyen, és őt ezért is szeretjük, nah meg a hangjáért!!!”⁴¹²

„Nem...én ezt egyszerűen nem értem...miért falvakban játszik és nem fut be külföldön...ezt a hangot mindenkinek ismernie kell... Ha az Usában, Angliában, v Németo.-ban született volna atomtámadás lett volna...a világ legjobb, legnagyobb hangjait leéneкли... ezt mindenkinek tudnia kell...létezik a csoda!”⁴¹³

⁴⁰⁷ 43 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁰⁸ 70 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁰⁹ A valóságban Zámbó Jimmy egy koncertjének bevételét, ami nagyjából 1 millió forint, ajánlotta fel az akkor már épülő csepeli görög katolikus templom számára.

⁴¹⁰ 64 éves férfi, 2006. 01.02. Csepeli temető

⁴¹¹ 64 éves férfi, 2006. 01.02. Csepeli temető

⁴¹² Hozzászólás az énekesnő egy rajongójának honlapján. <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴¹³ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

„Ha több ilyen finom lelkű férfi lenne, mint Jimmy, akkor sokkal több boldog nő lenne. Persze mindezidáig megfeledkeztem gyönyörű, finom, álomszép hangjáról, ami persze nem utolsó: Jimmy hangja a világ legszebb hangja. Nála gyönyörűbbet nem ismerek.”⁴¹⁴

A hangjával kapcsolatban látható pozitív érzelmek a holdudvar-hatásnak megfelelően kivetülnek az énekesek egyéb tulajdonságaira is. A kiváló énekesből egy idő után jó képű, szép, tehetséges táncos (Rúzsza) illetve zongorista, dobos, bokszoló (Zámbó) válik.

„Szerintem Magdi naon király!!! nemcsak hangilag hanem külsőleg is!!! ;) nagyon irigylem!!! :D

ANNYIRA lennék a helyében!!!”⁴¹⁵

„Én is így gondolom. Nagy kincs nekünk ez a leány. Akár az igazgyöngy. Megkockáztatom, ha semmi hangja sem volna, akkor is megélné, prózában is hatna a deszkákon. Meg sem kell szólalnia és árad belőle a tisztaság, a szépség, az igaz. Egy varázslat.”⁴¹⁶

„Finoman fogalmazva is Jimmy-rajongó vagyok. Úgy érzem nálamnál nem szeretheti jobban senki Jimmyt. Ezzel persze nem szeretném Őt kisajátítani, de szerintem az én Jimmy iránti szeretetem olyan mély, hogy ezt már nem lehet felülmúlni. Imádom Jimmyt, soha senki ilyen nagy hatással nem volt rám, mint Ő. Jimmyt a legelső időkben valami zenés műsorban pillantottam meg a tv-ben, talán a »Még nem veszíthetek« c. dalát énekelhette. Ott menten azt hittem, földbe gyökerezik a lábam. »Jézusom, ki ez a hapsi?« »Ki lehet ez?« »Te jó ég, milyen helyes!« »Hogy hívhatják?« »Mi lehet a neve?« Jimmy szemét lehunyva énekelt, kezét szívére tette, gyönyörű haja lenyűgöző, sudár termete megkapott, stb. Olyan hatást tett rám, mint még senki más. Azt hiszem ezt szokták úgy nevezni, hogy szerelem első látásra.”⁴¹⁷

„Jimmyről én csakis szuperlatívuszokban tudok beszélni. Jimmy kinézete is lenyűgöző: a markáns, helyes vonásai, a szép, ápolat fürtös haja, a gyönyörű, sudár termete, csodás, kifejező tekintete nagyon helyessé teszi Jimmyt. Én Őt nagyon szép embernek látom, nagyon helyes férfinak, mondhat bárki bármit.”⁴¹⁸

„Így született. Ilyen isten adta adottságai voltak [...] soha nem volt hamis, soha nem volt berekedve, még 10 doboz cigaretta után sem [...] felénekeltek az 5 dalt úgy, hogy közben volt vagy 8-10 köhögő-rohama. Én ilyent még nem láttam [...] tökéletes ráérése volt minden zenei stílusra. Azonnal megmondta, hogy ez jó, azért volt jó, mert, sőt ha nem jó, azonnal megmutatta bármilyen hangszeren. Játszott zongorán, gitáron, dobon stb. Jól dobolt.”⁴¹⁹

⁴¹⁴ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26

⁴¹⁵ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴¹⁶ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.15.

⁴¹⁷ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

⁴¹⁸ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

⁴¹⁹ *Mai Nap* 2001.02.01.

„Jimmy jó bunyós lehetett volna [...] nemcsak a zenében, a bokszban is tehetséget mutatott [...] jó érzéke volt a sporthoz, nem csak az ökölvíváshoz, amikor például kispályán fociztak, bebizonyosodott, hogy technikás, gyors.”⁴²⁰

„Elég sokat lőtt is, a kezében volt minden tudomány. Jól célzott.”⁴²¹

Az énekesek csak pozitív tulajdonságokkal rendelkeznek rajongóik szemében. A média által terjesztett rosszindulatú pletykákat szerintük – pl. Zámbó Jimmy csalta a feleségét, verte a családját, sokat ivott stb. – pedig pusztán az irigység szülte, de ha így is volt, megbocsátható neki, hiszen ő is ugyanolyan ember, mint ők, ő is vétkezhet: *„jó ember volt, amennyire mink is”*. Ilyen esetben egy-egy negatív véleményt a rajongók – az énekesekkel érzett közösség, kötődés miatt – személyes támadásként fognak fel.

„Átkozott legyen minden fiú, aki valamit is mond ellene, átkozott legyen, mert ez a mi, hát nem tudom, magyar, magyar királyunk, fiunk, nem tudom, énekesünk, mármint Szerbiába is...”⁴²²

Értelmezésük alapján a rajongásig tisztelt sztár egyértelmű személyiségjegyekkel rendelkezik. Ez nem csupán azt jelenti, hogy őszinte, azaz *„az, ami valójában”,* hanem azt is, hogy személyisége abszolút értelemben jó, azaz mentes mindenféle negatívumtól.

„Egyszer az életben el kellene hinni, hogy élnek még ilyen emberek »túl az óperencián«! Segítsünk neki azzal, hogy elhisszük, hogy nem akar becsapni, és hiteles amit csinál! Túl rövid ideje él még itt ahhoz, hogy képmutató legyen.”⁴²³

„Figyelj fullsister nem kellene Magdit bántani mert ő nem változott hanem ő ugyanaz a lány maradt aki volt. Arról nem tehet hogy sokan irigyek rá amiért jó hangja van és ilyen sokat éért amit szeretett volna és ez mindenkinek szól aki Csak irigy,támadja Magdit „amiért állítólag annyi pénzt kér a koncertjeiért’ és ahoz különben is senkinek semmi köze,és magdi még ingyen is eljönne kncertezni ha valaki megkérné rá És azt a pénz különben is szétosztják a zenekarral.”⁴²⁴

A kérdésre, hogy hiszi-e, hogy Jimmy verte a családját és csalta a feleségét, egy rajongó a következőket válaszolta: *„És aztán? Ki nem? Én is, én is, én is!”* Ez a válasz visszavezet *„a nép fia”* effektushoz, hiszen minden jó tulajdonsága – melyek kiemelték a profán világból – ellenére megmaradt annak részeként.

A rajongók megnyilvánulásai a médiumokban olvasható, látható életutat több, lényeges momentummal egészítették ki. Ezek az attitűdök visznek át bennünket a sztárkultusz további megnyilvánulási formáihoz, elsőként az identitásra gyakorolt hatáshoz.

⁴²⁰ *Mai Nap* 2001.01.16.

⁴²¹ *Mai Nap* 2001.01.18.

⁴²² 30 éves férfi, 2001.01.20. Csepeli temető

⁴²³ <http://sgforum.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431&order=timeline> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴²⁴ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

A zene jól láthatóan olyan kulturális jelenség, mely kötetlen dallamánál és szövegeinél fogva különösen alkalmas arra, hogy a társadalom szélesebb köre számára úgy tűnhessen, hogy bizonyos mértékig saját véleményét, attitűdjét látja abban tükröződni. Az énekesek ennek következtében „hasonlóvá válnak” – legalábbis ők a dalszövegből erre következtethetnek – a rajongóhoz. A „hasonló hasonlónak örvend” szólás pedig jól tükrözi a rajongótól a sztár felé irányuló érzelmeket. A korábbi nyilatkozatok közt található olyan, mely Rúzsa Magdi iránt anya-gyermeki kapcsolathoz hasonlítható érzelmekről tanúskodik „... büszke voltam rád végig a megasztár alatt, mintha a kislányom lennél.” illetve olyan is, mely fizikailag tartja vonzónak az énekesnőt. Ám ezeknél jelentősebbnek kell tartanom azt, amikor az énekes saját tevékenysége, véleménye hozzájárul a rajongó világképének, gondolkodásmódjának változásához. Rúzsa Magdi pusztán vajdasági származásánál fogva egyfajta azonosulási és önreprezentációs mintaként is funkcionált a határon túli magyarság számára. Jelentőségét felerősítette, hogy a 2004-es emlékezetes népszavazásban a magyar lakosság nem járult kellő számban az urnákhoz elé ahhoz, hogy a kettős állampolgárságról szóló referendum érvényes legyen. A határon túli magyarság számára Rúzsa Magdi olyan személy volt, aki az általuk „cserbenhagyásként” és egyértelműen negatív élményként megélt politikai esemény után szimbolizálta, hogy ők „legalább olyanira magyarok”, mint az anyaországbeliek.

„Jujj! Én nem néztem a megasztárt, nem nagyon nézek tv-t, de ledöbbsentett a tehetségemre. Büszke vagyok rá, hogy ő is határon túli... A tehetsége meg égi...”⁴²⁵

„Kedves Magdi, ez az üzenet Neked szól, remélem olvasod. Sajnálom, de mélységesen nagyot csalódtam benned. A kérdésem igen egyszerű: hogy lehet az, hogy elmész a zenekaroddal egyetemben egy olyan párt rendezvényére zenélni, akik 2004-ben még elutasították Téged és nem utolsó sorban elutasították honfitársainknak (direkt idézőjel nélkül!) azt az alapvető jogát, hogy megkaphassák magyar állampolgárságukat? [...] Hatalmas megdöbbenéssel fogadtam a hírt.”⁴²⁶

Zámbó Jimmy temetésén számos rajongó a határokon túli magyarság képviselői közül került ki. Esetükben Zámbó Jimmy a magyarságtudat megtestesítőjeként és ébren tartójaként működött. Egy vajdasági fiatalember hangsúlyozza többször is, hogy Jimmy nemcsak egy énekes, hanem a magyarság énekesese.

„Szerbiában is vagyunk elnyomottak, vagyis magyarok, akik, akiknek volt egy fiú, aki magyaroknak énekelt... Jimmy ugyanaz, Jimmy mindenkinek belebújt a szíve háta mögé valahogy... még attól is valahogy 170 km-rel arrább a háta mögé. Jimmy őszintén, szívből-lélekből énekelt nekünk, mindenkinek, az összes magyarságnak az egész világon, Ausztráliától Kanadáig, Ausztriától Zimbabwe-ig.”⁴²⁷

⁴²⁵ A hozzászóló magát székelynak nevezte. <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosit o=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴²⁶ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.14.

⁴²⁷ 30 éves férfi, 2001.01.20. Csepeli temető

Az identitásra gyakorolt hatás kapcsán figyelembe kell venni, hogy ezek egy részét a dalszövegeken keresztül érik el. Dalaik olyan üzenetet hordoznak rajongói számára, melyek azok mindennapi érzelmi életében egy űrt töltenek be, illetve problémáikra vigaszt nyújtanak. (Ezzel kapcsolatban lásd Stark és Bainbridge elméletét a kompenzációról leírtaknál!) Így megtalálhatók Zámbó szövegei közt a szerelem elmúlásáról, a házastársi hűtlenségről, a kicsapongó, ám tetteit megbánó férfiről szóló szövegek. A dalokat hallgatóik gyakran úgy értelmezik, mintha azok saját életükről, saját párjuk szájából hangoznának el:

„[...] Te voltál minden, ami boldoggá tett engem,
Bocsáss meg mindent és kezdjük újra el.
Bárhol és bármikor,
Mindig hozzám tartozol.
Maradj hát egy életen át,
Ne menj el, hogyha hív a világ. [...]
Veled szép volt minden éjszakánk,
Hisz én nem szerettem így még senki mást.” (Zámbó Jimmy: *Bárhol és bármikor*)

„Hosszú volt az éjszaka, jó a társaság
Későn mentem csak haza, nem vigyáztam rád
Ó, milyen az ilyen, ó...
Egy jó asszony mindent megbocsát
Mindig megbocsát nekem, most is megbocsát nekem [...]
És te jó vagy velem, kedvesem
Hány éve így van ez, már nem változom
Hosszú minden éjszaka, hiába fogadkozom
Ó, milyen az ilyen, ó...” (Zámbó Jimmy: *Egy jó asszony mindent megbocsát*)

„Most kell, hogy nagyon szeress,
szorítva magadhoz ölelj,
mert most semmi nem biztos,
van jó is olyan rossz.
Most kell, hogy nagyon szeress,
gyöngén, türelmes lehetsz,
csak észre ne vegyétek,
hogy nem vagyok kemény.” (Zámbó Jimmy: *Most kell, hogy nagyon szeress*)

Zámbó Jimmy ezek alapján nevezhető ma a „szeretet apostolának”, hiszen rajongói szerint napjaink elidegenedett korában zenéjével elsősorban a szeretetet juttatta el az otthonokba.⁴²⁸

⁴²⁸ Ahogy a sztárkultuszt generáló tényezőknél korábban jeleztem, ezek közül az egyik legfontosabb a „szeretethiány”.

„Szeretetet lehetett tőle tanulni, a dalaiban mindig a szeretetet fejezte ki.”⁴²⁹ „A mi érzéseinket énekelte ki, azt amit mi gondolunk, csak ő ezeket sokkal szebben megfogalmazta.”⁴³⁰ „Az fáj igazán, hogy nem ír több dalt, nem lesz több koncert, nem ír több szöveget, amit igenis ...mi nem tudnánk megfogalmazni.”⁴³¹ „Ő nemcsak prédikálta a szeretetet, meg minden, neki szívből jött.”⁴³² „Amikor volt mondanivalója, a lelkéből, a szívéből jött.”⁴³³ „Az ember úgy érzi, hogy a dalaival mégis valaki mellettem áll és segít a gondolaival.”⁴³⁴

„Jimmy hihetetlen finom, érzékeny lélekkel rendelkezik. Ő nem ebbe a világba való volt. Dalaiban hihetetlen dolgokat énekel meg. Az élet örömeit, kínjait, a másik féltését, megbocsátást, Isten-hitet, szeretetet stb. éneklie meg. Olyan gyönyörű dolgokat énekel meg, amit azt hittem idáig, hogy ilyet még csak gondolni sem gondolnak az emberek, nemhogy kimondanak, ill. Jimmy kiénekelte. Érzelmie kimondhatatlanul mélyek, ilyen mély érzésű emberrel még nem találkoztam soha. A férfiak példát vehetnének Róla, milyen finoman éneklie meg gyönyörű érzéseit egy nő iránt: a féltésről, a másik elvesztésének félelméről, a szeretett nőt iránta érzett szerelméről biztosítja, stb. Jimmy el merte énekelni legbelsőbb, legtitkosabb, legféltettebb érzelmeit, az élettől való félelmeit, ezzel kiadva magát. Engem viszont éppen ez a csodálatos, finom őszintesége nyűgözött le. Jimmy helyes mivolta, és a rendkívüli mély érzésvilága fogott meg.”⁴³⁵

Jól láthatóan napjainkra is érvényes Bausinger megállapítása: „A szentimentalizmus befolyását a legújabb idők népi kultúrájára és szellemiségére aligha lehet túlértékelni [...] Az »épületes« irodalom, amely az igazán illetékesnek mondható Hedwig Courths-Mahler szerint – megmutatja, »milyen szépnek kellene lenni az életnek, ha az emberek jók volnának«, ma is virágzik számtalan könyvben és filléres regényújságokban éppúgy, mint a »keresztény családoknak szóló« füzetekben. Ezek ugyanúgy, mint sok film, »giccses emberképet«, ⁴³⁶ a »feszültségek nélküli, háborítatlan ember« képét rajzolják

⁴²⁹ 43 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴³⁰ 48 éves nő, 2002. 01.02. Csepeli temető

⁴³¹ 27 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴³² 70 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴³³ 40 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴³⁴ 52 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető.

⁴³⁵ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

⁴³⁶ Dolgozatomnak nem feladata és nem célja esztétikai minősítést mondani a témánk kapcsán felmerülő személyekről és alkotásairól, ugyanakkor feltűnő hasonlóságok jelentkeznek napjaink sztárjai, az általuk létrehozott alkotások esztétikai- tartalmi jellemzői, továbbá a befogadó közösség – később bemutatandó – érzelmi, értékrendszerbeli elvárásai és sajátosságai valamint a „giccsről” megfogalmazott tanulmányok tézisei között. Érdemes egy pillantást vetnünk Hermann István véleményére. „Giccs ugyanis nem keletkezhetne, ha nem lenne giccsember, aki a giccset szereti [...] A giccsember legfőbb jellemvonása [...] hogy önmagát állandóan igazolva akarja látni, mert a giccsember létét, gondolatvilágát, érzelmeit stb. társadalmilag igazolni kell. Ő válik társadalmi normává önmaga előtt, és ő válik természetesen önmaga normájává is. Ez az önigazoló tendencia egyúttal igazolja azt is, hogy a giccsember, aki benső lényében egy Napóleonnak, egy Hamletnek vagy egy Pierre Bezuhovnak véli magát, tulajdonképpen csak a társadalmi körülmények sajátos összejátéka folytán nem tudta ezt bebizonyítani önmagáról, a giccs azonban éppen ennek egyetlen lehetséges bizonyítékát nyújtja [...] A jellemhiányos ember mindig valami vagy valaki más nevében él. Teljesen elveszti autonómiáját, felöltheti mindenkinek az alakját, erkölcsileg »gumiemberré« válik, szellemileg pedig dogmaként kezelt álgazságok hatása alá kerül.” HERMANN 1971: 51–54.

meg.⁴³⁷ Zámbo Jimmy elsősorban azok számára vált hőssé, akik nem nevezhetők a magyarországi rendszerváltás haszonélvezőinek. Őt zömmel a dolgozó emberek, a kétkezi munkások, az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, azaz az egykori munkásosztály tagjai emelték a szakrális szférába – részben már életében. Egy olyan társadalmi csoportról van szó, melynek tagjai a napi 8 óra munkából csak nehezen tudnának megélni, így kénytelenek gyakran mellékállást is vállalni. A munkában eltöltött idő növekedésével párhuzamosan azonban egyenes arányban csökken a családjukra fordított idő mennyisége. Ennek következtében a szabadidős tevékenységet, szórakozást számukra sok esetben egyedül a televízió jelenti.⁴³⁸ Jimmy sztárrá válásának egyik alapja az, hogy az énekes és dalai tulajdonképpen ezen emberek lelki igényeit, érzelmeit testesítik meg, kompenzálva ezzel azok életének hiányosságait. Betölti azt az űrt, amely bennük keletkezik azért, mert nem képesek megvalósítani saját személyiségük, vágyaik egy bizonyos szegmensét. A rajongók tehát egy kompenzációs rítus keretében önmagukat, saját hiányosságaikat próbálják kivetíteni az énekesre. Kapitány Gábor és Kapitány Ágnes ezt a társadalmi csoportot „középkultúraként” határozta meg.⁴³⁹ A középkultúra szerintük több, markáns jellemvonással rendelkezik. Ezek közül az első az egyértelműség. A legfőbb törekvés az, hogy maga körül áttekinthetőséget teremtsen, mindenféle ellentmondás nélkül. „A jó és a szép legyen szép és jó, a rossz és a csúf legyen rút és rossz.”⁴⁴⁰ Azokat az alkotásokat kedvelik, melyek közérthetőek, kellemesek, világuk jól átlátható. Elvárják, hogy a szórakozás, művészet tárgyai könnyen fogyaszthatók legyenek. Szükségük van továbbá egyfajta idillre is – ahol megtalálható a biztonság, középpontban a család, otthon eszményével – ahol a rossz jelen van ugyan, de annak erői legyőzhetőek. Kapitányék a következőkben határozzák meg e kultúra legfontosabbnak tartott értékeit: a kemény munka tisztelete, a közönség szolgálata – „milyen nagy ember és mégis őt, a közép emberét szolgálja” – és a természetesség – „úgy csinál,

A hasonlóság magyarázatáért az hozható fel, hogy a tömegkultúra kialakulása, a kultúra nivellálása okvetlenül színvonalzuhanást okoz, mivel középpontjában, mondja Hermann, csakis a giccs lehet. (HERMANN 1971: 189.) A giccsre ugyanis jellemző egyrészt a szinesztézia elve, azaz egyidejűleg a lehető legtöbb érzékelő csatornára kíván hatni, a középszerűség – melynek következtében olyan tömegművészet marad, amit könnyen be tudnak fogadni – harmadrészt a túláradó érzelmesség, a halmazás és a zsúfoltság. Azok az értékek, melyek leginkább jellemzik a giccset, meglehetősen hasonlítanak a posztmodern kor napjainkban jelentkező problémáira. Ilyenek érték a biztonság, a „szív komfortja”, meghittség, gyengédség, a birtoklási rendszer, mely szerint az ember értékét az általa birtokolt tárgyak mennyisége mutatja meg. MOLES 1996: 71–72. A giccs fogalmát egyetlen esetben sem értékminősítésként használom.

⁴³⁷ BAUSINGER 1995: 136.

⁴³⁸ *“It seems to be Adorno’s opinion that most people in capitalist societies live limited, impoverished and unhappy lives. They become aware of this, or are made to become aware of it, from time to time. Popular music and film do not actually function to deny this awareness, but they do act reconcile people to their fate. The fantasies and happiness, the resolutions and reconciliations, offered by popular music and film make people realise how much their real lives lack these qualities, how much they remain unfulfilled and unsatisfied.”* STRINATI 1996: 69.

⁴³⁹ KAPITÁNY – KAPITÁNY 1998.

⁴⁴⁰ KAPITÁNY – KAPITÁNY 1998: 68.

mint bárki, mint mi magunk”.⁴⁴¹ Ezek azok az értékek, jellemzők, melyek megjelennek a dalszövegekben illetve az énekesek egyéb tulajdonságai kapcsán.

Végső fázisban a sztárok szakrális tulajdonságokat, jellemzőket nyernek. Ezt figyelhettük már meg valójában akkor is, amikor Rúzsa Magdolnát nem csak jó énekesnek, de szép nőnek, jó embernek titulálták a rajongók, ám sokkal nyilvánvalóbb jelekkel is találkozhatunk, elsősorban a sztár személyével kapcsolatos diskurzusokban. Jimmy kézfogása olyan volt, „*mintha Isten fogta volna meg*”, „*én egy Istennek tartottam szinte*”, „*ő tényleg a földön járt, ahhoz viszonyítva, hogy milyen nagy ember volt*”. „*Magdi egy isten a sok közül!*”

„*Jimmy olyan lény, aki nagyon rendkívüli. Isten nekünk teremtette, hogy gyönyörködjünk benne, a hangjában, dalainak mondanivalójában. Jimmy nem ebben a világban élt. Különbösen én sem ebben az alantas, ocsmány világban élek, de Jimmy sem itt élt. Fizikálisan persze, hogy itt élt közöttünk, de lelke nem ebbe a világba való volt, s nem is ennek az undorító, szennyes világ része volt. Nem véletlen, hogy Isten ilyen korán, ilyen fiatalon magához szólította.*”⁴⁴²

Nem csupán az „elvakult rajongásról” van itt szó, hanem a sztár számukra már olyan emberként működik, akinek külső megjelenése, életvitele, gondolkodása követendő mintaként szolgál. A különböző rajongói csoportok, klubok legfontosabb összetartó ereje a személye. Az ilyen csoportok soha nem azért szerveződnek, mert az egyes tagok összetartozása olyannyira fontos szempont lenne számukra, hanem azért, mert így akarják egyrészt táplálni a sztár kultuszát, másrészt saját maguk identitását szeretnék megerősíteni. Gondolkodásuk, kinézetük módját próbálják a külső, hasonló mintákkal igazolni. Láthattuk, hogy az egyes ilyen csoportok a kohézióban központi szerepet ellátó sztár elleni támadást saját maguk elleni személyes támadásként fogják fel.

A középkori látomásokhoz hasonló módon találkozhatunk napjainkban is azzal, hogy a sztár halála után megnyilvánul rajongói előtt. Itt már nem tömegek előtt lejátszódó jelenségekről van szó, hanem a vallásosság individualizálódásának jobban megfelelő egyéni élményekről, álombeli látomásokról.

„*Jimmy elvesztése után 90 (kilencven!) álmot láttam Vele, ill. Róla. Ezek az álmok csodásak, legtöbbjükben Jimmyvel nagyon jó nexusban vagyok: Ő is szeret engem, én is Őt. Legtöbb álmomban közeli nexusban vagyok Vele. Vannak ezek között az álmok között vidámak, szomorúak, elgondolkoztatóak, ledöbbentőek. De sok-sok álmom arról szól, hogy Jimmy „kiszáll” a sírjából 1 napra a rajongói kedvéért, vagy éppen csak az én kedvemért, s az álmom végén örökre „visszaszáll” a sírjába. Minden esetre imádtam Jimmyvel álmodni, mert addig is élőben láthattam Őt. De az a tény, hogy Jimmy a nap végén „visszaszáll” a*

⁴⁴¹ KAPITÁNY – KAPITÁNY 1998: 69.

⁴⁴² Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét 2007.01.26.

sírója, ez a tény a legvidámabb álmomat is szomorúvá tette. Mind a 90 álom le van írva, kincsként őrzöm őket, mint ahogy a Jimmy halála után megjelent cikkeket is.”⁴⁴³

Ennek a szakralizálásnak egy megnyilvánulási formája, amikor a sztár dalai-ból valami „természetfeletti dolog” sugárzik, melynek hatására gyógyulás, „több-let energia”, testi- lelki megnyugvás érhető el.

„Akinek szíve van és lelke van, az meggyógyulhat Zámbo Jimmy dalaitól!”⁴⁴⁴

„Mikor énekelni hallom, lelkem felszáll az égbe. Dalait hallgatni maga a megtettesült nyugalom. Jimmy dalai száz levél szeduxennél többet érnek. Dalaiból árad a nyugalom, Jimmy ontja a szeretetet dalai által. Mikor haza megyek, az ajtót becsukom magam mögött, s bekapcsolom a magnón Jimmyt, s onnantól jól érzem magam.”⁴⁴⁵

„Szia Magdi! Négy gyermekes anyuka vagyok és amikor a fáradtságtól egy kicsit elnyűtt vagyok, a te zenéd mindig erőt ad, jókedvre derít. Csodálatos amit csinálsz!”⁴⁴⁶

„Akkor tettük fel, ha valamilyen problémánk volt. Én akkor biztos, hogy betettem vagy a kocsiba a kazettáját, vagy otthon meghallgattam, és az ember leül, megnyugszik, s utána egy megkönnyebbülés, szóval abszolút megnyugtató zenéje volt...”⁴⁴⁷

„Nekem Jimmy számai adtak erőt, olyan erőt adtak, hogy Szigethalom és Pásztó között 44000 km-t vezettem le '97-ben, de ezt úgy higgye el, hogy a Jimmy dalai, beültem a kocsiba, bekapcsoltam a magnót, egyedül én száguldottam, és újra értelmet kaptam, hogy van...és ahogy éneklie az Ave Maria-ban, hogy mindbe a szövegeket, igenis azt szívből énekelte. És nagyon sok embernek adott erőt.”⁴⁴⁸ Ő meséli, mintegy megerősítve önmagát, hogy a tévében hallotta és újságban olvasta, amint gerincműtéses és sok más beteg gyerek azzal vigasztalódott a kórházban, ha a nővérek elmentek, hogy a paplan alatt hallgatták Jimmy kazettáját.

Itt már látható, hogy mindezeket a szakrális tulajdonságokat részben a médi-umokból, szerzik be. A média tehát itt sem csupán információforrás, hanem ezzel már a gondolkodás, világkép, cselekvések irányítója is. A következő cikkre-zelek jól érzékeltetik a média és az interjúk anyaga közti szerves kapcsolatot.

„Rúza Magdi koncertjeire gyógyulni járnak az emberek! Magdiért rajonganak az emberek! Koncertjeire felüdülni járnak, hiszen olyan energiát sugároz, hogy haza térve egy új embernek érezhetik magukat. [...] Egyébként valóban nagyon sokan mondtak nekem olyan dolgokat és többször fordultak már hozzám azok az emberek, akik esetleg betegnek érezték magukat. Azt mondják, gyógyulni jönnek, mert valami olyan különös energiát éreznek, miközben énekelek, amitől felfrissül a lelkük. Megmondom őszintén én magam is hiszek ezekben a dolgokban.”⁴⁴⁹

⁴⁴³ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét 2007.01.26. Hasonló beszámolóval találkoztunk annak a hölgynek az esetében is, aki álmait a temetőben tett látogatásakor említette meg. Lásd a szekuláris zarándoklatokról szóló fejezetet.

⁴⁴⁴ 70 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁴⁵ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét 2007.01.26.

⁴⁴⁶ Pintérmé Magdi, 2008.09.11. <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=ruzsamagdika&id=1144775862>

⁴⁴⁷ 28 éves nő, 2001.10.31. Csepeli temető

⁴⁴⁸ 54 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁴⁹ <http://www.sztarbutik.hu/?cikk=494> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.19.

„Neuhold Sándor saját bevallása szerint Jimmy segítette át a nehéz napokon, a halál küszöbéről hozták vissza dalai. Ugyanis Neuhold Sándor 3 éve komoly gerincműtéten esett át, és a teljes bénulás fenyegette. Az operáció éjszakáján, amikor a család már hazament, Sándor pedig nem tudott elaludni, Jimmy-nótákat hallgatott. A sztár egyik dala, az *Adj erőt, Istenem* című hitet adott neki.”⁴⁵⁰

„Melicher Ferencné határozottan állítja, hogy ő bizony lábra állt Jimmy dalaitól. Néhány nappal korábban, mielőtt fia megajándékozta volna egy pár kazettával, illetve Jimmy legeslegutolsó koncertjének videójával, még ágyban töltötte az egész napot, s a legnagyobb erőfeszítésbe került akár a konyhába is kibotorkálnia [...] Melicher néni 75 százalékos mozgássérült, már 10 évvel ezelőtt leszázalékolták, s élete legnagyobb álma egy saját rokkantkocsi. Ha Jimmyt hallgatok, jobban érzem magam. Nem esik nehezemre a mozgás. Reggelente, amikor beveszem az orvosságaimat, mindig bekapcsolom a videón ezt a koncertet is...”⁴⁵¹

Meg kell ugyanakkor jegyezni, – amit a tanulmányban többször hangsúlyoztam – hogy mindezek a média híresztelések nem válhatnak az orális folklór részeivé, ha nem találkoznak a befogadó közösség erre vonatkozó igényeivel.

A sztárok kultuszának szakrális oldalához kapcsolódik a sztárról készült képek felhasználása a mindennapi életben. A sztár képe, a szentképek posztmodern megfelelőjének tekinthető. Hans Belting megjegyzi, hogy a képek a hívók vágyaiban mindig is jelen voltak. A szentképek „mélyebb rétegeket érintettek és más kívánságoknak tettek eleget, mint amilyenekre az egyház élő képviselői képesek voltak.”⁴⁵² Alapvetően három változattal találkozhatunk.

Egyrészt a „posztmodern szent sarok” kialakítása a lakáson belül, ahol megtalálhatók a sztár poszterei, esetleg – ereklyeként funkcionáló – autogramja, koncertjére szóló belépő stb. illetve a technikai fejlődés hatásával terjednek a róla szóló videók, dvd-k.

„Nagyon szeretem a hangod!

Ha látnád a szobám, elájúlnál!

Telle van magdival.”⁴⁵³

„Van otthon egy két méteres Magdim.”⁴⁵⁴

„Kedves Magdi! közel ötven évesen nem tudok betelni a hangoddal, végre megtaláltam a tv2 archívumában a videókat, amiben énekelsz, és még mindig naponta hallgatlak. a hangod minden rezdülését imádom, sírok-nevetek tőled.”⁴⁵⁵

„A híres emberek [...] amelyekkel a képeken kapcsolatba kerülünk, ránk sugározzák – legalábbis szeretnénk, ha ránk sugároznák – a hozzájuk kapcsolódó, az egyén súlyát ezáltal megemelő képzeteket. E törekvés jelen van akkor is, amikor híres, számunkra tekintélyt

⁴⁵⁰ *Mai Nap* 2001. 01. 11.

⁴⁵¹ *Story* 2001. 03. 29.

⁴⁵² BELTING 2000: 1.

⁴⁵³ <http://sgforum.hu/listazas.php3?azonosito=ruzsamagdika&id=1144775862> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.

⁴⁵⁴ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=rmagdi&id=1143393431> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.

⁴⁵⁵ <http://sgforum.hu/listazas.php3?azonosito=esztio7&id=1159728293> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.

jelentő emberek képeit tesszük ki a falra vagy dolgozóasztalunkra. A mágia elve szerint ilyenkor a mi munkánk szellemét, a mi otthonunk, a mi életünk légkörét is áthatja az, amiért tiszteljük őket. Az ilyen képalkalmazásból a portrét körülvevő, a példaképhez asszociált szimbólumok tárgyegyüttesének segítségével afféle kis »házioltár« is kinőhet [...] A példaképeknek állított »házioltárok« ugyanakkor kiépítőjük önkifejezésének is tekinthetők, hiszen többnyire akkor jár el így valaki, ha úgy érzi, hogy a példakép valami olyasmit képvisel, ami az ő személyiségének (is) fontos része.”⁴⁵⁶ A szent sarok a ház szentélye, ahol a szentképek, szobrok, a Szentírás található, ahol csak tiszta cselekedeteket lehet végezni. Itt a szentképek szerepét átveszik a poszterek, képek a szentírásért pedig a kivágott újságcikkek, valamint a cd-lejátszó.⁴⁵⁷ Ez a profanizált változat sem csupán az emlékezés funkcióját tölti be, hanem egyes esetekben az imádkozás színtere is. Ki kell ugyanis emelni, hogy maguk a sztár rajongói sok esetben vallásosak. A vallási jegyeket magára öltő sztárkultusz tehát nem zárja ki a „hagyományos” vallásosságot, a kettő a rajongók személyében sok esetben megfér egymás mellett.⁴⁵⁸ Az ilyen, magukat vallásosnak tartó rajongóknál láthatjuk legszembetűnőbben, hogy a sztárkultusz esetében előkerülnek a „hagyományos” vallások kelléktárába tartozó rítusok.

„Szűk szavú vagyok, különben is szerbül már jobban tudnám kifejezni magamat, mert Jugoszláviából jöttünk... Elmondtam egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet, mert Magyarországon is a Miatyánk, meg Jugoszláviába is, meg Romániába is a Miatyánk az Miatyánk, az Üdvözlégy az Üdvözlégy Mária. Elmondtam nem tudom hány imát magamba...”⁴⁵⁹

„Jimmy az idők végezetéig egyedi, különleges és tökéletes marad! Amióta meghallottam a halálhírét nem térek magamhoz! Nem hiszem el, hogy itt hagyott minket... Állandóan hozzá fohászkodom, imádkozom reggel, délben, este... Otthon leülök a posztere előtt, meggyújtok egy gyertyát és imádkozom. Hozzá, érte... és tudom, hogy hallja,

⁴⁵⁶ KAPITÁNY – KAPITÁNY 2000a: 149.

⁴⁵⁷ „...egy képnek akkor van szakrális-mágikus funkciója, ha mintegy fétissé válva, maga helyettesíti az ábrázolt objektumot, vagyis eggyé válik vele. Ebben a szemiózisban eltűnik a különbség az ábrázolás és az ábrázolt dolog között: a kép tehát nem ábrázol vagy jelképez valamit, hanem maga is azonossá lesz a megjelenített transzcendens valósággal [...] Ugyanazok a képek a kommunikáció különböző médiumaiban és műfajaiban jelenhetnek meg.” TÁNCZOS 2007: 9–10.

⁴⁵⁸ Több médiában is megjelenik a vallásosság, mint érték felfogás. „Zenéjével is az Urat akarta hirdetni [...] a vallás a zenéje által olyan otthonokba is bejutott, ahol nem mélyen hisznek Istenben.” (Mai Nap 2001.01.16.)

„Jimmy és családja húsvétről húsvétra ott ült a templom padjaiban, nem ritkán könnyes szemmel.” (Mai Nap 2001.01.18.)

„Jimmyvel 1999-ben ismerkedtem meg. Akkor adományozott a templom építésére nagyobb összeget. Lévén mélyen vallásos, ezután is többször találkoztunk.” (Mai Nap 2001.01.18.)

„Istenfélő volt, szívében nem lakozott bosszú vagy harag” „a vallás a zenéje által olyan otthonokba is bejutott, ahol nem mélyen hisznek Istenben.” „ő azokat szólította meg, akik ritkán vagy egyáltalán nem járnak templomba. Fontos volt számára, hogy felhívja az emberek figyelmét a jóistenre.” (Story 2001.01.18.)

⁴⁵⁹ 30 éves férfi, 2001.01.20. Csepeli temető

*tudom... Mert nem lehet máshogy. Tudom, hogy Ő már fent van a mennyben és vár rám.*⁴⁶⁰

A vallással való kapcsolatot mutatja az a rajongó által festett kép is, mely az énekest egyértelműen a kereszténységből származó attribútumokkal ruházza fel,⁴⁶¹ illetve a rajongók által írt versek tömkelege, melyek közös vonása, hogy több, a kereszténységből vett elem megjelenik bennük (mennyország, angyalok, szentté vált énekes, angyali kórus, Jézus, Atyaisten, Sátán).⁴⁶²

Másrészt a sztár képeit kezelhetik úgy is, mint egy családtagét, azaz beteszik a családi fotóalbumba, esetleg külön albumot nyitnak neki. A sztárt, akit ugyan nem ismernek személyesen, közvetlen hozzátartozóként kezelik, alátámasztva ezzel a médiumok befolyását az emberi kapcsolatháló átalakulására, valamint a televízióval folytatott képletes, fantáziabeli kommunikáció nagyon is valóságos hatását.⁴⁶³

*„Egy albumot készítek... sok újságom van, rengeteg van, nagyon régen gyűjtöm és hát például Lady-t⁴⁶⁴ azt különszedtem, meg most a Jimmy-nek is csinállok egy ilyen kis map-paszerűséget, úgy, hogy csak az ő cikkei, képei, meg ilyesmi lennének benne [...] gyűjtöttem, mert most őt vettem előre, Jimmyt [...] nagyon kiemelem őket.*⁴⁶⁵

*„A prospektusokat megőrzöm, olvasgatom, hogy egy nagyszerű emberre és mondan-dójára emlékezzem.*⁴⁶⁶

*„Minden egyes újságot megvettem Jimmyről, s 14 lefűzhető, nylontasakos dossziém van Róla. Ezen kívül 4 nagy fotóalbum Jimmy sírjáról, mikor hozzá mentem, s a külön-böző emlékesteokról, ill. Jimmy-díjkiosztó ünnepségekről, stb.*⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ 52 éves nő, 2001.10.31. Csepeli temető

⁴⁶¹ Lásd a mellékletben található képet!

⁴⁶² „Születésnapodon a mennybe érkezel
s az angyalok kórusa Neked énekel.

Belépsz a kapun a tündöklő fénybe,
Remélem boldog leszel odafenn az égbe.

Az Úr vigyáz Rád,

Én őrizlek Téged.

Szívemben, lelkemben,

Amíg csak élek.” /Betty/

„Ma 6 éve végetért egy álom,

A boldogság, a fény eltűnt angyalszárnyon.

A legdrágább kincsért Isten érkezett

S Ő magával vitte a fényt, az életet.

Nem pótolja senki és semmi csodálatos lényét,

Míg az angyalokat dalolni tanítja, emeli a varázslatos mennyország fényét.” /Zsuzsanna/

⁴⁶³ A tömegkommunikációval kapcsolatos kutatásokból tudható, hogy a televízió (kisebb mértékben a rádió) műsorával az ember képzeletbeli kommunikációba lép. A műsor úgy jelenik meg számára, mintha valódi interaktív situáció lenne, valódi kommunikáció jönne létre, amihez fantáziája segíti hozzá.

⁴⁶⁴ Utalás Lady Dianára.

⁴⁶⁵ 52 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁶⁶ 52 éves nő, 2001. 01.20. Csepeli temető

⁴⁶⁷ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

Eltűnik tehát a távolság, a sztár és rajongója közt valóságos érzelmi szál alakul ki – még ha ez csak egyoldalú kapcsolatot feltételez is. Megállapítható tehát, hogy létezik egyfajta paraszociális kapcsolat a rajongók részéről, melynek lényege, hogy a rajongó és a rajongásának tárgya közt létrejövő mindenféle kötelék a média, s nem pedig a hétköznapi kommunikáció keretei közt keletkezik.⁴⁶⁸

„Persze minden műsorban hatalmas élmény volt Őt látni, lenyűgözött a kinézete, és az egyénisége, amely lejött a képernyőn keresztül. S ami a legérdekesebb, ott, mikor legelőször megláttam Jimmyt 16 éve, amit beleláttam akkor, hogy milyen egyéniség, ill. ember lehet, ugyanaz a kép alakult ki róla a millió cikk, könyv alapján, (amik a halála után jelentek meg), mint amit 16 éve, még a nevét sem tudva beleláttam Jimmybe. Hogy milyennek láttam Jimmyt 16 éve ott abban a zenés to-műsorban, és milyennek látom most a dalai alapján, és a sok cikk, meg könyv alapján? Mint említettem, a kettő kép nagyjából megegyezik).“⁴⁶⁹

Végezetül megjelenik a sztár képe olyan szituációban, mely a tágabb közvélemény előtt fejezi ki, hogy a rajongó kötődik hozzá. Így tűnik fel ruhadarabokon, elsősorban pólókon,⁴⁷⁰ valamint személyes honlapok háttereként. A képek felhasználására akkor kaphatunk magyarázatot, ha mindezt a vallásosság irányából közelítjük meg. A szentképek egyik fő funkciója, hogy *„helyettesi minőségükben lehetőséget nyújtsanak arra, hogy az emberek lojalitásukat vagy annak megtagadását kifejezzék. A demonstratív vallásgyakorlás azok közé a rendszabályozási alkalmak közé tartozik, amelyeket minden vallás megkíván követőitől.“*⁴⁷¹ Ebből a nézőpontból a poszterek hasonló funkciót töltenek be a búcsújárók körmeneti zászlóihoz is, melyek egyrészt megjelenítik közösségük védőszentjét, amivel egyben kifejezik az iránta érzett vallásos tiszteletüket, valamint szimbolizálja a közösséghez való tartozásukat, ezáltal identitásukat is.

⁴⁶⁸ Lásd ROJEK 2001., ill. BARBAS 2001.

⁴⁶⁹ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét 2007.01.26.

⁴⁷⁰ A divattal kapcsolatos kutatásokból tudható, hogy az öltözködési stílus egyben kulturális szimbólum is. A ruha és viselője között organikus kapcsolat van, mely emóciókkal telített. *„A viseleti rendszer a maga funkcióival csak egy része az élet általános struktúrájának, amely olyan dolgokon alapul, mint világgép, gazdasági rendszer stb.“* BOGATIRJOV 1982: 102. A divattal kapcsolatban bővebben BARTHES 1982a, 1982b

⁴⁷¹ BELTING 2000: 1.

A mondák

A két bemutatott sztár közül – a posztmodern folklór keretei közt – jelentősnek nevezhető mondakör alakult ki Zábó Jimmy alakja körül. A „Zábó Jimmy - mondakör” kialakulása rögtön a tragikus események bekövetkezése után megkezdődött. Meg kell azonban jegyezni, hogy Zábó Imrét, számos más sztárhoz hasonlóan már életében „legendás történetek” egész sora vette körül, melyek közt találhattunk pozitívát (gyermekszerető), jótékony, megmaradt „egyszerűnek” sztárrá válása után is – és negatívát egyaránt – alkoholizál, veri a feleségét,⁴⁷² drogozik stb.

A mondák legnagyobb része eleinte a halál körülményeivel kapcsolatban keletkezett. Ebben szerepe volt természetesen az egymásnak ellentmondó, vagy homályos híradásoknak is. Habár a rendőrségi közlemények kizárják az idegenkezűség lehetőségét, a médiumok – és természetesen a rajongótábor is – mindenáron fenn akarják tartani a rejtélyesség látszatát:

„Hitetlenkednek a rajongók - „Hülyének néznek minket” – Titkok Jimmy halála körül”⁴⁷³

„Tud valamit? Hívja a Blikket!”

„...az eddigi nyilatkozatok, hivatalos közlemények továbbra is egymásnak ellentmondanak vagy egyszerűen értelmezhetetlenek. A Blikk kérdéseire továbbra sincsenek válaszok.”⁴⁷⁴

Az ekkor keletkezett szóbeli változatokban jelentős része ennek megfelelően kizárja a véletlen baleset lehetőségét. Mert „akinek ilyen istenadta hangja van, az nem ölheti meg magát.” Hasonló esemény látható, mint ami az egykori betyárok kapcsán is megfigyelhető, kiknek halála mindig rejtélyes körülmények között, árulás folytán történt. Zábó Imrénél a következő variánsokkal találkoztam.⁴⁷⁵

1. Gyilkosság történt. A leggyakoribb elkövetőként az énekes felesége jelenik meg. Egyes változatok megmagyarázzák az okokat is.
 - a. Van, ahol amiatt történt a gyilkosság, mert Jimmy állandóan verte a nőt. Esetenként ehhez még hozzáteszik, hogy előző este Jimmy úgy megverte az asszonyt, hogy a helyszínre érkező mentősöknek 20 000 Ft-ot adott feketén, hogy ne vigyék be az ambulanciára.

⁴⁷² Ezzel kapcsolatban olyan történetek is keringtek, mely szerint a mentősök azt várták, hogy az énekes minél gyakrabban rúgjon be, mert akkor mindig megverte a feleségét és a helyszínre érkező mentősök fejenként 10 000 Ft-ot kaptak, hogy ezt eltussolják.

⁴⁷³ *Blikk* 2001.01.17.

⁴⁷⁴ *Blikk* 2001.01.17.

⁴⁷⁵ Itt kell megköszönnöm Grynaeus Tamás szíves segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta az általa, a napilapokból összegyűjtött variánsokat.

- b. Máshol a családi dráma háttérében az énekes egy színésznőhöz fűződő kapcsolata húzódik.
- c. Egy másik verzió szerint azon a hajnalon a lakásban családi veszekedés tört ki, ami valahogy a tragikus eseményekbe torkollott.
2. Gyilkosság történt, de a tettes nincs meghatározva. Erre utal egyes változatokban a helyszínre érkező mentősök nyilatkozata, mely szerint a lőtt seb helye, jellege olyan volt, hogy az önkezdésért egyértelműen kizárja.
3. Gyilkosság történt, és az alvilág keze lehet a dologban, mert *„nagy pénzek voltak itt benne!”*⁴⁷⁶
4. Gyilkosság történt, a nagyobbik fia keze van a dologban, *„az biztos! Az még most is ott ül a börtönben!”*
5. Öngyilkosság történt. Ennek szintén több oka lehet. A leggyakoribb változatok szerint a sztár nem tudta már áthidalni azt a szakadékot, ami a médiában róla festett kép és a valódi énje között volt. Elege lett a sztárságból, az állandó zaklatottságból. Depresszióba esett, amit már a Szilágyi Jánossal folytatott beszélgetésén is érezni lehetett.⁴⁷⁷ Más szerint családi és egzisztenciális problémái voltak.
6. Véletlen baleset történt. Ennek szintén számos okával találkozhatunk:
- részeg volt, alkohol hatására cselekedett.
 - részeg volt, de ezt kiegészíti, hogy „murizott”, ami miatt a környékbeliek az utcán tiltakoztak – ezért lőtt ki: *„Én vagyok a Király, majd én megmutatom, hogy ki a király!”* – mondta, majd kivette a tárat a fegyverből és *„brahiból halántékához tartotta”*.
 - kábítószer hatására cselekedett
 - fegyvertisztítás közben történt a baleset. Valami megzavarta, aminek hatására ő kilőtt az ablakon. Később elterjed, hogy ez a valami a szomszéd kakasának kukorékolása volt.

Több változat foglalkozik a halál egyéb körülményeivel, melyek mind a rejtélyt fokozzák:

- a baleset helyszíne: emeleti szoba, kert
- a lövések száma: egy, kettő, négy, öt
- a lövések iránya: vaktölténnyel a levegőbe; csak a szobába; a kakasra; az utcára – ezt kiegészítik olyan variánsok is, mely szerint az utcán és a kertben találtak töltényhüvelyeket, csak el akarják tussolni
- a jelenlévők száma: három fő, öt fő
- túl gyorsan lezárták az ügyet

⁴⁷⁶ Ezt a változatot a halál egy éves évfordulóján jegyeztem fel.

⁴⁷⁷ A műsort 2000 decemberében vetítette a Magyar Televízió.

Mondai elemek jelennek meg továbbá a temetéssel kapcsolatban. Szájról – szájra terjednek a történetek a tömegekről, a hatalmas ajándékokról, az elragadtatott gyászról. Megjelennek a rajongók, akik időt, pénzt nem kímélve hozzák ajándékaikat, vagy hatalmas vagyont áldoznának a sztár erekyéért.⁴⁷⁸

A Zámbo Imre halálánál kialakuló mondák nyilvánvaló kapcsolatot mutatnak a mondai hősökkel. Az, hogy a rajongók szemében imádott sztár élete ennyire értelmetlen, sőt groteszk módon ért véget, maga után vonta, hogy rögtön elkezddődött a rejtélyes halálról és a mögötte húzódo „összeesküvésről” szóló mondák születése, amihez, mint jól láthattuk, tevékenyen hozzájárultak a tömegmédiu-mok is. A folyamat egyértelmű csúcspontja, mikor az újságok címlapjain megje-lent egy kép a halott énekes bal karjáról, amelyen egy vágás éktelenkedett. „Természetesen” a szakértők sem tudták egyértelműen megmondani honnan is származhat, de azt már közlik, hogy dulakodásra utaló elszíneződéseket és kar-molás nyomokat találtak. Sokkal kisebb teret szenteltek később annak a hírnek, hogy ezek a vágásnyomok a boncolás közben keletkeztek

Richard Baumann részletesen leírja, miért kell kizárnunk a folklór területéből a modern tömegkommunikációt, vagyis a rádiót, televíziót. Véleménye szerint a tömegkommunikációs eszközök által terjesztett jelenségek a közösségi életben gyökereznek ugyan, ám azt kívülről alakítják és gyarapítják, nem követelnek részvételt, csupán azt, hogy a tömegek fogyasztókká váljanak, továbbá közléseik nem változtathatók, rögzültek.⁴⁷⁹ A „mass culture theory” mindezek mellett úgy véli, hogy a tömegmédiu-mok termékei nem csak, hogy nem részei a népi kultú-rának, de még csak nem is képesek kielégíteni az emberek igényeit, érdeklődé-sét.⁴⁸⁰ A Zámbo Imre személye kapcsán kialakult mondakör – véleményem sze-rint – rácafolt e tézisekre. Brunwald meghatározása alapján a folklór alkotások jellemzőit öt pontban foglalhatjuk össze. 1. szájhagyomány útján terjed, 2. a folklór hagyományos, 3. változatokban létezik, 4. anonim, 5. formulaszerűsége törekszik.⁴⁸¹ A populáris médiu-mokban a sztárokról cirkuláló történetek mind-ezen kritériumoknak megfelelnek, még a Nagy Ilona által megkérdőjelezett hagyományosságnak is.⁴⁸² Láthattuk, hogy ezek a történetek archetipikus mintá-kat használnak fel, olyanokat, melyek több évszázada megtalálhatók a folklór-ban. Ezek adaptálódnak saját korunkra, változnak meg oly módon, hogy a ma emberének szükségleteit elégítsék ki. Ezek a szükségletek nyilvánvalóan eltérnek a korábbi korokétól, ám több lényeges ponton hasonlóságot mutatnak velük.

⁴⁷⁸ Lásd például a később szóba kerülő tatabányai családot, aki koronát készített a temetésre, vagy azokat a rajongókat, akik hihetetlen összegeket áldoznának a sztár személyes tárgyaiért.

⁴⁷⁹ BAUMANN nézetét idézi NAGY 2005: 465.

⁴⁸⁰ „...cultural products like cinema could not be art because they no longer possessed the 'aura' of authentic and genuine works of art, nor could they be 'folk' culture because they no longer came from the 'people', and therefore could not reflect or satisfy their experiences and interests.” STRINATI 1996: 4.

⁴⁸¹ NAGY 2005: 466.

⁴⁸² NAGY 2005: 466.

„Szekuláris” zarándoklatok

Köztudomású, hogy Zábó Imre váratlanul, a rajongókat sokkoló hirtelenséggel hunyt el, népszerűsége csúcán. A halállal lépett át Zábó kultusza véglegesen egy olyan határt, mellyel szakrális mivolta betetőződött. *„Ha az emlékezés kultúrája elsősorban a múlthoz fűző viszonyt jelenti, és ha múlt ott támad, ahol Tegnap és Ma különbsége tudatosul, akkor a halál e különbség ősi tapasztalata, a megholtakra való emlékezés pedig a kulturális emlékezés ősfarmája [...] A holtakra való emlékezés vissza- és előretekintő emlékezésre tagolódik. Egyetemesebb, eredendőbb, természetesebb jelenség a visszatekintő emlékezés: az a mód, ahogy egy csoport együtt él a maga halottaival, a továbbhaladó jelenben emlékezetében tartja az elhunytakat, miközben önnön egységének és épségének olyan képét alakítja ki, amely magától értetődően öleli fel őket is.”*⁴⁸³

A rá való emlékezés első közösségi rítusa a gyász kinyilvánításához kötődik. Zábó Jimmy halála után Magyarország rendszerváltozás utáni történetében eddig példa nélküli méreteket öltő spontán megmozdulások történtek, melyekre dolgozatomban a „szekuláris” zarándoklat terminust használok, megkülönböztetve ezzel a hagyományos vallások mindegyikében megtalálható zarándoklatoktól. Habár a két jelenség nagyon közel áll egymáshoz, szükségesnek érzem elválasztásukat.

A zarándoklat kifejezést elsősorban *peregrinatio sacra* értelemben használom, azaz mint „szent helyek felkeresése vallási indíttatásból”. A zarándoklat minden esetben együtt jár a résztvevők számára bizonyos mértékű aszkézissal, lemondással és önsanyargatással.⁴⁸⁴ Ha a „szekuláris” zarándoklatra szeretnénk definíciót adni, az teljes mértékben megegyezne ezzel, ám a definíció feloldása során felszínre kerülnek az eltérések. A hely szentségét nem vonhatjuk kétségbe ez esetben sem, hiszen mint az alábbi fejezetből kiderül, az a rajongók számára kiválik a hétköznapi tér- és idősíkból. A „vallási” indíttatás is megtalálható, hiszen a halott sztár köré épített kultusz a rajongók számára vallásként funkcionálhat, ám lényeges eltérés, hogy tárgya egy olyan személy, aki a profán világ része. Ez többek közt azt is magába foglalja, hogy ez a személy önmagát még életében nem tüntette fel semmiféle vallási szerepben, sőt vallásossága sem volt egyértelmű. Személye szakrális jelleget csupán a rajongói szemében kapott. Zábó Jimmy szakrális személlyé válása viszont nem lenne elképzelhető a napjainkban zajló szekularizációs folyamat nélkül, ám az, hogy szakrális személlyé válik, egyben azt is jelzi, hogy a szekularizáció együtt jár a deszekularizációval,

⁴⁸³ ASSMANN 2004: 61.

⁴⁸⁴ PUSZTAI 2004: 27–29.

melynek során a profán világ szereplői nyernek vallásos attribútumot. A „szekuláris” zarándoklat kifejezés használatát tehát azért érzem szükségesnek, mert a zarándoklat esetünkben a „szekularizáció” következtében alakulhat ki egy olyan személy köré, aki élete során a profán szférába tartozott.

Zámbó Jimmy halála után közel 3 héten át tartó spontán zarándoklatok indultak meg, melynek ekkor még egyetlen színhelye volt, az énekes csepeli háza. Jimmy halálának hírére már a tragédia éjjelén százak vittek virágot, méceszt, plüss állatokat. Esetünkben a gyász kifejezésének közösségi megnyilvánulásával van dolgunk. A rajongók, tisztelők hitük szerint elmondanak egy imát az énekes lelki üdvéjért vagy némán kegyeletüket, együttérzésüket nyilvánítják. Hasonló tömeges jelenségeknek lehetünk szemtanúi számos sztár halálakor. A zarándoklatok színhelyei ekkor még általában azok a helyek, melyek közvetlenül kapcsolatban álltak a néhai sztárral, illetve magával a tragédiával (pl. a lakás, a tragédia színhelye, a kórház, ahol ápolják). Ezzel párhuzamosan megindulnak az „internetes- vagy virtuális zarándoklatok” is. Tömegével jelennek meg népszerű internetes portálok fórum rovataiban az énekesrel foglalkozó témák. A hozzászólások közt az alábbi tematikájú csoportok különíthetők el: 1. részvétet, sajnálatot kifejező, 2. az énekes teljesítményét, kvalitását elismerő, 3. a rejtélyekről, tisztázatlan eseményekről szóló, 4. a gyász tisztaságára felszólító, 5. a kereskedelmi médiumok üzleties szemléletét elutasító hozzászólások. Az interneten megjelenő üzenetekben rendre feltűnnek gyertyák, virágok illetve az énekesről készült fotók.

A zarándoklatok egyértelmű csúcspontja a temetés napja. Egyrészt, mivel ekkor jelenik meg a legnagyobb tömeg,⁴⁸⁵ akik utolsó útjára kísérik el a sztárt, másrészt mivel új zarándokhely megnyitásának lehetünk szemtanúi. Utóbbi esetben a fogyasztói civilizáció előre megkonstruált zarándokhelyéről van szó, hiszen Csepel legnagyobb kereskedelmi központjában rendeztek be egy Zámbó Jimmy emlékkiállítását, ahol a rajongók megtekinthették a sztár életéhez kötődő „ereklyéket” (mikrofon, fellépő ruha, iskolai bizonyítvány stb.). Ezzel párhuzamosan indul be a modern ereklyekultusz a tömegmédiumok asszisztálásával. Egy szent utóélete ugyanis leglátványosabban a köréje kiépülő ereklyekultuszban nyilvánul meg. A halott sztárhoz kapcsolódó dolgok egyszerre felértékelődnek, megkezdődik az ereklyék gyűjtése. A legjobban ezt a lemezek és könyvek eladási statisztikái jelzik, melyeken Jimmy Guinness-rekordot döntött azzal, hogy a MAHASZ⁴⁸⁶ eladási lista első 13 helyét egy időben az ő lemezei foglalták el. Megjelennek a hírek arról, hogy a sztár legelszántabb rajongói mekkora összegeket képesek kifizetni egy-egy tárgyért.

⁴⁸⁵ Zámbó Jimmyt a zord téli időjárás ellenére több tízezren kísérték el utolsó útjára. A résztvevők számáról csupán becslések jelentek meg. Előzetesen a szervezők több százezer főt vártak, ám a szokatlan hideg miatt nagyjából 40 000-en kísérték a temetési menetben.

⁴⁸⁶ Magyar Hanglemezkiadók Szövetsége

„Akadt olyan, aki kétszobás lakását ajánlotta fel a király aláírásával ellátott könyvért.”⁴⁸⁷ „Eladó Jimmy dedikált gitárja” „Volt már, aki jelentkezett, hogy megvásárolná az énekes nagy értékű Jimmy-1 rendszámú Mercedesét.” „Páncélszekrényben őrzik a király utolsó aláírását...a feleségem azóta nemcsak az aláírást, hanem a tollat is ereklyeként őrzi.”⁴⁸⁸

A modern ereklyekultuszra utal továbbá, hogy a csepeli temetőből néhány nap múlva ellopták az énekes fejfáját. Az ereklyék szerepe esetünkben nagyon hasonló a „hagyományos” vallások ereklyéihez. A rajongók ezekkel akarják egyrészt a jelen nem lévő sztárt jelenlévővé, életük közvetlen részévé tenni, egyben csökkenteni azt a távolságot, mely köztük és imádott bálványuk között létezik. A sztár személyével kapcsolatos tárgyak, mint a hagyományos vallások ereklyéi, magukban hordozzák az imádott személy szellemiségének egy részét.

Jelentősek emellett a budapesti Köztársaság téri „Zámbó Jimmy kocsmába” irányuló zarándoklatok.⁴⁸⁹ A rajongók törzshelyének számító bár tulajdonosa Zámbó Jimmy egyik testvére, aki öccse halála után hamarosan hozzáfogott a hely kialakításához. A hely tulajdonképpen a fentebb említett kompenzációs rítus visszacsatolásaként fogható fel. Míg a kompenzációs rítus során a rajongók vágyaikat, hiányosságaikat vetítik ki a sztárra, itt ennek valamelyest a fordítottjával van dolgunk. A hely úgy van berendezve, ahogy Zámbó Jimmy szeretne volna, olyan bútorokkal, amelyeket ő szeretett. Megtalálhatók itt személyes tárgyai, fényképei, a hangszórókból folyamatosan az ő dalai szólnak, az étlapon pedig azokat az ételeket és italokat szolgálják fel, melyek kedvencei voltak. Maga a bár tulajdonképpen egy emlékhely, mely az emlékezés mellett az azonosulás szerepét is betölti. A rajongók olyanná lehetnek egy rövid időre, amilyen az általuk ideálisnak tekintett sztár volt. Nem mással van itt dolgunk, mint pl. a kereszténységből is ismert Krisztusi életút követésének analógiájával. Ahogy a keresztény hívek átéli, átérzi Krisztus szenvedéseit a húsvéti szertartásokon a jeruzsálemi Golgota hegyen, a fülöp-szigeteki véres keresztre feszítéseken, úgy itt ennek analógiájára az azonosulás profán, „szekularizált” és lényegesen leegyszerűsödött formáját láthatjuk. A leegyszerűsödés oka többek között, hogy „szekularizálódó” világunk „brikolázs vallásosságának” rítusai ugyan a hagyományos vallások példatárából is építkeznek, ám saját korunk körülményeinek kell, hogy megfeleljenek.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ www.rtlkubonline.hu utolsó letöltés dátuma: 2001.01.15.

⁴⁸⁸ *Blikk* 2001. 01.17.

⁴⁸⁹ A kocsmát megnyitása előtt már 15 000 jegyet elővételben lefoglaltak.

⁴⁹⁰ Megjelennek olyan új momentumok, mint az ezotéria és az új spiritizmus. Asztrológus szakértők a születése körüli csillagállásból következtetve elemzik a sztár horoszkópját, életútját, próbálják megfejteni tulajdonságait, élete fordulópontjait. Egy asztrológus asszony még azt is megállapítja, hogy „szerencséje”, hogy meghalt, mert a következő esztendő borzalmas lett volna számára. Más helyütt arról számolnak be, hogy egy spiritiszta háromlábú székkal megidézi Zámbó Imre szellemét és a múltról faggatja. A szeánsz végére egy békés, senkire nem haragvó, feleségét a síron túl is szerető, gyermekét hiányoló családapa képe rajzolódik ki előttünk.

Másrészt a jelenség gyökere az, amit Eliade a szent idővel, a vallásos ünnepekkel kapcsolatban már kifejtett.⁴⁹¹ Az ilyen ünnepek jelentős része voltaképpen mitikus ősidő, melyet újból jelenvalóvá tesznek. A Jimmyvel való szimbolikus azonosulás által a rajongók kilépnek egy olyan szférába, melyben az elhunyt énekes újból jelenvalónak tekinthető, így bizonyos szempontból maguk is részeseivé válnak az „örökkévalóságnak”.

A zárandoklatok célpontjai közül kiemelkedik a csepeli temető, az énekes végső nyughelye. A temető a Zábó család csepeli házától 4-5 kilométerre fekszik panelnegyedi környezetben. A sír kialakítása és a temetés szervezése végig a média nyilvánossága előtt zajlott. Zábó Jimmyt a csepeli görög katolikus plébánián ravatalozták fel. A temetés előtti nap és egész éjjel tömött sorokban vártak a rajongók, hogy bebocsátást nyerjenek. A temetési szertartás megkezdése előtt néhány órával már hatalmas tömeg gyűlt össze a kis templomépület körül. A szertartást a rajongók hatalmas kivetítőn követhették nyomon, majd megindult a nagyjából 40 000 fős temetési menet a temetőbe. A menet során folyamatosan Zábó Jimmy legnépszerűbb számait énekelték. Az ének itt hasonló szerepet tölt be, mint a „hagyományos” zárandoklatok során.

⁴⁹¹ ELIADE 1999: 61–83.

A „szekuláris” zarándoklatok célja

A zarándoklatok sorában különbséget kell tenni a temetéskor megnyilvánuló több tízezres megmozdulás és az azóta eltelt időszak zarándoklatai között. A különbség nem csupán a résztvevők számában mutatkozik meg, hanem a motivációban, és a sírnál tapasztalható viselkedésben is. Közös azonban mindkettőnél, hogy klasszikus átmeneti rítusok, melyeknél jól érzékelhető egyrészt a profán hétköznapokból való kiszakadás, és ezzel együtt egy más lelki és idősíkra helyeződés, amikor az elkeseredett emberek körül egy rövid időre megszűnik a tér, az idő és a fizikai fáradtság. A hagyományos búcsújáráshoz hasonlóan „szent” helyhez közeledve jelen esetben is megszűnik eme dimenziók kontinuitása, hiszen ez az a hely, amely kozmikus környezetéből egy meghatározott területet kiemel és minőségileg megváltoztat. Az a hely, mely biztosítja a kapcsolatot a szakrális szférával, ezen tör át a szentség, azaz egyfajta hierophánia kapcsolódik hozzá.⁴⁹²

A temetés napján a rajongók elszántságára, fanatizmusára jellemző, hogy nem törődtek a szokatlan hideggel, kellemetlenségekkel. Akadtak olyanok, akik az ország távolabbi részeiből, vagy az országhatáron túlról érkeztek s szálláshelyük nem lévén éjszaka egy áruházban melegedtek családostól, míg mások a szabad ég alatt éjszakáztak, vagy, ahogy a sajtóban is megjelent: *„Vasútállomáson éjszakáztak Zámbo Jimmy erdélyi rajongói.”*⁴⁹³ Szerbiából jött 30 éves adatközlőm a következőképpen fogalmazta meg ezzel kapcsolatos érzelmeit:

*„Ezt a napot mi erre szántuk! Az ő szövegeit, az ő dallamját, az ő négy és fél oktávját tiszteltük, becsültük és azt megcsináltuk, hogy eljöttünk tegnap valamikor mit tudom én és holnapután, valamikor, nem tudom mikor térünk haza. Jimmy egy legenda, egy király, király és a király meghalt, nincs itten. Szarok bele! Nem, nincs mit fiúk, lányok, nincs. Eddig 1000 km-t eljöttem, hogy két gyönyörű szép gyertyát, négyet, hatot, nyolcat, nem tudom hányat, virágot, meg templom...Most kikísérjük. Azt mondták, valami néni mondta, hogy valami négy és fél, öt kilométert. Hát, ha kell, tizenöt, százötven kilométert kikísérjük a legendát, megyünk most a templomba. Így mondták. Még egyszer eljöttünk máma, még egyszer el fogunk menni a templomhoz és utoljára kikísérjük és azután visszatérünk hazánkba.”*⁴⁹⁴

Ugyanezt, azaz, hogy mennyire nincs fáradtságérzet, mennyire nem törődnek a rajongók a fizikai fájdalommal bizonyította egy középkorú hölgy is, aki arról szólt, hogy ő háromszor is megnézte a ravatalon a király koporsóját, pedig egy-

⁴⁹² Eliade 1999: 20.

⁴⁹³ *Blikk* 2001.01.21.

⁴⁹⁴ 30 éves férfi, 2001.01.20. Csepeli temető

egy bebocsátásra órákig is várnia kellett a hidegben. A zarándoklat célpontjához érve a rajongók tehát egy olyan „tisza régióba” érkeztek, mely felülemelkedik a profán világon, a profán érzelmeken, így a fáradságon, fájdalomon is.

A temetés napján tapasztalható zarándoklatok, mint korábban már említettük, a gyász, a kegyelet visszatükröződései. Az embereket a szeretett hozzátartozó elvesztése fölött érzett keserűség és részvét hozza ki az eseményre. Zámbó Jimmy halála óta viszont folyamatosan járnak sírjához rajongói, a síron mindig találunk friss virágot, rajzot, plüss állatokat.

„Kecskeméti lakos lévén havonta-másfél havonta feljárom Jimmyhez, mármint a sírjához. Mindig viszek Neki 10 szál virágot. Ezzel szeretném Neki megköszönni azt a gyönyörű, csodás életművet, amit ránk hagyott, s amit féltve, vigyázva kellene óvnunk. Jimmy emlékét pedig csendben, szépen ápolnunk kellene.”⁴⁹⁵

A sírt meglátogatók száma értelemszerűen ünnepek – a sztár névnapja, születésnapja, halálának évfordulója, húsvét, halottak napja, karácsony – alkalmával emelkedik. A sír a kollektív és egyéni emlékek találkozási pontjává válik, ahol az egymást nem ismerő rajongók spontán kommunikációba keverednek. A sztár ünnepein a megfogyatkozott közösség, mely szenved az elveszített ember hiányától, e hiányra reagálva összegyűlik. A közös gyász felszítja a kollektív érzéseket, ezek pedig az egyéneket arra ösztönzik, hogy egymás közelségét keressék.

„Jimmy sírjánál rengeteg barátnőt szereztem magamnak. Rengeteg nő szerelmes Jimmybe. A sírja telis-tele van mindig virággal.”⁴⁹⁶

Emiatt indul meg köztük a spontán kommunikáció. Mivel a jelenség folyamatos, így a lehetséges kommunikációs tartalmak mindegyikét nem tudtam felgyűjteni, róluk csak vázlatos sémát tudok közölni. Ennek alapján a következő tematikus egységeket figyeltem meg:

1. Ráhangolódás a kommunikációra, közös emlékezés

Rendszerint a fájó hiány felemlgetése, az énekes nagyságának méltatása. Az egymást nem ismerő rajongók a kommunikációs folyamat kezdetén két dologban biztosak lehetnek: mindketten szeretik Zámbó Jimmy zenéjét és mindkettőjüknek hiányzik.

2. A rejtélyek felemlgetése a halál kapcsán

„Gyilkosság volt ez, nem öngyilkosság! Az alvilág keze van itt a dologban, mert nagy pénzek voltak ám itt benne!”⁴⁹⁷ vagy „A nagyobbik fia keze lehet a dologban, az biztos! Az még most is ott ül a börtönben!”⁴⁹⁸

Habár a rendőrségi közlemények kizárják az idegenkezűség lehetőségét is, a rajongótábor mindenáron fenn akarja tartani a rejtélyesség látszatát, hiszen egy

⁴⁹⁵ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

⁴⁹⁶ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

⁴⁹⁷ 59 éves nő, 2002.01.02. Csepeli temető

⁴⁹⁸ 50 éves nő, 2002.01.02. Csepeli temető

hős nem halhat meg csak úgy egyszerűen. A hősök halála mögött általában valamilyen áruulás, cselszövés rejlik. Így volt ez a mondai hősöknél és így van ez napjaink hőseinél is. Különösen igaz ez Zámbo Jimmyre, akinek halála már-már groteszk körülmények között zajlott: *„Egy ilyen nagy ember nem halhat meg ilyen buta módon.”*

3. A halott sztárral kapcsolatos élmények

A személyes találkozás a sztárral egyfajta megkülönböztetett státuszt eredményez a rajongótáboron belül. Ahogy az ereklyetiszteletnél már láthattuk, minden olyan tárgy és emlék felértékelődik, különleges presztízst nyer, mely közvetlen kapcsolatban volt az elhunyt sztárral. Csak ezek után jönnek a sorban a közvetett kapcsolatot megtestesítő lelki kapcsolat pl. a zenehallgatáson keresztül.

4. Transzcendens kapcsolat a sztárral

„Tudja hányszor álmodtam én már vele? Istenem, hányszor megjelent ő már nekem álmomban... És mindig, mindig olyan békés, nyugodt, szép álmom volt. Olyankor mindig olyan nyugodtan ébredtem.” *„Nekem is megjelent már Zámbo Jimmy, volt, hogy egyszerűen csak megjelent és mintha ő mondta volna, hogy »Ne aggódj« vagy »Most ezt tedd, vagy azt tedd«. Rengetegszer volt már.”*⁴⁹⁹

Jelen esetben nem másról van már szó, mint a keresztény jelenések modern, „szekularizálódott” változatával. Az elhunyt sztár halála után megjelenik a kiválasztott rajongónak, üzen neki, kapcsolatban vannak egymással, még a halál után is.⁵⁰⁰

Ide tartoznak azok a személyek is, akik számára e transzcendens kapcsolatot maga a hely jelenti. Egyes esetekben a sírnál való tartózkodás során a húsvéti körmenetekhez hasonló rituális cselekvések is megfigyelhetők.

*„Azóta is, mikor havonta feljárom Jimmy sírjához, egy óbudai barátnőmmel minden alkalommal végigjárjuk a temetési útvonalat, közben egy presszóban egy kávé mellett meghallgatunk a zenegépen 10–15 Jimmy-számot, kiérvén a temetőbe kicsit rendbe hozzuk Jimmy sírját, utána kb. 4–5 órát ott ülünk a sírjánál a padon, persze Jimmyről beszélgetünk főként, s így emlékezünk minden hónapban Jimmyre. Minden alkalommal viszek Neki 10 szál virágot.”*⁵⁰¹

„Hiszek a lélek halhatatlanságában és Jimmy halálának első percétől kapcsolatba voltam vele. Jimmy örökre velünk marad, mindig itt van velünk ... Amikor csak tehetem, eljövök ide, pedig nem itt lakom a közelben, hanem Budaörsön, de meglátogatom őt, amikor csak tudom. Van, hogy hetente eljövök, mert itt valahogy mindig feltöltődöm és erő

⁴⁹⁹ 44 éves nő, 2006.10.31. Csepeli temető

⁵⁰⁰ A társadalom transzcendenciára és csodára való igényét természetes módon a tömegmédiák is igyekeznek kielégíteni, ahogy korábban már említettem.

⁵⁰¹ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

meritek a hétköznapok harcaihoz. Valahogy úgy érzem, itt megkönnyebbülök és érzem a békét és szeretetet, ami itt száll rám. Jimmy itt van velem, érzem.”⁵⁰²

„Gyönyörű ez a hely. Gyönyörű a síremlék. Hihetetlen, hogy már öt éve nincs közöttünk Jimmy. Számomra ő örökké új és megunhatatlan marad. Mindennap meghallgatom valamelyik lemezét, erőt adnak a számai...Ő volt a mindenem, számomra ő szinte egy isten volt. Nagyon hiányzik, de itt újból velem van. Érzem a szeretetét, ami mindig is sugárzott belőle. Úgy érzem itt mindig kapok tőle valamit. Egy kis szeretetet, egy kis erőt, bátorítást. Lélekben itt találkozunk és innen mindig feltöltődve indulok el.”⁵⁰³

Ők azok a rajongók, akik számára a temető a fogalom hagyományos értelmében véve búcsújáróhelyként funkcionál. Az ő zarándoklatuk célja már nem csupán az emlékezés, a kegyelet lerovása, illetve a „hit” nyilvános megvallása, hanem vallási indíttatás: a természetfölötti segítség elnyerése.

5. Öngyilkosság a sírnál

Zámbó Jimmy halála után hamarosan követte őt néhány rajongója a túlvilágra,⁵⁰⁴ akik közül kiemelkedik az a férfi, aki az énekes sírjához ment el azért, hogy ott öngyilkosságot kövessen el. A rendőrség információja alapján a középkorú férfi a halál beállta előtt elmondta, hogy azért Jimmy síremlékénél akarta kioltani az életét, mert nagy rajongója volt az énekesnek.⁵⁰⁵ Az öngyilkosság elkövetője, vagy azt megkísérlő ember számára az énekes életének, világmébének fundamentumaként működött, melynek elvesztésével az egész rá épült „rendszer” értelmetlennek tűnik.

„Elkezdték potyogni a könnyeim, s azóta is hullanak egyfolytában. Most is, ahogy írom ezeket a sorokat, potyognak a könnyeim. Még 6 év után sem tudom magam túltenni, hogy elvesztettük Őt. Hiányzik Ő nekem nagyon. Jimmyt senki és semmi nem pótolhatja. Hat éve csak, és kizárólag Jimmy dalai szólnak az otthonomban. Jimmyvel együtt számomra meghalt minden énekes. Jimmy pótolhatatlan, megunhatatlan, utánozhatatlan, lemásolhatatlan. Hatalmas úrt hagyott maga után, amit még az eltelt idő sem gyógyított be. Még mindig vérzik miatta a szívem, fáj érte a testem-lelkem. Jimmy halála után 4 hónapon keresztül azt hittem utána megyek, nem érdekelt semmi és senki, csak Jimmy. Csak sírtam és sírtam, feketének láttam a világot, nem volt értelme az életnek Jimmy nélkül. Egy éven át minden nap megsirattam, Jimmyt másfél év után tudtam csak elengedni, és pszichológiai értelemben 2 évig gyászoltam. Rengeteget sirattam Őt, az első évben minden nap megsirattam, de még utána is gyakran, s még a Mai Napig is megsiratom sokszor. Jimmy elvesztésével valami megtört bennem, halálának napja életem eddigi legszomorúbb napja. Egy fekete felhő lepett be, azóta nekem nem süt a nap, azóta nem tudom, mi az, hogy nevetés.”⁵⁰⁶

⁵⁰² 39 éves nő, 2007.02.01. Csepeli temető

⁵⁰³ 41 éves nő, 2007.01.02. Csepeli temető

⁵⁰⁴ *Mai Nap* 2001. 01.24.

⁵⁰⁵ *Blikk* 2006. 05.04.

⁵⁰⁶ Zsuzsanna, 44 éves nő, Kecskemét, 2007.01.26.

A szent hely eszközkészlete

Érdeemes a zarándokok belső motivációja mellett megvizsgálni a gyász eszközkészletét is, azaz, hogy mit visznek magukkal a temetésre illetve később, a sírhoz való zarándoklatok során. Megkockáztatom, hogy jelen esetben nem a szokásos eszköztár – mécsesek, gyertyák, virágok⁵⁰⁷ – a fontosak, hiszen ezek a temetések illetve temetői látogatások hagyományos kellékei közé tartoznak. Hasonlóan nem először jelenik meg plüss állatok tömkelege sem.⁵⁰⁸ Három dolgot érdemes külön megvizsgálni. Egyrészt több esetben találkoztam magyar zászlókkal, mely egy pop énekes kapcsán nem nevezhető szokványosnak. A miéltre a választ a fejezet korábbi részében már megkaptuk. A határon túli magyar rajongók számára Jimmy nem csak egy énekes volt, hanem a magyarság énekese és a magyar identitás megőrzésének egy eszköze.

„Ő a mi királyunk volt, a magyarok királya. Más népeknek is vannak ilyenek, mint Elvis, de ő nekünk volt király, magyaroknak... A király, az király. Összeköti a népét a zenéjével, a szeretetével, és még mindig időszerű, amit énekelt. Szeressük egymást, mintha csak előre látta volna, mi lesz itt velünk, magyarokkal.”⁵⁰⁹

Különösen fontos ez számukra, hiszen köztudomású, hogy a trianoni békekötés óta az országhatárokon túlra került nagyszámú magyarság folyamatosan negatív diszkriminációnak volt és van kitéve. A magyar identitás megőrzésében élen járnak az írók, színészek, tudósok, ám napjaink tömegkultúrájában befolyásuk a szélesebb tömegekre már nem vetekedhet egy médiaszemélyiségével.

⁵⁰⁷ A temetésre és a sírhoz leggyakrabban sárga rózsát vittek, mivel „úgy hallották”, hogy az volt a kedvenc virága.

⁵⁰⁸ Lásd BOWMAN 2001., Doss 2008.

⁵⁰⁹ 57 éves férfi, 2007.01.02. Csepeli temető. A jelenséggel kapcsolatban ki kell emelni még egy momentumot, mely a tágabb értelemben vett sztárkultusz sajátosságaival kapcsolatos. Nevezetesen arról van szó, hogy mint az előző adatközlő esetében is látható volt, Zámbo Jimmy halálát több esetben is párhuzamba állítják a nyugati fogyasztói civilizáció mára már „kanonizált” sztárjaival. Ennek megnyilvánulása egyrészt, hogy Zámbo Jimmy neve mellett már az életében, 1992-ben megjelent a korona szimbóluma, mely a „pop királya” titulust jelképezi. *„Ő a mi királyunk volt, a magyarok királya. Más népeknek is vannak ilyenek, mint Elvis, de ő nekünk volt király, magyaroknak...”* A jelző használatáról korábban már volt szó. Ott viszont nem említettem, hogy egy idő után a „pop királya” mellett Lady Dianára, a „szívek királynőjére” való utalás. Ennek kapcsán elkezdtek alkalmazni Jimmyre a „szívek királya” titulust is. Ismét visszatérhetnék itt a média szerepére napjaink populáris kultúrájában, hiszen látható, hogy a média által sugárzott adások átkerültek a folklórba, a közgondolkodásba s ott önálló életre keltek, így befolyásolják a közmorált, viselkedést, cselekedeteket. A magyar rajongók a számukra csak sajtóhírekből ismert nyugati celebritikre úgy tekintenek, mint civilizációs sarkkövekre, akikhez saját kultúrájukat – mely ebben a globalizált kultúrában a centrumhoz képest a befogadó periféria szerepét tölti be – saját sztárjaikat is formálják. Ezek a sztárok ilyen értelemben nem mások, mint napjaink hóstípusainak mintapéldái.

Zámbó Jimmy zenéje révén minden határon túli magyar házba eljuthatott s magyarságánál fogva különös szerepet nyert az emberek szemében. Nem csupán egy sztár volt, hanem ő volt a szerencsétlen sorsú, szegény családból származó, mások által érvényesülni nem engedett magyar sztár, aki így egy személyben életpéldává is válhatott számukra.

Végül ki kell emelni azokat a kegyeleti tárgyakat, melyek az énekes „király voltára” utalnak. Így a közeli boltokban, virágárosoknál drága pénzen lehetett kapni aranyozott miniatűr koronákat, valamint a sajtó is beszámolt arról a tata-bányai családról, akik 24 karátos arannyal bevont hatalmas koronát készítettek 16 darab türkizzel és rózsakövel kirakva, melyek Zámbó Jimmy horoszkópjának („brikolázs vallásosság” ismét!) kövei.

Ez utóbbival érdemes szembeállítani egy másik jelenséget is, ami a temetés-kor volt tapasztalható és ami a fogyasztói civilizáció elutasítását, egyben a hely szakrális mivoltát jelzi a rajongók szemében. A temetési menet útvonala mellett találkozhattunk olyan virágárosokkal, akik hasznot akartak húzni az eseményből, ám a gyászoló tömegeből többen rájuk támadtak és tettelegességgel fajuló összecsapás után elűzték a hely szellemiségéhez szerintük méltatlan személyeket és cselekedeteket.⁵¹⁰ Látható, hogy egy olyan, a hagyományos vallások esetében meglévő jelenség „szekularizált” párjáról van szó jelen esetben, melynek lényege, hogy a szent idő, a szent tér együtt jár meghatározott tilalmakkal, tabukkal. A rajongók tette párhuzamba állítható azzal a szentírási résszel, melyben Jézus megtisztítja a templomot a kereskedőktől.

„Jézus bement (Isten) templomába és kiűzte azokat, akik a templomban adtak-vettek, a pénzváltók asztalait és a galambárosok padjait pedig fölforgatta. „Írva van, kiáltotta: Az én házam az imádság háza, ti pedig rablóbarlanggá tettétek.”⁵¹¹

Felmerülhet végezetül egy kérdés, mely magának a jelenségnek a mibenlétére vonatkozik. Azt láthattuk és kijelenthetjük, hogy a „szekuláris” zárandoklatok a hagyományos búcsújárás modern kori változatai. Annak mintájára jönnek létre, ám megváltozott körülmények között, megváltozott, de hasonló tartalommal és céllal. Nem világos azonban, hogy a jelenség a szekularizálódás folyamatában jött-e létre és a vallások térvesztésének újabb jeleként fogható fel, vagy pont a deszekularizációt mutatja?

„A holtakról való megemlékezés a »közösségszerző« emlékezet paradigmatis esete. A közösség saját identitását igazolja a maga számára azzal, hogy emlékeiben kötődik halottaihoz. A bizonyos nevekhez ragaszkodás mindig valamilyen társadalmi – politikai identitás megvallását takarja [...] Az ereklyekultusz is a holtakról való megemlékezés közösségalapító- és szilárdító összefüggésébe tartozik.”⁵¹²

⁵¹⁰ Ugyanezt mutatja, hogy egy középkorú rajongó hölgy azon kérdésére, hogy „Tudták, hogy húszmillióba került a temetés?” a körötte állók hevesen reagáltak: „Nem szégyelli magát? Pénzről beszélni, amikor itten fekszik holtan a király!”

⁵¹¹ Máté evangéliuma 21, 12–14.

⁵¹² ASSMANN 2004: 63.

Ha elveszítünk valakit – mint láthattuk, nem kell, hogy személyes ismerősről legyen szó – gyászt érzünk és a fájó hiányt szeretnénk megszüntetni az emlékhelyeihez tett zárandoklatokkal. *„A csoport emlékezetében való továbbélés reménye, valamint az az elképzelés, hogy halottainkat képesek vagyunk magunkkal vinni a tovahaladó jelenbe, alkalmasint része az emberi létezés egyetemes alapszerkezetének.”*⁵¹³ Ilyen értelemben véve a „szekuláris” zárandoklatok nem nevezhetők sem a szekularizáció, sem a deszekularizáció jeleként. Azt azonban ki kell emelnem, hogy a „szekuláris” zárandoklat a modern kor tömegkultúrájának és a szekularizációnak köszönheti létét. Korábban is voltak ugyanis olyan személyek, akiket sokan gyászoltak, de egyrészt a korábbi századokban az egyház morális, közgondolkodást formáló szerepe olyannyira erős volt, hogy ezek a folyamatok megmaradtak a hivatalos vallás keretei között, másrészt az ilyen halálesetek híre korántsem jutott el egyszerre olyan embertömegekhez, mint napjainkban a tömegmédiának köszönhetően. A két tényező tehát együttesen okozza a „szekuláris” zárandoklatokat.

⁵¹³ Fortes nézetét közli ASSMANN 2004: 63.

Sportolók

A sport, mint funkcionális vallás

A sport populáris kultúrában betöltött szerepének vizsgálata nem új keletű dolog. Foglalkoztak, foglalkoznak vele pszichológusok, szociológusok, történészek, sőt újabban a sport funkcionális értelemben vallásként való értelmezése kapcsán a vallástudományok művelői is. *„Erre elsősorban nem az ad alapot, hogy a modern kori olimpiai játékok megalapítója – Pierre Baron (Sic!) de Coubertin (1863 – 1937) – kifejezett párhuzamokat vont a sportolók és a papok valamint a játékok egésze és a kereszténység között. Sőt a sportot egyenesen a kereszténységet felváltó újpogány vallásnak tekintette. Az 1936-os berlini játékok előkészítése során rádiónyilatkozataiban azt vallotta, hogy az »egykori és az új olimpiai játékok legfőbb jellegzetessége az, hogy vallás« [...] A párhuzam alapja a két társadalmi alrendszer funkcionális hasonlósága. Mindkettő erőteljesen ritualizált társadalmi intézmény, amely egyértelmű cselekvési normákat implikál, mindkettő saját időt és teret teremt a homogén időben és térben. A vallásokhoz hasonlóan a sport is értelemtartományokat alkot, identifikációt tesz lehetővé, vérszerinti, iskolázottsági, nemi, nemzeti, politikai stb. különbségeket képes relativizálni, illetve ezek felülírása révén a társadalmat új módon szegmentálni. A sport és a vallás egyaránt rendelkezik jól kiépített hierarchiákkal, felelőségekkel, anyagi háttérrel, definitív tanításokkal és szabályrendszerekkel, illetve a tanítványi láncolat jellegzetességeivel. A sportot a funkcionális megközelítés szerint tipikusan vallásnak nevezik, míg az inkább szubsztanciális megközelítés a valláspótlék, pszeudovallás stb. fogalmakkal választja szét a sport tartalmát a vallás tartalmától.”*⁵¹⁴

A sportban rejlő lehetőségeket, akár vallási funkcióját, a közvélemény befolyásolásának rajta keresztüli lehetőségét hamar felismerték a különböző politikai szervek képviselői is. Emiatt vált a totális diktatúrákban a sport központi kérdéssé, mintegy modern cirkuszi látványosság, mely a nép boldogságérzetét volt hivatva szolgálni. *„Ugyanakkor a totalitárius rendszerek belső legitimitációjára is kiválóan alkalmas, hiszen e sport nagy tömegeket vonzó, látványos megnyilvánulásai kivételes lehetőséget biztosítanak az érzelmek és érzületek spontán nyilvános kifejeződése számára, s ezáltal szinte szükségszerűen válnak kollektív identitásképzetek hordozóivá. Ilyen*

⁵¹⁴ MÁTÉ-TÓTH 2008: 48–49.

értelemben tehát rendkívüli intézményeknek tekinthetjük a futballstadionokat és tág értelemben vett környezetüket, hiszen e kivételes helyszíneken a szurkolóknak még a legkeményebb diktatúrában is alkalmuk nyílhat az informális kollektív önkifejezés viszonylagos szabadságának megtapasztalására.⁵¹⁵ Emiatt fordulhatott elő, hogy egy-egy kiemelkedő kudarc a sportban akár politikai következményekkel is járhatott (lásd az „aranycsapat” 1954-es vereségét, melynek következtében demonstrációk alakultak ki Budapest utcáin). A diktatúrákban a sportolók bizonyos mértékig megszemélyesítették magát a rendszert, annak sikereit, míg másrészt példát mutattak az emberek számára kitartás terén, azonosulási minták is voltak tehát. „A kommunista vezetők számítása ezúttal többé-kevésbé beválik: a Honvéd (illetve a magyar futballválogatott) képes a kommunizmus felsőbbrendűségének látszatát kelteni az »imperializmussal« szemben, s ezáltal a párt hatalmának egyfajta igazolásául szolgálni. A tiszti egyenruhákban parádézó, sokszor szinte írástudatlan, alulról jött játékosok pályáivének hihetetlen magasságokba röpítő meredeksége, rendkívüli privilégiumaik halmaza, a kor kritériumai szerint mesés anyagi ellátottságuk és világhírük a népi demokratikus rendszerek által biztosított karrierrek csodába illő esélyével kecsegteti a mindennapi halandókat. A nép egyszerű fiaiból ünnepelt világsztárokká váló futballisták sokak szemében képesek az érdemelv szerinti kommunista mobilitás határtalanságát példázni.”⁵¹⁶

A hétköznapi kisemberek a sportolók küzdelmeiben mintegy saját életük nehézségeit, harcait fedezhetik fel. Legalkalmasabb erre a szerepre az adott ország legnépszerűbb sportága (Európában elsősorban a futball). „A futball igazi tömegsport. Nem csupán a szurkolók száma, hanem heterogén társadalmi összetétele következtében is, ahol jelentős embertömegek egy zárt tér interaktív helyzetében egy szimbolikus harc közvetett résztvevőivé válnak.”⁵¹⁷ Ebben a harcban nem csupán nézőként szerepelnek, hanem részt vesznek benne valóságosan. A szurkolók a sporteseményekre már valóságos „harci díszben érkeznek”, modern „törzsi” szimbólumaikkal felvértezve. Magukon viselik csapatuk mezét, ezzel jelezvén, hogy ehhez a közösséghez tartoznak (a mezen gyakran szerepel a szurkoló által preferált játékos száma, neve is), hordják a csapat jelképeit is tartalmazó sálát, sapkát, akár még testükre is festik a „szakrális” színeket. Mindezek mellett identitásukat kifejező rigmusokat énekelnek sajátos stílusban, az alkalomhoz illő gesztusokkal, jelekkel kísérve és az esemény „felhevült”, felfokozott hangulatát tükröző vulgáris kifejezésmódban.⁵¹⁸ A szurkolás folyamatában a „kollektív azonosulásnak a személyiség legmélyebb dimenziójával kapcsolatos érzelmi-indulati összetevői is hangsúlyossá válhatnak. Ezek az összetevők az egyéni és kollektív pályáiv legkülönbözőbb helyzeteiből és korszakaiból származhatnak. A csapatkötődés, a »drukkerség« mindig

⁵¹⁵ HADAS – KARÁDY 1995. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1718/hadas.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.08.

⁵¹⁶ HADAS – KARÁDY 1995. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1718/hadas.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.08.

⁵¹⁷ HADAS – KARÁDY 1995. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1718/hadas.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.08.

⁵¹⁸ Bővebben e rigmusokról lásd KEMÉNY 2005.

különböző identitás-, tudás-, attitűd- és érzelmi-indulati elemek többé-kevésbé reflektált halmazaként alakul ki: az egyéni életút indíttatásai vagy az előzetesen konstruált közösségek hatásai egyaránt részét képezhetik. Származhat például az életciklus adott helyszínéből (mely többnyire a gyermek- vagy ifjúkorhoz kötődik), a családi gyökerekből vagy baráti és osztálytársi kapcsolatokból. Ugyanígy megjelenhetnek benne az osztályhovatartozás, a vallási vagy foglalkozási azonosulás jegyei (például, amikor valaki egy »munkás-«, egy »keresztény«, ill. egy »vasutascsapatnak« szurkol), miképpen fölbukkanhatnak benne bizonyos ideológiai elemek is (például a politikai rendszerellenesség vagy az antiszemitizmus). Ám föltételezhetőleg bármennyi esetleges vonás található is az identitás egyéni vonatkozásai között, a hűséges szurkolók többségénél gyakran föllelhetjük – ha másképp nem, csíraformában – az adott csapattal való kollektív azonosulás történelmileg mélyen rögzült, s már nem reflektáltan átélt elemeit.⁵¹⁹

Az esemény „szentségét” jelzi a kifejlődő nagyszabású szurkolói turizmus. Az egy-egy sporteseményen kedvenc csapatuk miatt résztvevő szurkolók útja tipikus átmeneti rítusként írható le, melynek során megtalálható a Van Gennep által leírt összetevők mindegyike. Az út során a szurkolók kilépnek a megszokott térbeli-időbeli keretkből, azok szokásos rendjét megszakítva készülnek egy „szakrális” rítusra. A ráhangolódásként szolgáló úton folyik a hangulatteremtő éneklés, alkoholfogyasztás, sztorizgatás, készülődés az eseményre, az esélyek és taktika latolgatása. A sportesemény helye és ideje „szent” térré és idővé válik, ahol a rítus maga folyik. Itt mérkőznek meg egymással a – Hankiss kifejezésével élve – „profán Olümposz istenei” és „démonjai”. A mérkőzés során a megszokott, profán világ rendje felborul, a hétköznapi normák fejükre állnak. Karneváli hangulat alakul ki. A hangos kiabálás, káromkodás, vulgáris megnyilvánulások, az ellenfél játékosainak szidalmazása, hibáik, sérüléseik feletti „örömködés” teljes mértékben elfogadottak, sőt elvárhatók egy igazi szurkolótól. A mérkőzés vége után kezdődik a profán világba való visszarendeződés. A visszaúton a történetek értékelése, elemzése zajlik, a következő „ütközetre” való felkészülés megtervezésével, a jövő felvázolásával egyetemben.

A sporttal kapcsolatos sztár jelenségeknél a kultusz domináns részének egyrészt egyértelműen a csoporthoz való tartozás és ezen keresztül az identitás megerősítése tekinthető. Ez nem pusztán a csapathoz való tartozást jelenti, hanem felvázolja a szurkolóktól elvárható viselkedés, követendő értékek sorát is.⁵²⁰ „Az »igazi fradista« eszménye a bátorsággal, a »senkitől sem félünk« tudatával, az »esőben-hóban«, itthon és idegenben is a csapattal való kitartás értékével párosulva jelenik meg.”⁵²¹ A morális „szabályok” jelenléte a vallásokéhoz hasonló működést

⁵¹⁹ HADAS – KARÁDY 1995. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1718/hadas.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.08.

⁵²⁰ Érdeemes megfigyelni a különböző sportklubokkal kapcsolatos rajongói oldalakon ajánlott egyéb honlapok jellegét. Kiemelkedő arányban figyelhetünk meg köztük politikai tartalmúakat, melyek zöme az irredentizmushoz kötődik.

⁵²¹ BALI 1998b: 47.

támasztja alá. Bali János emeli ki, hogy a szurkolók saját klubszeretetüket általában valamiféle hitként aposztrofálják, ezzel is kiemelve a kapcsolódás mélységét.⁵²² Ezt figyelhetjük meg a különböző sporteseményeken megjelenő, rigmusokban kifejeződő csoport-tudatban és a szurkolói turizmusban is.⁵²³ Másrészt itt is megjelenik a sztár, mint azonosulási minta. Ezek a tényezők serkentik azután a sportolók kultuszának többi megnyilvánulási formáját.

⁵²² BALI 1998b: 51.

⁵²³ BALI 1998a, 1998b

Puskás Öcsi

Munkám jelen fejezetét két elhunyt focista kultuszára építem. Puskás Ferenc, a magyar labdarúgás aranykorának legendás játékosa valamint a 2002-ben brutális körülmények közt halálra vert Simon Tibor, ferencvárosi háttvéd alakja köré szerveződő jelenségeket, megnyilvánulásokat veszem vizsgálat alá. Mindkettőjük már életében igen jelentős hatást fejtett ki a futballt szeretők körében. (Puskás esetében a futballt nem szeretők közt is!), ám haláluk ezeket a jelenségeket erőteljesen turbulálta.

Elsőként vegyük vizsgálat alá Puskás Ferenc médiumokban megjelenő életútját.⁵²⁴ Az egyes leírások legfontosabb részletei alapján „Puskás Öcsi” futballista karrierje a következők szerint foglalható össze. Puskás Ferenc *szegény sváb családban született*,⁵²⁵ korai éveit egy kispesti házban töltötte, 32 felnőtt és 132 gyermek társaságában. Már *gyerekkorától kezdve remekül futballozott*. Pénz hiányában általában rongyokból készített labdával játszott a közeli grundon, ahol társaival *napi tíz órát is* eltöltött. Legjobb barátja, későbbi csapattársa, a szomszédban lakó Bozsik József („Bozsik Cucu”) volt. Puskás már 15 évesen bekerült a kispesti felnőtt csapatba (a húszéves alsó korhatár kijátszása érdekében hamis adatokkal, Kovács Miklós álnéven). A csapat tagjaként 1943 őszén játszott legelőször, miután egy influenzajárvány miatt több játékosnak is távol kellett maradnia. Ekkortájt kezdtek idősebb játékosársai „Puskás Öcsinek” szólítani. A válogatottban 18 évesen mutatkozott be 1945-ben. Sikeréhez nagyban hozzájárult a csapat edzője, Sebes Gusztáv, akit lenyűgözött Puskás játéktípusa, és aki *megjósolta, hogy tanítványa egy napon a világ legjobb futballistájává válik*. A Grosics Gyula, Bozsik József, Kocsis Sándor, Hidegkúti Nándor, Puskás Ferenc köré szervezett válogatott 1950-től kezdve négy és fél éven át *verhetetlen volt*. 85 magyar válogatott meccsén 84, míg klub játékosként 349 mérkőzésen 358 gólt szerzett. Az 1956-os forradalom kitörése idején Spanyolországban játszottak s a csapat több játékosával egyetemben úgy döntött, *nem tér haza* a szovjet megtorlás miatt. A többi emigráns játékoshoz hasonlóan ő sem rendelkezett játékgengedéllyel, így pályafutásában átmeneti szünet következett. Az *emigráció* miatt az MLSZ közbenjárására a FIFA 18 hónapra mindannyiukat eltiltotta a játéktól. Puskás ezután először Olaszországba, majd *Spanyolországba költözött*, hogy eltiltása után újra játszhasson. Azonban *a legtöbb klubnál elutasították*, mivel ekkorra már elmúlt 30 éves és emellett túlsúlyos is volt.

⁵²⁴ Az életút összeállításához a *Nemzeti Sport*, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Délmagyarország, www.index.hu, www.wikipedia.org, www.puskasferenc.hu lapok anyagait használtam fel.

⁵²⁵ Kiemelések tőlem P.I

1958-tól a *Real Madridban* játszott 39 éves koráig, amikor abbahagyta az aktív játékot. Nevéhez fűződik a *klub történetének egyik legsikeresebb időszaka*. 1981-ben térhetett haza először. Hatalmas várakozás és szeretet vette körül. 1991-ben végleg *hazaköltözött* Magyarországra. Puskás Ferenc 2006-ban halt meg hosszan tartó betegség után. Eredményei játékosként a következők: olimpiai bajnok, világbajnoki ezüstérmes, Európa-kupa győztes, ötszörös magyar bajnok, négyszeres magyar gólkirály. A Real Madriddal háromszoros BEK-győztes (1960-ban a döntőben négy gólt szerzett, ami máig rekord), kétszeres KEK-győztes, Világkupa-győztes, hatszoros spanyol bajnok, kétszeres Spanyol (Király) Kupa-győztes, négyszeres spanyol gólkirály, világválogatott, Európa-válogatott. Edzőként BEK-döntőt játszott a Panathinaikosszal, háromszoros görög bajnok, egyszeres ausztrál bajnok és kupagyőztes. Kitüntetései: A Nemzet Sportolója (2004), A XX. század legjobb magyar sportolója, Halhatatlanok Klubjának tagja (1991), Golden Foot-díjas (2006), Európa Bajnoka (2006), A sportági Hírességek Csarnokának tagja, NOB Olimpiai Érdemrend (1997), Köztársasági Elnök Arany Emlékérme (1997), Magyarság Hírneve (1997), a FIFA S.O.S. gyermekfalu mozgalmanak magyarországi nagykövete, alezredessé (1992), majd ezredessé (1995) léptették elő a Magyar Honvédségben. Életét nem csupán hazánkban, hanem a nemzetközi porondon is ismerték, elismerték. A világ legjobb labdarúgóit bemutató Football enciklopédia „A bűvös bal láb” címmel két teljes oldalt szentel Puskás Ferencnek, a „Futballistenek” fejezetben, ahova Diego Maradona, Eusebio, Pelé, Johann Cruyff, Bobby Charlton, Franz Beckenbauer, Alfredo di Stefano, Stanley Matthews és Lev Jasin került be.

Halála után prominens személyiségek sokasága nyilvánította részvétét, fejezte ki halála fölött érzett fájdalmát. Megszólaltak nemzetközi futbalszervezetek vezetői, a football legnagyobb egyéniségei,⁵²⁶ a hazai sportélet vezetői, szereplői illetve az állami élet prominens személyiségei is. Méltatta Puskás teljesítményét a köztársasági elnök, a miniszterelnök, a belügyminiszter, az ellenzéki pártok vezetői. Puskás Ferenc megítélése, értékelése igen jól kivehető a politikai szereplők nyilatkozataiból, így érdemes röviden idézni őket.

„A magyar sport legnagyobb alakját, a világ pedig egyik legjobb focistáját veszítette el. A Föld lakosságának legnagyobb része számára Puskás Ferenc neve ma is egyet jelent Magyarországgal. Azon honfitársaink közé tartozott, akik a legtöbbet tették hazánk világ-

⁵²⁶ Puskás Ferenc nemzetközi elismertségét mutatja többek között a Real Madrid elnökének nyilatkozata. Ramón Calderón elmondta, hatalmas úrt érez szívében Puskás Ferenc halála kapcsán, s regnálása legfájdalmasabb, illetve a *Real Madrid-család* egyik legszomorúbb napjának titulálta november 17-ét. „Puskás a *mitikus csapatunk mitikus csatára* volt. *Rengeteg barátot hagyott hátra*, mert olyan ember volt, *akit mindenki szeretett*, mint labdarúgót és mint embert. Emlékezetünkben számtalan csodálatos gólja marad meg, nem véletlenül lett négyszer gólkirály. A madridiak úgy általában, az én korosztályom pedig különösen nagy úrt érzünk, hogy elvesztettük *egyik példaképünket*.” http://hu.wikipedia.org/wiki/Pusk%C3%A1s_Ferenc Utolsó letöltés dátuma: 2008.11.05.

híréért, nemzetközi megbecsültségéért. A Nemzet Sportolójának halála pótolhatatlan emberi és szakmai veszteség.” - írta közleményében a Fidesz.⁵²⁷

„Kevés ember képes arra, hogy megítélésével évtizedeken át, a Mai Napig olyan egyiséget teremtsen Magyarországon, ahogy azt Puskás Ferenc tette. Mindenki ugyanazt gondolja róla: minden idők legnagyobb magyar labdarúgója, aki az Aranycsapat tagjaként, sportsikerei által jogosan örvendett a legnagyobb közmegebecsülésnek. Mi, liberálisok mindig is azokat tartottuk a legtöbbrre, akik nem megosztani, hanem összefogni képesek a társadalmat. Puskás Ferenc eszköze ehhez a tehetség és a kitartó munka volt. [...] Puskás Ferenc életműve akkor lehet teljes, ha követői akadnak, ha képesek vagyunk arra, hogy hozzá hasonló határozottsággal és kitartással, képességeinkhez mértten tegyünk Magyarorszáért. Puskás nem az egyik vagy a másik, hanem egész Magyarország nevében küzdött. Nekünk is ez a feladatunk.” – áll az SZDSZ közleményében.⁵²⁸

„A Kereszténydemokrata Néppárt mély megrendüléssel fogadta Puskás Ferenc halálhírét. Mi, kereszténydemokraták örökre megőrizzük emlékezetünkben Puskás Ferenc emlékét, mint olyan emberét, aki minden siker, dicsőség és világszerte megérdemelt népszerűség közepette is mindig meg tudott maradni közvetlen, a családját, magyarságát és embertársait őszintén szerető embernek. Keresetlen egyszerűségével, természetességével felejthetetlen példát mutatott.”⁵²⁹

„Ritka és kivételes pillanat, amikor egy nemzet, egy közösség egy emberként gyászol, egy emberként emlékezik. A Mai Nap ilyen pillanat, hiszen túlzás nélkül kijelenthető: nincs olyan tagja a magyarságnak, akit érintetlenül hagyyna Puskás Ferenc, vagy ahogyan mi ismertük és szerettük: Puskás Öcsi – halála [...] És mi tudtuk életében, és sosem felejthjük el halála után sem, milyen szerencsésnek érezheti magát az a nemzet, amelyet róla emleget és ismer a világ. Puskás Öcsi egyike volt a nagyoknak, akik nagygyá tették ezt az országot - és ezért mindig hálásak leszünk neki. Puskás Ferenc egy személyben testesítette meg nemcsak az Aranycsapatot, de a magyar futball aranykorát is, így most, a halálával vele búcsúztatjuk a magyar futball-történelem legdicsőségesebb korszakát is”. Gyurcsány Ferenc közleményét azzal zárta, hogy „Puskás Öcsi, a legenda mindig itt marad velünk”⁵³⁰

„Nagy embert temetünk [...] de a halálban már nem számítanak a külsőségek, a számvetés elkészült. Puskás Ferenc jó ember volt. Az egész nemzet azért gyászolja őt, mert nagy futballista volt és örömet szerzett az embereknek. Ő azt mondta, szórakoztatta az embereket, de jóval többet adott ennél. [...] Puskás Ferenc jól gazdálkodott a rá bízott talentumokkal. Az egész világ ismerte és szerette. [...] Az ő játéktere olyan volt, ahol a valódi teljesítmény számít. Nem botrányokkal lett híres, hanem a játékaival. Nekünk magyaroknak sokat adott, hogy történelmünk egy sötét időszakában adott örömet és büszkeséget [...] Felismerhetnénk újra: adni jó [...] Összekötő kapocs lett az emberek között. Pozitív hívószó lett a világban és azóta is él, amióta nem futballozik. A fiatalok is örülnek,

⁵²⁷ <http://ma.hu/tart/rcikk/a/0/158341/1> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.04.

⁵²⁸ <http://ma.hu/tart/rcikk/a/0/158341/1> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.04.

⁵²⁹ <http://ma.hu/tart/rcikk/a/0/158341/1> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.04.

⁵³⁰ <http://ma.hu/tart/rcikk/a/0/158341/1> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.04.

hogy Puskásban egy nemzeti mítoszra találunk. Aki magát adja, egységesíti az embereket. Ez az egységesítő szellem most megnyilvánul abban is, hogy a végső búcsú Puskás Ferenctől megint összehozta az embereket. Felidézi Magyarországon, hogy lehetett egykor közösen lelkesedni, közösen büszkének lenni. Most is képesek lehetnének rá - zárta beszédét Sóllyom László”.⁵³¹

A magyar politikai élet szereplői teljes mértékben egyetértettek abban, hogy Puskás Ferenc személyét hogyan ítéljék meg.⁵³² Érdemes számba vennünk az elhangzott jelzőket:

„A magyar sport legnagyobb alakja, a világ pedig egyik legjobb focistája”; „neve ma is egyet jelent Magyarországgal”; „a legtöbbet tette hazánk világhíréért, nemzetközi megbecsüléséért”; „egységet teremt Magyarországon”; „mindenki ugyanazt gondolja róla”; „jogosan örvendett a legnagyobb közmegebecsülésnek”; „egész Magyarország nevében küzdött”; „minden siker közepette is mindig meg tudott maradni közvetlen, a családját, magyarságát és embertársait őszintén szerető embernek.” A politikusok véleménye alapján „életműve akkor lehet teljes, ha követői akadnak, ha képesek vagyunk arra, hogy hozzá hasonló határozottsággal és kitartással, képességeinkhez mértén tegyünk Magyarorszáért. Nekünk is ez a feladatunk. Felejtethetetlen példát mutatott.”

Puskás Ferenc, mint a magyarság megtettesítője, aki szinte azonos reakciót váltott ki mindenkiből, „össz nemzeti” sztár volt.⁵³³ Olyan attitűd alakult ki tehát vele kapcsolatban, amelyet a történeti hősökkel kapcsolatban figyelhettünk meg.

⁵³¹ <http://www.puskasferenc.hu/hu/menu.php?id=main> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.05.

⁵³² A rendszerváltás utáni politikai életben erre a legritkább esetben volt példa...

⁵³³ Szükséges megemlítenem, hogy a személye ellen felszólalót a Puskás Öcsi rajongói kivetik maguk közül. Érdemes itt idézni a http://www.nemzetisport.hu/Hozzaszolas_index.php?type=c&id=208988&page=0 oldalon Puskás Ferenc halálának második évfordulóján lezajló vitát, mely a következő hozzászólással kezdődött:

„qwestfield

2008-11-17 14:23:28 #16. éljetez csak múltban, nosztalgiaúzzatok, én inkább előre nézek, tojok rá mi volt a múltban, nem érzem magam jobban tőle, én még láttam törőcsiket és varga zolit is élőben, mégsem érdekelnek... biztos sokan ismertétek személyesen és sokan láttatok játszani frőcsi bácsit :D azért hiányzik ennyire...”

Ezt követően a Puskás elleni támadásra a rajongók közössége egyértelműen reagált:

„w1978 2008-11-17 14:49:04 #17

Mérhetetlenül hiányzik,gyűjtök egy gyertyát az emlékére!! Ilyen arctalan senkiházi nethuszárna meg nem kell reagálni,mint ez qwestakárki!! Elég nagy baj neki,hogy ilyen fogyatékkal él...

mikihun 2008-11-17 14:50:58 #18

A LEGJOB!Nagyon hiányzik.Qwestfield!Ha lenne pofád ahhoz,hogy elémm állj,esküszöm szétszednélek darabokra!

mikihun 2008-11-17 14:56:19 #19

És attól,hogy nem láttuk játszani,csak tévén,örök emlék marad.

pepefigo 2008-11-17 14:58:25 #20

qwestfield ezzel öngól mert nekem szegről végről rokon is volt Öcsi bácsi.A Fröcsibá-zásoddal meg mindent elárultál magadról,egy jellemtelen gyökér vagy.Volt egy nagy klasszisunk és ezt rajtad kívül senki nem akarja elfelejteni.Szerintem ez nem probléma.

horatio99 2008-11-17 15:23:25 #21

qwestfield - aki a múltat nem tiszteli és becsüli, az nem nagyon érdemli meg sem a jelent, sem a jövőt...a hagyományokat pedig kéretik tisztelni, mert (többek között) azért vannak !!!!”

Legutolsó hozzáférés dátuma 2008.11.17

A nemzet hőseként, az egész nemzet érzelmeit megmozdította. A nemzet megtestesítőjeként benne magát a nemzetet is tisztelik.

„Igen, állami temetést, gyásznapot! Ki miatt, ha nem Ő miatt! [...] Egy nemzet gyászol [...] A magyar nép egyik legnagyobbját siratja! Nagyon szomorú vagyok! Az utolsó magyar hős meghalt.”

„Azt most már szinte tuti, hogy nincs olyan értékünk, ami az ország hírnevét fenntartaná! Sajnálom! [...] Elcserélném az összes magyar politikus életét Puskás öcsiéért! Csak ő élne még! Részvétem a családnak, nyugodjon békében a leghíresebb magyar, örökké fájni fog a hiánya.”

„Nagyon köszönjük amit a magyar fociért s amit Magyarorszáért tettél! 15millió honfitársad gyászol, ugyanakkor büszke rá hogy ugyanazon nemzet szülötte, mint Te! Nyugodj békében Öcsi bácsi.”

„Nyugodjék békében! Köszönjük, amit értünk tett! Volt idő mikor egyesek hazaárulónak titulálták, de mégis ő volt a legnagyobb magyar!”⁵³⁴

Nem csak saját személyes vágyaikat vetítik ki tehát személyére, hanem a magyarság iránt táplált érzelmek is megjelennek. Mindezek mellett a Puskás halála kapcsán felszínre kerülő vélemények – melyek esetében nem szabad elfelejteni természetesen, hogy a gyász, a trauma szélsőségesen felfokozott érzéseket hoz elő – Puskás személyét úgy állítják be, mint aki az „élet teljességére” gyakorolt hatást. Halála pillanata, a személyével megjelenő hierophánia visszahúzódsaként is értelmezhető, hiszen vele egyfajta „szentség” lépett ki a profán világ keretei közül. Olyan pillanat ez, melyet a közvélemény görcsője, a média ennek megfelelően úgy határoz meg, mint amikor az idő heterogenitása megtörik. *„A világban megállt az idő: péntek kora reggel Budapesten, a Kútvoölgyi kórházban 79 esztendőskorában elhunyt Puskás Ferenc. Milliók gyászolják a legendás játékost: a magyar fővárosban mécsesek gyúltak, és a világ minden pontján milliónyi könny hullott Puskás Ferencért.”⁵³⁵* Puskás kultusza ezzel a momentummal közel hozza egymáshoz a történeti hősök és a sztárok kultuszát. Jól láthatóan egyfajta összekötő kapocsként tekinthetünk rá. Puskás, közösségi értékekből kinövő és azokat megtestesítő hős, akit a tömegkultúra egyik „műfaja”, a sport és a tömegmédiát tett híressé. Mindezek mellett eltörlőd, hogy a kommunizmus idején száműzött Puskásnak politikai funkciót is adnak. Olyan szerepet, mely a legnagyobb hatású aktusként, életmód-változásként fogható fel a ma élők döntő többségénél. *„1981-ben mesterhármásával (már 54 évesen!) sokak megítélése szerint beindította a rendszerváltás nyolc-kilenc évvel később kiteljesedő folyamatát.”⁵³⁶*

⁵³⁴ 2006.11.17-i hozzászólások a <http://www.nemzetisport.hu/cikk.php?cikk=127822> fórum rovatában.

⁵³⁵ *Nemzeti Sport* 2006.11.18. Hozzá kell ehhez tenni, hogy Puskás hazahívásának természetesen voltak politikai okai is. A „gulyáskommunizmus” egyre kevésbé működő rendszere népszerűségének növelését remélte Puskás hivatalos búcsúmeccsétől. Nagyjából azonos „reform-periódus” ez azzal, amikor Széchenyi Istvánt átsorolták a rendszer által preferált szereplők közé. A Népstadionban telt ház előtt játszották (70 000 néző) Puskás Öcsi öregfiúk meccsét.

⁵³⁶ *Nemzeti Sport* 2006.11.18.

A médiumokban sugárzott vélemények megjelennek a személyes interjúk, kérdőívek anyagában is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a közvéleményt ebben az esetben nem a halál kapcsán elhangzott vélemények irányították. Puskással kapcsolatban már életében hasonló vélekedések terjedtek, amiket a médiumok – a focista hosszantartó betegségének folyamatos napirenden tartásával – csak felerősíteni illetve ébren tartani tudtak.

Grosics Gyula, az aranycsapat kapusa, a legendás „fekete párduc” nyilatkozta november 17-én, a halál napján a következőket: *„Öcsinek jóságos szíve, rengeteg barátja volt. Csodálatos ember volt, mindenkin segített, akin csak tudott. Nem tudtunk olyat kérni tőle, sem én, sem a barátai, amit ne próbált volna meg teljesíteni.”*⁵³⁷ A temetés napján Puskás Ferenc egy tisztelője szájából pedig a következők hangzottak el: *„Merem állítani, hogy Puskás Öcsi bácsi a világ legjobb focistája volt, mert természetes örömből szórakoztatta a nézőket.”*⁵³⁸ *Azt csak hallomásból tudom, hogy emellett isteni barát volt. Szeretném, ha ilyen ember lenne a barátom!”*

A Puskás Ferencről a médiumokban megjelenő történetek egy idő után egyre inkább vázlatossá válnak, így állítva elő egy olyan helyzetet, melynek lényege, hogy a történetből kieső elemek pótlására olyan sablonok kerülnek, melyek kapcsolódnak az eseményekhez, ám azok elemeit – azért, hogy a közönség értékeinek, ízlésének minél teljesebb mértékben megfeleljenek – eltúlozzák. Így alakulhatnak ki a Puskás Ferenc jószívűségéről szóló történetből azok, amelyekben az ünnepelt focista emberéletet ment. *„Öcsi megmentett embereket a behívótól, az ÁVH börtöneitől”*⁵³⁹ *„Öcsi Bácsi azonban nem »csak« páratlan tehetségű futballzseni volt, hanem talpig ember is. Bár Cziborral folyamatosan összetűzése voltak a pályán és azon kívül is, Öcsi Bácsi talán az életét mentette meg, amikor a kommunista diktatúra le akart számolni a folyton visszaszájáló, »balhész« Cziborral. Öcsi Bácsi Farkas Mihály képébe vágta, hogy ha nincs Czibor, akkor nincs Aranycsapat, sőt akkor Puskás sincs.”*⁵⁴⁰ Városi legendaként terjedtek el olyan történetek, melyekben Puskás Öcsi 1963 decemberében saját pénzén spanyol munkanélkülieket bérelt fel, hogy bíztassák magyar rigmusokkal barátját, „Papp Lacit” Európa bajnoki bokszmérkőzésén.

*„Puskás Öcsi nem volt nagyképű. Sikerei ellenére megmaradt szerénysége, barátságos, könnyen ismerkedő, mindenkihez volt kedves szava. A labdarúgás akkori mentalitása között is példaértékű volt a pályán nyújtott magatartása, viselkedése mind csapattársai-
val, mind ellenfeleivel szemben.”*⁵⁴¹

Esetében különösen jól érzékelhető az, amit a médiumok populáris kultúrára gyakorolt hatásaként említettem, azaz, hogy a média által sugárzott események a

⁵³⁷ *Nemzeti Sport* 2006.11.18.

⁵³⁸ Ezzel kapcsolatban érdemes felidéznünk Sólyom László közleményének egy részét: *„Ő azt mondta, szórakoztatta az embereket, de jóval többet adott ennél.”* Lásd fentebb!

⁵³⁹ <http://www.fuzioradio.hu/index.php?Id=119&Display=357> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07. A történetnek több változata alakult ki.

⁵⁴⁰ <http://blog.as.hu/contra/date/2006/11> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

⁵⁴¹ 16 éves fiú, Szeged, 2007.11.04. A kérdőívet megválaszoló szóhasználata, szöfordulatai jól láthatóan a médiumokból eredeztethetők.

valós kommunikáció hatásaival megegyező eredményeket mutatnak. Az elektronikus médiumok előtt töltött szabadidő folyamatos növekedésével egyenes arányban tekintették egyre inkább személyes ismerősnek, kvázi-családtagnak, akit becéznek, („Öcsi”, „Öcsi bácsi”, korábban „száguldó őrnagy”, Spanyolországban „Pancho”) aki, bár kénytelen-kelletlen elvándorolt otthonról, megmaradt magyarnak, „kispesti srácnak”. Ahogy Puskás egykori csatártársa, Alfredo di Stefano nyilatkozta *„Minden magyarnak segített, olyan volt a magyaroknak, mint egy nagykövetség. A pénzt rájuk költötte...”*⁵⁴² Népszerűségét mindezek mellett növelte, hogy életmódja igazodott a populáris kultúra hordozóinak Kapitányék által említett értékeihez. Virtuóz volt, de nem kérkedett vele, meggazdagodott, de nem vágott fel, olyan maradt, mint elindulásakor, „mesebeli kalandjai” előtt.

„Még a 90-es évek elején kisgyerekként találkoztam vele egy étteremben! Szó nélkül az ölébe vett, és adott egy autogramot! Soha nem felejttem el!”

„Hogy miben volt ő más? Miben? Mindenben, egyszerűen mindenben. Zseniális volt, ő nem alibizett a pályán. Imádott futballozni, nem csak a pénzért csinálta. Ha meg volt pénze, abból nem verte nagydobra, hogy micsoda gazdag és nagy ember ő! Egyszerű kispesti srácként indult el és mindig is megmaradt annak. [...] Jóságos volt, de nem a népszerűség miatt, hanem mert ez belülről jött neki. Ő ilyen volt tényleg. Nincs még egy ilyen sportoló, egy ilyen focista, egyáltalán ember manapság, mint ő!”

Halála napján spontán tiszteletadó zarándoklat indult meg elsősorban a kispesti stadionhoz illetve a 2002 óta nevét viselő Puskás Ferenc Sportarénához, MLSZ székházhoz. Nem az egykori lakóhelyére özönlének az emberek, hiszen annak szerepe az emlékezet szempontjából nem jelentős. Egyrészt nincs különösebb funkciója a megrajzolt életútban, másrészt nem köztudomású hol áll(t ?) egykori lakóházuk. Harmadrészt, a Kútvölgyi úti kórház, ahol utolsó 6 évét töltötte betegen, leépülve, minden olyan tulajdonságától „megfosztva” ami őt Puskás Öcsivé tette, nem olyan helyszín, melyen keresztül az emlékezet egykori személyéhez köthetne.

Puskás Öcsi labdarúgó karrierjének két évtizedét töltötte el Kispesten. Nem csupán nemzeti szimbólum volt, hanem kispesti is. A kettő keveredett egymással, összeolvadt. Eljöttek a rivális klubok szurkolói is, tisztelegve a nemzet sportolójának életműve, tudása előtt. A nemzet hőse motívum már ebben a spontán zarándoklatban is megfigyelhető. Mécsesek, képek, virágok érkeznek, nemzeti színű sállal, szalaggal átkötte. *„Buzánszky Jenő szeméből legördül egy könnycsepp, s mintha ez volna a jeladás, valaki rákezdi: »Isten áldd meg a magyart...« És már mindnyájan énekeljük a Himnusz, elsíratva nagy honfitársunkat, minden idők legismertebb magyar emberét.”*⁵⁴³ A szurkolók a Budapest Honvéd székháza előtt Puskás „Öcsi” legjobb barátja, Bozsik József márványábrájával együtt gyűjtötték meg a gyász

⁵⁴² http://hu.wikipedia.org/wiki/Pusk%C3%A1s_Ferenc Utolsó letöltés dátuma: 2008.11.05.

⁵⁴³ *Nemzeti Sport* 2006.11.18.

mécseseit. A kegyhelyhez folyamatosan érkeztek a szurkolók. Szimpatizánsai a salakos edzőpályára és Bozsik márványablájánál is mécsesekből írták ki az „elhunyt legenda” nevét. A kegyeleti helyet fekete lobogó alatt alakították ki, Puskás Ferenc arcképe körül több száz virágot helyeztek el, sokan hoztak koszorút is. Több mint százan emlékeztek néma főhajtással a Magyar Labdarúgó Szövetség székháza előtt is, ahol három emelet magas Puskás-képet állítottak fel, fekete gyászkeretbe foglalva. A Himnusz eléneklése után a szövetség vezetői, korábbi szövetségi kapitányok, egykori és jelenlegi játékosok, klubvezetők, megyei szövetségi vezetők, az MLSZ munkatársai, újságírók és szurkolók rótták le kegyeletüket. A megemlékezés ezt követően a Puskás Stadionban folytatódott, ahol Kisteleki István MLSZ-elnök 79 szál virágból készített csokrot helyezett el a magyar válogatott centenáriumi emlékművénél.⁵⁴⁴

Puskás Ferencet december 9-én nagyszabású állami szertartással, a nemzet halottjaként temették el a budapesti Szent István-bazilikában. A temetés előkészületeit a Puskás Ferenc Kegyeleti Bizottság szervezte, melynek tagjai: Lamperth Mónika, önkormányzati és területfejlesztési miniszter, Jacques Rogge, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) elnöke, Joseph S. Blatter, a Nemzetközi Labdarúgó Szövetség (FIFA) elnöke, Lennart Johansson, az Európai Labdarúgó Szövetség (UEFA) elnöke, Kisteleki István, a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) elnöke, Ramón Calderón, a Real Madrid elnöke, Buzánszky Jenő és Grosics Gyula, az Aranycsapat játékosai. Erre a napra a kormány nemzeti gyásznapot rendelt el.⁵⁴⁵ A temetést több tévé és rádió is közvetítette.⁵⁴⁶ Az eseményre a Hősök teréig több tízezeren kísérték el, azonban a Népstadionban megrendezett „színpadi rendezvényre” már csupán 5-6000 ember ment be. A megdöbbenően alacsony arány, azonban nem Puskás személyének elutasítását jelentette, hanem a temetés jellemzőit és a temetésre vetülő politikai hangulatot.

„Életében a miénk volt. Halála után merénylet áldozata lett. Az elkövető ismert: politikai haszonlesésnek hívják. Ha tehette volna, akkor inkább nem halt volna meg, mintsem ekkora cirkuszban részesüljön. Túlmozgásos Miniszterelnökünk csapott magának önfényezést.”

„Parlament, meg stadion, meg Hősök tere, meg Bazilika, beszél az összes méltóság, szinte egész napos műsor a tévében... Meg ez a nevetséges dandártábornokság... Túlzás! Túlzás!”

„Tálán az volt a baj, hogy a világ legjobb futballistáját a Bazilika altemplomában helyezték örök nyugalomra. Azt az embert, akiről sok minden jót el lehet mondani, ám, hogy szentéletű lett volna, azt még rosszakarói sem állíthatják. Puskás, amikor nem Spanyolországban élt, mindig is Kispesten lakott. Szülei sírja is az ottani temetőben talál-

⁵⁴⁴ www.origo.hu Utolsó letöltés dátuma 2006.12.12.

⁵⁴⁵ Gyásznapot olyan személy halála esetén lehet elrendelni, aki a nemzet egésze érdekében kiemelkedő közéleti tevékenységet végzett.

⁵⁴⁶ Puskás Öcsi mellett nem sok közéleti személyiség esetében történt hasonló 1989 óta (pl. II. János Pál, Antall József, Lady Diana, Zámbo Jimmy).

ható. Ha a kegyeleti bizottság nem a politikai rongyrazás jegyében szervezi a temetést, rájöhetnek volna, hogy az egyszerű, »proli« kispesti sírkert méltóbb nyugalóhely lett volna számára, mint a flancos Bazilika!”

„És az sem tett jót, hogy elterjedt, a temetés 500 millióba kerül. Az emelt szintű gázszámlák korában ennyi pénz rengeteg! Miért nem hallgattak az özvegyre, aki csupán egy szerény gyászmisével kívánt búcsúzni?”

„Szerencse, hogy azok az emberek, akik ismerték, legalább a róla szóló legendákból, azok csendesen és méltón búcsúztak tőle. Az egyszerűségben több emelkedettség van, mint az ágyútalpban, az egyházi ceremóniában, Bazilikában, meg a dandártábornoki kitüntetésben így a halála után. Jobbat érdemelt volna!”⁵⁴⁷

Puskás Ferenc halála után is megindult „ereklyéinek” felkutatása, felbukkanása – természetesen pénzzé tétele is, azaz a „profán ereklyekultusz”. Ugyanaz a folyamat, mint amit már a szentek, hősök és sztárok kapcsán is megfigyelhetünk, megismertünk, így elméletét jelen esetben nem tekintem át újból. A halál után rohamos gyorsasággal jelentek meg a gazdasági előnyöket kihasználni kívánó termelők, akik az elhunyt Puskás nevét szerették volna marketing szempontból felhasználni – eredménytelenül.⁵⁴⁸ Hamarosan megjelentek azok a tárgyak, melyek Puskás életéhez, elsősorban labdarúgó karrierjéhez kapcsolódtak. „Egyedülálló Puskás-relikviát bocsát árverezésre egy magyarországi gyűjtő az Amerikai Magyar Népszava Szabadság című lap honlapján; eladó az Aranycsapat 6:3-as győzelme után készült tabló Puskás Öcsi és a csapat tagjainak korabeli, eredeti aláírásával, tájékoztatta az amerikai magyar újság főszerkesztője vasárnap az MTI-t.[...] Az ereklye azonos az akkori November 7. téren a Fényszöv kirakatában kiállított tablóval, amelyhez annak idején naponta ezrek látogattak el, közölte Bartus László. [...] A relikviára december 15-ig lehet licitálni az újság elektronikus levélcímén; a kikiáltási ár 50 ezer amerikai dollár (10 millió forint).”⁵⁴⁹ Bár az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ilyenekkel már 2005-ben találkozhattunk, amikor Puskás Öcsi még életben volt. „Puskás Ferenc, az Aranycsapat csatára pályafutásának több mint 100 emléktárgyát bocsátja árverésre Angliában. Az aukción - többek között - megvásárolható lesz a legendás labdarúgónak az a cipője, amelyet az 1952-es helsinki olimpia döntőjében viselt, egy Pelé aláírásával ellátott trikó, továbbá egész sor emléktárgy »az évszázad mérkőzéséről«, amelyen a magyar csapat 6–3-ra legyőzte az angolokat 1953-ban, a Wembleyben.”⁵⁵⁰

Puskás kultuszához tartozik, hogy – nem minden gazdasági okot nélkülözve – hamarosan kivetítik egész személyiségére pozitív tulajdonságait, képességeit. Egy idő múlva megjelennek a Puskás Öcsi énekesi tehetségét bizonyító hangfelvételek: „Puskás Öcsi nótáénekesként is kiváló volt. Puskás Ferenc minden idők legjobb

⁵⁴⁷ Az idézetek a <http://forum.nol.hu/index.php?topic=85055.30> oldalról származnak. Utolsó letöltés dátuma 2008.11.10.

⁵⁴⁸ Puskás Ferenc tömegmédiákban „Erzsike néniként” emlegetett felesége (ezzel is a hideg távolságtartást igyekeztek elkerülni, mintegy személyes ismerősként megnevezve Puskás Öcsi feleségét is) nem járult hozzá a kereskedelmi szempontokat maga előtt tartó kérdéshez.

⁵⁴⁹ <http://www.puskasferenc.hu/hu/menu.php?id=news09> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

⁵⁵⁰ <http://www.origo.hu/sport/magyarfoci/20051012arveresen.html> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

és legismertebb magyar futballistája nem csak az erős és hihetetlenül pontos bal lábás lövéseiről volt ismert, hanem énekhangjáról is [...] A november 23-án megjelent emlékalbum igazi kuriózum, hiszen a lemezen Puskás Ferenc kedvenc nótái sajtó - a legnagyobb nótáénekeseket megszegyenyítő - előadásában hallhatóak. »A nevem csak ennyi volt: Öcsi...« Az életvidám, örökké jókedvű Öcsi bácsi olyan »klasszikusokat« vezet elő, mint a »Nótáskedvű volt az apám«, az »Édesanyám kössön kendőt«, az »Egy asszonynak kilenc a leánya«, a »Sárga lilium«, a »A soproni magas« és az »A faluban«. Ezen kívül csak az emlékalbum számára rögzített, exkluzív riportok is helyet kaptak a korongon. Az interjúkban olyan legendák nyilatkoznak Puskás Ferencről, mint Grosics Gyula, Buzánszky Jenő, Szepesi György és Puskás Ferencné, Bözsi néni. További meglepetés a csak ezen az albumon szereplő Puskás emlékdal, mely a Republic énekese, Cipő előadásában hallható.”⁵⁵¹

A futball-zsenialitásáról és elképesztő tehetségéről szóló történetek városi legendaként terjedtek el a populáris kultúra szinten minden rétegében.

„Puskás, annak köröszt volt a lábán, a jobbon. 16-oson belül neki nem volt szabad lőnie. Olyan erőset rúgott, hogy a kapusnak eltört a bordája és meghalt. 48-ban! Nem volt neki szabad lőnie a 16-oson belül. Lőtt egyszer egy 11-est, pont középre. A kapust olyan erővel találta el, hogy rögtön meghalt.”⁵⁵²

„Puskás meg tudta csinálni, hogy feldobott egy vizes szappant és levette a lábával anélkül, hogy leejtette volna...Madridi éttermekben még azt is megcsinálta, hogy vörösboros üveggel játszott a gyanyán.”

„Dekázni tudott a szappannal a zuhany alatt. A Real Madrid öltözőjében többször megcsinálta, de még a nagy Di Stefano vagy Gento sem tudta utánozni.”

Puskás mindezek mellett megtermékenyítően hatott a hivatásos művészekre, a „magas kultúrára” is. Ennek eredményeként írta Zelk Zoltán „Rímes üdvözlő távirat”, Szabó Lőrinc „Veresség után”, Esterházy Péter „Puskás, Gödel, passz” című művét illetve ő és az Aranycsapat inspirálták a Hobo Blues Band „6-3” című dalát valamint Almási Tamás „Puskás Hungary” filmjét. 2010-ben 58 kortárs művész Puskást megjelenítő alkotását állították ki Budapesten.⁵⁵³ Mindezek mellett van egy szólás, amit átvett a népnyelv és eredetét Puskásnak tulajdonítják. A „kis pénz, kis foci, nagy pénz, nagy foci” állítólag 1952-ben hagyta el Puskás Ferenc száját egy mérkőzés közben, így követelvényt fizetést magának és játékos-társainak Sebes Gusztáv szövetségi kapitánytól.

Míg végezetül a kultusz kapcsán kell megemlíteni, hogy 2007-ben felavatták az ország első Puskás Ferenc utcáját Kispesten. A névadás kapcsán a fővárosi képviselő testület egyöntetűen eltekintett attól a szabálytól, hogy a fővárosban valakiről csak halála után 25 évvel lehet utcát elnevezni. A nevet a volt Újtemető utca kapta, melyben áll a Bozsik József nevét viselő futball stadion. Emellett Zalasabaron ugyanekkor teret neveztek el róla, valamint köztéri mellszobrot

⁵⁵¹ <http://www.zene.hu/cikkek/cikk.php?id=10421> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

⁵⁵² BALI 2008: 366.

⁵⁵³ <http://www.homegaleria.hu/Archivum/Puskas/puskas.html> Utolsó letöltés dátuma 2011.03.19.

kapott; Zuglóban emléktáblát avattak annak a háznak a falán, melyben egykor feleségével egy ideig laktak; Szegeden az Aranycsapatnak állítottak szobrot, Dunaszerdahelyen felvette a nevét a helyi gimnázium, Budapesten pedig egy általános iskola.⁵⁵⁴ Nevét viseli az egykori Népstadion, egy futball akadémia illetve a tehetséges labdarúgók számára létrehozott díj. Puskás Ferenc emlékét mindezek mellett immár a 82656 számú kisbolygó is őrzi, amelyet magyar kutatók fedeztek fel a spanyolországi Calar Alto Observatóriumban.⁵⁵⁵ Mindezek az emlékezet helyeiként szolgáló eszközök, a *lieux de mémoire* –k⁵⁵⁶ jól láthatóan a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet, a hagyomány és a történelem, azaz a rekonstruált múlt metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az óhajtott és akart történelmi emlékezést.⁵⁵⁷ Ugyanez a pillanat volt megragadható dolgozatom korábbi fejezetében is, ahol a napjainkban terjedő Nagy Imre szobrokról szoltam. Puskás Öcsi kapcsán ugyanakkor megdőlni látszik az a tétel, melynek lényege, hogy bár az emlékhelyek sokféle formát ölthetnek, mindegyiket egybefűzi, hogy „*létüket kivétel nélkül az írott kultúrájának köszönhetik.*”⁵⁵⁸ Puskás Ferencet a társadalom kollektív tapasztalata olyannyira egyöntetűen ítéli meg, hogy ez a jelen idejű tapasztalat követeli ki szinte az emlékhelyek létrejöttét.⁵⁵⁹ Ahogy Esterházy Péter megjegyezte, „Puskás megteremtette egyén és közösség egységét, amely nélkül az egyén, ő, nem létezhetett.”⁵⁶⁰

Amennyiben a sportolók életútját vesszük vizsgálat alá, jól láthatóan kiemelhetők belőlük azok az elemek, melyek a szurkolók számára egyben fontos értékeket is megtestesítenek. Ennek oka egyrészt természetesen az lehet, hogy olyan embert választanak ki maguk közül, aki ezeknek az értékeknek megfelel, ám számításba kell venni azt is, hogy az életutat szándékosan alakítják úgy, hogy ezek az elemek, toposzok megjelenjenek bennük. Az életút manipulálása természetesen a sportoló pályafutása elején megkezdődik, hiszen anélkül nem testesíthetné meg a szurkolók szemében a követendő példaképet. Ezek a példaképek azonban koronként, generációkként változnak. Ugyanaz a folyamat játszódik le, mint ami

⁵⁵⁴ <http://puskas.gportal.hu/gindex.php?pg=14624069&offset=20> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

⁵⁵⁵ http://hirek.csillagaszat.hu/kisbolygok/20061117_puskas.html Utolsó letöltés dátuma 2008.11.07.

⁵⁵⁶ NORA 1999.

⁵⁵⁷ GYÁNI 2000: 82.

⁵⁵⁸ GYÁNI 2000: 82.

⁵⁵⁹ A Puskás Öcsi-kultusz jelentőségét akkor tudjuk értékelni, ha összehasonlítjuk a korból származó sportolók kultuszával. Puskás kortársai közül többen értek el hasonló sikereket, tettek szert népszerűsége, ám kultuszuk intenzitása, annak időbeli kiterjedése elmarad Puskásétól. Gondoljunk itt a hasonlóképpen „legendás” aranycsapat tagjaira, akik közül többről (Hidegkuti Nándor, Bozsik József, Czibor Zoltán) neveztek el stadiont, sportakadémiát, ám többségük neve a köztudatban, Puskásé mellett elhalványult. Hasonlóképp megemlíthetnénk példaként a korában legendás, háromszoros olimpiai bajnok Papp Lászlót, akiről adomák keringtek a közbeszédben, ám mára a Papp László Sportaréán kívül középület, köztér, szobor nem őrzi emlékét. Megemlíthetném emellett többek között az 1956-os olimpián bajnoki címet szerző vízipóló csapat tagjait, a hatszoros olimpiai bajnok Kárpáti Rudolf kardvívót, az ötszörös olimpiai bajnok Keleti Ágnes tornászt.

⁵⁶⁰ ESTERHÁZY 2006: 114.

megfigyelhető volt a hősök kapcsán is, mikor megállapítottam, hogy minden kornak megvannak a maga problémái, amiket csakis az adott kor eszményített embertípusa tud megoldani. Ezek a változások, eltérések azonban nem csak nagy történelmi korszakok közt jelenhetnek meg, hanem rövidebb időintervallumban – sőt a felgyorsult fogyasztói civilizáció életmenetének köszönhetően egyre kisebb időegység telik el az eltérő értékek felbukkanása között – így napjainkban is. Az azonban, hogy felbukkan egy-egy újabb probléma és vele együtt egy-egy újabb ezt megoldani hivatott, az új értékeknek megfelelő hős, nem jelenti azt, hogy a régiek eltűnnének. A történelmi hősök, a sztárok – ezeken belül a különböző generációk különböző sztárjai – egymás mellett élhetnek, ahogy egymás mellett él Puskás Öcsi kultusza (immár hatodik évtizede) és Simon Tibor kultusza (a dolgozat írásának pillanatában hatodik éve.) A kettő közönsége, értékei, jellemzői jól elkülöníthetők egymástól, még, ha átfedésekkel is találkozhatunk.

Simon Tibor

Simon Tibor (1965–2002) labdarúgói pályafutása korántsem volt olyan fényes, mint Puskásé, de, mint látni fogjuk, személye nem is elsősorban futball-tudásáért lett népszerű a szurkolók körében, hanem mentalitása miatt. Simon Tibor 1985-1996 illetve 1997-98 között 338 mérkőzésen játszott a Ferencvárosban. Bajnokcsapat tagja volt 1992, 1995, 1996-ban, Magyar Kupát nyert 1993, 1994, 1995-ben, Szuper Kupát 1993, 1994, 1995-ben. A szurkolóktól megkapta a Fradi-futballkedvencek Kupáját 1994 és 1995-ben valamint a Fradi-aranyszív medált 1992 és 1995-ben. 1999-ben kezdte edzői pályafutását a REAC, BVSC majd a Sopron csapatánál. 2002-ben a Mammut üzletközpontban biztonsági emberek halálra verték. Az eseményt rögzítette az intézmény egy kamerája is. Simon Tibor kultusza halálával felerősödött, ám nem ekkor kezdődött. Már focistaként példát mutatott rajongótáborának viselkedésével. Jó példát szolgáltat erre Bali János 1998-as tanulmánya, melyben az akkori közönség kedvenc, Simon Tibor jellemzését is megadja. „Ő az a játékos, aki a »fradizmus« jegyeit a leginkább magán viseli, aki játékaival és magatartásával a Fradi játékosok prototípusa. »Ősfradista«, tehát serdülő korától az FTC-ben játszik [...] Játékára jellemző, hogy bár kevésbé technikás, ám »óriási szívvel« futballozik. Nem ijed meg egyetlen ellenféltől sem, fanatikusan űzi-hajtja magát és társait. A csapattért, a Fradiért még törött kézzel, sérülten is vállalja a játékot. [...] Vallásossága és magyarságtudata erős. Az utóbbira példa, hogy sörözőjének falát egy hatalmas méretű Nagy-Magyarország térkép díszíti. Családcentrikus, két gyermeke van. A róla kialakult pozitív képből nyilatkozatai is közrejátszottak. Például »nemcsak magunkért, hanem a Moszkvóban agyba-főbe vert magyar egyetemistákért is játszunk«, vagy »engem sohasem szokott izgatni a fájdalom, megszoktam, hogy az edzéseken és a meccseken is hajtok, megyek, amikor érzem, megsérültem. Győrben például egyszer nyolcvanhárom percet játszottam úgy, hogy egy csontdarab letört a bokámról.“⁵⁶¹ Bali János jellemzéséből jól kivehetők azok az értékek, melyek miatt a „nem kifejezetten technikás” futballista mégis hosszú időn keresztül tudott a szurkolótábor kedvence lenni, holott nálánál sokkalta virtuózabb játékosok is megfordultak a csapatnál akkoriban. Ezek a küzdőszellem, fanatizmus, akarat, hősiesség, áldozatvállalás, klub-hűség, magyarságtudat, vallásosság.⁵⁶²

„Ő lett a kedvenc játékosom a Fradiban! A többi játékost is kedvelem, de az ő küzdeni akarása, a hozzáállása és fantasztikus nagy Fradi-szíve kiemeli a többiek közül. A Fradi-szíve miatt ragadtam tollat is. Kint voltam a Bozsik-stadionban és ő megint bebizonyít

⁵⁶¹ BALI 1998b: 51.

⁵⁶² A ferencvárosi értékekről, szimbolikáról bővebben lásd BALI 1998a.

totta, hogy milyen zöld a vére. Ország, világ láthatta tettét a tévében. Én még életemben nem láttam soha, hogy egy játékos így kiálljon egy Fradi szurkolóért.”⁵⁶³

Nimbuszát erősítette, hogy az 1994-es FTC-Kispest kupadöntő mérkőzés után személyesen, testével védett meg szurkolókat a kardlappal támadó lovas rendőröktől. Személyes hitvallása a labdarúgásról minden ferencvárosi szurkoló előtt közismert volt. „Lehet rosszul játszani, de lélektelenül soha! Van úgy, hogy az embernek rossz napja van és a pályán semmi sem sikerül. Nem számít, a lényeg az hogy lássák rajtad az emberek, hogy megszakadsz a klubbért, a szurkolókért és akkor a vereség is meg van bocsájtva. Ilyen egyszerű!”⁵⁶⁴

Halálának különösen brutális, megalázó volta szurkolótáborát a lehető legmélyebben felháborította. A gyász és fájdalom érzése mellett hangsúlyossá vált a gyilkosok megbüntetése iránti igény, főképp az, hogy az elkövetők közt volt egy szolgálaton kívüli és egy volt rendőr is. Ezek miatt a halála órájában megkezdődő spontán zarándoklatok a csendes gyász és tiszteletadás mellett egyben egyfajta tüntetést is jelentettek a hatalmi szervezet ellen. Az interneten megjelenő hozzászólások jellege is kettős:

„Simon Tibor gyilkosai nem kaptak méltó büntetést, de a Fradi-család nem felejt!”

„ÉRTED lobog a zászló, ÉRTED fáj a szív A Zöld-Fehérek csapata TÉGED hív!”

„Szomorú ez az egész... Így kell örülni a tárgyalóteremben a gyilkosoknak? Szabadon engedni ilyen férgeket? Nem a Zalatnaival kell foglalkozni a tévében! Ő ül, pedig nem gyilkolt!!! Gratulálok Magyar „ügyvéd úrnak”! Büszke lehet magára! Remélem nem lesz egy nyugodt perceket mocskos férgek és megkapjátok méltó büntetéseket, ott dögöljete meg ahol vagytok!!!”

„Bocs, még valami! Én azt kívánom ezeknek a férgeknek, amit ők tettek Simivel. Mellesleg szerintem a börtönben nagyobb biztonságban lennének, remélem, soha nem lesz egy nyugodt napjuk.”

„Simon Tibor! Nem Felejtünk! Nyugodj Békében! Az égietek kérem hogy a bűnösök lakoljanak meg tetteikért!”⁵⁶⁵

A szurkolók – és nem csak a ferencvárosiak, hanem még a rivális újpestiek is három helyre zarándokoltak. Az egyik az üzletközpont, ahol halálosan megvertek, a másik az „üllői úti szentély”, azaz a ferencvárosi stadion, a harmadik pedig a Hegedűs Gyula utcában található „Simon söröző”. A tiszteletüket tevő zarándokok identitásukat megjelenítendő zöld-fehér mezben de legalábbis sállal érkeznek, a más sztárok halálakor már megismert virágokon, mécseseken kívül azonban Simon Tibor esetében több új tárgy-típus is megjelenik. Ezek jelentős része olyan, melyek vagy példázzák Simon Tibor egykori identitását (magyar zászló, magyar címer, ferencvárosi címer, nemzeti színű zászló, ferencvárosi zászló; mindezek mellett személyéről szóló újságcikkek, leírások, képek) vagy

⁵⁶³ A *Sport Plus Foci* 1994/07/09. számát idézi BALI 1998b: 52.

⁵⁶⁴ <http://simontibi.gportal.hu> Utolsó letöltés dátuma 2008. 11.02.

⁵⁶⁵ <http://forum.nemzetisport.hu/viewtopic.php?t=1206&postdays=0&postorder=desc&start=40> Utolsó letöltés dátuma 2008. 11.02.

mutatják a gyász mellett érzett haragot (így a halálról szóló újságok a mécsesek, virágok mellé helyezve, bennük a büntett leírásával). Temetése több ezer ember részvételével zajlott, tiszteletüket rótták le a magyar futball reprezentatív személyei is. A magyar futballmérkőzéseken egyperces néma felállással és fekete karszalaggal adóztak emléke előtt. Az emlékező szertartások spontán szerveződése indult meg. „...csendes virrasztásra invitálta a Fradi szurkolóit a Ferencvárosi Szurkolók Szövetsége. Információink szerint a mérkőzés után mintegy 1500 feldühödött szurkoló gyűlt össze a Lövőház utcában az előtt a szórakozóhely előtt, ahol vasárnap hajnalban brutálisan megverték Simon Tibor futballtrénert, aki később belehalt sérüléseibe. A helyszínen Simon nevét skandálták, valamint azt, hogy »hol a gyilkos«. Csak a rendőrök figyelmeztető lövései állították meg a feldühödött tömeget [...] A szurkolók két motoros rendőrt és egy rendőrszolgát megfenyegettek, egyikőjüket bántalmazták, akik emiatt öt figyelmeztető lövést adtak le [...] Este tíz óra előtt a Mammutnál álló mintegy másfélezer Fradi-szurkoló farkasszemét nézett a Széna térnél felvonuló rohamrendőrök, illetve kutyás rendőrök nagyszámú csapatával, közjük sörösüvegek záporoztak. A Széna-téren és a Margit körúton teljesen megszűnt a forgalom, a tömegközlekedés is leállt. A történeteket megalélte egy - állítólag - prominens vezérszurkoló, aki kilépett, s azt mondta: »Ne mocskoljuk be Simi emlékét!« Innentől kezdve - a Ferencváros vezérszurkolóinak és a »kemény magnak« a közös imája után – lecsendesedett a tömeg.”⁵⁶⁶

Simon Tibor emlékét őrzi egy alapítvány a tehetséges fiatal gyermekekért, egy díj, melyet játékosársai hoztak létre és amit az általa képviselt erényeknek a szurkoló véleménye alapján leginkább megfelelő ifjúsági korú játékos kaphat minden évben. Hivatalos kultuszának része, hogy az FTC örökre visszavonultatta a 2-es számú mezt (Simon egykori mezszáma), a soproni focicsapat akkori vezetése bejelentette, hogy Simon Tibor örökös tiszteletbeli vezetőedző lett és utódai posztjuk megjelöléseként vezetőedző helyett az edző kifejezést használják majd. Emlékére mindezek mellett rendszeresen szerveznek labdarúgótornákat. 2003-ban az üllői úti stadion Toldi termében felavatták a „Simon Tibor sarkot”, ahol az elhunyt focista ereklyéit, így mezt,⁵⁶⁷ cipőjét, díjait, képeit, a róla szóló könyvet helyezték el, 2007-ben, halála ötödik évfordulóján pedig árverésre bocsátottak öt darab 2-es számú mezt, melyen szerepelt az FTC All-stars csapat tagjainak aláírása is.⁵⁶⁸ Kultuszát azonban elsősorban a szurkolók csoportja tartotta és tartja fenn napjainkban is. A ferencvárosi meccseken rendre előkerültek a játékost ábrázoló óriási méretű grafikák, az „Életed és véred adtad a Fradiért”, „Nyugodj békében Tibi bácsi”, „Vigyétek fel a mennyországba”, „örökké velünk” feliratú transzparensek.⁵⁶⁹ A mérkőzések közben – lélektelen játékot látva – gyakran zúgott fel biztatásként a „Simon Tibi, Simon Tibi!” rigmus, ezzel akarván nagyobb teljesít-

⁵⁶⁶ <http://www.origo.hu/sport/magyarfoci/20020424lovesekkel.html> Utolsó letöltés dátuma 2008. 11.13.

⁵⁶⁷ Ezt azóta ellopták a falról!

⁵⁶⁸ <http://www.ftc.hu/index.php?action=simi> Utolsó letöltés dátuma 2008. 11.13.

⁵⁶⁹ Lásd a képmellékletet!

ményre ösztökélni a játékosokat. Kialakultak tehát azok a szokások, melyek a „Simon Tibor-hagyomány” részeivé váltak.⁵⁷⁰

Személyéhez kapcsolódóan a nevét emlegető rigmusokon kívül rövid verses alkotások is megjelentek. Ezek közül az ún. „Simon Tibi rigmust” rendszeresen énekelték a mérkőzéseken.

Lopott az ingem, lopott a cipellóm,
Angliából lopta sej a szeretóm.
Nem is tudja tán a rendőrkapitány,
hogy lopott az ingem és lopott a gatyám
Tolvajok, Gyilkosok, Fasszopó rendőrök!!!!
Simon Tibi, Simon Tibi!!!

Míg a „hiába sírsz” című, egy szurkoló által írt vers több honlapra, transzparenssre felkerült:

... Ítélt a bíró, ejtve a vád,
A sírhant többé nem beszél.
Vétek már a könny, a szó is,
Csendesen folyik a vér...
Égre kiált az ártatlan vér,
Oly tengersok, mivégre folyt.
Kiömlött és virult belőle
Idegen élősdi holt...
Simon Tibi. hiába sírsz.
Cserben hagyott a nagy világ,
Mint ahogy pusztuló néped,
S láncravert árva hazád...

Napjainkban jól látható, hogy a hagyományos kánonok megrendülésének lehetünk tanúi a generációs váltásokon keresztül. A korábban felnövekvő generációkba belenevelődött egyfajta tudás ám az új generációk a kultúra csatornáinak átalakulása következtében teljesen más jellegű és tartalmú kulturális tudást és emlékezetet építenek belsőjükbe, melyen belül a hagyományos tudáselemek helyére újak lépnek. Persze lehet, hogy a fiatalabb generációk felnőtté válásával ez a folyamat megváltozik, és újból felerősödnek a „hagyományos” elemek, ám ma még csak a növekvő különbségeket érzékeljük, a kétségkívül meglévő hasonlóságok mellett. Ez a fajta változás érzékelhető a bemutatott két focista kultusza kapcsán. A Simon Tibor életútjánál feltűnő elemek, értékek egy része nem érzékelhető Puskás Ferenc esetében, míg közülük néhány itt is megjelent. Az eltéré-

⁵⁷⁰ „A szokások olyan magatartások és cselekvések, amelyek a társadalmi együttélés során, hosszú idő alatt alakultak ki, az ismétlődés révén állandósultak, és egyöntetűvé vált formáik társadalmilag elfogadottá, a hagyomány részévé váltak [...] Rendszerint a szokások három rétegét különböztethetjük meg: 1. a mindennapi élet sztereotip cselekvéseit, 2. alkalomhoz fűződő, összetettebb és tagoltabb cselekvésmintákat, ezek a voltaképpen szokások, illetve a rítusok, a dramatikus népszokások, 3. valamint a jog és az erkölcs fogalmaihoz közelítő cselekvésszereket.” VEREBÉLYI 1998: 402. A fent leírt szokások olyan cselekvések, melyek alkalomhoz fűződő rítusok ugyan, ám bennük megjelenik az erkölcsi jelleg is.

sek oka talán a generációs különbségek mellett a két sportoló eltérő társadalomtörténeti háttere. Puskás Ferenc a széles társadalom megbecsülésére számíthatott. Olyan hősként kezelték őt, aki virtuóznak számított, korának legnagyobb csatár-egyénisége volt, és emellett a nemzetközi meccseken a magyarságot is megtestesítette. Összekötő kapocs volt a történeti hősök és a sztárok között. Fontos szerepe volt tehát a csoportösszetartás területén is (amit a kommunista állam is felhasználott, ahogy már szóltam róla). Felfoghatjuk úgy is, mint aki a népéért harcolt, a magyarokat vezette egy személyben, csapata élén győzelemre. Utat mutatott a társadalom tagjai számára⁵⁷¹ a téren, hogy elnyomott helyzetéből is van lehetőség kitérésre. 1956-ban Puskás disszidált, eltűnt az országból. Neve, emléke a hivatalos médiumokban háttérbe szorult, kvázi halottként kezelték, emlékét elfojtotta (volna) a hatalom. A teljes elfojtásra azonban nem volt lehetőség, hiszen mindenki tudta, hogy Puskással mi történt, emellett sport sikereit, azaz a múltját elfeledni nem lehetett, hiszen az „Aranycsapat” eredményeit, mint láttuk, a párt, az állam, a kommunizmus sikereiként interpretálták, ezeket pedig nem lehetett meg nem történetté tenni, hiszen azzal a rendszer identitásának, alapjának egy részét semmisítették volna meg.⁵⁷² Puskás Ferenc hazatérése után a kollektív elfojtás nosztalgikus „felszabadulása” tapasztalható. 1989 után kultuszát növelte, hogy a politika kultúrára gyakorolt ellenőrző szerepének gyengülésével a közfigyelem hatványozottan az aranykorra koncentrált, felszínre kerülhettek azok a mondák, legendák, melyek az egykori hősökhez kapcsolódtak. Ez a fajta nosztalgikus kultusz azóta is tart, melyben megnyilvánul a magyar futball „aranykora” iránti vágyódás hangulata is, kontrasztba állítva napjaink szálnalmas valóságával. Puskás Öcsit a rendszerváltás után kvázi-megváltóként várták a magyar futball berkein belül. Vezetésétől, szövetségi kapitányi megbízásától remélték, hogy visszatér a magyar futball oda, ahol Puskás idejében volt. Puskás nem csupán labdarúgóként, hanem erkölcsi téren is példaképpé vált az emberek számára. Ám a magyar labdarúgás helyzetén már a példakép sem tudott segíteni, futballunk azóta is csak múltjából tartja fenn önmagát. Ebben a helyzetben is emelkedhetnek azonban fel új hősök, akik ha virtuozitásban nem is, de küzdeni tudásban, akaratban, elkötelezettségben a régiek nyomába eredhetnek. Ilyen volt Simon Tibor is. Simon alakjánál is láthatjuk, hogy egy közösséget jelenít meg, az ún. „Fradi családot”. Belé sűrítik mindazokat az erényeket, melyeket a ferencvárosi szurkolók követendőnek tartanak. Ezek többek között a küzdeni tudás, bátorság, hűség, melyeknek Simon egy személyben mintaképe is volt. Már életében vezér-

⁵⁷¹ A futball-meccsek akkoriban nem csak egy szubkultúrát mozgattak meg, hanem családi események is voltak a kor gyakran teltházias mérkőzései.

⁵⁷² Kapitány Gábor hívta fel figyelmem arra, hogy disszidálása lényegesen fontosabb szerepet töltött be. Míg az 1954-es elvesztett VB-döntő után az Aranycsapat felé jelentős népharag irányult, s félig-meddig azonosították a válogatott tagjait a rendszer méltatlan kivételezettjeivel, addig az emigráció után ettől a „bűntől megváltották” őket. Ennek oka, hogy a rendszer árulóként kezelte őket, a népi közvélemény így helyre tudta állítani a „mi fiunk” képzetet. Mivel ők is szemben álltak a rendszerrel, így mégiscsak „hősök”.

egyéniségként tekintettek rá – Puskáshoz hasonlóan – akinek jelenléte nagymértékben befolyásolta játékosársai mentalitását is. Ő maga volt szurkolói számára az ideális ferencvárosi játékos, aki „sikerei hatására sem szállt el magától”. Szóba állt a szurkolókkal, sőt többüket jól ismerte, hiszen sörözőjében rendszeresen találkoztak, véleményt cseréltek, de nem csupán megmaradt szurkolói körében, hanem ha kellett, veszélybe is sodorta magát értük.⁵⁷³

⁵⁷³ Hasonló mentalitás jelent meg Orbán Viktor, Puskás Öcsi, Zámbó Jimmy esetében is. Ezeket lásd dolgozatom megfelelő fejezetében.

A politikus sztárok

A politikusok sztárként való aposztrofálása nem újkeletű jelenség, hiszen a hétköznapi szóhasználat mellett a tudományos szakirodalomban is megfigyelhető. Ennek első – demokratikus politikai rendszerek körében megfigyelhető – jeleként talán Winston Churchill kultusza, majd John Fitzgerald Kennedy halála utáni tömeghisztérikus jelenségek sorozata értelmezhető, melyet globális viszonyokra vetítve megisméltódni láthattunk 1997-ben Lady Diana Spencer tragikus halála kapcsán. Ez utóbbiról rohamos gyorsasággal jelentek meg a szakavatott kutatók tanulmányai,⁵⁷⁴ melyeket részletesen ismertetni nem áll módomban. Ahogy a történelmi előzményeknél említettem, nem tartoznak jelen fejezethez a különféle diktatórikus rezsimekben kialakuló személyi kultuszok, ám ki kell emelnem, hogy az utóbbi időkben születtek olyan tanulmányok, melyek ezen kultuszok népi megnyilvánulásait mutatják be.⁵⁷⁵

Közhely, hogy napjaink társadalmi valósága teljes mértékben átpolitizált. Politikai szempontok érvényesülnek a kultúra, az oktatás, a gazdaság szinte minden területén. Hasonló helyzetet tapasztalunk, mint ami a kommunista diktatúrában megvalósuló kultúrpolitika kapcsán már látható volt, annyi eltéréssel, hogy az akkori kötelezően előírt jelleg mára enyhébb, „demokratikusabb” formában valósul meg. Ennek a helyzetnek törvényszerű folyamodványa, hogy a tömegmédiák által sugárzott politikai szereplők részeseivé válnak napjaink populáris kultúrájának, megjelennek a „posztmodern folklór” keretei közt, annak különböző formáiban (prózai műfajok, versek, viccek, rigmusok, grafikai alkotások, festmények stb.) illetve a morális gondolkodás terén is. Ezzel párhuzamosan a populáris kultúra is egyre jobban teret nyer a politikában. David Marshall ennek a hatásnak tulajdonítja, hogy a politikában, a vezető politikusok esetében is megjelennek a populáris kultúra sztárjainál már megismert attribútumok.⁵⁷⁶ Napjaink politikai stílusát egyre inkább uralja a tabloidizáció és a perszonalizáció jelensége. Ez egyrészt a „vezéresedést”⁵⁷⁷ foglalja magába, melynek lényege egyfelől, hogy a politikai üzenetek egyre inkább a szervezetekről a személyekre tevődnek át, valamint a popularizálódást, azaz, a politikai történéseknek az „egyszerű emberek” életén keresztül történő megjelenítését. Mindez leginkább a poli-

⁵⁷⁴ WALTER (szerk.) 1999., BOWMAN 1999., 2001., BLACKMAN and WALKERDINE 2001., DAXELMÜLLER 2003.

⁵⁷⁵ BELAJ 2008., DE JONGE 2008., GABANYI 2000.

⁵⁷⁶ *“He suggests that the emergence of celebrity politician is just the consequence of the conquer of popular culture by stars, which forces political parties to produce their own stars.”* David Marshall nézetét elemzi Kiss 2005: 11.

⁵⁷⁷ A vezér fogalma alatt itt politikai vezetőt ért a szerző, mely mentes mindenféle mellékjelentéstől.

tikai pártok vezető egyéniségein keresztül valósul meg. Egy televíziós kamera keresőképébe ugyanis nagyon nehéz befogni egy teljes pártot, sokkal inkább képbe komponálható egyetlen beszélő, cselekvő ember, a vezető, aki személyében képvisel intézményeket.⁵⁷⁸ „A politika perszonalizációja megnöveli a nem racionális elemek szerepét, ilyen például a vezetők karizmatikus erejébe vetett hit és bizalom. Egy politikai vezér személyes vonzereje, imázsa és a tettei segítségével növelheti elfogadottságát. [...] Az elnökök és kormányfők megválasztásában nem feltétlenül politikai álláspontjuk játssza a főszerepet, hanem személyes vonzerejük, imázsuk, arra való képességük, hogy elnyerjék a választók hűségét, támogatást szerezzenek és mozgósítsák követőiket. A hívek bizalmát személyes imázsuk, tulajdonságaik és vonzerejük alapozza meg – tehát szubjektív érzelmek és érzések, melyek nem magyarázhatók racionális érvekkel. A személyiség fontosabb, mint a program (vagy az érdekek). A vezérdemokrácia a karizmatikus vezetés rutinszerűvé vált formája.”⁵⁷⁹ Mindezek a „bulvárosodás” folyamatával társulva működnek,⁵⁸⁰ a tömegmédiák segítségével, azokon keresztül valósulnak meg. A médiumok – elsősorban a televízió – morális funkciója talán legvilágosabban a „sztárpolitikusok” esetében figyelhető meg, hiszen a politika mondanivalója érintkezik legszorosabban a hétköznapi emberek világlátásával, -felfogásával, az értékek világával, az élet menetével. Ez a „mediatizáció” azonban azt is maga után vonja, hogy a politikusoknak olyan külső és belső értékrendet kell kialakítaniuk magukról, mely a tömegmédiák fogyasztóinak az értékeit a lehető legteljesebb mértékben kielégíti. „Értve ezen mindenekelőtt azt, hogy az adott közszereplő, politikus milyen mértékben képes a maga nyilvános szereplései, médiateljesítménye, parlamenti és más vitái során olyan teljesítményre, amely folyamatosan kivívja a média pozitív figyelmét. Nem elég hírnek lenni, annak is kell látszani [...] Nem elég önmagában vonzó, érdekesnek, hírértékűnek lenni, nem elég újra meg újra újabb ötletekkel meglepetéseket szerezni, arra is alkalmasnak kell lenni, hogy a sokszínű teljesítmény szimbolikusan megjelenítse az adott politikai tábor legfontosabb értékeit. A perszonalizáció tehát nemcsak reprezentáció, hanem szimbolizáció is. Ily módon a politikusi teljesítmény nem egyszerűen médiaképes teljesítmény, hanem olyan amatőr színészi produkció, amelynek önmaga cáfolataként kell megállnia a helyét. Nem lehet csupán kitűnő színész, mert arra ott vannak a hivatásos színészek, a politikusnak nem szabad szerepet játszania, mert tőle az »őszinteséget« is elvárják. A szerep nem lehet »szerep«, mert őszintén kell hinnie az általa hirdetett mondandók igazságában, hiszen ha ő nem hisz, akkor híveitől sem várható ez el.”⁵⁸¹ Ettől a folyamattól kezdve a politikai vezető nem csupán politikus többé, hanem olyan médiaszemélyiség, aki folyamatosan a hírek középpontjában áll, közfigyelem irányul személyére, híressé válik, majd egy idő után a párt szimpatizánsaiból kiválik egy csoport, akik a követői, „hívei” lesznek. Sztár lett tehát, de megmaradt politikusnak is.

⁵⁷⁸ KUMIN 2005: 111.

⁵⁷⁹ KÖRÖSÉNYI 2003: 14.

⁵⁸⁰ Bővebben lásd KISS 2003.

⁵⁸¹ KÉRI 2005: 88.

Mindezzel kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt a jelenséget sem, hogy napjaink (magyar s talán nemzetközi) politikai kultúrája egyre inkább az archaikus minták alapján szerveződik.⁵⁸² A politikus és a politikai pártok mondanója a vallások világméreteihez kezd hasonlítani abban, hogy bináris oppozíciókban gondolkodik. Csakis tökéletesen jó és rossz szereplőket használ, így a jó szereplő azonosulási mintát kínál követői számára, akik beleélhetik magukat annak „küzdelseibe”, melyek innentől fogva nem csupán képletes értelemben küzdelmek, hanem valóságosan is párviadal játszódik le. Ilyen párviadalnak lehetünk szemtanúi immár minden választási kampányban, amikor a legesélyesebb pártok miniszterelnök-jelöltjei csatáznak egymással, akik a bináris oppozíciók alapján abszolút jókká és gonoszakká egyszerűsödnek. Küzdelmük után a közvélemény-kutató cégek sietve vizsgálják, hogy melyikük volt a „hatásosabb”, ki tudta jobban meggyőzni az embereket saját igazáról, nézeteiről, világméreteiről. A szimbolikus harcok mellett a politikai táborok közötti különbségek érzékeltetésének legegyszerűbb, s egyúttal leghatásosabb eszközévé a botránypolitizálás vált. *„Ez az a világ, amelyben a legegyszerűbb módon válik érzékeltethetővé a hatalmi szféra érintettsége, ebben lehet leginkább hús-vér teremtményekké szimplifikálni a politikai osztály tagjainak tevékenységét. Ráadásul a botrányok a legtöbb esetben viszonylag könnyedén vezethetőek vissza valamely alapvető morális tanúságtételhez, ezért a heroikus küzdelmek, a médiahelytállás bajnokai meglehetősen egyszerűen tüntethetik föl magukat olyan értékek képviselőiként, amelyeknek kitüntetett fontossága van és lehet az ún. identitáspolitikában, ahol rendre meg kell vallani a közéleti személyesség meghatározó összetevőit. Ha az adott politikusnak szerencséje van, akkor ellenfelével szemben többször kerülhet az angyal pozíciójába, mint az ördögébe [...] a vezér, valamint az általa minden pillanatban látványosan megjelenített, fekete-fehér igazságokra legegyszerűsödő mondanivaló válik a legfontosabb politikai üzenetété”*⁵⁸³ (Ezt egyébként a szembenálló fél követői is ugyanígy ítélik meg, csak szempontjukból pont saját vezetőjük minősül jónak, míg a másik rossznak). Itt már, mint láthatjuk az információforrás szerep, a hírérték funkció mellett egyfajta politikai „cirkusznak” is szemtanúi lehetünk, azaz a sporteseményekhez hasonló empatikus jelenségek aktiválódnak. Ez a verseny azonban nem csupán sportesemény, vetélkedő, hanem világnézetek, morális világszisztemek összeállása is, azaz egy újabb funkció manifesztálódik.

⁵⁸² Nem archaikus minta ugyan, ám a tömeglélektan transzformációs elmélete alapján egyetemes viselkedési mintának tekinthető, hogy egy embercsoport bizonyos feltételek mellett, és pedig a tagjai pszichikumában lezajló változások következtében tömeggé alakulhat. Ilyen esetben az egyén maradéktalanul feloldódik a tömegben, osztozik annak tömegpszichózisában. A tömeggé alakulás alapfeltétele a pánik előtti állapot tudata, ez pedig akkor áll elő – írja Pataki Ferenc – ha a külső világ különösképpen fenyegető lesz az egyén számára. Ilyenkor válik hevesse a tömegbe lépés készítése. PATAKI 1998: 100.

⁵⁸³ KÉRI 2005: 89.

Orbán Viktor

Mielőtt a „politikus sztárok” hatásait a posztmodern kor népi kultúrájára, a folklórra vonatkoztatva bemutatnám, szükségesnek érzem kitérni arra, hogy dolgotom jelen fejezete – a többivel egyetemben – mentes mindenféle értékítélettől. Nem azért esett választásom valamely személyiségre, mert azok személyét, nézeteit, tetteit szimpatikusnak/antipatikusnak, követendőnek/elutasítandónak tartom, hanem azért, mert alakját megfelelőnek éreztem arra, hogy rajta keresztül bemutassam szűkebb témámat. Jelen esetben erre a funkcióra elsősorban Orbán Viktort tartom a legalkalmasabbnak. Erre 1989 óta tartó politikai pályafutása, a hírekben való konstans jelenléte, követői szemében betöltött (szimbolikus) szerepe, körükben elterjedt megítélése illetve a populáris kultúra számos területén inspirálóként ható személyisége enged következtetni. Az a tény, hogy Orbán Viktor ambivalens megítélésű személyiség, azaz a rivális pártok szavazótáborán belüli elutasítottsága jelentős, míg saját (pártjának) szavazóbázisa körében elfogadottsága ér el hasonló mértéket, nem jelenti gondolatmenetem cáfolatát, sőt, épp ellenkezőleg. Ahogy a „civil vallásosság” kapcsán annak kutatói kijelentették, hogy a „civil vallás” társadalmi megítélése közel sem nevezhető homogénnek, nem jelenti, hogy a jelenség nem létezne. Hasonlóképpen történeti hőseink megítélése sem egyöntetű, többen elutasítják Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre személyiségét, míg mások „vakon” beállnak követőik táborába. Így van ez napjainkban is, a jelen politikai szereplőivel kapcsolatban. Orbán Viktor élesen megosztja a közvéleményt – erről folyamatosan szólnak a különféle közvélemény-kutató intézetek – ám emellett azt is ki kell jelentenünk, hogy a rendszerváltás óta ő az egyetlen politikai vezető, aki a társadalom jelentős részének támogatását folyamatosan megtartotta, és személye a médiumok hathatós tevékenységének köszönhetően (neo)folklorizálódott és tartósan fenn is marad(t) a posztmodern kori folklór keretei közt. Ezt a szerepkört több tényező összejátszásának köszönhette.

Egyrészt nyilvánosság előtti megjelenése olyan szituációban kezdődött, mely már eleve jelentős szimbolikus funkció betöltésére predesztinálta.⁵⁸⁴ 1989-ben, forradalmi körülmények voltak Magyarországon. Orbán Viktor ebben a helyzetben, egy politikai szempontból szakrális szituációban, Nagy Imre és mártírtársai

⁵⁸⁴ Politikai szerepet korábban is vállalt, pl. 1988. június 16-án, amikor nyilvánosan megemlékeztek Nagy Imréről és mártírtársairól és le is tartóztatták, ám a Kádár-rendszer végóráiban ez nem jelent meg a nyilvánosság előtt. Az emlékezet működését mutatja, hogy 1989 után az erről az eseményről készült képek politikai identitásának alapját képezik. Egy – az előző rendszer keretei közt – köztörvényes bűneset mára a politikai szakralizáció egyik pillérévé alakul át.

1989. június 16-i újratemetése alkalmával lépett fel, a rítus egyik központi szereplőjeként. Beszéde, mely azóta a politikai rendszerváltás egyik szimbolikus jelentőségű aktusává vált, abban a politikai környezetben – a témával foglalkozó történészek véleménye szerint – még a vakmerőség határait feszegette.⁵⁸⁵ Egy fiatalember, aki szinte a teljes ismeretlenségből jött, egy csapásra ott állt a „szakrális” esemény középpontjában, meghatározta annak hangulatát és ezzel bizonyos mértékig az ezt követő politikai események menetét is egyben. Nem pusztán politikai esemény volt ez, hanem kultikus jelentőséggel is bíró szertartás, ahol olyan nemzeti hősokeket temettek méltóképpen, kikre – mint korábban már láthattuk – a kommunizmus idején emlékezni nem volt szabad. Ezeket az elfojtott érzelmeket engedte szabadjára az újratemetés és az érzelmeket – a médiumok nyilvánossága előtt követő milliók számára – Orbán Viktor szónoklata egyben újra is értelmezte. Ez a szónoklat teljesítette be abban a szituációban a katarzist, melyre a társadalom többsége vágyott. „Prófétikus” szituációban jelent meg, nem mint politikus, hanem mint „igehirdető”, aki megkonstruálja a múlt-hoz való kapcsolódás újfajta értelmezési kereteit és felvázolja a jelen számára a jövő lehetséges, üdvözítő változatát. Beszédének részleteit, a kulturális emlékezet újra szerkesztése szempontjából érdemes jelen esetben vizsgálnunk.

„Az orosz megszállás és a kommunista diktatúra negyven évvel ezelőtt történt bevezetése óta a magyar nemzetnek egyszer nyílt alkalma, csak egyszer volt elegendő bátorsága és ereje ahhoz, hogy megkísérelje elérni a már 1848-ban kitűzött céljait, a nemzeti függetlenséget, a politikai szabadságot. Céljaink máig nem változtak, ma sem engedünk a 48-ból, így nem engedünk 56-ból sem. [...]

Ők azok az államférfiak számunkra, akik az akasztófa árnyékában sem vállalták, hogy a társadalmat megtizedelő gyilkosokkal egy sorba álljanak, akik életük árán sem tagadták meg azt a nemzetet, amely elfogadta őket, és bizalmát beléjük helyezte. [...]

A ma vállunkra nehezedő csódtömeg egyenes következménye annak, hogy vérbe fojtották forradalmunkat. [...]

Mi úgy véljük, nem tartozunk hálával azért, mert ma már működhetnek politikai szervezeteink. A magyar politikai vezetésnek nem érdeme, hogy a demokráciát és szabad választásokat követelőkkel szemben - bár fegyvereik súlyánál fogva megtehetné - nem lép fel a Pol Potéhoz, Jaruzelskiéhoz, Li Pengéhez vagy Rákosiéhoz hasonló módszerekkel. [...]

Ha hiszünk a magunk erejében képesek vagyunk véget vetni a kommunista diktatúrának, ha elég eltökéltek vagyunk, rászoríthatjuk az uralkodó pártot, hogy alávesse magát a szabad választásoknak. Ha nem tévesztjük szem elől '56 eszméit, olyan kormányt választhatunk magunknak, amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről. Ha van bennünk elég mersz, hogy mindezt akarjuk, akkor, de

⁵⁸⁵ A beszéd megszületésének körülményeire Voigt Vilmos hívta fel figyelmemet: A beszédet nem egyedül Orbán Viktor írta és tartalmán többször változtattak. Egyes verziókban például nem szerepelt a szovjet csapatok kivonulására vonatkozó rész. A végleges beszéd a szertartás alatt alakult ki.

csak akkor beteljesíthetjük forradalmunk akarátát. Senki sem hiheti, hogy a pártállam magától fog megváltozni.”⁵⁸⁶

Beszéde, mint jól látható a kiragadott részletek alapján, a múlt – jelen – jövő idősíkon, azaz az időbeli lét mindhárom dimenzióját felölelve konstruálódott, úgy, ahogy a kulturális emlékezet működni képes. „A tovahaladó jelennel változó vonatkoztatási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése. Bármi új is mindig csak rekonstruált múlt alakjában léphet fel. Hagyomány csak hagyományra, múlt csak múltra váltható [...] A kollektív emlékezet eszerint két irányban tevékeny: vissza- és elő-refelé. Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.”⁵⁸⁷

Már első szereplése is egészen szélsőséges érzelmeket váltott ki hallgatóiból. Hirtelen „hívei” lettek, míg sokan elutasították új, forradalmian merész hanghorozását. A generációs különbségek megnyilvánulásai is ezek, hiszen a fiatalos hevületet a Kádár-rendszerben a párt tekintélyétől áthatott „csendben” és viszonylagos békében átélő lakosság egy része nem tartotta megfontolt, bölcs döntésnek, míg a fiatalok a „sok kis ugrással nem jutunk át a szakadékon” elve alapján felsorakoztak mögé.

Politikai pályafutása, legitimációja tehát egyrészt Nagy Imréhez köti, akihez viszonyulása ugyanakkor ambivalens. Egyrészt, mint kommunista funkcionáriust, nem tudta követni, ugyanakkor a forradalmi események kapcsán, illetve a megtorlaskor tanúsított viselkedése miatt fejet hajtott előtte. Dolgozatom témája szempontjából érdekesség, hogy az 1989-es, leginkább Petőfihez és Kossuthhoz társítható hevületet 1998-as kormányra kerülése után felváltotta a megfontolt lépések elvét hirdető Széchenyi Istvánhoz kötődő politikai (világnézeti) orientáció. Ebben saját életkori változása mellett jelentős szerepet játszott, hogy Széchenyi politikai nézetei, így az ország gazdasági fejlődésén alapuló, megfontolt politikálással elérhető reformok a társadalom jóval szélesebb rétegei számára fogadhatók el, mint Kossuth 1848-as radikalizmusa. Szimbolikus politizálásában is ekkor történtek jelentős változások. A néppárttá válás megnyilvánulása pártja névváltozásában, a konzervativizmushoz való fordulás, a kereszténység értékrendjének hangsúlyos megjelenése egytől-egyik ennek elemei.⁵⁸⁸ Nem feladatom és nem célom Orbán Viktor politikai tevékenységének megítélése, ugyanakkor fontos kiemelnem, hogy annak során olyan archetípusokat is felhasznál, melyek mélyen a népi kultúrában gyökereznek. Egyrészt megfigyelhető egyfajta kom-

⁵⁸⁶ <http://www.fideszfrakcio.hu/index.php?CikkID=22> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.11.

⁵⁸⁷ ASSMANN 2004: 42–43.

⁵⁸⁸ Érdekes megjegyezni, hogy a bináris oppozíciókra való leegyszerűsítést rátelepül erre az ideológiai eredeztetésre is. Amikor az adatközlőket arra kértem, mondják el, hogy szerintük emberként miben más Orbán Viktor politikai ellenfelénél, a következő válaszok születtek.

„A Medgyessy az egy önző alak. Rohadtul önző...nem olyan, mint Széchenyi vagy az Orbán!”

„Horn Gyula egy gyilkos vadállat! Elég gonosz ember. Egy rendszerkatona. Ha kimondom, hogy 56, forr a vérem, ha csak belegondolok vagy kimondom Nagy Imre nevét. Gyilkosok, basszus, nem más. Ezekkel kell felvenni a harcot, nincs mese, Viktornak le kell győzni őket!” (31 éves férfi, Szeged, 2006.04.06.)

penzáció, melyet a „merjünk nagyok lenni!” szlogen mögött találhatunk. A kommunizmus ideáltípusa, az uniformizált, takarékoskodásra szoktatott proletár után egy új perspektívát vázol, mely népszerűvé válik, hiszen a kisember nem akar kicsi lenni. Ki akar törni saját „jelentéktelenségéből”, nagy tetteket végrehajtani, hasonlóan ahhoz, ahogy kitör, nagy tetteket hajt végre a népmesék legkisebb, szegénysorból származó hőse is.

Mindezek után vizsgáljuk meg, hogy a szimbolikus politika milyen jelenségeket, változásokat generált a populáris kultúra rendszerében, működésében. Ezek közül elsőként minden további hatás, kultikus megnyilvánulás alapját, az Orbán Viktor személyéről kialakuló szimbolikus képet. Ahogy korábban kiemeltem, meglátásom szerint ahhoz, hogy valaki sztár lehessen, szükségeltetik egyfajta szerves kapcsolat, közös társadalmi háttér a rajongótábor és öközte. Ha ez nem jön létre, nem alakul ki a sztárral való képletes azonosulás, nem érzik magukat összetartozónak, így nem tudják rá kivetíteni saját vágyaikat és hasonlóan nem tudják saját magukra interpretálni a sztár küzdelmeit. Amennyiben a kötődés létezik, mindezek megvalósulhatnak s a sztár személye – jelen esetben Orbán Viktor – válhat bizonyos értelemben mindazzá, amivé maguk is szeretnének válni.

„Én igazán nem sok mindent tudok róla, meg úgy az egész politikáról, hogy pontosan mit tettek akkor, meg most, de az biztos, hogy az Orbán egy szimpatikus ember. Ő a földön jár, megfoghatóbb, mint a Gyurcsány. Nem felvágós, mint az. De ettől nekem ő nem egy hős vagy valami, csak tisztetem. Jobban, mint a többit [...] Tulajdonképpen más politikust nem is tisztetek, csak őt.”⁵⁸⁹

„A Viktor az egy családcentrikus ember. Sokkal emberibb, őszintébb, mint más politikusok. Sokkal jobban látja az emberek életét. Szóval olyan, mint amikor egy hajóban evezünk. Egy hajóban evezünk vele, azt hiszem. Van öt gyereke, ebben is, ő is nagycsaládos.”⁵⁹⁰

Ennek a kötődésnek a megnyilvánulása az, amikor Orbán Viktort a nagyobb közösség egy tagját a nemzettel, annak egyszemélyi megmentőjével azonosítják, akinek hatalomra kerülését már-már messianisztikus attribútumokkal ruházzák fel. A nemzetet Orbán Viktor testesíti meg vezetőként. Az emberek tőle várják mindenféle problémájukra a választ, azokra is, melyeket ők maguk nem tudnának megoldani. Várják, hogy kivezesse őket a válságból, felvirágoztassa a gazdaságot, kultúrát, helyreállítsa a biztonságot és a közérkölcöket. Orbán Viktor politikus, ezek az elvárások azonban a politikai élet totalitására vonatkoznak. Ha viszont egy politikus személytől a totális, az élet szinte minden területére kiható változást remélnék, akkor ez a személy – funkcionális értelemben véve – vallási attitűd tárgyaként manifesztálódik.⁵⁹¹ Erre utalnak a „vigyázzon ránk, vigyázzon a

⁵⁸⁹ 32 éves férfi, Szeged 2008.11.14.

⁵⁹⁰ 29 éves nő, Szeged, 2008. 10.14.

⁵⁹¹ Erről szól a személyi kultusz!

Hazánkra!” jellegű kifejezések, melyek már patrónus, védőszenhez hasonlítják, ahhoz hasonló szerepkört tulajdonítanak személyének.

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Köszönjük eddigi áldozatos, nagyrabecsült munkáját, melyet Miértünk, Magyarságért és az Országért tett. Reméljük hogy a választások után is, és még azután is nagyon sokáig fogja népünket irányítani. *A helyes utat csak egyedül Ön és pártja képviseli*, reméljük hogy a destruktív, magyarellenes liberál-bolsevik ellenzék, a mostani választások után végleg eltűnik a politikából, szabad utat adva Önnek és kormányának a *Nemzet méltó felemeléséhez.*”

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Nem telik el nap,talán még egy óra sem,hogy ne gondolnék az elkövetkező választásokra,az ország jövőjére. Tisztelettel kérem Önt *vigyázzon ránk,vigyázzon a Hazánkra!* Majdnem naponta követem az otthoni eseményeket az Interneten. *A Jóisten áldását kérem minden munkájára és törekvésére. Még sokáig vezesse a magyarokat.* Ezt kívánja egy nyugdíjas magyar mérnök Kaliforniából.”

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

További munkájához nagyon sok sikert, kitartást és végtelen nyugalmat kívánok az elkövetkezendő hónapokra. *Váltsa valóra álmait s egyben a miénket is.* Jó egészséget kívánva maradok tisztelettel.”

„Kellemes ünnepeket kívánok önnek kedves családjának és a *Magyar népnek.*”

„Tisztelt Orbán család !Kellemes ünnepet és a *Jóistentől sok áldást kívánok.* Legyen ereje *kivezetni bennünket ebből a kilátástalan helyzetből!* Hajrá Magyarország! Hajrá Magyarok!!!!”

„Tisztelt Elnök Úr!

Orbán Viktor!

Szívem minden melegével kívánok Önnek és kedves családjának *békés, lelkiekben megújuló húsvéti ünnepeket!* Pihenjen kérem nagy *szüksége van Önre a HAZÁNAK!*”⁵⁹²

A szövegben a dőlttel szedett szófordulatok egyrészt a nemzeti identitást, másrészt a vallás/vallásosság megjelenését mutatják. A nemzeti összetartozás tudatot, a nemzettel vállalt közösséget támasztja alá a „*Nemzet méltó felemelése*”, „*vigyázzon Hazánkra*”, „*Kellemes ünnepeket [...] a Magyar népnek*”, „*Hajrá Magyarok!*”.

⁵⁹² Az idézetek Orbán Viktor hivatalos honlapjának fórum rovatából származnak 2002–2008 közti évekből vegyesen. A fórum rovatban megnyilvánulók adatait szándékosan nem közöltem, hiszen ehhez hozzájárulást tőlük nem kér(het)tem és nem kap(hat)tam. A honlap elérhetősége: <http://orbanviktor.hu/vendegkonyv.php> Utolsó letöltés dátuma: 2008.11.12.

Míg vallási tartalommal bírnak a „Jóisten áldását kérem”, „békés, lelkiekben megújuló húsvéti ünnepeket!”, melyek célja egy olyan személy, aki egy személyben képes „vigyázni a Hazánkra”, mivel „a helyes utat csak Ő tudja” ahhoz, hogy „valóra váltsa a nemzet álmait” és „kivezesse a kilátástalan helyzetből”. A szövegek kapcsán érdemes idéznünk Ernst Cassirer megállapítását: „Nem nehéz megérteni a primitív életben érvényesülő ama meggyőződést, hogy az összes emberi képesség és természeti erő megtestesülhet egyetlen emberben. A varázsló, ha ő a megfelelő ember, ha ismeri a varázsigéket, és ha tudja, hogyan kell használni őket a megfelelő időben és a helyes sorrendben, minden fölött uralkodik. Elháríthat minden bajt, legyőzhet minden ellenséget; parancsol a természet erőinek... Igaz ugyan, hogy a modern ember már nem hisz a természeti mágiában, azonban még egyáltalán nem adta fel a »társadalmi mágiába« vetett hitét. Ha valamilyen kollektív vágy teljesen hatalmába keríti az embereket, könnyen kialakulhat bennük az a meggyőződés, hogy csupán a megfelelő emberre van szükség, és a vágy teljesülhet.”⁵⁹³

Mindehhez természetesen hozzájárul a tudatos imázs-teremtés is, mely a lehető legnagyobb mértékben próbál megfelelni ennek a tömegigénynek. Ezek miatt jelennek meg bizonyos médiumokban, internetes oldalakon azok a – többek közt propagandisztikus céllal is készülő – írások, fényképek, melyek hangsúlyozzák a néppel való kapcsolatát. Jelen esetben nem a más sztároknál már látott népmesei életút megkonstruálásával van dolgunk. Nem találkozhatunk a „legkisebb gyerek” szerepkörrel, a szegény gyermekkorral, tehetségének korai jelentkezésével, a korai meg nem értettséggel és ennek következtében a kényszerű elvándorlással sem, hiszen egy politikus sztárnál nem ezek a hangsúlyosak. A politikus sztárok esetében nem saját gyermekkorra, múltja (nem az egyes politikusok esetében újra és újra napvilágra kerülő „kétes” politikai múltjáról van szó) számít, hanem elsősorban a „jövője”, az a jövőkép, amit a közösség számára saját személyén keresztül ígérni tud.

„Más volt az ő idejében. Akkor még volt jövő. Most nincs. Most semmi sincs. A fiataloknak akkor még voltak lehetőségeik, most meg mi van? Semmi. Mehetsz ki külföldre, aztán szevasz!”⁵⁹⁴

„Az biztos, hogy ő meg is csinálta volna! Más lenne most a helyzet. Ő még törődött az emberekkel. Persze, keresztény volt. Vagy még most is az... Segítsd felebarátod, Isten is megsegít!”⁵⁹⁵

Amennyiben a jövőkép kialakítása sikeres fogadtatásban részesült, – pl. választások – következő lépésben kerül a közfigyelem látóterébe jelene és múltja. Ez a lépés már a sztárkreálás folyamatához kapcsolódik. Felülről irányított folyamatról van szó, ám, ahogy többször is megfogalmaztam, elengedhetetlenül szük-

⁵⁹³ CASSIRER 1997: 40.

⁵⁹⁴ 32 éves férfi, Szeged, 2008.11.14.

⁵⁹⁵ 28 éves férfi, Szeged, 2008.10.22.

séges a közösség befogadó készsége, az erre irányuló igény. Ezt mutatják az Orbán Viktor honlapján megjelenő hozzászólások is:

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Meghatódottságunk miatt hosszú perceken át tanakodtunk feleséggel: hogyan fogalmazzuk meg nagyrabecsülésünket az internetes honlap megtekintése után. Köszönjük, hogy egyszerű állampolgárként betekinthettünk életének, munkájának részleteibe. Ezzel a kis versikével bátorítanánk, hiszen Önnek is lehetnek nehéz napjai.

*Szürke ég ha rádmered,
jusson eszedbe, 'kik veled
labdázta együtt utcaporban,
S kergettek hús keréknyomokban
álmot, teret, jövőt...
Itt vannak ők, hát ne feledd,
velük együtt múlik el, s majd
veled a szürke ég,
ha rádmered.”⁵⁹⁶*

Láthatjuk, hogy a közösségi cenzúra napjainkban is működik, igaz nem preventív formában, hanem a média által teremtett nyilvánosság kialakulása után oly módon, hogy ez a fajta cenzúra dönti el, mennyire válhat egy adott személy a fogyasztói civilizáció korában a nép szemében vezető egyéniséggé. Emiatt a közösségi igény miatt is jelennek meg olyan képek, (lásd mellékletben) melyeken Orbán Viktor kedélyesen beszélget hétköznapi emberekkel, nyugdíjasokkal, fiatalokkal, azok mindennapi életéről, problémáiról, örömeiről. Ezekon a képeken Orbán Viktornak az az arca látható, mely igazolja, hogy őt érdeklik az emberek, érdekli népe sorsa, közösséget vállal velük. (Ilyen az a kép melyen Orbán Viktor iskolás csoportoknak tart idegenvezetést a Parlamentben!) A befogadó közösség, pedig mindebből azt szűri le, hogy a politikus, bármennyire is nagy emberré vált, megmaradt a „nép fiának”, nem hagyta el őket, kisembereket. Ő az a személy, aki népe problémáiban segít, még akkor is, ha ez számára is kellemetlenségekkel jár, így 2001-ben, majd 2006-ban, amikor maga is megjelent gumicsizmában segédkezni a gátakon az árvíz sújtotta területeken és beállt homokzsákokat pakolni.⁵⁹⁷

„Vallásos ember. Szerintem őszintén segített, nem politika volt abban. Miért ne lehetne ő is segítőkész? Azért mert politikus? Én hiszek benne. De nézd meg most is! Most is ők segítenek az embereken! Pontosabban segítenének, de ők figyelnek rájuk, csökkenteni akarják az adókat. Hát az is nekünk lenne jó, nem? Lehet, hogy az államnak rossz, de nekünk jó. Orbánéknak ez fontos, Gyurcsánynak meg az.”⁵⁹⁸

Ezt a szerepkört azonban nem csak a személyes kontaktusokkal lehet hitelesíteni, hanem életének, privát szférájának, azaz jelenének „hétköznapiságával” is.

⁵⁹⁶ <http://orbanviktor.hu/vendegkonyv.php> Utolsó letöltés dátuma: 2008.11.12.

⁵⁹⁷ <http://origo.hu/print/itthon/20060403gumicsizmaban.html> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.12.

⁵⁹⁸ 28 éves férfi, Szeged, 2008.10.22.

Bármennyire is országos vezető lett Orbán Viktorból, bármennyire is az ország, a nép ügyén dolgozik, neki is van magánélete, amit azonban ugyanúgy élvez ki, mint teszik azt azok, akikért ő maga vezetőként fárad. Megjelennek a hírekben olyan beszámolók, melyek nem az ellenféllel való küzdelemről szólnak, hanem a békés mindennapokról, olyan eseményekről, melyek tulajdonképpen annyira „hétköznapiak”, hogy igazán hírértéket sem képviselnek, mégis fontos szerepük van.⁵⁹⁹ Ezek azok a hírek, melyeken keresztül a politikus által követett értékrendet, erkölcsiséget ismerhetjük meg. Megtudhatjuk belőlük, hogy Orbán Viktor is vallásos, hiszen a médiumokban láthatjuk a róla készült képeken megjelent templomban, a csíksomlyói pünkösdi búcsúban elvegyülve a zarándokok tömegében feltűnés nélkül, kiderül, hogy szereti a sportot, labdarúgó mérkőzőesen szurkol (nem a stadion VIP szektorában), sőt ő maga is futballozik. Mindezek mellett családcentrikus, felelős apa (családi életéről, öt gyermekéről, feleségéről, arról, hogy 20 unokát szeretne, szintén olvashatunk) „Tegnap én meséltem Flórának, ráadásul fejből, ezt többre tartják, mintha olvasnám. A kismalac és a farkasok történetével igyekeztem szórakoztató lenni, ugyanis épp most vitte el a cumiját mindörökre a cica, és ezt nehezen éli meg szegénykém.”⁶⁰⁰ Szereti a természetességet, ennek következtében rusztikus stílusú vályogházat épít vidéken, nem kirívó környezetben (szemben más rivális vezetők rózsadombi luxusvillájával), ahol „hentesműhelyében” szalonnák, sonkák, kolbászok lógnak. „Mielőtt hozzáfogtunk, napokig jártuk a környéket az építéssel, hogy felderítsük a népi motívumokat, és azokhoz igazodva készítettük el a házat vályogból. Nem akartam modern építőanyagokat használni, ha egyszer a hagyományos technológiával is lehet ugyanolyan jót, sőt, jobbat csinálni.”⁶⁰¹ A napjainkban reneszánszát élő „vissza a természethez” életmódbeli felfogás egyben azt is kifejezheti az olvasóközönség számára, hogy a természet, természetesség, falusi élet mellett a „kisemberi léthez” való visszatérésnek lehetünk szemtanúi, amikor Orbán Viktor már nem csak a médiumok képein olvad egybe a tömeggel, hanem mindennapi valójában is egy lesz a felcsúti lakosok közül. Mintegy „posztmodern kori álruhás népvézérként” – bár éppen, hogy nem álruhában – vegyül el a nép körében. Minden médiaesemény, „felhajtás” és egzotikum nélkül éli mindennapjait, süt-főz. „Apai tekintélyemet erősíti a rántotta, amiben verhetetlen vagyok! – állítja – Ha mindannyian asztalhoz ülünk, akkor húsz tojásból készítem, és szalonnát csúsztatok alá. Nálunk egyébként a főzés családi hagyomány, tizenhárom éves voltam, amikor az édesanyám megtanított az alapokra [...] Követem is édesanyám példáját, így ha a gyerekek elérik azt a kort, én is odaállítom őket a tűzhely elé.”⁶⁰² Ezek a vélekedések pedig az olvasók belső véleményévé alakulhatnak.

⁵⁹⁹ “It is quite usual that press gives some kind of background information on the family of the politician, but if those efforts are regularly fed by the politician, then we should talk about an attempt to turn celebrity.” Kiss 2005: 11.

⁶⁰⁰ Részlet az Orbán Viktorral készült interjúból. *Story* 2008. augusztus 7. 8.

⁶⁰¹ Részlet az Orbán Viktorral készült interjúból. *Story* 2008. augusztus 7. 6. Továbbá az eddig leírtakhoz lásd a melléklet képeit!

⁶⁰² Részlet az Orbán Viktorral készült interjúból. *Story* 2008. augusztus 7. 7.

„Tessék, itt van. »15–20 unokát akar Orbán Viktor« (utalás a *Story* című lapra, amiben pont Orbán Viktorról írnak). *Ebben is egy hajóban evezünk. Meg vályogházban lakik, itt van. Még egy közös vonás!*”⁶⁰³

Hétköznapi személy tehát Orbán Viktor, ugyanakkor – hívei számára – benne rejlik népének vezetője, megmentője is. Többszörös, heterogén személyiség, egyszerre kis- és nagy ember ő. Várják, hogy újra megmutassa, olyasmit tud, amit rajta kívül senki más, illetve olyasmit, amit bárki meg tud tenni. A „nép fia”, akit azzal, hogy a nemzet vezetőjévé válik, „mindenki” személyes hősként aposztrofál, aki a nép köréből került ki, annak problémáival foglalkozik, tehát „közülük” való. Ennek megnyilvánulása, hogy általánossá válik becéző megnevezése „Viktor”-ként (illetve főként baloldali szavazók körében „Ovi”-ként). Nevét skandalizálják a nagygyűléseken, országjáró körútjain,⁶⁰⁴ illetve így szólítják meg a hozzá írt elektronikus levelek is, melyekben sokszor a hozzá való kötődést kivetik egész családjára is.

„Kedves Viktor. Tisztelt Miniszterelnök Úr.

Békés, boldog húsvéti ünnepeket kívánok Önnek és családjának”

Kedves Viktor!

Kívánok Önnek, és kedves családjának nagyon kellemes, áldott Húsvéti Ünnepeket!

Sok szeretettel és tisztelettel: KJ-né

„Kedves Viktor!

.... vagyok a-i FIDESZ szervezet elnöke.

Barátaim , és a polgármester nevében Tisztelettel és Szeretettel meghívok a 2007 szeptember 13-án rendezett falu napunkra, ahol egy lakossági fórumon beszélgethennék együtt.

Hajrá Magyarország

Hajrá VIKTOR

*Tisztelettel és Szeretettel várunk...”*⁶⁰⁵

Orbán Viktor hatását a médiumok mellett a központilag szervezett rítusok, ünnepi megemlékezések, beszédek erősítik. 1989-ben egy ilyen rítusnak köszönhetette a politikai életben való hirtelen ismertségét, míg napjainkra ezek az események (elsősorban nemzeti ünnepek) szolgálnak arra, hogy elsősorban politikai, másodsorban világnézeti hitvallását a tömegek megismerhessék, saját életük részeseivé tehessek. Ehhez természetesen az is szükséges, hogy ezek a rítusok már ne pusztán politikaiak legyenek, hanem jóval szélesebb spektrumú, átpolitizált kulturális műsorok. *„Hangulati jellegüket tekintve a megemlékezéseknek két ideáltipikus esetét különböztethetjük meg. Az első, amikor a megemlékezések emelkedett hangon, kvázivallásos komolysággal és szentségben történnek. Mitologizáló narratív for-*

⁶⁰³ 29 éves nő, Szeged, 2008.10.14.

⁶⁰⁴ Melyek ezzel mintegy a sportmérkőzések, küzdelmek hangulatát idézik fel a résztvevőkben, hiszen várják a saját emberük felbukkanását, „szomjúhozni” sikerére. Orbán Viktor pedig nem hagyja őket cserben, „jól megmondja a magáét” és a résztvevők a rítusról úgy távoznak, hogy a – csak szimbolikusan jelenlévő – ellenfélt legyőzték.

⁶⁰⁵ <http://orbanviktor.hu/vendegkonyv.php> Utolsó letöltés dátuma: 2008.11.12.

mák és heroikus ábrázolás hozzák létre a rájuk jellemző pátoszt. A társadalom életében – durkheimi értelemben – szakrális momentumokat alkotnak, Weber fogalmával élve karizmatikus események. A másik ideáltípus, amikor a megemlékezések, a társadalom széles tömegeit megszólítandó, a nyilvános és populáris szórakozás alkalmává válnak – angolul találóan: *not holy days but holidays* –, ahol az emberek nem eszmékért, a múlt dicsőségéért lelkesednek, hanem jól érzik magukat.”⁶⁰⁶ Az általam vizsgált rítusok jellegükben mindkét típust ötvözik. Az ún. mitologikus formák, vallásos jelleg, heroikus ábrázolás kerül előtérbe szónoklatai kapcsán, míg a szórakoztató jelleg dominál a különböző énekesek, tánccsoportok fellépése alkalmával. Az emlékező rítusokon Orbán Viktor beszéde soha nem hirtelen válik ki a maga „szakralitásában” az addigi „profán” műsorfolyamból, hanem a profán jelenből kilépve, apró lépésekkel kerülünk egyre közelebb a rítus egyes állomásain a szakrális csúcspont-hoz.⁶⁰⁷ „A hatásfokozást technikai eszközök alkalmazásával érték el a szervezők. S mintegy csúcsául az egyre emelkedő kollektív várakozásnak, jelent meg Orbán Viktor, erős ujjongások és tapsvihar közepette. A rítus íve, a fokozatos és irányított elemek által követhető volt. A jellegét és szimbolikáját tekintve sokszínű, rítust építő accidens elem, a rendezvény fő részét képező Orbán-beszédet és/vagy jelenés előkészítését szolgálta.”⁶⁰⁸ Ilyenek például a már említett október 23-i ünnepek, melyeknél megfigyelhető, hogy a hagyományok életben tartása, újraértelmezése terén napjaink hőseinek milyen kiemelkedő szerepe van. Egy-egy ilyen országos pártrendezvény, mely a lakosság legkülönbözőbb korcsoportjait készíti egyfajta „szekuláris” zarándoklatra névleg ugyan az emlékezéstről szól, valójában a jelenlévők sokkal inkább a ma élő, számukra kiemelkedő személy kapcsán vesznek rajta részt.⁶⁰⁹ Orbán Viktor személye generálja tehát jelentős részben a tömeges megmozdulást, mondandójával viszont visszavezeti „rajongóit” a múlthoz, a múlt kiemelkedő hőseihez – köztük Nagy Imréhez – felélenkítve, erősítve ezzel kultuszukat. A közmorál irányítása mellett így a tradíciók újraértelmezése terén is jelentős szereppel rendelkezik. Ilyen alkalmakkor a jelenre vonatkoztatva értékeli újra a múltat, hogy ezáltal a közösségi jövőképet is felvázolja. Kiemelkedően fontos szerepe van az egy-egy ilyen (politikai) rítus alkalmával elmondott beszéd szövegeinek. A médiumok anyagai mellett ezek a beszédek erősítik meg a közösségben, hogy Orbán Viktor „közülük való”, közösséget vállal velük, melyet

⁶⁰⁶ FEISCHMIDT – BRUBAKER 1999 <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

⁶⁰⁷ Pataki Ferenc az ilyen rendezvényeken részt vevő emberek csoportját „áhitatos tömegként” határozza meg. PATAKI 1998: 132–136.

⁶⁰⁸ IANCU 2006: 129.

⁶⁰⁹ „A tömegben lévő egyén fő jellemvonásai tehát a következők: A tudatos személyiség megszűnése, a tudatalan személyiség előtérbe nyomulása, az érzelmeknek és gondolatoknak a lelki infekció és szuggesztió útján együgyűsége irányba, s a szuggesztív gondolatoknak tetté való átalakulása. Most már nem önmaga többé, hanem gép és akarata nincs többé.” LE BON 1913: 25–26. Tovább lépve Freud azt az állítást teszi, hogy az általa vizsgált két mesterséges tömegben a vezérhez való érzelmi kötődés tűnik a meghatározóbbnak. A tömegegyének egymás iránti kötődésérzésének koránt sincs ilyen jelentősége.

a gyakran elhangzó kezdőformulák – pl. „barátaim a szabadságban”, „Tisztelt hölgyeim és uraim, kedves barátaim” – is tudatosítanak.

Munkám témáját érintő momentum, hogy a múlt hőseihez való kapcsolódás részben a jelen hőseinek prezentálásán keresztül történik. A sztárok közvéleményt formáló hatását veszik alapul, amikor a rendezvény színpadán megjelennek olyan ma élő hírességek, akiket a közönség szeret, köztük szép számban olyanok, akiket nemzeti hősként titulál a közvélemény. Ezek a személyek elsősorban sportolók (az Aranycsapat még életben lévő tagjai: Grosics Gyula, Buzánszky Jenő, olimpiai bajnokok: Egerszegi Krisztina, Kovács István) valamint olyan zenészek, színészek, akik nagy népszerűséget értek el szakmájukban. A politikus sztár tehát más sztárokat is felvonultat, felhasználja őket, kultuszukat, hogy az ő, „politikamentes” korábbi teljesítményük, eredményeik igazolják az ő politikai tevékenységét.

Orbán Viktor a folklórban

Végezetül vegyük vizsgálat alá Orbán Viktor inspiráló szerepét a folklórműfajok terén. Immár két évtizede tartó politikai karrierje elég hosszú idő ahhoz, hogy a populáris kultúrában tartós hatást fejtsen ki. Ennek következtében a (posztmodern kori) folklór több műfajában is megjelenik alakja. Elsőként a személyével kapcsolatos prózai alkotásokat tekintjük át. A népköltészet legújabb kori átalakulásának folyamatához illeszkedően az Orbán Viktorról szóló népköltészeti alkotások sem képviselnek jelentős esztétikai értéket, hanem illeszkednek a Voigt Vilmos által már 1972-ben leírtakhoz. „Önálló műfajként jelentek meg az anekdoták, híresztelések, pletykák, az erotikus és politikai viccek, a tréfák, másrésztől az úgynevezett igaz történetek, élménybeszámolók [...] utólagos elbeszélések.”⁶¹⁰ A felsorolást azonban ki kell bővítenünk egyrészt a választási rigmusokkal, másrészt az sms és email üzenetekkel. Az élménytörténetekhez (memorát), melyek Orbán Viktor egy-egy médiabeli szerepléséhez, nagygyűlésen elmondottakhoz, azok humorosabb, emlékezetesebb elemeihez kapcsolódnak, véleményem szerint nem szükséges hosszas magyarázatot fűzni, hiszen talán kijelenthetjük, hogy ilyen utólagos elbeszélésben már mindannyiunknak volt része. Hasonló megállapítás tehető a pletykákkal kapcsolatban is. Meg kell jegyezni, hogy a róla szóló pletykák jelentős része médiumokban megjelenő hírek folklorizálódása, melyek terjedése kapcsán fontos szerepet játszik a hiányos információellátottság mellett az az alapvető emberi tulajdonság, hogy az emberek szeretnek az információk birtokában lenni.⁶¹¹ A pletykák (rágalmak, híresztelések)⁶¹² szerepével kapcsolatban ki kell emelni, hogy azok igazságtartalma, információtartalma az azt befogadó számára gyakran az igazságnál is erősebb manipulatív szereppel, befolyással rendelkezik.⁶¹³ Így ívódtak be például a köztudatba az „Orbán-bányákról” szóló történetek, melyekben egy idő után már magának Orbán Viktornak van bányája.

Ezeknél a pletykáknál számunkra jóval érdekesebbek lehetnek a legfiatalabb epikus folklór alkotások, az sms-ek, email üzenetek. Ezeket három kategóriába sorolhatjuk. Egyrészt politikai rémhírek Orbán Viktor hatalomra kerüléséről (hatalmon maradásáról), viccek, illetve mozgósító, kortes üzenetek, rigmusok. A feszült politikai légkör kétségtelenül kedvezett a rémhíreknek. A politikai

⁶¹⁰ VOIGT 1972: 241.

⁶¹¹ A szociálpszichológiában jól ismert megfigyelés, hogy a csoportokon belül az a személy kerül központba, aki az információk többségét birtokolja, „többlettudással” rendelkezik a csoport többi tagjához képest.

⁶¹² A pletykákkal kapcsolatban lásd SZVETELSZKY 2002.

⁶¹³ Ezzel kapcsolatban lásd a Max Planck Intézet kutatásáról szóló beszámolót. http://hvg.hu/Tudomany/20071017_pletyka_max_planck_sommerfeld.aspx Utolsó letöltés dátuma 2008.11.12.

feszültséget ugyanakkor oldotta a humor.⁶¹⁴ Részben ugyanazokat a vicceket küldözgették, amelyeket szóban is meséltek egymásnak. *„A folklóron belül esztétikai minőségként meghatározott humort az élettényként értelmezett komikumból vezethetjük le olyan módon, hogy itt a mindennapi életben megfigyelhető komikus jelenségeknek ket-tős általánosítása történik meg: egyrészt a komikus szereplők, események, cselekedetek sztereotippé válnak, létrejön a komikum esztétizálása, másrészt ezt költészeti-poétikai eszközökkel szóbeli humorként fejezik ki. Természetesen a szóbeliség csak döntő, de nem egyetlen meghatározója a folklórbeli humornak: a gesztusok, utánzás stb. itt is nagy szerepet kap.”*⁶¹⁵ Az egyes alkotásokra jellemző az erőteljes variabilitás, bennük a nevek gyakran cserélődnek, valamint a szélsőségesen kiélezett oppozíciókra való leegyszerűsödés, a jók és a rosszak itt már abszolút mértékben azok, amik. A viccekben Orbán Viktor – attól függően, hogy melyik politikai tábor küldi – pozitív és negatív szereplőként is feltűnik. *„Kovács László szakértőkre hivatkozva Orbán Viktort tette felelőssé a Római Birodalom bukásáért.”* Külön érdemes kiemelni néhány olyan viccet, melyek vallási témákat feszegetnek: *„Orbán Viktor nem csupán vallásos. Ő maga a vallás!”* *„Orbán Viktor nem tanulni járt iskolába. Felmérte a terepet, hogy hol fognak róla tanítani!”* *„Isten magára hagyta a földet. Tudta, hogy Orbán Viktor mellett nem lenne dolga!”*

Az sms viccekre a kötött karakterszám miatt egyfajta feszegettség, formai egyszerűség jellemző. Hasonló megállapítás tehető a mozgósító tartalmú üzenetek kapcsán is. Ezek egy része konkrét eseményre hívta fel a figyelmet, melyen Orbán Viktor is megjelent, más része vicces választási rigmus.

„Budapesti parasztok, Horn Gyulára szavaztok, de eszmél a vidék, nem kell nekünk pribék. Lesz még hab a tortán, a mi vezérünk Orbán – add tovább ma”

„Kommunisták féljetez medgyes buktát egyetek liberósok csönd legyen Viktoré a győzelem mert tudja a magyar nép: SZOMBAT 3 KOSSUTH TÉR! (Add tovább!)”

„ORBAN VIKTOR AZT UZENTE NEM ELEG A REGIMENTJE. HA MEG EGYSZER AZT UZENI MINDENKINEK EL KELL MENNI! ELJEN A HAZA! ADD TOVABB 5 HAZAFINAK.”

Ezek a rigmusok, több soros, verses formájú röpdalok, leginkább az egykori vásári kikiáltásokkal és az ezekből kialakuló reklámszövegekkel⁶¹⁶ mutatnak hasonlóságot. A mindenféle esztétikai nívó hiánya mellett meg kell jegyezni, hogy az sms-ek ugyanakkor a szó legszorosabb értelmében véve folklór alkotások, szemben a tömegkultúrával, hiszen közösségalkotó és közösség által alkotott megnyilvánulások ezek. Bár forrásai kapcsán ki kell emelni, hogy igen gyakran a „magas kultúra” bizonyos alkotásait (Gesunkenes Kulturgut), vagy korábbi folklór

⁶¹⁴ A politikai viccek számának hihetetlen mértékű növekedését tapasztalhattuk, amit csak segítette, hogy a viccet a politikai harcban közvetlenül fel is használták (VOIGT 1998: 319). Igaza lett tehát Voigt Vilmosnak, amikor megjegyezte, hogy *„1989 körül és után csökkent ugyan a politikai viccek száma, ám mára (vajh miért?) visszanyerték mindennapi jelenlétüket.”* (VOIGT 1998: 322) És e téren további növekedés várható.

⁶¹⁵ VOIGT 1998: 318.

⁶¹⁶ A rigmusok, jelszavak, kiáltások kapcsán bővebben VOIGT 1998: 317–318.

alkotásokat (pl. locsolóverseket), illetve nemzetközi anyagot vesznek alapul, ettől függetlenül a szelekcióban és átformálásban itt is egy önálló, kortárs népi kultúra nyilatkozik meg. A folklór alkotások variabilitása azonban nem csak az egyes személynevek kicseréléséről illetve bizonyos részletekben való eltérésekről szól, hanem időbeli vándorlás és ennek következtében variálódás is létezik. A 2006-os választások kapcsán a 2002-es sms üzenetek egy része aktualizálódott, lényegi változás a kettő közt nem volt tapasztalható attól eltekintve, hogy a 2002-es választások alkalmával összegyűlt anyag lényegesen gazdagabb a négy évvel későbbinél.⁶¹⁷ Itt is beigazolódott, hogy ugyanazok az alkotások eltérő személyekhez kapcsolódhatnak, az alkotások tehát a folklór szabályai szerint hagyományozódnak.⁶¹⁸ „Ezért egy és ugyanazon, valóságos történelmi személyről is más és más mondákat mesélnek különböző időpontokban, illetőleg ennek az ellentéte is igaz lehet: ugyanazokat a történeteket mondhatják el különböző »pozitív«, illetőleg »negatív« hősökről...”⁶¹⁹ Ez utóbbi mozgósító alkotásokhoz kapcsolódnak az email szövegek első csoportjába tartozó választási rigmusok, „csasztuskák”, melyek bővebb, verses, humoros és olykor vulgáris formában tükrözik alkotóik, terjesztőik politikai preferenciáit.

„Választáson jártam,
Kommunistákat láttam,
Meg akartak verni,
A FIDESZ fog nyerni.
Félre ború, félre kétely,
Jön a Viktor, megy a Péter”
„Ez a hon a mi országunk
Két hét múlva visszavágunk.
Bár nem kapunk érte bagót
leszavazzuk a sok tahót.
Éljen Viktor vesszen Péter
Játsszon inkább a tőkével!”

Meg kell azonban említenem, hogy a „magas kultúra” leszivárgása megfigyelhető esetünkben is, hiszen az e-mail-folklór keretei közt megjelennek hosszabb versek, mint pl. Arany János Toldijának vagy a Walesi bárdoknak a paródiája, melyekben Orbán Viktor személye is feltűnik. Ez az anyag tehát már nem

⁶¹⁷ www.kampanyarchivum.hu/ Utolsó letöltés dátuma 2008.11.12. Bővebb elemzést lásd Székely Iván: Elektronikus kampánylevél-archívum: a hálózatelemzés lehetőségei. In: Róka Jolán (szerk.): *Academia Budapestiensis Communicationis et Negotii: Annales, Tomus I.* Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2008., 307-316. Illetve Sükösd Miklós – Dányi Endre: „M-politika akcióban. SMS és e-mail a 2002-es magyarországi választási kampányban” In: Nyíri Kristóf (szerk.) *Mobilközösség, mobilmegismerés.* Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002. 273-293.

⁶¹⁸ Lásd a Viktor – Péter nevek felcserélése mellett Horn Gyula nevének megjelenését a 2002-es kampányban, majd ugyanezen szövegnél Medgyessy Pétert.

⁶¹⁹ Dömötör 1988: 288.

tiszta folklórjelenség, hanem a folklór és a hivatásos művészet sajátos ötvözete, közköltészet.⁶²⁰

Nagy Ilona figyelt fel egy Orbán Viktorral kapcsolatos anekdotára a Romániai Magyar Szó folyóiratban. „Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke pártelnök korában, amikor meglátogatta Székelyudvarhelyt, Molnos ügyvéd lakásán szállt meg. Reggel látja, hogy az ügyvéd felesége pucolja a cipőjét. Ámultan kérdezi: »Maga mit csinál, Irénke néne?« »Pucolom a cipőjét, hogy mondhassam majd: én pucoltam meg Magyarország miniszterelnökének a cipőjét!« Erre Orbán Viktor is elkapja Irénke néni cipőjét, és pucolni kezdi. Irénke néni is rákérdez: »Maga mit csinál?« Megpucolom a cipőjét, hogy mondhassa majd: az én cipőmet Magyarország miniszterelnöke pucolta meg.«⁶²¹

A prózai alkotásokat egy, a legutóbbi politikai események következtében született, az eddig felvázolt oppozíciókat tartalmazó „mese” zárja:

„A táncos lábú király

Ha volt is, ilyen még nem volt. Az Óperenciás tengeren is túl, hol az ökör is lehetne az úr, vagy hol a kurta farkú malac Vörös szegfűt túr. Volt egyszer egy király, úgy hívták, hogy táncos lábú Feri. Annyira szeretett táncolni, hogy minden vagyonát drága cipőkre költötte, így hát a cipők talpa gyorsan elkopott. Sanyarú sors várt szegény népére, hisz egy táncos lábú király állt az Ország élén. Mikor Feri táncot járt, kígyót-békát kiabált. Hogy az Ország Kurva. Ez a szöveg durva. Szidta az Országa apraját-nagyját, gondolta ezt úgysem hallják. Szórakozott a kis szentem, csak az Ország irányítását tartotta volna rendben. Eltáncolta a népe vagyonát, hát hogy fel ne koncolják felállított palotája elé, sok ezer ólom katonát. A kincstár tátongott az ürességtől, mint a király feje. Vakargatta is serényen. S lám, láss csodát! A kincstár közepén felcsillant egy arany érme, de ezzel még nem menthette meg az Országát. Hogy enyhítse a nagy káoszt, elküldött Viktorért a Nagy Varázslóért. Régi ellenfele volt, jobb szerette volna, ha Viktor már holt.

– Hogy lehetne egy aranyból száz arany?

Viktor erre jó alany. A Varázslónak sem lehetett könnyen túljárni az eszén, hisz nem a hangyák hordták össze. A Király elő állította, hát a Varázslót, hogy mentse meg a királyságot. Viktor nem szerette volna a fejét veszteni, mert szerette, ha a nyakán van, hisz sok tudomány volt a kobakjában. A varázsszót gyorsan ki mondta hát Viktor. – Táncolj Feri! Táncolj! Kopjon a topánka!

Se vége-se hossza, mert a király azóta is örök táncát ropja, de a kincstárat többé már nem lopja!

Kurta Mese Felnőtteknek!

2009.III.2.⁶²²

⁶²⁰ Erről bővebben lásd a terminológiai részt.

⁶²¹ NAGY 2006: 428–429.

⁶²² A mese írója K. Erika, szegedi lakos a történetet fénymásolt papíron terjesztette ismerősei körében, így került hozzám 2009. április 7-én.

A „technológiai determinizmus” elméletére napjainkban egyre növekvő mértékben figyelhetünk meg példákat az internetes folklór keretei közt. Elsősorban a humoros alkotások dominálnak azokban a montázsszerű képeken és kisfilmekben, melyek valamely a magas- vagy populáris kultúrából közismert mű (pl. festmény, filmrészlet) szereplőjeként tüntetik fel a kiparodizálendő személyt. Orbán Viktor ennek megfelelően megjelenik pénzen, a Keresztapa, a Mátrix és a Csillagok háborúja című film plakátján,⁶²³ vagy utóbbi egy-egy mozgóképes jelenetében is. A műfaj – természetesen – nem magyar találmány, hiszen megjelent már az internettel a korban jóval inkább felszerelt nyugati államokban, így az amerikai választások kapcsán és Angliában is.⁶²⁴ Mindezek mellett kisebb mértékben, de jelen van Orbán Viktor alakja a „hagyományos” festészetben is.⁶²⁵ Arcképe ezek mellett megjelenhet hetilapból kivágott poszteren is, melyet a megszokott módon, a szoba, iroda falára ragasztanak, ugyanakkor pólókon nem találkozunk, csak egy-egy emblematikussá vált szófordulatával (Hajrá Magyarország! Hajrá magyarok!)

Személye kapcsán a profán ereklyekultusz korántsem válik olyan jelentőssé és változatossá, mint látható volt pl. az énekesek kapcsán. Persze mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Orbán Viktor élő személy, így a vele kapcsolatos tárgyak nem unikálisak, hiszen gyakorlatilag bármikor lehet vele találkozni. „Hívei” azonban életük kiemelkedő pillanatának tartják a vele való kontaktust, amit bizonyítanak a kézfogásáért tömörülő embertömegről készült képek, a neki kezét csókoló idős hölgy, illetve a már említett email, melynek írója mélyen meghatódott, hogy bepillantást nyert életébe. „Köszönjük, hogy egyszerű állampolgárként betekinthettünk életének, munkájának részleteibe.” Mindezek mellett különösen fontos szereppel bír egy-egy aláírása, melyért frissen megjelent könyvével a kezükben, képesek órákat várakozni.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a történeti hősökhez a politikus sztárok kultusza áll a legközelebb. A hasonlóságok nyilvánvalóan azzal is kapcsolatosak, hogy a politikusok hivatása alapvetően közösségi érdekeket, a nemzetet kell, hogy szolgálja. Lényegesen könnyebben emelkedik ki tehát ebből a közegből egy-egy karizmatikus személy és válik hőssé, hiszen itt a személyes siker alapvetően úgy lehetséges, hogy az a tágabb közösség sikerével is összefonódik. Fontos emellett a történeti hős „előd” politikájához való direkt kötődés is, amit a politikus sztár is folyamatosan hangoztatott. Nem véletlenül használta 1989-90-ben Orbán Viktor pártja nevét többször is „petőfideszként” illetve vezették be a Széchenyi-tervet, támogatták a Széchenyiről szóló „A Hídember” című film forgatását. Mindezek mellett Orbán Viktor más nemzeti hősökhez is visszanyúl.

⁶²³ Lásd a képmellékletet!

⁶²⁴ Stephen Coleman – Nicola Hall „2001: CyberSpace Odyssey” <http://www.hansardsociety.org.uk/cyberodyssey.htm>. Utolsó letöltés dátuma 2006.04.02.

⁶²⁵ Lásd a képmellékletben!

Megalapítja a tehetséges gyerekek felkarolására a Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiát, beindítják a labdarúgásban a Bozsik programot.⁶²⁶

Orbán Viktor napjainkban egyértelműen sztár saját politikai táborában, immár második évtizede, ugyanakkor a vele kapcsolatos beállítódások inkább a történeti hősközhöz közelítik. Kultusza gazdagodik. Előfordulhat persze, hogy egy számára kedvezőtlen politikai fordulat hatására háttérbe szorul, ám az, hogy két elveszített parlamenti választás után sem gyengült, sőt, vezető szerepe a táboron belül ekkor erősödött meg leginkább, nem ezt mutatja.

⁶²⁶ Érdekes párhuzamba lehet állítani mindezen jelenségeket a Sinkovits Imrével, Bessenyei Ferencsel kapcsolatban kialakult beállítódásokkal. Mivel mindkét színész jól ismert volt nemzeti érzelmeiről, magyarságtudatáról, 1956-os szerepvállalásáról, így megítélésük jelentős mértékben a nemzeti hősközhöz hasonló attribútumokat nyert. Sinkovits kapcsán ez jól kimutatható a halálakor megjelenő fórum hozzászólásokban és a médiák közléseiben is. Utóbbiról bővebben írt KOLTAI 2001.

HŐS MOTÍVUMOK A SZTÁROK ÉLETÚTJÁBAN

A sztárok életútját elsősorban folklorisztikai szempontból érdemes vizsgálat alá venni. Ezek a médiumokban megjelenő élettörténetek ugyanis jelentősen leegyszerűsödtek és a népmesei, mondai hősök életútjára jellemző szerkezetet kaptak úgy, hogy egyes részeket kiemeltek, hangsúlyossá tettek, míg más elemeket, melyek az így konzisztenssé tett életút szempontjából nem jelentősek, vagy zavarók, kihagytak. Ezek a szüzsék ezután bekerültek a populáris kultúrába, s a rajongók ezeket variálva, immár szóbeli úton terjesztik tovább. Dobos Ilona jegyezte meg, hogy ezek a történetek a bennük szereplő hősök valós életútjánál „sokkal inkább jellemzik elmondóikat. Mindenekelőtt arról vallanak, milyennek kívánja látni a magyar nép szeretett hőseit, mit vár el egy rendkívüli, »másmilyen« embertől.”⁶²⁷ Az elemzett sajtótermékekben a sztárok életéről közölt főbb motívumok a következők.⁶²⁸

1. *legkisebb gyermek*: Zámbó Jimmy sokgyermekes család legkisebb fiaként látja meg a napvilágot, Rózsa Magdi pedig harmadik gyereként a legkisebb családjukban.
2. *rendkívüli születés*: Hasonló ahhoz, mint amit megfigyelhettünk pl. Kossuth Lajos vagy Petőfi Sándor születésével kapcsolatban kialakuló mondákban. Ezek a történetek hasonlítanak a csodálatos születés nemzetközileg elterjedt elbeszélés-motívumához.⁶²⁹ Az újságok kezdőlapján hozott „Rendkívüli volt Jimmy születése” cím valamiféle egyedi, csodás dolgot sejtet. Megtudhatjuk, hogy a rendkívüliség jelen esetben az, hogy Jimmy éppen vajúdó édesanyjára a mellette lévő szintúgy szülni készülő kismama véletlenül rádöntötte a spanyolfalat, annyira szenvedett. „Életerős hangon kiáltva ki magából a születés fájdalmát érkezett közénk Rózsa Magdi, 1985. november 28-án. Sírásával felverte a csendes, vidéki kórház kis lakóit álmukból, ezért édesanyjával, Papp Máriával hamarosan hazatérhetett Kishegyesre.”⁶³⁰

⁶²⁷ Dobos 1986: 133.

⁶²⁸ A sajtóelemzés során az alábbi magyarországi sajtótermékeket használtam fel: *Blikk*, *Színes Mai Nap*, *Mai Nap*, *Story*, *Kishegyed*, *Nők Lapja*. www.rmfc.hu, www.velvet.hu, *Nemzeti Sport*, *Magyar Hírlap*, *Magyar Nemzet*, *Délmagyarország*, www.index.hu, www.wikipedia.org, www.puskasferenc.hu

⁶²⁹ Dömötör 1998: 10.

⁶³⁰ www.rmfc.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.15.

3. *rendkívüli tehetség*: Zámbo Jimmy énekelni kezdett, minden hangszeren játszott legalább alapfokon. Rúzsza Magdi citerázott, néptáncolt, kézilabdázott, mesemondó versenyt nyert, majd 19 évesen a már említett vetélkedőt Zentán. Még csak 21 éves, mikor megnyerte a Megasztárt. Puskás Öcsi már gyerekkorától kezdve remekül futballozott. 15 évesen első osztályú játékos, 18 évesen pedig már válogatott. Orbán Viktor pedig már egyetemistaként az 1980-as években a szerveződő politikai ellenzék egyik kiemelkedő szereplője.
4. *szegénység*: Zámboéknál a gyermekek édesapjukat hamar elveszítik, szegénységben, ám annál nagyobb szeretetben nőnek fel. Rúzszaékát a délszláv háború sújtja. Apja, anyja elveszíti állását, bátyját katonának viszik, nővére kénytelen abbahagyni budapesti tanulmányait. *„Megpróbálta a középiskolások önfelelt életét élni, hiszen vágyott rá, de minduntalan a napi gondok árnyéka furakodott a gondolataiba. Szórakozott, amikor tehette és tanult, amennyit csak bírt. A tudás szárnyán volt csupán remény elrepülni a reménytelenségből.”*⁶³¹ Puskás Ferenc szegény sváb családban született, korai éveit egy kispesti házban töltötte, 32 felnőtt és 132 gyermek társaságában. Pénz hiányában általában rongyokból és harisnyanadrágból készített labdával játszott a közeli grundon, ahol társaival napi tíz órát is eltöltött.
5. *elvándorlás*: Zámbo Jimmy énekelni kezdett, ám nem talált segítő kezekre, ezért Amerikába ment. Rúzsza Magdi az anyaországba ment szerencsét próbálni egy vetélkedőn. Puskás Ferenc az 1956-os forradalom és szabadságharc idején emigrált Spanyolországba.
6. *hazatérés*: Zámbo Jimmy évek múlva hazatér, megnyer egy popfesztivált, és egy csapásra ismertté válik hangja miatt. Rúzsza Magdi rendszeresen hazajár a Vajdaságba. Puskás 1981-ben térhetett haza először. Hatalmas várakozás és szeretet vette körül. 1991-ben végleg hazaköltözött Magyarországra.⁶³²
7. *siker*: Sorra adják ki Zámbo és Rúzsza lemezeit, melyek mind hatalmas sikereket aratnak. Hatalmas rajongótábor alakul ki körülöttük, népszerűségük rekordokat dönt. Zámbo többgyermekes, példás családapává válik. A Puskás Ferenc köre szervezett válogatott 1950-től kezdve négy és fél éven át verhetetlen volt, aminek legekleatásabb példája a híres londoni 6-3. Emigrációja idején a Real Madridban játszott 39 éves koráig, amikor abbahagyta az aktív játé-

⁶³¹ www.rmfc.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.15.

⁶³² Az 1–4. kategóriák, mint korábban jeleztem, nem szerves részei a politikus sztárok életútjának, így Orbán Viktor esetében is keveset tudunk meg róla. Hasonlóan nem szerepel az 5–6. kategóriában sem, hiszen a hazájából való „elvándorlás” egy politikus esetében meglehetősen negatív értelmezést kölcsönözhetne. Esetében, valamint például Simon Tibornál a hazatérés helyett inkább a hazához való „hűség” a fontos eleme az életútnak.

kot. Nevéhez fűződik a klub történetének egyik legsikeresebb időszak. Puskás számos elismerés és díj tulajdonosa, hasonlóképp Simon Tibor is. Orbán Viktor 1989-es beszédével a liberális ifjúság egyik vezetőjévé vált. Személye innentől kezdve pártján belül megkerülhetetlen.

8. *hirtelen, rejtélyes halál*: Zámbo népszerűsége csúcán, váratlanul, gyanús körülmények közt távozik el az élők sorából. Sírjához, egykori házához azóta is zárandokolnak tisztelői. Halálával megszűnik az eddigi idill. Családjában belső konfliktusok alakulnak ki. Simon Tibort halálra verték – nem egyértelmű előzmények után. Gyilkosait – a ferencvárosi szurkolók egy része szerint – valamilyen ok miatt túlságosan enyhe ítéletben részesítették.
9. *vallásosság*: Rúzsa Magdolnáról megtudhatjuk, hogy „egy Szűz Máriát ábrázoló érme a kabbalája.”⁶³³ Míg Zámbo Jimmy kapcsán többek között a következőket olvashatjuk: „Zenéjével is az Urat akarta hirdetni...a vallás a zenéje által olyan otthonokba is bejutott, ahol nem mélyen hisznek Istenben.”⁶³⁴ „Jimmy és családja húsvétről húsvétra ott ült a templom padjaiban, nem ritkán könnyes szemmel.”⁶³⁵ Simon Tiborról köztudomású volt, hogy nem csupán hazáját tartotta különösen nagy becsben, de vallásos is volt. Orbán Viktorról az 1990-es évek második felétől kezdve tűnnek fel hírek, képek, melyek vallásosságát bizonyítják. Így láthatjuk a csíksomlyói pünkösdi zárandoklaton, de istentiszteleten készült képen is, tudjuk, hogy gyerekei vallásos nevelést kaptak, ő maga pedig jó viszonyt ápol az egyházi vezetőkkel, sőt maga a pápa is fogadta személyesen.

Érdeemes a sztárok életének főbb elemeit összevetni a Joseph Campbell által összeállított, hősökre jellemző életút összetevőivel.⁶³⁶ A hős, Campbell szerint útját otthona elhagyásával kezdi. Egy idegen földön haladva küzdelmekkel és kinszenvedésekkel kell szembenéznie, de végül győzedelmeskedik a gonosz erői felett, legtöbbször segítséggel. Ezután hazatér otthonába, visszaülleszkedik saját társadalmába, most már képesen arra, hogy másokkal is jót tegyen.⁶³⁷

Mivel Campbellnél a hős kalandjai utazásával kezdődnek, így korábbi életének elemei, gyermekkor nem szerepelnek az általa összeállított hős-életút elemei közt.⁶³⁸ Mindezek ellenére az általam az 1–4. pontokba sorolt elemek rokonsága a népmesék hősmotívumaival szembetűnő.

⁶³³ <http://velvet.hu/celeb/celebhirek/260840/> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.15.

⁶³⁴ *Mai Nap* 2001.01.16.

⁶³⁵ *Mai Nap* 2001.01.18.

⁶³⁶ CAMPBELL 1993.

⁶³⁷ Ezt a fajta történetet a belső megváltás mítoszának is nevezhetjük.

⁶³⁸ Ugyanez köszön vissza Orbán Viktor esetében is!

Campbell elmélete három fontos fázist különít el a hősök életútjában: a szeparáció, a beavatás és a hazatérés. Három általam bemutatott sztár elszakad szűkebb pátriájától. Zámbó és Rúzsa az anyagi ösztönzők miatt, míg Puskás politikai okok folytán.

A szeparációs fázis szakaszai:

1. Kalandra hívás (The Call of Adventure): Kifejezetten ezt a szakasz egyik esetben sem található meg, bár a korai tehetség, a szakmájuk iránt már fiatal korban jelentkező elhivatottság valamelyest ide sorolható.
2. Visszautasítás (Refusal of the Call): Nem található meg egyiküknél sem.⁶³⁹
3. Természetfeletti segítség (Supernatural Aid): A hősmondáknál tapasztalt módon nem találkozhatunk vele, ám megtudhatjuk, hogy Rúzsa Magdi kabbalája egy Szűz Máriát ábrázoló érme, míg Zámbó Jimmy, Simon Tibor és Orbán Viktor vallásosságára is fény derül. Puskás Öcsi esetében pedig Sebes Gusztáv, szövetségi kapitány 18 éves korában megjósolta, hogy rendkívüli sikerei lesznek.
4. Az első küszöb átlépése (The Crossing of the First Threshold): A hősöknek át kell lépniük a számukra ismerős világot és az ismeretlent elválasztó határt. Ennek megfelelően Puskás, Zámbó és Rúzsa is elszakadt hazájától hosszabb-rövidebb időre.
5. A cet gyomrában (The Belly of the Whale): Campbell ezt a fázist úgy értelmezte, mint amelyben a hős a küszöb átlépése után eltűnik az ismeretlen világban és halottnak gondolják.⁶⁴⁰ A hős látszólagos halála és újjászületése nem található meg egyiküknél sem, bár a kategóriát meglehetősen tágra értelmezve Puskás Öcsinél hasonlóképp értelmezhetjük, hogy 1956 után kvázi-halottként kezelte, majd az 1980-as években rehabilitálta a rendszer. A 2002-es választási vereség után Orbán Viktor pedig hosszú ideig távol tartotta magát a parlamenti politizálástól és egyfajta ellenzéki „spirituális vezetőként” tért vissza.

A beavatási fázis szakaszai:

1. A próbák útja (The Road of Trials): Mind Zámbónak, mind Puskásnak meg kellett küzdenie külföldön a körülményekkel. Zámbó bárzenész lett, éjszakai mulatókban „vendéglátózott”, miközben karriert és pénzt szeretett volna keresni. Puskást emigrációja első éveiben az MLSZ diplomáciai tevékenysége miatt eltiltották a futballtól. Egyetlen klub sem akarta alkalmazni

⁶³⁹ Több esetben használom a „nem található meg egyiküknél sem” magyarázatot. Ebben az esetben vagy csak annyira kitégítva tudnám ráerőszakolni a campbelli kategóriákat a sztárok életútjára, hogy az már túlságosan távolra vezetne a Campbell-nél eredetileg leírtaktól, vagy a különböző médiumokban valóban nem találtam erre utaló közismert adatot.

⁶⁴⁰ *“The idea that the passage of the magical threshold is a transit into a sphere of rebirth is symbolized in the worldwide womb image of the belly of the whale. The hero, instead of conquering or conciliating the power of the threshold, is swallowed into the unknown, and would appear to have died.”* CAMPBELL 1993: 90.

- a híres focistát. Orbán Viktor politikai pályája a Kádár-rendszer politikai ellenzékében kezdődött, s mint ilyen, több zaklatást (lásd melléklet képét, melyen pont 1988-as letartóztatását ábrázolják) kellett átélnie, ám ezeken nem sikerült „megtörniük”. Hasonlóképp nem veszítette el szerepkörét a 2002-es és 2006-os választási vereség után sem.
2. Találkozás az istennővel (The Meeting with the Goddess): A hősök gyakran házasságra lépnek egy királynővel, vagy hozzá hasonló funkcióval rendelkező személlyel. Kifejezetten ez a szakasz egyiküknél sem található meg, hiszen bár mind Zámbo, Puskás, Simon Tibor is megtalálta élete párját, akik halálukig kitartottak mellettük, mintafeleségek voltak, Orbán Viktor esetében élő házasságukat a médiumok pedig mintaházasságként jelenítik meg. Ez a fajta házasság azonban más funkcióval rendelkezik, mint amilyen értelemben Campbell eredetileg alkalmazta a kategóriát.
 3. A nő, mint megkísértő (Woman as Temptress): A hősöket gyakran női alakban éri kísértés. Zámbo esetében, ahogy dalszövegei is tanúskodnak róla, történhetek félrelépések, melyek után mindig visszatért feleségéhez. („Egy jó asszony mindig megbocsát, most is megbocsát”)
 4. Az apával való megbékélés (Atonement with the Father): Minden esetben hiányzik ez a fázis, hiszen az apával való konfliktusnak nem található nyoma a korábbi életútban, bár Zámboékat elhagyta apjuk.
 5. Megdicsőülés (Apotheosis): Puskás Öcsi Madridban hatalmas sikereket arat a pályán, a spanyol közönség kedvencévé válik. Ekkor kapja a „Pancho” becenevet. Rózsa Magdi a Vajdaságot elhagyva, Magyarországon válik sikeressé és elismert énekesnővé. Simon Tibor a ferencvárosi rajongók kedvenc játékosává vált, Zámbo Jimmy énekesi népszerűsége csúcspontot döntött, míg Orbán Viktor miniszterelnökként – szavazótábora szerint – lényegesen javította az ország makrogazdasági mutatóit.
 6. Végső jótétemény (The Ultimate Boon): Puskás folyamatosan segítette a magyarságot, akár saját pénzéből is. 1981-es hazatérése, az akkor lőtt mesterhármasa egyesek szerint hatással volt a politikai ellenzék aktivizálódására, ezzel hozzájárult a kommunizmus bukásához. Zámbo jelentős összeggel támogatta a csepeli görög katolikus templom megépülését. Simon Tibor testével védte meg a rendőrök kardlapjaitól a szurkolókat. Orbán Viktor a médiákban többször tűnt fel segítő szerepben (árvíz), valamint szavazótáborán belül „kvázi-megmentőkénti” visszatértét várják az ország élére.

A hazatérési fázis szakaszai:

1. A hazatérés elutasítása (Refusal of the Return): Nem található meg egyiküknél sem.
2. A varázslatos repülés (The Magic Flight): Nem található meg egyiküknél sem.

3. Megmenekülés (Rescue from Without): Nem található meg egyiküknél sem.
4. A hazatérés határának átlépése (The Crossing of the Return Threshold): Puskás és Zámbó is hazatértek Spanyolországból illetve az Egyesült Államokból.
5. Két világ ura (Master of the Two Worlds): Puskás hazatérte után megkap minden elismerést, amit a kommunista diktatúra idején megvontak tőle. Mindezek mellett külföldi népszerűsége is megmarad. Zámbó hazatérte után hamarosan az ország legsikeresebb énekeseinek egyikévé válik. Megjelenik neve mellett a „Király” jelző. Rúzs Magdi sikerei a Vajdaságban is hatalmasak. Többször hazatér, jelezvén, hogy nem szakadt el gyökereitől.
6. Szabad élet (Freedom to Live): Mindnyájan ünnepezt sztárokká válnak, köztiszteletnek örvendenek. Megvalósították céljaikat.

Jól látható, hogy a Campbellnél előforduló, mondai hősökre jellemző tipikus hős elemek (heroic patterns) nem minden esetben fedezhetők fel a sztárok esetében, sőt, meglétüket több alkalommal is csupán az eredeti értelmezés „megerőszakolásával” tudtuk igazolni. Több esetben megfigyelhető volt, hogy a sztárok története igazodik a hősmondák kronológiai változásaihoz, azaz a történeti szál szimplifikálódik, egyre sematikusabbá válik, valamint a csoda visszaszorulása tapasztalható. Kimutatható tehát ebben az esetben is az a fajta „romlás”, melyet a folklórművészetek napjainkban zajló átalakulása kapcsán már láthattunk. Bár tudjuk, hogy olyan történeti/mondai hőst nem igazán találhatunk, kinek életútjában minden fázist gazdagon lehetne illusztrálni, a meglévő hasonlóságok ellenére látható, hogy a sztárok mennyi mindenben nem elégitik ki a hősök szerepkörét és bizonyulnak hozzájuk képest csak „szimulakrumnak”.

A SZTÁRKULTUSZ HÉT DIMENZIÓJA

Tanulmányom eddigi eredményei alapján egy funkcionalista beállítottságú valláskutató a sztárkultuszt könnyen vallásként definiálhatja, hiszen a sztár személyét egyértelműen valamilyen értelemben magasabb rangúnak ítélték meg Zámbo Jimmy, Puskás Öcsi, Rúzsa Magdi, Simon Tibor, Orbán Viktor rajongói is. Személyes tárgyaikat ereklyeként kezelték, koncertjeikre, mérkőzéseikre, politikai gyűléseikre, sírhelyükhöz „szekuláris” zarándoklatok zajlanak, viselkedésük, véleményük általános értékmérővé válik követőik számára. Ez a fajta értelmezés figyelhető meg Hankiss Elemérnél is, mikor hangsúlyozza, hogy *„csak a médiumok: a sajtó, a boulevard sajtó, a rádió és a televízió tudja jelentőségteljesen csillogó celebritikké, sztárokká, istennökké és istenökké formálni a kiválasztottakat”*⁶⁴¹ Ha mérlegre tennénk a jelenséget, a másik serpenyőbe több olyan jelenség kerülne, melyek megtalálhatók a világvallásokban, ám hiányoznak a sztárkultuszból. A teljesség igénye nélkül ilyenek a tanítások, az erkölcsiség, vagy a magyarázat a világ végső kérdéseire.⁶⁴² Mindezek mellett meg kell említenünk problémaként, hogy nem minden sztár rendelkezik vallásos attribútummal. A szintén jelentős kultusszal bíró posztmodern kori banditák, köztük a „Whiskys rabló”, a „miscolci Bonnie és Clyde” szintén kiterjedt kultusszal rendelkeznek, ám vallási jelleget esetükben még funkcionális szempontok alapján sem találhatunk. Sokkal inkább tekinthetők ők a korabeli betyárok leszármazottainak. Látható tehát, hogy a sztárkultusz olyannyira divergált, hogy az egyes sztárok kultuszának azonos szempontok alapján történő elemzése teljes mértékben eltérő eredményhez vezethet. Ezen okoknál fogva kísérlem meg Ninian Smart átfogó, fenomenológiai elmélete alapján a jelenséget értelmezni.

Smart a vallások hét megnyilvánulási formáját különböztette meg egymástól. Az alábbiakból kiderül, hogy az egyes dimenziók nem egyforma súllyal és nem azonos mélységben vannak jelen a sztárkultusz esetében.

⁶⁴¹ HANKISS 2002: 105. Meg kell jegyezni, hogy a Hankiss Elemér által használt „istenek, istennők” fogalom társítása a sztárokkal túlzó, hiszen a sztárok jellemzői és az isten fogalom asszociációs tartománya közt meglehetősen kevés közös tartalmat találhatunk. Hankiss állítását még a funkcionális vallásdefiníciók alapján is „elragadtatottnak” kell minősíteni.

⁶⁴² Funkcionális értelemben tehát a jelenségek túlságosan nagy skáláját lehet vallásként meghatározni. Ahogy Voigt Vilmos megjegyezte, funkcionális szempontok alapján akár a bélyeggyűjtés is felfogható vallásként.

1. A rituális vagy gyakorlati dimenzió meglétének bizonyítására több példát tudunk felsorakoztatni. Meg lehet itt említeni a világgépet, gondolkodást jelentős mértékben formáló politikai nagygyűléseket, a kulturális emlékezetet és identitást meghatározó állami ünnepeket, a rituális küzdelemként értelmezhető sporteseményeket, az egyben emocionális- vagy tapasztalati dimenzióként is működő koncerteket illetve „szekuláris” zárándoklatokat. De rituális cselekedetként foghatjuk fel a sztárok külső/belső utánzására irányuló törekvéseket is. Eliade említi meg az archaikus esztétika kapcsán, hogy az emberi művészet alkotásai valójában az isteni művészetnek utánzásai. *„Érdemes azt is megfontolni, hogy maga az üdvözültség, az eudaimonia is az isteni állapot utánzása, arról az enthusziaszmosz-ról nem is beszélve, amelyet az ember a lelkében teremt azáltal, hogy az istenek in illo tempore véghezvitt cselekedeteit ismétli meg [...] Valóságra tehát csak az ismétlés vagy utánzás révén lehet szert tenni; mindaz, aminek nincsen példaadó mintája, »értelmetlen«, hiányzik belőle a valóság. Az ember ily módon afelé halad, hogy maga is archetipikussá és paradigmaticussá váljék.”*⁶⁴³ Ezt a mechanizmust vélhetjük felfedezni a halott sztárok szakralizálása mögött. Ők rajongóik szemszögéből már nem „csupán” funkcionális értelemben vallási szereplők, hanem egyes esetekben a szó valódi értelmében „szakrális lényekké” válnak, ahogy láthattuk Zámbó Jimmy esetében. Ki kell azonban emelni, hogy teljes mértékben hiányoznak a csodatételek, érintésüktől nem gyógyulnak meg személyek, a sztárok nem közvetítenek semmiféle isten(ek) felé stb.

2. Smart dimenziói közül a doktrinális vagy filozófiai dimenzió csak korlátozott mértékig alkalmazható a sztárkultusz esetében, mivel kimondott doktrínákat nem találhatunk. Bármiféle filozófiát csak a sztárkultuszt létrehozó fogyasztói civilizációban vélhetünk felfedezni, minek „filozófiáját” Hankiss a következőkben foglalta össze: *„A fogyasztói civilizáció az élet teljességét, intenzív létélményt, az emberi személyiség kiteljesedésének és a halál legyőzésének élményét, illúzióját sugározza [...] A színes magazinok és TV-műsorok teremtette »istenek világa« túlcsondul erővel, értelemmel, étellel. A gazdagok élete úgy tele van csillogással és rejtelemmel, mintha valami igazi titok, igazi jelentőség, igazi értelem rejlenék benne. A hírességek emberfeletti öntudata, (többnyire a média által felépített) személyiségük gazdagsága azt az üzenetet sugározza, hogy nagy az ember, és nagyszerű az emberi élet. Az események mitikussá magasztosítása azt sugallja, hogy az embernek fontos szerepe van a világban. A szépség a maga tökéletességében és teljességében önmagában hordozza a maga értelmét. A heroszok még bukásukban is az élet nagyszerűségét, a halál feletti diadalt hirdetik.”*⁶⁴⁴

3. Lényegesen nagyobb súllyal rendelkezik a mitológiai vagy narratív dimenzió. Itt a sztárok személyéről, életéről szóló narrációk vizsgálhatók. Ezeket a

⁶⁴³ ELIADE 2006: 56, 59.

⁶⁴⁴ HANKISS 2005: 461–462.

rajongók a médiumokban leegyszerűsített, retusált közlések alapján tudják összeállítani. Megkockáztatható, hogy nem ezek a történetek válnak a sztárrá válás szempontjából a legalapvetőbb szükségletekké, hiszen ezekre már csak akkor térnek ki az „elektronikus folklór” termékei, ha az adott személy már elért egy bizonyos ismertséget, hírességet. A sztárok életútja meglehetősen hasonló szerkezetet követ, nagymértékű egyezések találhatók. Ehhez természetesen az kell, hogy minden sztár személyiségéről csak egy vázlatos szűzsével rendelkezzenek, melyekben olyan fix elemek szerepeljenek csak, amik lehetővé teszik, hogy a filozófiai dimenzióban megfogalmazott értékek mentén, ezen már meglévő pontok köré, egy új életutat kreáljanak számukra. Így figyelhetők meg a népmesei szerkezetekből már ismert szegény, legkisebb gyerekekből, rendkívüli tehetségük miatt, önerőből, nehéz munkával kiemelkedő sztár-történetek. Illetve itt szükséges megemlíteni a hős motívumokat, melyeket Campbell elmélete alapján próbáltam rendszerezni. Az általam bemutatott sztárok életútja alapján kijelenthető, hogy létezik egyfajta „legendárium”, mely felöleli a korunk legnépszerűbb hírességeinek életéről szóló narrációkat.⁶⁴⁵ „Az új mitológia leginkább a görög mitológiához hasonlít. [...] De furcsa módon ennek a mitológiának még a keresztény mártírológiával is van valami rokonsága. Legalábbis abban, hogy miként a legenda is a szentség emberfeletti magasságába emelte a mártírokat, úgy a fogyasztói civilizáció is már-már a félistenek és istenek magasságába emeli a jelenkor kiemelkedő alakjait, a »hírességeket«. Talán csak azért nem született még meg a modern *Legenda Aurea*, mert túl sok a legendum, túl sok az istenformáló történet...”⁶⁴⁶ Mindezek túl azonban utalnunk kell arra, hogy egyes nemzetközi sztárok kapcsán – Elvis Presleynél – a narratívák olyan gazdagok és változatosak, hogy azokra a témát kutató George Plasketes egyenesen az „Elvislore” terminust alkalmazza.⁶⁴⁷

4. A tapasztalati, vagy emocionális dimenzió magába foglalja az érzelmet, az élményt és a már megélt, transzcendens tapasztalatot. Ezekben mind-mind láthattuk, hogy a sztárra egyfajta természetfölötti személyként tekintenek, akinek jelenléte megtöri az idő homogenitását. A vele való személyes találkozás hierophániaként értelmezhető, hiszen a „szent” megnyilatkozásával találkozhatunk „Minthogy az alapfogalomként értelmezett »szent« valóban a legfontosabb tényező mindenféle vallásban, természetes, hogy sokféle és sokrétű jelenség. Van, ahol a leginkább az egyén misztikus élménye, van, ahol kollektív, szinte vallásszociológiailag jellemezhető gyakorlat, van, ahol a világrend, a természet örök törvényeinek felismerése vagy legalábbis

⁶⁴⁵ Érdemes megemlíteni e ponton Dégh Lindát, aki a tömegmédiumok és a folklór kapcsolatát vizsgálta. DÉGH 1994.

⁶⁴⁶ HANKISS 2005: 463.

⁶⁴⁷ PLASKETES 1997. A szerző megjegyzi, hogy több mint 1000 dal született már Elvisről, mindezek mellett az énekes születéséről, családjáról, szabadidő eltöltéséről, mindennapjairól, szerelmi életéről, életének „misztikus” részeiről, haláláról, halál utáni visszatéréről, szellemével való találkozó-sokról illetve halálának állítólagos színjátékszerű megrendezéséről folyamatosan születnek történetek.

erre való törekvés, van, ahol etikai posztulátum.”⁶⁴⁸ Esetünkben a szent tehát az egyén misztikus élményét jelenti, melyet csakis egy „misztikus” tulajdonságokkal rendelkező személy válthat ki. (Jimmy kézfogása olyan volt, „*mintha Isten fogta volna meg*”, „*én egy Istennek tartottam szinte*”, „*ő tényleg a földön járt, ahhoz viszonyítva, hogy milyen nagy ember volt*”) Akkor, amikor a rajongók arról számolnak be, hogy Rúzsza Magdolna vagy Zámbó Jimmy zenéje kapcsán egyfajta „megmagyarázhatatlan érzés” kerítette őket hatalmába, szintén a jelenség emocionális dimenzióját tükrözi. („*Akinek szíve van és lelke van, az meggyógyulhat Zámbó Jimmy dalaitól!*” „*Nekem Jimmy számai adtak erőt, olyan erőt adtak, hogy Szigethalom és Pásztó között 44000 km-t vezettem le '97-ben, de ezt úgy higgye el, hogy a Jimmy dalai, beültem a kocsiba, bekapcsoltam a magnót, egyedül én száguldottam, és újra értelmet kaptam, hogy van...és ahogy éneklie az Ave Maria-ban, hogy mindbe a szövegeket, igenis azt szívből énekelte. És nagyon sok embernek adott erőt.*”). Egy ilyen személyért a rajongók akár szélsőséges cselekedetekre is képesek (a médiumokban olvashattuk, hogy Jimmy rajongói akár a vasútállomáson is éjszakáztak illetve órákat álltak az esőben, hogy megtekinthessék az énekes sírját) mely, akár a sírjánál elkövetett öngyilkosság extrém és tragikus megnyilvánulásig is elfajulhat. Ezek a tapasztalatok individuális szinten erősíthetik a sztárhoz való viszonyulás vallási jellegét. Az átélt élmény eredményezheti, hogy a sztárról való narratívumokban szakrális telítettséget mutató jelzők jelenjenek meg.

5. Az etikai vagy jogi dimenzió elsősorban a politikus sztárok esetében figyelhető meg, de jelen van az énekeseknél, sportolóknál is (a jogsértést elkövető posztmodern betyárok, mint pl. a sztárrá vált „Whiskys rabló”, e téren nyilvánvaló kivételt képeznek). Ez a dimenzió a hitnek azon aspektusa, mely a morális és legális értékeket testesíti meg. Ilyen erkölcsi tant a vallási hagyományok mind-egyikében felfedezhetünk, jellemzően arra sarkallják az embereket, hogy jók és törvénytisztelők legyenek. A jóság, mint erény, az embertársaink iránti szeretet gyakorlása hangsúlyosan jelen van a sztárkultusznál is. („*szeretetet lehetett tőle tanulni*”). Törvénytisztelet alatt nem csupán az állami törvényeket lehet érteni jelen esetben, hanem a sztár vonatkozási csoportjának „etikai kódexét” is. Így jelennek meg etikai jellegű szabályok a sportklubok szurkolói körében (már a dolgozatban bemutatott Ferencvárosi Torna Club címerének jelmondata is egyfajta regulát fogalmaz meg: „*erkölcs, erő, egyetértés*”) valamint a különböző „Fan Clubok” is létrehozzák saját szabályrendszerüket, mely a be nem tartókat a kiközösítéssel sújtja. (Mivel ezeknek a fan cluboknak jelentős része már nem a közvetlen kapcsolattartáson alapul, hanem internetes közösségként, virtuális tömegként létezik, így a kommunikáció, „chateles”, zenehallgatás is ott történik. Az ilyen honlapokon rendre találkozhatunk azzal, hogy egy-egy, a többi rajongó által elfogadott szabályt be nem tartó egyént eltávolítanak maguk közül.) Persze

⁶⁴⁸ VOIGT 2004: 74–75.

a törvények tiszteletétől és az etikai szabályok előírásától önmagában nem nevezhető a jelenség vallásnak. Gondoljunk arra, hogy ezek az előírások nem egy-egy szent könyv tanításaihoz kötődnek, hanem az állami törvényekhez illetve az egyes csoportok, szervezetek által hozott szabályokhoz!

Ide kell sorolnunk érintőlegesen azokat az értékeket, melyek kifejeződnek a sztárkultuszon keresztül és jelzik a kulturális kánon átalakulása folytán megrendülő „értékválságot”. Ilyen az „őszinteség”, mely a tömegmédiумokban már nem is annyira az őszinte beszédet jelenti, hanem a sztár egész lényének „őszinte”, azaz „sztár-allűröktől mentes” viselkedését. („Nem képzelte magáról, hogy...hogy olyan »kivagyokén«”, „Ő nemcsak prédikálta a szeretetet, meg minden, neki szívből jött...”, „ma az embereknek nagyon nagy szüksége van a szeretetre és Jimmy szeretete nagy tiszteletet kivívott magának...”) Legfontosabb érték talán a szeretet, mely a megkérdezettek jelentős része szerint hiányzik napjaink társadalmából, így az a Zámbo Imre, aki a szeretetről énekelte, mintegy a saját érzéseiket, vágyaikat énekelte meg („egy jó tulajdonságú ember volt”, „szeretetet lehetett tőle tanulni, a dalaiban mindig a szeretetet fejezte ki”). Orbán Viktor is nyilván szereti népét, hiszen „áldozatos munkát végez, fárad” érte, de a szeretet kategóriájába beletartozik az élet szeretete is. A médiumok minduntalan kiemelik, hogy Rúzsza Magdolna harctéri ápolónő szeretett volna lenni, hogy másokon segíthessen, ám mivel ez nem válhatott valóra, így szülészetre ment dolgozni („Harctér helyett szülés. Rúzsza Magdolnáról csupa, számára kedvező, és példaértékű dolgot tudhattunk meg eddig. Az imponáns nevű Rúzsza Sándor lánya szegénységben nőtt fel, és karitatív hajlama igen korán megmutatkozott. Többek közt az iraki háborúban szeretett volna aktív szerepet vállalni a sebesültek ápolásában. Ehelyett a szabadkai kórházban helyezkedett el, ahol gyakoronokként rögtön világra is segített egy kisfiút.”⁶⁴⁹) Fontos a közösséghez való hűség, mely megnyilvánulhat abban, hogy a szakrális szférába emelt sztár megmarad ugyanolyan embernek, mint volt, azaz a „nép fiának” és a népért nem csupán dolgozik, tesz (Orbán Viktor, aki a családoknak, a népnek akar jót), hanem akár még biztonságát is képes kockáztatni (Simon Tibor, aki testével védte meg a szurkolókat a rendőri brutalitástól). A sztár, mindezek mellett, bármennyire is híres lett, felemelkedett, visszafordul gyökereihez, „népéhez” és tevékenyen segít rajtuk. Zámbo Jimmy „Amiben tudott segített...segítette a szegényeket.”, de hasonló történetek keringtek Puskás Ferencről is.

6. A szervezeti vagy szociális dimenziót, mely megalkotja az előbb bemutatott etikai dimenziót egyrészt a szurkolói tömörülések alkotják, melyek egy-egy klub szurkolótáborán belül alcsoporthat képeznek. Ezek a csoportok kollektíven vesznek részt az egyes rítusokon, a saját zászlaik, jelképeik alatt, indulójukat éne-

⁶⁴⁹ <http://velvet.hu/celeb/hcdb/napcelebje/ruzsza0520/> Utolsó hozzáférés dátuma 2008. 11.18.

kelve.⁶⁵⁰ Egy-egy ilyen szurkolói tábor számon tartja saját alapításának idejét, van vezetője, képviselői hivatalos tárgyalásokat folytatnak saját sportklubjuk vezetésével illetve a játékosokkal. Egy-egy ilyen szurkolói klubnak is megvannak a saját kedvenc játékosai a klubon belül – esetünkben Simon Tibor – akinek emlékét különböző szimbólumokkal (zászló, dal) és rendezvényekkel (pl. futballtorna) táplálják. A szurkolói csoportok jelképeihez hasonlókat megfigyelhetünk énekesek rajongói klubjainál is (pl. Zámbo Jimmy klub fehér sálja, rajta arany színnel a 'J' betű, fölötte korona). Ezek a klubok, mint említettem jelentős részben az interneten alakulnak, különféle közösségi portálokon (pl. iwiw, myvip, facebook) is jelen vannak, rendelkeznek egy meghatározható taglétszámmal is. Az internetes kommunikáció mellett például a Zámbo Jimmy rajongói klubok időnként személyes találkozókat rendeznek (koncerttel egybekötve), ahol a sztár emlékét tápláló díjat az arra általuk méltányosnak érzett személynek ünnepélyesen átadják. A rajongói klub előző fejezetben ismertetett etikai előírásainak, a szabályok konstans betartása szükségeltetik ahhoz is, hogy egy ilyen rajongói klub „belső körébe”, az ún. VIP tagok közé bekerülhessen valaki (lásd a www.rmfc.hu honlapot!) A nemzetközi sztárok tekintetében megfigyelhetjük ennek lényegesen fejlettebb változatát. Diego Maradona 42. születésnapján rajongóinak egy csoportja megalapította az „Első Maradona Egyházat”, ám még ennél is kidolgozottabb Elvis Presley kultusza. Nem is elsősorban a Graceland-i birtok köré kiépült gazdasági gépezetről van szó elsősorban, hanem a Portlandban működő „Church of Elvis”-ről, melynek templomában akár házasságot is lehet kötni illetve a „The First Presleytarian Church of Elvis the Divine” egyházzól, melynek tagjai heti rendszerességgel gyűlnek össze az interneten.⁶⁵¹ Kimondottan vallási, az egyházakéhoz hasonló jelleg csak ez utóbbiak esetében figyelhető meg.

7. A hetedik, a materiális vagy művészeti dimenzió, melyben a vallás tárgya, személye megnyilvánul. A sztárkultusz esetében ennek megnyilvánulásai, súlya jelentősnek mondhatók.⁶⁵² Ide tartoznak a sztárról készült posztterek, festmények

⁶⁵⁰ „A jelképek révén történő kommunikációban nemcsak a jelképhasználók közösségi meghatározottsága nyilvánul meg, hanem – ha Jungnak hinni lehet – az alapvető jelképek azonossága és örök visszatérése a különféle közösségi jelképekben az emberiség mint (potenciális) csoport egységére utal. Jung szerint minden egyes alapvető szimbólumba (a szimbólum szót a jelkép azonos értelmű szavaként használjuk) az emberi sors egy-egy tipikus rezdülése van bezárva, amely ősidők óta mindig előfordul és amíg ember él a Földön, menete változatlan lesz [...] A jelképek révén nem egyszerűen a csoport azonossága jut kifejezésre. A jelkép használatában olyan azonosulást vált ki, mely messze túlmutat a személy individuális létezésének határain. A jelképek útján történő kommunikációban az ember énje interakciós szereprétegeinél jóval mélyebb szintű rétegekkel vesz részt: egy kórus tagjának érezheti magát, mely időben megszakítatlan sort képezve, a hajdan élt elődöket, a jelenben élő kortársakat és a majd megszületőket egyaránt magában foglalja.” CSEPELI 1992: 77–78.

⁶⁵¹ PLASKETES 1997: 24.

⁶⁵² A nemzetközi szakirodalomban ennek is lényegesen terjedelmesebb vizsgálataival találkozhatunk. Ruth Adams pl. Marilyn Monroe ábrázolásait elemzi a keresztény ikonográfiai analógiájaként (Adams 2004.), Erika Doss pedig Elvis Presley ikonográfiájával foglalkozik több helyen is. 1997-es rövid tanulmányában pl. Elvis Presley ereklyéit (arcképét, körmét, hajtincset stb.) tartalmazó szárnyas oltárt mutat be. Doss 1997.

(Zámbó Jimmy, Simon Tibor, Orbán Viktor), honlapok (melyek művészi kidolgozására már versenyt is kiírt pl. Rúza Magdolna rajongói klubja), az emléket őrző domborművek (Puskás Ferenc mellszobor), a hozzá írt versek (ilyenekkel találkozhattunk Orbán Viktornál, Zámbó Jimmynél, Simon Tibornál), a róla szóló történetek, mondák, mesék (bár ezek nem művészi céllal, esztétikai szempontok alapján keletkeztek), viccek, a főként vicces tartalmú, összemontázsolt rövidfilmek, rigmusok.

Ezek az alkotások több szempontból is határterületet képeznek. Egyrészt a magas művészettel szerves kapcsolatban állnak. A legutóbbi *„fél évszázad legfontosabb tendenciája a művészileg is megfigyelhető akkulturáció: a hivatásos művészethez közelítés, eredményeinek átvétele. [...] a folklórizmus-jelenségek egyre szélesebb körű (nemzeti, akár nemzetközi) megjelenése a legfeltűnőbb tény.”*⁶⁵³ Ez a folyamat napjainkra addig jutott, hogy nehézséget okoz már megkülönböztetni is egymástól a kettőt.⁶⁵⁴ Másrészt több közülük – pl. rigmusok – nem minden probléma nélkül aposztrofálható csak művészetként. Határterület jellege figyelhető meg a politikai transzparenszek esetében is (már amennyiben lehet esztétikai szempontból vizsgálni a szív alakú táblán elhelyezett Orbán Viktor képeket – lásd melléklet képeit!), bár ahogy Szilágyi Ákos megjegyezte, tulajdonképpen a politika mediatisáltsága miatt gyakorlatilag a politika maga is egyre inkább esztétikai kategóriát ölt. *„A képek elsődlegesen nem politikai, hanem esztétikai állásfoglalásra készítetik a nézőt, nem politikai meggyőződésére, hanem esztétikai érzékenységére apellálnak, s nem egyetértését, hanem tetszését kívánják elnyerni [...] A karizma, a tradíció, a racionalitás már csak az esztétizált politika attrakcióiként, a politikus képének, a látványosság liturgiájának esztétikailag hatásos mozzanataiként érvényesülhetnek, s csak így tölthetnek be egyfajta, a politikát – nem politikai módon – legitimáló funkciót. Ezt a funkciót viszont [...] bárhol, bármikor betölthetik, föltéve, hogy a fogyasztói típusú modern és/vagy posztmodern tömegtársadalom már létrejött valahol, és a globális tömegkultúra az anyanyelvővé vált. [...] A politika egyike lett a globális szépművészeteknek. Miként egykoron a derék hentes a Főméltóság úr – Horthy Miklós kormányzó – zsírszalonnából megformázott portréját helyezte hivatalos ünnepeken kirakatába, úgy formázza meg fénypontok (pixelek) tovatűnő anyagából (ha ez anyagnak nevezhető még egyáltalán) és helyezi el a képernyő világkirakatában a posztmodern politika hőseit az elektronikus képszoberás.”*⁶⁵⁵ Maga a „képernyőre vitel”, mely létrehozta az „eredeti” másolatát, kihat az interakcióra is, hiszen eltávolítja a társadalmi életet az anyagi világtól.⁶⁵⁶

A Smart-i dimenziók alapján készült elemzés is rávilágított arra, hogy a sztárkultusz még funkcionális szempontból sem minden esetben nevezhető vallásnak, hiszen a dimenziók egyike-másika csak azok határainak kitágítása, illetve az

⁶⁵³ VOIGT 1998: 606.

⁶⁵⁴ „...it becomes more difficult to maintain a meaningful distinction between art and popular culture.” STRINATI 1996: 225.

⁶⁵⁵ SZILÁGYI 2000: 11–13., 161–162.

⁶⁵⁶ MANNING 2001: 243.

eredeti definíciók „felhígítása” után tölthető meg tartalommal. Szubsztanciális oldalról közelítve a sztárkultusz tehát kvázi-vallásossággént, pszeudo-vallásként, vagy valláspótlékként határozható meg. Jól látható az is, hogy a sztárok kultusza nem egyforma mértékben rendelkezik valláshoz hasonló jegyekkel. Talán kijelenthető, hogy az átfogó értelemben vett sztárkultusz legfontosabb vonása tehát nem a vallási jelleg, bár egyes esetekben ez tűnik dominánsnak.

Hasonló helyzettel állunk szemben, mint a posztmodern kor „brikolázs-vallásosságánál”. A sztárkultusz kifejezett „brikolázs-kultusz”, mely ötvöz elemeket a vallások kelléktárából és a hőskultuszból is, ám mindkettőből hiányoznak jelentős, eredeti formájukban lényegi összetevők. Emiatt nem elégítheti ki teljes mértékben sem egyik, sem másik funkciót, azaz minden értelemben „pszeudo”-jelenség. Ez a fajta sztárkultusz szubkulturális szinten, rajongói közösségekben funkcionálhat vallásként, betölthet a vallásokéhoz hasonló szerepkört, ám ösztársadalmi szinten sokkal inkább egyfajta posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként határozható meg, semmint népi vallásossággént.

ABSTRACT

I. Objectives

The primary objective of this work is to analyse the contemporary cult of Hungarian heroes and celebrities.

My presupposition is that heroes are made up of two subcategories. The first includes the historical heroes in the traditional sense. I mainly focused on those with an active and live cult and whose memory is not only manifested in written culture. The second includes celebrities. Although the subcategories greatly differ – in the cults' lastingness, characteristic features and forms of manifestation as well – they are closely related. While the cult of historical heroes for the most part operate among state frameworks and is linked to national identity, the celebrities serve as a point of orientation for smaller or larger subcultures.

According to my hypothesis the historical heroes and contemporary celebrities are in close relation. Their formation was generated by similar circumstances but their cult and its peculiarities accommodate to the parameters of a given historical period.

My work has four main objectives. First, it tries to investigate those historical and socio-psychological processes that generate the cult of contemporary celebrities and historical heroes.

Second, it tries to introduce the forms of manifestation of these cults and at the same time to understand its function on the life of fans and followers (construction of identity, world view, behaviour).

Third, I would like to examine if the "*hero patterns*" of Joseph Campbell⁶⁵⁷ are present in the life *Story* of some outstanding Hungarian celebrities.

Finally, by using Ninian Smart's theory of "*seven dimensions of religion*"⁶⁵⁸ I try to analyse how certain forms of celebrity cult are related to religion. I attempt to answer whether celebrity cult can be defined as vernacular religion in post-modern age?

⁶⁵⁷ CAMPBELL 1993.

⁶⁵⁸ SMART 1996.

II. Research Methods and Resources

Both in the case of studying historical heroes and contemporary celebrities I took up several interviews and questionnaires - about 700 all together. I began conducting interviews in 2001 (at political rallies, at the funeral/grave of celebrities and on neutral occasions as well). I also collected information through online correspondence. My sources include the Hungarian yellow press and the accounts and messages of fan-groups from the internet. I applied the accomplishments of several fields that were related to my study: Folklore, *HiStory*, Cultural *HiStory*, Study of Literature, Sociology of Religion, Social-Psychology, Media Studies and Political-Psychology.

Along the research and analysis I had to face the ethical aspects of the research as well. I must underline that my work is not able to introduce and discuss each and every hero or celebrity of our age. Therefore, I selected based on objective and scientific principles. However such selection obviously creates a lack and induces unconcern. On the one hand, this study deals with a contemporary phenomenon, therefore it is difficult to stay completely objective, as I describe and analyze a surrounding phenomenon. My situation is similar to the researchers of religious phenomenon who, against all their effort, cannot pursue an ideology-free analysis. On the other hand, keeping distance might be understood as a degree of rejection, while underlining positive aspects might suggest a propagandistic or apologetic interpretation.

III. Definitions

Several concepts I use in my study need further explanation in order to clarify the exact content meant by a given term. Some of these concepts carry several interpretations.

Hero is used as interpreted in ethnological research. The Hungarian Ethnographical Encyclopaedia defines folk hero a positive or negative character in the centre of the plot who represent the given community's ideal type as well. Different historical periods mark and characterize the ideal heroes as well. The concept of hero is used for three character types. First, the central characters of historical myths who were once outstanding figures, however their memory is primarily present in written culture (for instance: King Matthias or Ferenc Rákóczi II.). Second, such historical actors, primarily politicians (such as Imre Nagy, István Széchenyi or Lajos Kossuth), the so called "historical heroes" whose memory and cult is still alive in Hungarian society. Third, I use the term hero concerning the outstanding figures of our age, the "postmodern heroes" or celebrities.

The scientific discourse has not yet coined a term that could be well applied to celebrities. In everyday language use the concept of celebrity is often associated

with well-known persons. Celebrities are “the ones in the news and headlines”. However, this is only partly true. The basic precondition of a celebrity is being well-known, however being well-known or famous does not necessarily create celebrities. Someone famous does not become a celebrity at once; however ‘celebrity’ in Hungarian (‘sztár’) is often used in this interpretation as an adjective. Therefore, in Hungarian language we must differentiate celebrity as a noun since this covers a significantly broader category.

Celebrity originates from the Latin ‘celeber’ which does not only refer to being famous but also that huge crowds celebrate, praise and idolize the hero. Besides fame, another basic criterion is to have a continual impact on the audience, that is to have a group formed of people who acknowledge a given well-known person and their adoration is manifested through certain activities as well. The adoration manifested through actions can be defined cult.

Let us now examine what the difference is between heroes and celebrities. Both terms refer to the same phenomenon, to the manifestation of the same need or demand but in different ages.

Fame, spreading through the channels of mass communication, for instance is a difference between the two categories, and it was originally typical of celebrities. Besides the difference in the channels of gaining fame, the methods of gaining fame differ as well. While the heroes first become local heroes in the pre-mass media societies and their cults orally spread from their smaller communities. The celebrities of our modern age, however, gain wide public at once due to the emergence of mass media.

The cults of the two categories vary greatly in the forms of manifestation. The cult of heroes is primarily present in world view, emotions (such as memory and remembrance) and manifested in activities, commonly in rituals connected to remembrance. As opposed to heroes, in the case of celebrities the previous category (which often becomes a manifestation of faith) the actions of fans gain greater importance.

The most important difference between hero cult and celebrity cult is demonstrated in the dissimilar basic structure. Similarly to the differences between following traditional customs or following fashion, the common fact of following results in similarities on the surface, however the essence is exactly the opposite, communal in the case of traditional customs and individualistic in the case of fashion.

Another question is from what degree an individual is considered to be a fan. Where are the boundaries when the actions of a person, or the reverence and sympathy felt for the celebrity or hero is considered fandom? In case, this influence goes beyond merely taking preferences and it becomes a part of individuals’ everyday lives, can be traced in their behaviour and outlook then we can talk about the first stages of fandom.

IV. Research Findings

In the first part I analyze the cult of those historical heroes who have a living cult even nowadays.

The formation of hero cult is a psychological peculiarity. Heroes were brought to life by a characteristic void. Besides gods related to religions, people need points of orientation from the human realm. People need for role models who assist guiding them in our world through their actions, life, basic behavioural patterns, roles and values. People need a role model to prove that they can become someone and that they have an opportunity to break out of the isolation and difficulties of life. These patterns and examples are provided throughout the course of life by the actions of heroes. The personality of stars is constructed in a way that it satisfies the needs of a given social class. This phenomenon is rooted in the fact that individuals feel that their abilities are finite and they have limited opportunities to change their lives. They cannot fulfill their will so they imagine 'someone else' who ideally represents all the good they desire, and this 'someone else' is supposed to fill the gap between their opportunities and desires. This somewhat archetypal perspective has never disappeared from human minds, especially from the mind of folk people. This way of thinking creates exemplary heroes from historical figures. Based on the archetypal myth paradigm the heroes in this sense are such archetypal figures who are not tied to a given historical period.

Beside the psychological factors, the invention of heroes is also brought to life by the fact that common historical remembrance is not primarily connected to events but persons. A historical hero may re-establish the shattered cultural canon. The living cult of historical heroes is in every case related to the national identity from the time of formation and the significant breaks in Hungarian history, such as the violent repressing of the 19th century's nationalism in the War of Independence in 1848/49 or the Trianon Peace Treaty following the 1st World War in 1920, that mutilated Hungary, the 40-year-long communist regime with its atheist and anti-nationalist ideology and the 1956 revolution against the Soviet oppression.

After the collapse of the communist regime the sudden spreading of western mass culture had also shocking effects⁶⁵⁹. The cultural policy of the communist era – which was built on strongly selecting and censoring western culture, and all branches of culture – including religion as well – also collapsed. As a result, post-communist Hungary was annexed by globalization. However, mass culture here emerged in special forms that differ from the western ones. On the one hand, we find the most western trends, and on the other hand the remnants of the communist era are also present greatly differentiating public taste. The influx of new

⁶⁵⁹ POVEDÁK 2008: 173–174.

ideologies induced an extensive ambivalence among Hungarian people. While one part of the society accepted new ideologies from the west, many elements were rejected by others. This phenomenon was reinforced by the characteristic social changes of modern mass cultures such as society falling into atomic units, changes in social networks and secularization

V. Heroes in Post-Modern Age

Louis Kossuth, the emblematic figure of the 1848/49 Revolution and War of Independence who is one of the best-known Hungarian politician. His cult has the longest historical retrospective and the most varied forms of manifestations. The creation of his cult began in Kossuth's lifetime. In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century his figure meant a lot more than a hero. The references to Kossuth among people are not only interesting in a sense that they embalm biblical traditions but they clearly show that Kossuth became a 'saint', part of the sacred sphere by means of these references. Throughout the 19th century, even in his life Kossuth was referred to as "Moses of the Hungarians", "the Messiah of the nation", "the Holy old man", so besides the emperor Franz Joseph, Kossuth became the spiritual king of Hungary. Well-known folk-songs, legends and anecdotes sprang up about Kossuth. Hundreds of thousands pilgrimaged to his funeral (1894). After his death there was a wave-like spread of erection of Kossuth statues and as a manifestation of collective public remembrance streets were named after him. Kossuth statues were erected outside Hungary as well in Washington, New York, Torino or Los Angeles. There are several squares, streets, parks and springs named after Kossuth in the US. His cult is continuously alive since 1894 and each political system used it. However Kossuth's judgment is quite ambivalent in Hungary. There are several who sacralize him while others wish him to be desacralized. This can be explained by the fact that the Kossuth-cult was approved and even promoted by the communist state in order to legitimize their power when establishing the regime. When the communists rose to power in 1948, on the centenary of the 1848 revolution they used Kossuth, as a "secularized god". After the collapse of the regime the role of Kossuth was gradually fading away.

One third of my informants born after 1989 (the collapse of the communist regime) had no information on Lajos Kossuth. Less than two third made only general remarks ("*never afraid of anything*", "*stood up for the people*", "*did a lot for the freedom of Hungary*") and only 10% of this age group new details of his life. The informants born before 1989 provided variant data. Lajos Kossuth's repute is higher among them which is due to the fact that during the communist regime Kossuth and the 1848 revolutionists served as a basis of legitimacy for the official state ideology. The communists rose to power in 1948 a hundred years after

Kossuth and his companions revolted and the revolution broke out against the oppressing Hapsburgs, therefore the communists considered themselves the successors of 1848.

As opposed to Kossuth, the conservative Count István Széchenyi - another significant person in the 19th century Reform period – gained wider reputation. Széchenyi – the “greatest Hungarian” as titled by Kossuth – was respected in his life, however his cult could not be compared to that of Kossuth. István Széchenyi’s cult had suffered several breaks consequently he was hardly present in public thinking in certain political periods. Széchenyi’s cult was created in the conservative Horthy-era in the interwar period. The official ideology transformed the “greatest Hungarian” an idealized, simplified phantom image. Such points from Széchenyi’s political program which incompatible with the image of a conservative reformer were omitted. One of the creators of the Széchenyi-cult – an acknowledged historian of that time, is Gyula Szekfű. His views became the thesis of Széchenyi’s cult. His cult was revived in the Horthy-era, then ignored from 1948 during the communist dictatorship and in the Kádár-era Széchenyi was not favoured either. After the change of regime several attempts were made to restore Széchenyi’s prestige and to incorporate his figure into the ‘national pantheon’. Since 1989 his cult has revived. After the change of regime several attempts were made to place Széchenyi beside Lajos Kossuth into the national pantheon. The movie called ‘The Bridgeman’ (Hídember) and the widespread modernizing plan of the country was named after Széchenyi as well (began in 1998 when the Christian-conservative Viktor Orbán was the prime minister).

Elemér Hankiss’ survey demonstrates how the official approach integrated into public thinking. He found that Hungarians in 2007 believe Széchenyi the most competent statesman who could solve Hungary’s problems today. 18% of the population favoured Széchenyi, followed by his political rival Kossuth with 12%.

Széchenyi is slightly better known than Kossuth among the population born after 1989. At the same time among the older generation their popularity is equal.

And surprisingly the third on the list is János Kádár, the leader of the communist regime from 1956–1988. Kádár is very popular among the older generations in Hungary, who have suffered from negative tendencies in the standard of living in past 20 years and that’s why they have a measure of nostalgia for the Kádárist “soft dictatorship”. Kádár is more of a kind of celebrity, an iconic figure who became independent of political and historical context.⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ According to the homepage of the Kerepesi Cemetery (the biggest cemetery in Hungary, where most of the famous Hungarians have been buried) the most attended grave is József Antall’s grave, who was the first prime minister following the collapse of communism (died of cancer in 1993) and the second is János Kádár’s. See: www.nemzetisirkert.hu/pantheon_iii.html

Imre Nagy, the martyr prime minister of the 1956 revolution. Nagy became Prime Minister by popular demand, during the anti-Soviet Revolution in 1956. Soon he moved toward a multiparty political system. After the oppression of the revolution Nagy was secretly tried, found guilty, sentenced to death and executed by hanging in 1958. His trial and execution were made public only after the sentence was carried out. He was buried along with others in a distant corner (section 301) of a cemetery outside Budapest.

In 1989, Imre Nagy was rehabilitated and his remains reburied in the same plot after a funeral organized partly by opponents of the country's communist regime. About 200,000 people are estimated to have attended Nagy's reinternment.

After the change of the regime in 1989, Nagy and others executed in 1956 impersonated and symbolized the Hungarian nation suppressed by the communist rule, and the reburial of Imre Nagy and his companions in 1989 became the greatest symbolic act of the Hungarian democratic change. Imre Nagy's public cult began with the reburial ceremony on June 16, 1989 and with the reburial a novel approach to 1956 commenced. The forming of 1956's collective memory is still taking place. One of the reasons is that during the Kádár-era it was not allowed to discuss the 1956 events so there was pan-Hungarian suppression. Natural myths telling about 1956 were replaced by artificial myths which were used to manipulate society. More generations did not even know who Nagy was because the national historical remembrance was wiped out and collective amnesia enhanced. The generations growing up after the collapse of the regime only knew about 1956 *hiStory* and Nagy's figure from the *hiStory* books and school commemorations.

The events of the 1956 revolution remained and persisted within the frameworks of "samizdat folklore" and the remembrance was a form of opposition, consequently at the time of the 1989 political transition the symbols of 1956 appeared once again.

The commemorations on 23 of October and the day of his execution Nagy's popular cult is practically minimal. Since Imre Nagy's cult did not incorporate into people's everyday life, so the popular culture draws on the procedures of public celebrations and commemorations.

Analysing the questionnaires and interviews we can conclude that in his cult the reverence of his figure, his persistence, honesty and patriotism is intermingled with the reverence of the 1956 events and 1956 heroes. Imre Nagy became a symbol of the 1956 events assimilating all the characteristics and essence.

The attitude of the political parties towards Nagy is quite problematic as well. His figure became a symbol of the change of the communist regime, of the suppressed Hungarian and therefore the entire Hungarian nation. The conservative-Christian right wing sacralized him because of these attributes, however, Nagy remained a true communist until his death, in order to handle this ideological conflict the right wing parties avoid this issue.

Against all of these Nagy is a basis for legitimacy. His figure is a symbol of democratic values, persistence, honesty, patriotism and being true to principles. Nagy's statue stands in several settlements in Hungary and lately streets and squares are named after him.

The different social groups have very different affiliation to the abovementioned three historical heroes. We can clearly see the difference between the pre-1989 generation and the after-1989 generations. The difference does not only result from the change of regime but the spreading of western consumer society taking place at the same period of time. Due to these changes and the information revolution mass media plays a more important part in people's worldview, thinking and behaviour. At the same time the cult of historical heroes are gradually fading away and become simpler. The image of historical heroes in upgrowing generations is defined by school materials, education and mass media replaces historical heroes with their own celebrities. The cult of historical heroes is more and more interlinked with politics as we observed in the case of Lajos Kossuth, István Széchenyi and Imre Nagy. The state and the political parties use these figures on official celebrations and their symbolic figure might gain propagandistic content as well. We can state that none of the abovementioned historical heroes cult embedded into the everyday life of the public. The upgrowing generations only have a vague recollection of their personalities, historic importance, deeds and the meaning of their symbolic figure.

VI. Celebrities

A problematic issue in studying celebrity cult is that in Hungarian the prevalent 'celebrity, star' (sztár) notion does not cover the phenomenon itself, hence it is used as an adjective for famous people. The notion of celebrity bears significantly multi-layer contents and involves the manifestation forms around a celebrity as well.

The phenomenon of celebrities is not a product of the 20th century. The circumstances of its origins are in close relation with secularization and the social / cultural / economic changes brought about by the industrial revolution. Besides historical processes, psychology is also an important driving force. The celebrities become role models who embody the ideal life in the eyes of their fans. An ideal life the individual is not able to achieve, but it is necessary to see a good example to prove that this ideal state might come true in real life and not in dreams or fairy tales. In this sense celebrities are identification patterns, aspiration models regarding mobility and social goals. Usually representing the life-style the individual would like to achieve.

Celebrities can be categorized along different perspectives. One might be the length of a given person's cult. However, there are more possible aspects such as fame, the intensity of the cult or the 'expertise' of the celebrity. Let us underline,

that there is no clear-cut division between categories and there is overlapping as well.

I analyze and discuss the living cult of three categories of celebrities: singers (Magdolna Rózsa, Jimmy Zábó), sportsmen (Ferenc Puskás, Tibor Simon) and politicians (Viktor Orbán).

Jimmy Zábó,⁶⁶¹ a Hungarian pop-singer who sharply divides public opinions – triggers uncontrolled adoration or drastic rejection. Sales figures proved him to be the most successful performer of the 1990s. The key to his success is complex. On the one hand, Jimmy Zábó built upon the international pop icons such as Elvis Presley or Demis Roussos, and he used several elements of their image (appearance, costume- like white scarf similarly to Elvis', and romantic songs). On the other hand, he returned to the romantic style of the Hungarian pop-singers from the 80's like Pál Szécsi (died in 1974 at the age of 30) and Péter Máté (died in 1984 when he was 37). Jimmy Zábó died (43) in the early morning of 2 January, 2001. After the tragic event, fans spontaneously flocked to his house. Due to the Hungarian commercial media, his death became the first public mourning event in the 21st century Hungary. Today fans still go on pilgrimage to his grave.

Media hysteria followed the death of Jimmy Zábó in Hungary. The media had two key functions in this case. First, as the main source of information it contributed to the creation of the forming legendry of the life and death of the celebrity. Second, the media in this case can be regarded as a mediator through which the processes among the fans receive publicity and therefore strengthen the similar feelings of others

In case of singers the so called halo-effect is the most obvious when a favourable characteristic (voice) is projected on different characteristics on the whole personality. Consequently, in the case of Zábó we find features of sacralization. Several fans pray to Zábó, they believe, that his songs shine a supernatural power healing the sick, giving energy and peace to body and soul. Magdi Rózsa (as an ethnic Hungarian living outside the borders of Hungary) is of key importance for specific groups of Hungarians living outside the borders of Hungary (maintaining identity, self-representation).

In the fans' flats we can find postmodern holy corners where posters of the celebrity, autographs and concert tickets function as a relic.

A remarkable myth cycle emerged around the figure of Jimmy Zábó. Initially most myths arose in connection to the circumstances of his death. Similarly to the highwaymen (betyárs) who also had sudden, mysterious death.

A significant "secular pilgrimage" commenced after Zábó's death that can be described as "rites de passage". The grave and the cemetery function as hierophany for the participants.

⁶⁶¹ See the overview study on the cult of Jimmy Zábó: Povedák 2008.

The chapter on sportsmen is based on two football-players who already passed away. I analyse the phenomenon and manifestations around the figure of Ferenc Puskás, the legendary player from the golden age of Hungarian football, and around the figure of Tibor Simon, a defender who played for Ferencváros and was beaten to death under brutal circumstances in 2002. Puskás was a pan-Hungarian celebrity evoked similar reactions from everyone. The attitude towards his figure was similar than in relation to historical heroes. As a celebrity of the entire nation he activated the whole nation. As the personification of the nation, the entire nation is respected. In other words, he was fighting for the people, leading the Hungarians to victory. He set an example for the society that there is a way out from repression. In 1956 Puskás emigrated, he disappeared from Hungary. His name and memory was pushed aside in the official media and he was treated as if he had died, the leaders wanted to suppress his memory. However, the cult could not be fully suppressed. After the return of Puskás, a nostalgic 'liberation' is experienced after the collective suppression. After 1989 when politics had less control on culture, the public turned their attention towards the golden age outcropping the legends and myths of the once celebrities strengthening Puskás' cult.

Tibor Simon is also a representation of a community, the so call "Fradi family" (fans for Ferencváros Sports Club). All the morals central to the fans' is condensed into his figure. That is courage, loyalty and fighting for you goals. Simon's person became a symbol for these morals. Even in his life he was considered to be a leading figure whose presence significantly influenced the mentality of the other players. He was the ideal Ferencváros player, who not only remained in close relation with his fans but even endangered his life for them. (On a cup-final troopers attacked the fans invading the soccer field and Simon protected several fans from beating with his body

As a consequence of the effective help of the media the figure of Viktor Orbán is (neo)folklorised and remained in postmodern folklore. This phenomenon can be explained by the collusion of several factors. First, his first public appearance took place in such a specific situation which predestined him to fulfil a symbolic position. In 1989 the atmosphere was revolutionary in Hungary. Under these circumstances Orbán became one of the central figures of a politically sacred moment, at the reburial of Imre Nagy and his companions on June 16, 1989. He is basically the only Hungarian politician who is continuously remained in a leading position since the political transition in 1989. Orbán was prime minister of the conservative party from 1998 to 2002.

Viktor Orbán as a member of the whole society is identified by the nation; he is the survivor of the nation who is given almost messianistic attributes. His followers expect him to solve their everyday problems they cannot handle on their own. They expect him to show the way out from the crisis, to boost the economy, culture and to restore security, order and public morality.

He is present in contemporary folklore in jokes, verses, anecdotes, myths and pictures spreading via the internet.

VII. Hero Motives in the Life *Story* of Celebrities

In my thesis I analyzed the life *Story* of the celebrities from a folkloristic perspective. The life stories appearing in the media are usually simplified versions with certain parts emphasized and other insignificant or embarrassing elements left out, resulting in a life that resembled that of folktale heroes. The themes became part of popular culture, and fans started making and circulating their own versions orally.

We can recognize similar features that are the characteristics of the popular poetry of previous centuries. This 'semi-literature' is not produced by the folk but it is intended for the folk. There is an author, however the author's person is not important; therefore the contents are variable and variants emerge. While in the 18–19th popular literature provided the main sources, in the 20–21st century the products of mass media contribute the main sources for this genre.

The key stages of the life stories are the following: youngest son, exceptional birth, exceptional talent, poverty, wandering, returning home, success, mysterious death, religiosity.

The listed elements show significant similarity with Campbell's heroic patterns for mythical heroes. However, the elements listed by Campbell are not necessary true for celebrities. On several occasions the life *Story* of celebrities becomes similar to the use of time in myths, therefore the *Story* simplifies, becomes more schematic and the miracle is less important.

Campbell's stages:

We can find: The Crossing of the First Threshold, The Road of Trials, Woman as Temptress, Apotheosis, The Ultimate Boon, Master of the Two Worlds, Freedom to Live

We can only partly find: The Call of Adventure, Supernatural Aid, The Belly of the Whale, The Meeting with the Goddess,

We cannot find: Refusal of the Call, Atonement with the Father, Refusal of the Return, The Magic Flight, Rescue from Without, The Crossing of the Return Threshold

Summing up Joseph Campbell's heroic patterns typical of folk heroes can only partially be discovered in the case of celebrities. Moreover, in several cases we could only prove their presence by broadening the interpretations of the frameworks. We can experience a progress of decrease as also seen in the aesthetic level of the transforming "folk art" of our age. However, the most important difference between traditional heroes and celebrities is that traditional heroes outgrew from a social/communal premise and their actions serve their social

class while celebrities operate on an individualistic system of values. Contemporary heroes emphasize a certain “civil mythology” that reflects the message that the individual’s success can be achieved by anyone. The connecting link between historical heroes and celebrities is politician celebrities (Viktor Orbán) or the ones whose lives have a significant relevance to politics (Puskás).

VIII. The Seven Dimensions of Celebrity Cult

The celebrities, the heroes of our age are mainly the product of consumer society however they meet an elementary demand in society. These postmodern celebrities have a complex effect on the life of the individuals, they define their inner and outer characteristics, their outlook, their way of thinking, their value system and worldview as well. So we talk about elements that might comprise something similar to religion. I tried to analyze how these similar functions and operations might become religion in a functional understanding for this purpose I used Ninian Smart’s phenomenological theory.

At this point I must underline that in Study of religion there are two different approaches and this might lead us to two different understanding of the phenomenon. If we define the cult of celebrities from a functional point of view than we easily define it as religion.

According to functional interpretation the cult of celebrities can be defined as religion because the celebrity itself is considered outstanding and sacred in some manner. Their personal belongings are handled as relics. „Secular” pilgrimages take to their concerts, sport matches, political assemblies or their grave. Celebrities’ behaviour and opinion became basic model for fans.

However we have to mention that the cult of celebrities misses several phenomena that are present in world religions, such as doctrines, morality and the explanation for ultimate questions of life. Besides all of these it is necessary to mention that not every celebrity has religious characteristic. We can see that the cult of celebrities is so divergent that a comprehensive theory is needed for systemizing. I’ve found Ninian Smart’s Seven Dimension of Religion proper for this task.

Ninian Smart gives a descriptive phenomenological analysis of religion. Smart examines “with informed empathy” how the practices and beliefs of religions and worldviews function in human life. His work explores and articulates the “grammar of symbols” – the modes and forms in which religion manifests itself. Smart says whatever else religion may or may not be – whether theistic or non-theistic, religions possess certain recognizable elements, which can be studied. These dimensions vary in importance but are almost always present. Smart’s sevenfold scheme of study: Ritual -Doctrinal- Mythological- Ethical- Experiential- Institutional- Material. These specific dimensions are not always equally represented in the cult of celebrities.

1. The ritual or practical dimension. In order to prove the presence of this dimension we can enumerate several examples. The ritual dimension is the aspect of religion which involves such activities as worship, mediation, pilgrimage, sacrifice, sacramental rites and healing activities. Here we can mention the pop concerts, the secular pilgrimages, the sport events which can be interpreted as ritual fight, and the political assemblies centered around a speech of a politician or celebrity.

The intention to imitate the celebrities' outlook and behavior can also be interpreted as a ritual act. Eliade mentions of archaic aesthetics, "*Works of human art are imitations of those of divine art*".⁶⁶² Everything that lacks explanatory models is meaningless and lack reality. This mechanism generates the sacralization process of dead celebrities. They are not merely religious actors in a functional sense but in certain cases they become "sacred beings". I must underline that working miracles are completely absent, celebrities cannot heal people, and they do not mediate to any kind of gods.

2. Doctrinal or philosophical dimension. "*For different reasons religions evolve doctrines and philosophies [...] Some traditions are keener on doctrinal rectitude than others [...] We may note that diverse traditions put differing weights on the differing dimensions.*"⁶⁶³ We can only partly apply this dimension of Smart in relation to celebrity cult, since there are no explicit doctrines. We find the philosophies when examining consumer society creating celebrity cult. What are these? The consumer society reflects the illusion and experience of the fullness of life, the intensive life experience, the completion of the human personality and the victory over death. As Elemér Hankiss a Hungarian sociologist said, the "world of gods" created by colorful magazines and TV-shows with overflowing power, sense and life. The celebrities superhuman self-consciousness, and the richness of their personality (mostly created by the media) sends us the message that humans are great, and human life is wonderful. The elevation of events into a mythical sphere suggests that people are important players in the world. Beauty in its fullness and perfectness carries the meaning /understanding / sense in itself. The heroes proclaim the wonderfulness of life and the triumph of life over death even in their downfall.

3. Mythological or narrative dimension is far more important. Smart said that "*Every religion has its stories. [...] In the case of secular worldviews and to an important degree in modernizing traditions, hiStory is the narrative which takes place of myth elsewhere.*"⁶⁶⁴ Here we can mention the narratives of the celebrities and their

⁶⁶² ELIADE 2006: 56.

⁶⁶³ SMART 1996: 10.

⁶⁶⁴ SMART 1996: 10.

lives. The fans construct these narratives based on amended and simplified versions disclosed in the media. The life stories of the celebrities follow a considerably similar structure and we find substantial parallelism. A sketchy theme, a somewhat simplified version is an essential requisite enabling the fans to create new life stories around these stereotypical elements based on the values articulated in philosophical dimensions. We can observe that the celebrity narratives resemble to the folktale of the youngest, poor and talented son who works hard and finally excels on his own. However, I must mention the hero motives that I analyzed based on Joseph Campbell's theory. After analyzing the life narratives of several celebrities I found that there is a legendaries that embrace the narration of life stories of the most popular celebrities of our age. However, the narratives of some international celebrities are significantly more diversified and richer. George Plasketes actually coined the term "*Elvislore*" referring to the immense number of stories of Elvis Presley.⁶⁶⁵ But we find the same matter in the case of other celebrities as well. Just think of the mysterious death of Elvis, Diana, Jim Morrison, Bruce Lee, Kurt Cobain, Michael Jackson or Zábó Jimmy.

4. The experimental or emotional dimension. *"It is obvious that certain experiences can be important in religious hiStory [...] again there are variations in the importance attached to visionary and meditative experiences [...] associated emotional reactions to the world and to ritual are everywhere more or less dynamic"*⁶⁶⁶ The experimental or emotional dimension comprises emotions, experience and the experience of a transcendent encounter. From these we can clearly see that a celebrity is considered to be supernatural whose presence breaks the homogeneity of time. A personal encounter with the celebrity is (regarded) hierophany, as it is a manifestation of the sacred. In this case sacred is the individuals mystical experience which can only be triggered by a person attributed with mystical characteristics. (His handshake was "*as if you have touched God*", "*I almost consider him a God*", "*even though he was such a great man, he had his feet on the ground*"). The fans report that they have an inexplicable feeling when listening to the celebrity's music. ("*Who have heart and soul his music can heal him*") The fans are capable of radical actions for the celebrities (it appeared in tabloids that some fans of Jimmy spent hours in the rain at the train station in order to see Jimmy's grave), or actions may be as extreme and tragic as committing suicide by his grave. These experiences in an individual level may result in a religious adoration towards the celebrity. The experience of the encounter can lead to the occurrence of sacred attributes in the narratives of celebrities.

⁶⁶⁵ PLASKETES 1997.

⁶⁶⁶ SMART 1996: 11.

5. The ethical/legal dimension. *"A religious tradition or sub-tradition affirms not only a number of doctrines and myths but some ethical and often legal imperatives."*⁶⁶⁷ This dimension can be observed mostly in the case of politicians, but it is also relevant in case of singers and sportsmen. This dimension is a specific aspect of faith that embodies the moral and legal values. Such moral principles are part of the traditions of all religions. Generally people are urged to be good and obey the law. Goodness as a virtue and loving our fellow-creatures is an integral part of the cult of celebrity. As a fan said: *"he taught us how to love."* Obeying the law does not only mean the civil law but the so-called ethical codex of the reference group of the celebrity. The different fan groups have their own set of rules and non compliance with the rules results in excommunication from the fan club. Naturally, obeying the rules and the ethical codex does not directly mean that we can call this phenomenon religion. These instructions are not connected to the teachings of a sacred book, but to the civil law of state and to rules created by specific groups and organizations.

6. The organizational or social dimension. *"Any tradition will manifest itself in society, either as a separate organization with priests or other religious specialists (gurus, lawyers, pastors, rabbis, imams, shamans and so on), or as a conterminous with society. Embedded in a social context, a tradition will take on aspects of that context..."*⁶⁶⁸ The organizational or social dimension, are the fan groups of a celebrity or a sport-team. These groups participate collectively in the rites under their flag and symbols singing their march-songs. Such a fan groups keep track of the date of its establishment, its leader and their representatives have official talks with management and the players of their favorite sports club. Fan clubs have their favorite players within the club whose memory is reinforced by symbols (flag, song) and events (such as a football tournament). A similar phenomenon can be observed in the case of fan groups of singers. (Jimmy's fan group with white scarf and a golden J with a crown top). International celebrities are surrounded with more advanced fan group activities. For instance on the 32nd birthday of Diego Maradona his fans created the *"First Maradona Church"*. The cult of Elvis Presley is even more elaborated. Here I not only mean the merchandise built on the Graceland estate, but the *"Church of Elvis"* operating in Portland and in the church couples can actually get married, or I could mention the *"The First Preslytarian Church of Elvis the Devine"*, whose members gather once a week via the Internet. Explicit similarities to religion or church can only be traced in the two abovementioned examples.

⁶⁶⁷ SMART 1996: 11.

⁶⁶⁸ SMART 1996: 11.

7. The material or artistic dimension in which the subject of religion is manifested as well. *"A religion or worldview will express itself typically in material creations, from chapels to cathedrals to temples to mosques, from icons and divine statuary to books and pulpits. Such concrete expressions are important in varying ways."*⁶⁶⁹ In the case of the cult of celebrities the manifestations of this dimension seem to be rather important. Posters, painting, homepages and memorial statues, poems to the celebrity, stories of the celebrity, legends, tales, jokes, rhymes and comic montage short films, belong to this category.

These artworks comprise a boundary from several aspects. First, they are in close relationship with high arts. However, in our age *"it becomes more difficult to maintain a meaningful distinction between art and popular culture"* as Dominic Strinati mentioned.⁶⁷⁰ Second, several categories, such as rhymes, can unquestionably be considered art. These forms of art are similar border territories as semi-literature. This transition between folklore and elite culture is manifested in the above mentioned anonymity and variability as well.

All of Ninian Smart's dimensions of religion more or less can be found in celebrity cult. Although not all of them appear together in every celebrities' cult and they have quite different impact as well.

Finally, a question emerges whether the cult of celebrity can be regarded as vernacular religion in our postmodern age. If we set about from the functional point of view the cult of celebrities can function as religion, and since it is built on community needs, the community forms it so it is vernacular religion in post-modern-age.

If we have a substantial approach we realize it's *"deficiencies"* to traditional religions. Ninian Smart's dimensions affirm this as well, since some of the given dimensions of religion can only be filled with content if we enlarge the borders of the given category. If we use the substantial aspect of studying religion celebrity cult can be defined as *"quasi-religion"* or *"pseudo-religion"*. We can also say that the cult of different celebrities hold religious components to a different degree. We might say that the most important parameter of the comprehensive celebrity cult is not religion, although it seems to be dominant in certain cases. This kind of celebrity cult can function as religion in sub-cultural level and can act as religion among fans. However on the entire society' level we can define it as a certain form of consciousness and behavior form in post-modern age rather than vernacular religiosity.

⁶⁶⁹ SMART 1996: 10.

⁶⁷⁰ STRINATI 1996: 225.

IRODALOM

ADAMS, Ruth

- 2004 Idol Curiosity. Andy Warhol and the Art of Secular Iconography. *Theology&Sexuality* 10 (2) 90–98.

ALLPORT, Gordon Willard

- 1999 *Az előítélet*. Budapest, Osiris

ANDERSON, Benedict

- 2006 *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan

ASSMANN, Jan

- 2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó

BALI János

- 1998a „Hungarofradizmus”. Egy sportegyesület szimbolikája. *Tabula* 1998/1 (1–2) 85–105.

- 1998b Szurkolói turizmus – a fradizmus tükrében. In: Fejős Zoltán (szerk.) *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 39–54.

- 2008 Nemzettudat versus etnikai tudat a maradéki magyarok körében. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.) *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 357–368.

BÁLINT Sándor

- 1953 Régi szegedvidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. *Ethnographia* (64) 290–292.

- 1961 *Történetek a régi szegedi betyárvilágból*. Szeged, Tiszatáj-Magvető

BARBAS, Samantha

- 2001 *Movie Crazy. Fans, Stars, and the Cult of Celebrity*. New York, Palgrave Macmillan

BARNA Gábor

- 1998 Bálint Sándor „Egy magyar szentember”-e. (Egyéniségkutatás a magyar vallási néprajzban) In: Barna Gábor (szerk.) *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szeged – Budapest, Néprajzi Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság, 26–36.

- 2003 Ritualizálás és kompenzáció. In: Zsigmond Győző (szerk.) *Napjaink folklórja. Folclorul azi*. Bukarest, A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, 107–129.

BARNA Gábor (szerk.)

- 1998 *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szeged – Budapest, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság
- 2001a *Politics and folk religion. Papers of the 3rd Symposium of SIEF Commission of Folk Religion, Szeged, 24–26 September 1999*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- 2001b A szentek tisztelete. Bevezető gondolatok a szentkultusszal foglalkozó konferenciához. In: Barna Gábor (szerk.) *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szeged, Néprajzi Tanszék
- 2006 *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatásseminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

BARTHA Elek

- 1998 Néphit és népi vallásosság. In: Voigt Vilmos (szerk.) *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó, 470–504.

BARTHES, Roland

- 1982a A divat rendszere. In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) *Divatszociológia I*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 121–156.
- 1982b Az öltözködés története és szociológiája. Metodológiai megjegyzések. In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) *Divatszociológia I*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 106–120.

BAUSINGER, Hermann

- 1982 A divat szerepéről. *Folcloristica* 7. 247–259.
- 1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris-Századvég

BELAJ, Marijana

- 2008 'I'm not religious but Tito is a God': Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims. In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 71–94.

BELTING, Hans

- 2000 *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi Kiadó

BENEDEK Elek

- 1882 Kossuth Lajos a népköltészetben. *Budapesti Hírlap* 1882 (260) 8-11.

BLACKMAN, Lisa – WALKERDINE, Valerie

- 2001 *Mass Hysteria. Critical Psychology and Media Studies*. New York, Palgrave

BOGATIRJOV, Pjotr Grigorjevics

- 1982 A népviselet funkciói Morva-Szlovákiában. In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) *Divatszociológia I*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 87–105.

- BOORSTIN, Daniel J.
1982 *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York, Atheneum
- BOWMAN, Marion
1999 A Provincial City Shows Respect: Shopping and Mourning in Bath. In: Walter, Tony – Walter, Julian Anthony (szerk.) *The Mourning for Diana*. Oxford, Berg Publishers, 215–226.
2001 The People’s Princess: Vernacular Religion and Politics in the Mourning for Diana. In: Barna Gábor (szerk.) *Politics and Folk Religion*. Szeged, Department of Ethnology, 35–50.
- BÖGRE Zsuzsanna
2002 *Társadalmi – politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel 1948–1964 közötti időszakra*. Budapest, (Phd értekezés)
- BRAUDY, Leo
1986 *The Frenzy of Renown. Fame and its History*. New York, Oxford University Press
- BROWN, William J. – BASIL, Michael D. – BOCARNEA, Mihai C.
2003 Social Influence of an International Celebrity. Responses to the Death of Princess Diana. *Journal of Communication* 53 (4) 587–605.
- BUDA Béla
1994 *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Animula Kiadó, illetve <http://www.elib.hu/02000/02009/02009.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.12.11.
- CAMPBELL, Joseph.
1993 *The Hero with a Thousand Faces*. London, Fontana Press
- CARLYLE, Thomas
2003 *Hősökről*. Budapest, N-Press Kiadó
- CASSIRER, Ernst
1997 A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.) *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 37–50.
- CsÁSZI Lajos
2002 *A média rítusai*. Budapest, Osiris/MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport
- CONNERTON, Paul
1997 Megemlékezési szertartások. In: Zentai Violetta (szerk.) *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó Láthatatlan Kollégium, 64–82.
- CONSTANTINESCU, Nicolae
2003 Narratív kategóriák a kortárs folkórbán. In: Zsigmond Győző (szerk.) *Napjaink folklórja. Folclorul azi*. Bukarest, A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, 152–159.

CSEKŐ Csilla

- 2002 A vezetői tekintély kialakulása és a táplálkozás szakralizálódása egy vegetáriánus csoportban. In: Pócs Éva (szerk.) *Közösség és identitás*. Budapest, L'Harmattan- PTE Néprajz Tanszék, 251–281.

CSELÉNYI Emese

- 2007 1956 emlékezete a fiatalok körében (Sziget Fesztivál, 2006.) *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat*. 52 (4) 56–86.

CSEPELI György

- 1992 *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég Kiadó
2002 *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970-2002*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó
2003 *Emberek vetése. A XXI. század szociálpszichológiai kihívásai*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó

CSÖRGŐ Zoltán

- 2002 Archaikus hagyományok mindennapjainkban. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) *Mír-susné-xum. II. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 573–588.

DÁNYI Endre

- 2003 Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága. In: Sárközy Erika, Sleicher Nóra (szerk.) *Kampánykommunikáció*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 41–64.

DAXELMÜLLER, Christoph

- 2003 Mária és Diana hercegnő – Tradíció és világi vallásosság. In: Brunner, Walter – Eberhart, Helmut – Fazekas István – Gálffy Zsuzsanna – Hammer-Luza, Elke – Hegedűs András (szerk.) *Máriazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai*. Esztergom – Graz, Prímási Levéltár, 205–214.

DÁVIDHÁZI Péter

- 1989 *Isten másodszületése. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat

DÁVIDHÁZI Péter – KARAFIÁTH Judit (szerk.)

- 1994 *Literature and Its Cults. An Anthropological Approach / La littérature et ses cultes. Approche anthropologique*. Budapest, Argumentum

DE VRIES, Jan

- 1978 *Heroic Song and Legend*. New Hampshire, Ayer Publishing

DÉGH Linda

- 1952 *A szabadságharc népköltészete*. Budapest, Akadémiai Kiadó,
1994 *American Folklore and the Mass Media*. Indiana, Indiana University Press

DIENES András

- 1957 *A legendák Petőfije (Táj és emlékezés)* Budapest, Magvető Kiadó

- DOBOS Ilona
1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, Gondolat Kiadó
- DOMOKOS Mariann
2005 Népi írásbeliség a technika korában, avagy az sms mint folklórszöveg. In: Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*. Artes Populares 22. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 289–312.
- Doss, Erika
1997 The Power of Elvis. *American Art* 11 (2) 4–7.
1999 *Elvis Culture. Fans, Faith and Image*. Lawrence, University Press of Kansas
2008 Rock and Roll Pilgrims: Reflections on Ritual, Religiosity, and Race at Graceland. In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 123–142.
- DÖMÖTÖR Ákos
1998 *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság
- DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.)
1988 Magyar Népköltészet. *Magyar Néprajz nyolc kötetben. V. Folklor 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- DUNDES, Alan
1980 *Interpreting Folklore*. Bloomington, Indiana University Press
- ECO, Umberto
2002 *Az új középkor*. Budapest, Mérleg
- ELIADE, Mircea
1997 *Képek és jelképek*. Budapest, Mérleg
1999 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Budapest, Európa Könyvkiadó
2006 *Az örök visszatérés mítosza. Avagy a mindenség és a történelem*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- ERDÉLYI MÓNICA
1999 Az első évforduló: 1849. március 15. – a korabeli sajtó tükrében. *Honismeret* 27 (4) 53–60.
2000 Egy nemzeti ünnep születése. 1849. március 15. *Belvedere Meridionale* 12 (1–2) 44–62.
- ESTERHÁZY, Péter
2006 *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest, Magvető
- FÁBIÁN Balázs
2006 Gödöllő, 2003. október 23. In: Barna Gábor (szerk.) *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 152–157.

FARAGÓ László

- 1928 *Kossuth-zarándokok útja Amerikába*. Békés, Petőfi- Nyomda Könyv- és Lapkiadóvállalat

FARKAS Zsuzsa

- 2002 „Halandó ember romlékony vonásai” *História* 2002 (9-10) <http://www.historia.hu/archivum/2002/020910farkas.htm> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

FEISCHMIDT Margit – BRUBAKER, Rogers

- 1999 Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. *Replika* (37) <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

- 1998 *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2003 A nemzeti hőshárom „arca”. Kossuth-szobrok az Egyesült Államokban. In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijarat Kiadó, 89-106.

FELFÖLDI Edit

- 2006 '56-os ünnepek Szegeden 2002-ben. In: Barna Gábor (szerk.) *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulmányai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 138–147.

FERENCZI Imre

- 1960 Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományokban *Ethnographia* (71) 389–436.
- 1968 *A népmonda*. (Valóságélmény, hagyomány, költészet.) Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest

FLUSSER, Vilém

- 1994 A tv szerepe a román forradalomban. In: Peternák Miklós (szerk.) *Médiatörténeti szöveggyűjtemény*. Budapest, Képzőművészeti Főiskola Intermédia Tanszék, 76–78.

FORGAS, Joseph P.

- 2000 *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz

FÖLDVÁRI Mónika

- 2006 Gondolatok és adatok a vallásosság alakulásáról. Szekularizációs elméletek pro és kontra. In: Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.) *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék, 267–282.

FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk.)

- 1980 *Hiedelemrendszeréstársadalmi tudat I-II*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont

- FRASER, Benson P. – BROWN, William J.
 2002 Media, Celebrities, and Social Influence. Identification with Elvis Presley. *Mass Communication & Society* 5 (2) 183–206.
- GABANYI, Anneli Ute
 2000 *The Ceausescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania*. Bucharest, The Romanian Cultura Foundation Publishing House
- GAMSON, Joshua
 1992 The Assembly Line of Greatness. Celebrity in Twentieth-Century America. *Critical Studies in Mass Communication* 9 (1) 1–24.
- GERBNER, George
 2000 *A média rejtett üzenete. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport
- GERÓ András
 2004a *Képzelt történelem*. Budapest, PolgArt
 2004b A Kossuth-kultusz. *Mozgó Világ* 29 (4)
- GRIFFIN, Emory A.
 2001 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat Kiadó
- GUNDA Béla
 1980 A televízió a mai magyar faluban és folklórban. In: Frank Tibor, Hoppál Mihály (szerk.) *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. 1. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 315–323.
- GYÁNI Gábor
 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó
 2001 1956 elfelejtésének régi-új mítosza. *Élet és Irodalom* 45 (6) www.es.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.28.
 2006 Trauma, emlékezet, kultusz. *Élet és Irodalom* 50 (45) www.es.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.28.
- GYÖRGY Péter
 1998 *Digitális éden*. Budapest, Esszék. Magvető Kiadó
 2000 *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. A régmúlttól az örökségig*. Budapest, Magvető Kiadó
 2006 Kádár János – a forradalom évfordulóján. *Élet és Irodalom* 50 (45) www.es.hu Utolsó letöltés dátuma 2008.11.28.
- HADAS Miklós – KARÁDY Viktor
 1995 Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. *Replika* (17–18) www.replika.hu/archivum/17/5 Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.
- HAMILTON, Malcolm B.
 1998 *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Budapest, Aduprint

HANKISS Elemér

- 1999 Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról. Budapest, Helikon-Korridor
- 2000 Élet és halál a boulevard sajtóban. In: Gombár Csaba (szerk.) *Kérdéses Civilizáció*. Budapest, Helikon-Korridor, 151–212.
- 2002 Legenda Profana, avagy a világ újravarázsolása. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.) *„Jelbeszéd az életünk” 2*. Budapest, Osiris Kiadó, 96–123.
- 2005 *Az ezerarcú én. Emberlét a fogyasztói civilizációban*. Budapest, Osiris Kiadó

HASE, Thomas

- 2001 *Religionswissenschaftliche Überlegungen zu einem theoretischen Konzept am Beispiel der USA*. (Religion in der Gesellschaft 9) Würzburg, Ergon-Verlag

HERMANN István

- 1971 *A giccs*. Budapest, Kossuth

HOBBSAWM, Eric

- 1974 *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században*. Budapest, Kossuth
- 1985 Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (szerk.) *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1–14.

HOFER Tamás

- 2003 Kiállíthatók-e a „magyar emlékezet helyei”? In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijárat Kiadó, 67–74.

HOLBACH, P.H.

- 1966 *Szentelek képtára avagy vizsgálata a kereszténység által tisztelt és példaképpül állított személyek szellemének, magatartásának, elveinek és érdemeinek*. Budapest, Kossuth könyvkiadó

HOPPÁL Mihály – FRANK Tibor (szerk.)

- 1980 *Hiedelemrendszeréstársadalmitudat. 1-2*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont

IANCU Laura

- 2006 „Nehéz méltónak lenni ennyi áldozatra”. Egy pártmegemlékezés 2005. október 23-án. In: Barna Gábor (szerk.) *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 125–136.

ISPAS, Sabina

- 2003 Szóbeli epika az elektronikus kommunikáció korában. In: Zsigmond Győző (szerk.) *Napjaink folklórja. Folclorul azi*. Bukarest, A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, 185–194.

- ISTVÁNOVITS Márton (szerk.)
1988 *Magyar Népköltészet. Magyar Néprajz nyolc kötetben.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- JELENITS István
1999 *Kinyilatkoztatás és emberi szó.* Budapest, Új Ember
- DE JONGE, Huub
2008 Patriotism and Religion: Pilgrimages to Soekarno's Grave. In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 95–122.
- JUNG, Carl Gustav
1993 *Az ember és szimbólumai.* Budapest, Göncöl Kiadó
- KALLA ZSUZSA
2003 A Petőfi-relikviák története. In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Kijárat Kiadó, 225–248.
- KALLA ZSUZSA (szerk.)
1994 *Tények és legendák – tárgyak és ereklyék.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
- KALLA ZSUZSA – TAKÁTS JÓZSEF – TVERDOTA GYÖRGY (szerk.)
2005 *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
- KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR
1998 *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei: kommunikáció, demokrácia, média.* Budapest, MÚOSZ Bálint György Újságíró-iskola
2000a *Beszélő házak. Lakásaink szimbolikája. Magyarország, 1990-es évek.* Budapest, Kossuth Kiadó
2000b Modern mitológiák. http://www.socio.mta.hu/site/fileadmin/documents/Kapitany_Modern_mitologiak.pdf
2002a Résztevéő megfigyelés a saját társadalomban – Korszakok szimbolikája. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.) *„Jelbeszéd az életünk” 2.* Budapest, Osiris, 124–156.
2002b Magyarságszimbólumok és irodalomoktatás. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) *Mir-susné-xum. II. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 623–645.
- KATONA Imre
1980 Parasztságunk történelemszemlélete. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.) *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. 1.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 242–254.
- KAVANAUGH, John F.
2003 *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás lelki-sége.* Budapest, Ursus Libris – Altern Csoport

KEMÉNY Márton

- 2005 Foci és folklór. In: Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára. Artes Populares* 22. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 313–338.

KERÉNYI Ferenc

- 2003 A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából 1844–1867. In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijárat Kiadó, 153–158.

KÉRI László

- 2005 Média, politika, pártok. *Politikatudományi Szemle* 2005 (1) 81–103.

KERSHAW, Ian

- 2003 *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Budapest, Kortina

KISS Balázs

- 2003 Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelensége. In: Sárközy Erika, Sleicher Nóra (szerk.) *Kampánykommunikáció*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 9–40.
- 2005 *Marketing Culture and the Celebrity Politician. The Restyling of Politics in Hungary*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet

KITAGAWA, Joseph M.

- 1974 One of the Many Faces of China. *Japanese Journal of Religious Studies* 1 (2–3) 125–141.

KLANICZAY Gábor

- 2003 *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, Noran

KOLTAI Réka

- 2001 Királyok halála. Zámbó Jimmy és Sinkovits Imre halálának reprezentációja a jobboldali írott sajtóban. *Jel-Kép* 2001 (4) 83–91.

KÖRÖSÉNYI András

- 2003 Politikai képviselet a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle* 2003 (4) 5–22.

KRIZA Ildikó

- 1994 *Mátyás az igazságos*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1999 *Mesék és mondák Mátyás királyról*. Budapest, Magyar Könyvklub
- 2007a *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 2007b Emlékezés, memorát, történelem. Adatok az 56-os folklórhoz. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.) *Folklór és történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 532–544.

KRIZA Ildikó (szerk.)

- 1998 *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, Néprajzi Társaság

KUMIN Ferenc

- 2005 Gondolatok média és politikai kommunikáció kölcsönhatásáról. *Politikatudományi Szemle* 2005 (1) 105–124.

KÜLLŐS Imola

- 1988 *Betyárok könyve*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó
- 1995 Betyárok a folklórban és a valóságban. Betyármondáink nemzetközi és nemzeti vonásai, főbb motivikája. In: Barna Gábor (szerk.) *Hősök és hőstípusok a magyar történeti mondákban. Néprajz és Nyelvtudomány* (36) 53–70.

LAKNER Lajos

- 2005 Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain. In: Kalla Zsuzsa – Takács József – Tverdota György (szerk.) *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 11–31.

LANDGRAF Ildikó

- 2001 Erzsébet a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet. In: Barna Gábor (szerk.) *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 109–128.
- 2002 Emlékezet és elbeszélés. Valóság és típussteremtés a Rudolf-hagyományban. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) *Mir-susné-xum. I. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 222–238.
- 2005 Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a folklórban. In: Csörsz Rumen István (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára. Artes Populares 21*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 127–140.

LENGYEL Dénes

- 1988 Történeti monda. In: Istvánovics Márton (szerk.) *Magyar Népköltészet. Magyar Néprajz nyolc kötetben. Folklór 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 148–166.

Lovász Irén

- 1999 A szakrális kommunikáció elméletéhez. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.) *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitás-történeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 419–440.

LOWENTHAL, David

- 1985 *The Past is Foreign Country*. Cambridge, Cambridge University Press

LUCKMANN, Thomas

- 1967 *The Invisible Religion*. New York, Macmillan

MANNING, Peter K.

- 2001 Reflexiók. A vizuális mint a társadalmi ellenőrzés egy módja. In: Rác Zsolt (szerk.) *Szabálykövet(él)ők és bajkeverők. Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 241–261.

MAGYAR Zoltán

- 2001 *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- 2006 *A Habsburgok a magyar néphagyományban. Narratívátípusok és történelmi emlékezet.* Budapest, Kairosz

MARGÓCSY István

- 2003 A Petőfi-kultusz határtalanságáról. In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Kijárat Kiadó, 135–152.

MARGRY, Peter Jan

- 2008a Secular Pilgrimage: A Contradiction in Terms? In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 13–48.
- 2008b The Pilgrimage to Jim Morrison's Grave at Pére Lachaise Cemetery: The Social Construction of Sacred Space. In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 143–172.

MARGRY, Peter Jan (szerk.)

- 2008 *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press

MÁTÉ-TÓTH András

- 2006 Szent nemzet. A nacionalizmus mint civil vallás Kelet-Közép Európában. In: Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.) *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék, 153–168.
- 2008 *Civil vallásosság.* Szeged (Kézirat)

McLUHAN, Marshall

- Understanding Media: The Extensions of Man.* New York, Mentor
- 2001 *A Gutenberg-galaxis.* Budapest, Trezor Kiadó

MILES, Barry

- 2005 *Hippik.* Budapest, József Műhely Kiadó

MOLES, Abraham

- 1996 *A giccs, a boldogság művészete.* Budapest, Háttér Kiadó

MOLNÁR Attila Károly

- 1998 Új vallási jelenségek. In: Lugosi Ágnes – Lugosi Győző (szerk.) *Szekták. Új vallási jelenségek. Tanulmányok, dokumentumok.* Budapest, Pannonica Kiadó, 16–28.

MOÓR Elemér

- 1914 *A toldi monda és német kapcsolatai.* Budapest, Pfeifer F.

NAGY Ilona

- 2005 Folklor „in statu nascendi”. Magyar választások 2002-ben. In: Csörsz Rumen István (szerk.) *Mindenek Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola*

60. születésnapjára. *Artes Populares* 21. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 465–472.
- 2006 A magyar mondakutatás fehér foltja: városi monda. In: Vargyas Gábor (szerk.) *Ethno-Lore XXIII. A M.T.A. Néprajzi Kutatóintézet Évkönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 397–435.
- NAGY Olga
1999 *A mítoszok nem halnak meg*. Budapest, Holnap Kiadó
- NEMES János
1988 *Rákosi Mátyás születésnapja*. Budapest, Láng Kiadó
- NORA, Pierre
1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 1999 (3) 142–158.
- ORMOS Mária
1997 *Hitler*. Budapest, Polgár Kiadó
- ORTUTAY Gyula
1952a Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja: az új magyar népi díszítőművészet fejlődésének hatalmas forrása. *Ethnographia* 63 (1–2) 5–9.
1952b Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethnographia* 63 (1–2) 263–307.
- O’SULLIVAN, Tim – DUTTON, Brian – RAYNER, Philip
2002 *Médiaismeret*. Budapest, Korona Kiadó
- PATAKI Ferenc
1998 *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba*. Budapest, Osiris Kiadó
- PÁZMÁNDI Judit
2006 „’56 ilyen politikai ünnep” Kiskunfélegyháza 2005. október 23. In: Barna Gábor (szerk.) *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 9–36.
- PETHŐ Bertalan
1992 *A posztmodern*. Budapest, Gondolat Kiadó
2002 Mesterséges mítosz és történelmi tudat. Posztmodern repríz. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) *Miruszné-xum. I. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 165–168.
- PIKÓ Bettina
2003 *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- PISZTOTA Ferenc
1980 Rudolf trónörökös személyének tükröződése a Monarchia korának pszichopatológiájában. (Politikai mítosz mint tünetmeghatározó tényező a kórlélektanban). In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.)

Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 255–265.

PLASKETES, George

1997 *Images of Elvis Presley in American Culture, 1977–1987.* New York, Harrington Park Press

POVEDÁK István

2005 A hős élt, él és élni fog. Mítoszteremtés a populáris médiában. 339–356. In: Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára.* Artes Populares 22. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 339–356.

2007 A média szerepe napjaink populáris kultúrájában. In: Ambrus Vilmos – Schwarz Gyöngyi (szerk.) *Változó folklór. Folcloristica 10.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 153–160.

2008 The Apostle of Love: The Cultus of Jimmy Zámbo in Post-Socialist Hungary. In: Margry, Peter Jan (szerk.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 173–200.

2009a Hungarian Civil Religion and its Heroes. In: Ulrika Wolf-Knuts – Kathleen Grant (szerk.) *Rethinking the Sacred.* Åbo, Åbo Akademi University, 111–125.

2009b „A szeretet apostola” Szekuláris zarándoklatok a poszt-szocialista Magyarországon. *Ethnographia 119 (2–3)* 133–158.

2010a Árpád és a gepárd. A magyar civil vallásosság dimenziói. In: Filkó Veronika – Kóhalmy Nóra – Smid Bernadett (szerk.) *„Voigtlorisztika”. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére. (ATU 503)* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 267–280.

2010b Kalandozás a folklór határain. A posztmodern kor banditái. In: Mód László – Simon András (szerk.) *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére.* Szeged, Gerhardus Kiadó, 341–349.

PÓLYA Tibor

1929 *A nagy zarándoklat.* Budapest, Hellas Kiadó

PRIMIANO, Leonard Norman

Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore 54 (1)* 37–56.

1997 Folk Religion. In: Green, Thomas A. (szerk.) *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art. Volume II.* Oxford, ABC-CLIO

PUSZTAI Bertalan

1998 Vallás és turizmus. In: Fejős Zoltán (szerk.) *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 13–23.

2004 *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism.* Jyväskylä, University of Jyväskylä

- RÁCZ József
1998 *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Scientia Humana
- RAGLAN, Lord
1936 *The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama.* London, Methuen
- RANK, Otto
1914 *The Myth of the Birth of the Hero. A Psychological Interpretation of Mythology.* <http://www.sacred-texts.com/neu/mbh/index.htm> Utolsó letöltés dátuma 2009.02.23.
- ROJEK, Chris
2001 *Celebrity.* London, Reaktion Books
- SMART, Ninan
1996 *Dimensions of the Sacred. An Anatomy of the World's Beliefs.* London, Fontana Press
- SMITH, Anthony D.
1993 *National Identity.* Reno – Las Vegas – London, University of Nevada Press
- STREET, John
1997 *Politics and Popular Culture.* Cambridge, Polity Press
- STRINATI, Dominic
1996 *An Introduction to Theories of Popular Culture.* London-New York, Routledge
- SWATOS, William H. Jr. (szerk.)
1998 *Encyclopedia of Religion and Society.* Oxford, AltaMira Press
- SZAPU Magdolna
2002 *A zúrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák.* Budapest, Századvég
- SZAPU Magdolna (szerk.)
2004 *Ifjúsági „szubkultúrák”.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- SZEKFI Gyula
1934 *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- SZILÁGYI Ákos
2000 *Borisz Sztár és a sztárevicsek. Raszputyintól Putyinig.* Budapest, Helikon
- SZVETELSZKY Zsuzsanna
2002 *A pletyka.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör
- TAKÁTS József (szerk.)
2003 *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Kijárat Kiadó
- TÁNCZOS Vilmos
2007 *Szimbolikus formák a folklórban.* Budapest, Kairosz Kiadó
- TANNENBAUM, Frank
2001 *A „rosszaság” dramatizálása.* In: Rác József (szerk.) *Szabálykövet(el)ők és bajkeverők. Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 118–120.

TÁTRAI ZSUZSA

- 2002 Folklorizmus az 1980-as évek sajtójában. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) *Mir-susné-xum. II. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 589–610.

TOMKA Ferenc

- 1997 *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. Budapest, Márton Áron Kiadó

TOMKA Miklós

- 1996 A vallásszociológia új útjai. *Replika* (21–22) <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/vallszoc.hun> Utolsó letöltés dátuma 2008.11.03.
- 2001 *Vallásszociológia* [hálózati elektronikus dokumentum]. – Uniworld Közhasznú Egyesület, Budapest http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm Utolsó letöltés dátuma 2008.11.03.

TÓTH Antal

- 2006 Október 23. 2003-ban Szegeden. In: Barna Gábor (szerk.) *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 148–151.

TÓTH Kálmán

- 1894 Kossuth a magyar népköltészetben. *Vasárnapi Újság*, 1894 (12)

TURNER, Victor

- 1997 Liminalitás és Communitas. In: Zentai Violetta (szerk.) *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium, 51–63.

VARGHA Kata

- 2005 Nincs új a net alatt. Antiproverbiumok az interneten. In: Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára. Artes Populares 22*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 371–388.

VÉKONY Eszter

- 2005 „nemmertemnemtovabbkuldeni” Egy munkahelyi közösség internetes láncleveleinek elemzése és kategorizálása. In: Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára. Artes Populares 22*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 389–406.

VÉR Eszter Virág

- 2006 Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898-1914 között. *Budapesti Negyed 14* (2-3) illetve http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/52_53/index.html Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.

VEREBÉLYI Kincső

- 1998 Szokás. In: Voigt Vilmos (szerk.) *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó, 400–439.

VINICZAI Andrea

- 2007 National Characteristics of Hungarian Celebrity Culture. In: Kari Kallioniemi, Kimi Kärki, Janne Mäkelä and Hannu Salmi (szerk.) *History of Stardom Reconsidered*. Turku, International Institute for Popular Culture

VOIGT Vilmos

- 1980 Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelmek paradigmaticus és szintagmatikus tengelye. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.) *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. 1.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 282-289.
- 2001 *A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest, Universitas Kiadó
- 2004 *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Budapest, Timp Kiadó
- 2006 *A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba*. Budapest, Timp Kiadó

VOIGT Vilmos (szerk.)

- 1998 *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó

WALTER, Tony and WALTER, Julian Anthony (szerk.)

- 1999 *The Mourning for Diana*. Oxford & New York, Berg Publishers

ZEIDLER Mikós

- 2002 *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- 2003 A magyar irredenta kultusz a mindennapokban. In: Takáts József (szerk.) *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Kijarat Kiadó, 75-88.

ZEMPLÉNI András

- 2002 Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In: A. Gergely András (szerk.) *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése)* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó

ZUBRICZKY Aladár

- 1923 *Jézus élete és a vallástörténet*. Budapest, Szent István Társulat

ZSOLT Péter

- 2004 A divat és jelentősége az elmúlt ötven év magyar társadalmában. *Szocháló – Társadalomtudomány online*. <http://209.85.135.104/search?q=cache:4YrhRM0hQnEJ:www.szochalo.hu/szochalo-tudomany/hircentrum/article/100449/748/page/1/+divatszociol%C3%B3gia&hl=hu&ct=clnk&cd=8&gl=hu&client=firefox-a> Utolsó letöltés dátuma: 2008.10.24.

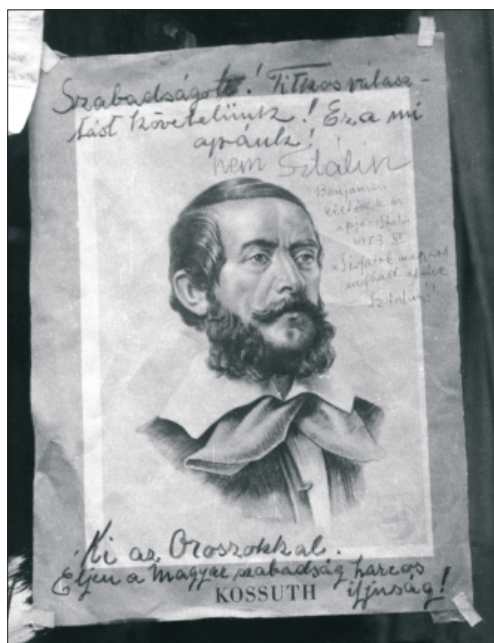
YODER, Don

- 1974 Toward a Definition of Folk Religion. *Western Folklore* 33 (1) 2–15.

MELLÉKLETEK

1. kép: Kossuth Lajos Magyarország spirituális királyaként (19. századi ábrázolás)

2. kép: Kossuth Lajos ábrázoló plakát 1956-ból (Gerő András 2004/b 61.)

3. kép: 1989-es tüntetés Batthyány Lajos és Nagy Imre nevét tartalmazó transzparenszel. Bánkúti András képe (Gerő András 2004/b 151.)

4. kép: Schatter Béla: Széchenyi apoteózis

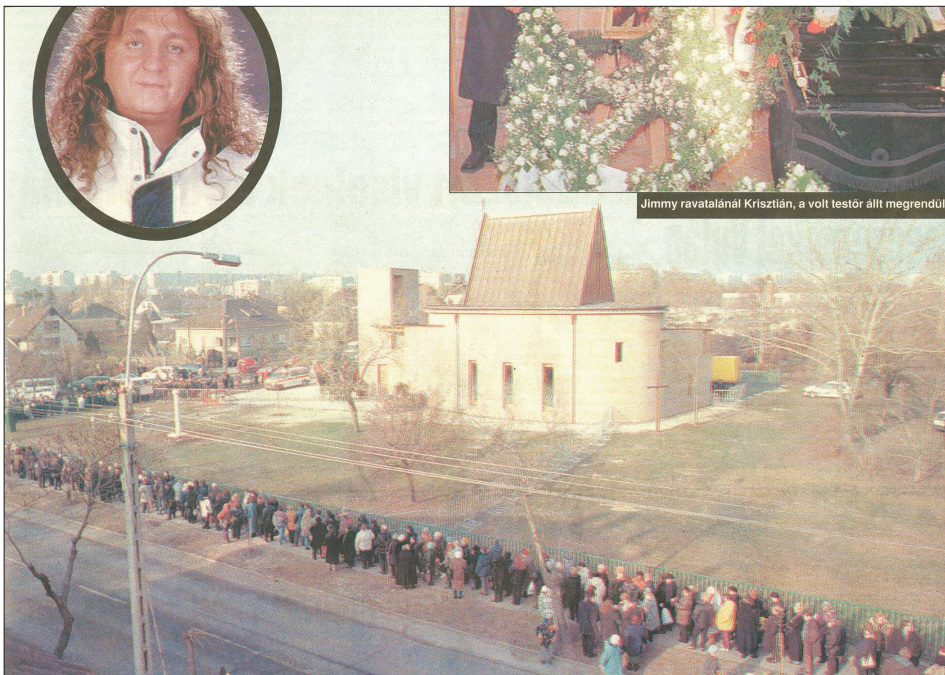
5. kép: Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése 1989. június 16-án (www.mti.hu)

6. kép: Nagy Imre szobra Szegeden (Fotó: Povedák I.)

7. kép: Kíváncsi tömeg Zábó Jimmy ravatalozásán (Foto: Povedák I.)

Jimmy ravatalánál Krisztián, a volt testőr állt megrendült

8. kép: Várakozó rajongók Zábó Jimmy ravatalánál. (A *Blikk* című napilap felvétele 2001.01.20.)

9. kép: A temetés napja Zábó Jimmy házánál (Fotó: Povedák I.)

10. kép: Vajdasági rajongó Zábó Jimmy házánál. 2001.01.21. (Fotó: Povedák I.)

11. kép: Zábó Jimmy háza a temetés napján (Fotó: Povedák I.)

12. kép: Zábó Jimmy rajongói a temetésen (Fotó: Povedák I.)

13. kép: A temetési menetre váró elszánt rajongók Zámbó Jimmy temetésén.
(Fotó: Povedák I.)

14. kép: Zámbó Jimmy ravatalozását óriáskivetítőn követő rajongók. (Fotó: Povedák I.)

15. kép: Zábó Jimmy sírja. 2006. január 2. (Fotó: Povedák I.)

16. kép: A Zábó Jimmy rajongói klub tagja 2006.január 2-án, az énekes halálának ötödik évfordulóján a Csepeli temetőben. (Povedák I. gyűjtése)

17. kép: Némethy Katalin festménye Zámbó Jimmyről (*Blikk*. 2001.12.13.)

18. kép: A Meglepetés c. lap 2002. január 2-i címlapja

19.kép: Puskás Ferencet 79. születésnapján őt köszöntő kispesti szurkolók
(www.forum.nemzetisport.hu/viewtopic.php?t=2059#top#top)

20. kép: A Magyar Hírlap gyászkeretes címlapja 2006. november 13.

21. kép: Emlékhely a Bozsik Stadionnál, Kispesten.
(www.puskasferenc.hu)

22. kép: Puskás Ferenc temetési menete
(www.puskasferenc.hu)

23. kép: Puskás Ferenc temetési menete (www.puskasferenc.hu)

24. kép: Simon Tibor spontán emlékhelye a Mammut üzletközpontnál. (Povedák I. gyűjtése)

25. kép: A Mammut üzletközpont Simon Tibor halála napján (Povedák I. gyűjtése)

26. kép: Emlékhely Simon Tibor sörözőjénél (Povedák I. gyűjtése)

27. kép: Az Üllői úti stadionnál spontán kialakult emlékhely (Povedák I. gyűjtése)

28. kép: Emlékezés Simon Tiborra az Üllői úti stadionban
(www.simontibi.gportal.hu)

29. kép: Simon Tiborra emlékező transzparens
(www.fradidrukker.hu)

30. kép: Simon Tiborra emlékező transzparens
(www.simontibi.gportal.hu)

31. kép: A Simon Tibor emléksarok az Űllői úti székházban
(www.simontibi.gportal.hu)

32. kép: Simon Tiborra emlékező szurkolók
(www.simontibi.gportal.hu)

33. kép: Orbán Viktor „hétköznapi emberként” a Nagykőrösi Kisgazda Majálison
(<http://2001-2006.orbanviktork.hu/fenykeparchivum.php>)

34. kép: Orbán Viktor a csíksomlyói zarándoklatra összegyűlt tömegben.
(<http://2001-2006.orbanviktork.hu/fenykeparchivum.php>)

35. kép: „Itt van Orbán Úr, még a Nap is süt!” feliratú transzparens. (www.lumra.com)

36. kép: A FIDESZ 2006-os választási nagygyűlése. (www.lumra.com)

37. kép: Orbán Viktort támogató kitűző
(Povedák I. gyűjtése)

38. kép: Orbán Viktort ábrázoló transzparens, fehér rózsával.
(www.kapcsolat.hu)

39. kép: Ceglédi Gizella Orbán Viktort ábrázoló festménye
(http://voks.lumra.com/~Milleniumi_Orban_Viktor_Cegledi_Gizella)

40. kép: Vajda János fotója

41. kép: Orbán Viktor könyvét dedikálja (www.origo.hu)

42. kép: Buzánszky Jenő és Orbán Viktor a felújított monori stadion avatóünnepségén.
(<http://2001-2006.orbanviktor.hu/fenykeparchivum.php>)

43. kép: A tiszai árvíz után Csarodán
(<http://2001-2006.orbanviktor.hu/fenykeparchivum.php>)

44. kép: Orbán Viktor parlamenti idegenvezetést tart általános iskolásoknak.
(<http://2001-2006.orbanviktor.hu/fenykeparchivum.php>)

45. kép: Bináris oppozíciót tükröző röplap 2002-ből. (Povedák I. gyűjtése)

46. kép: Bináris oppozíció az ellentétes oldalról (www.kampanyarchivum.hu)

47. kép: A Hócipő c. vicclap 1992. január 9-i címlapfotója

48. kép: A Hócipő c. vicclap 1998. június 3-i címlapfotója

Puskás Ferenc halálával kapcsolatos média közlemények 2006.11.17-én

- 7.00:** A Kútvölgyi kórházban 79 éves korában elhunyt Puskás Ferenc.
- 9.00:** A Magyar Labdarúgó-szövetség, illetve az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium bejelentette, hogy Puskás Ferencet saját halottjának tekinti.
- 9.30:** A Magyar Olimpiai Bizottság is saját halottjának tekinti Puskás Ferencet.
- 9.50:** Kisteleki István, az MLSZ elnöke elmondta, a szövetség, amiben csak tud, segítséget nyújt Puskás Ferenc családjának.
- 10.00:** Az európai és az amerikai hírügynökségek vezető helyen számoltak be Puskás Ferenc haláláról.
- 10.10:** Puskás Ferenc családja közleményt adott ki, amelyben csendes gyászra kérték a Puskás Ferencet tisztelőket, valamint felkérték Schmitt Pált annak az emlékbizottságnak a vezetésére, amely a legkörültekintőbben igyekszik majd előkészíteni a legendás játékos búcsúztatását.
- 10.20:** Az Európai Labdarúgó-szövetség (UEFA) és a Nemzetközi Labdarúgó-szövetség (FIFA) is kiemelt helyen számolt be honlapján Puskás Ferenc haláláról.
- 10.30:** A Real Madrid honlapja szerint a madridi klub mélységes szomorúsággal értesült egykori sztárja távozásáról.
- 10.40:** A Parlamentben az országgyűlési képviselők egyperces néma felállással tisztelegtek Puskás Ferenc emléke előtt. Halálhírét Áder János alelnök jelentette be, megszakítva a 2007-es költségvetés vitáját.
- 10.45:** Korábbi magyarországi klubja, a Honvéd is saját halottjának tekinti Puskás Ferencet.
- 11.00:** Lamperth Mónika miniszter közleményt adott ki, amelyben részvétét fejezi ki a családnak, és arra kérte minden hazai sportlétesítmény vezetőjét, *„hogy az épületen gyászlobogó elhelyezéséről gondoskodjanak, a hét végi sporteseményeken pedig méltóképpen emlékezzenek meg a 79 évesen elhunyt labdarúgó-legendáról.”*
- 11.35:** Szili Katalin, az országgyűlés elnöke gyásztáviratban méltatta az Aranycsapat kapitányát.
- 11.45:** Gyurcsány Ferenc miniszterelnök közleményt adott ki, amelyet azzal zárt, hogy *„Puskás Öcsi, a legenda mindig itt marad velünk”*.
- 12.20:** A Kossuth rádió és a Duna Televízió is megváltoztatta műsorát, hogy Puskás Ferencre emlékezzen.
- 12.30:** A Magyar Televízió ötvenperces emlékfilmét sugárzott Puskás Ferencről.
- 12.30:** Ramon Calderón, a Real Madrid elnöke nyilatkozatában regnálása legfájdalmasabb napjának nevezte a péntekit.
- 12.35:** A kispesti önkormányzat kiadott egy közleményt, miszerint mély megrendüléssel fogadta Puskás Ferenc halálhírét.

- 13.00:** A politikai pártok közül a Fidesz és az SZDSZ is közleményben emlékezett Puskás Ferencre.
- 13.35:** Danks Emese kormányzóvivő bejelentette, Puskás Ferenc temetésének napja nemzeti gyásznap lesz, az Országház előtt ünnepélyesen felvonják a nemzeti lobogót, majd katonai tiszteletadás mellett félárbocra engedik.
- 14:35:** Szekeres Imre honvédelmi miniszter Puskás Ferenc ezredest a Magyar Honvédség halottjának nyilvánította.
- 15.00:** A Puskás Ferenc kegyeleti bizottság tájékoztatta a távirati irodát, hogy december 9-én, Budapesten lesz a temetés.
- 15.10:** Magyarország nagykövetségein és külképviseletein kondoleáló albumokat nyitottak.
- 16.00:** A Magyar Labdarúgó-szövetség játékvezetői bizottsága elrendelte, hogy a hét végén valamennyi osztály bajnoki mérőzése egyperces gyászszünettel kezdődjék.
- 16.05:** A BBC a „nincstelenül” elhunyt Puskás Ferenc és mai „középszerű futball-milliomosok” életének összevetésével emlékezett Puskás Ferencre.
- 17.00:** A Budapest Honvéd megemlékezést tartott a Bozsik-stadionban a legenda születésének 80. évfordulóján, április 1-jén emléktornát rendez a klub.
- 17.05:** A Kossuth rádió egyórás emlékműsort sugárzott, amelyben Puskás Ferencre emlékeztek a családtagok, barátok és sporttársak.
- 18.30:** A Magyar Labdarúgó-szövetség székházánál, a Puskás-emlékhelyen gyertyagyújtással emlékeztek az Aranycsapat kapitányára.
- 19.39:** A Magyar Televízió Híradó Extra című műsorában összefoglalták Puskás pályafutásának legfontosabb állomásait, illetve egykori csapattársai és tisztelői meséltek róla.
- 20.55:** A Duna Televízió ötvenperces dokumentumfilmet vetített. Koltay Gábor 1985-ben készített, de 2006-ban kiegészített, felújított filmjét először láthatta a közönség.
- 22.00:** A Magyar Televízió Este című műsorában riportfilmet sugároztak Puskás Ferencről.

